

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

Dette værk er downloadet fra

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie

www.genealogi.dk

Bemærk, at hjemmesiden indeholder værker, som er omfattet af ophavsret. For ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan PDF-filen frit downloades og anvendes.

For værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun må benyttes til rent personligt brug. Distribution og publicering af PDF-filen er ulovlig.

Personalthorisk Tidsskrift 2000:2

Indhold

Artikler:

<i>Erik Nørr</i> : Kan man stole på kirkebøgerne? Fra det store afskrivningsprojekt i 1890'erne til den elektroniske kirkebog i 2004	119
<i>Ragna Heyn Olsen</i> : Fra spansk sørøver til dansk grønlandsfarer. Filip de Voss, en dunkirker-fribytter i Christian IV's tjeneste 1605-06	162
<i>Niels H. Kragh-Nielsen</i> : Om Søren Norby og hans baggrund	180
<i>Margit Mogensen</i> : Teknologi og verdensudstillinger – oplevet af danske officerer ca. 1870-1900	206
<i>Bent Østergaard</i> : Slægten Kotte på Fyn	222
<i>Svend-Erik Christiansen</i> : Kildeindtastningsprojektet og folketællingen 1801	257

Debat:

<i>Lene Olsen</i> : Ældre kirkebøger på CD-ROM.....	266
---	-----

Småstykker:

<i>Ib Brusendorff</i> : Et elektronisk register til samlingen af familiebreve	273
<i>Kaj E. Hansen</i> : Mimerichs efterkommere	275

Orientering:

Generalforsamling 2000	276
Resultatopgørelse og balance 1999	279
Nyt fra Norden	281
Nyt om Hvem forsker Hvad	283
GRD 2001 – Genealogical Research Directory 2001	284
Et spændende projekt: Strays – omstrejfer – lejlighedsfund.....	285

Anmeldelser:

Joachim Memmert: Holländerfamilien im Kirchenkreis Angeln: Taufen und Konfirmationen. Trauungen, Sterbefälle und Schleswig-Holsteinische Anzeigen, mit Namensregister + Kirchenkreis Oldenburg, bd. 1-3 + Kirchenkreis Eutin, bd. 1-3. (<i>Hans H. Warsøe</i>).....	290
Britt, Ingemar og Pontus Tunander: Svenska kakelugnar. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	291
Anders Enevig: Cirkus og gøgl i Odense 1875-1940. (<i>Didier Gautier</i>).....	291
Lone Rünitz: Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940. En bog om flygtninge og menneskerettigheder. (<i>Margrethe Broch-Nannestad</i>).....	293

Billedet på omslaget:

Tegninger er meget sjældne i kirkebøgerne. Efter 1812, hvor kirkebøgerne blev ført efter fast skema, ville det være en helligbrøde, hvis en præst tegnede i kirkebogen, men også før 1812 findes der kun få eksempler. På omslaget er gengivet en farvelagt tegning fra Horbelev sogns ældste bevarede kirkebog, som stammer fra begyndelsen af 1700-tallet. Også i Horreby sogns kirkebog har præsten tegnet et flot titelblad (gengivet i Erik Nørss artikel).

Kan man stole på kirkebøgerne?

Fra det store afskrivningsprojekt i 1890'erne til den elektroniske kirkebog i 2004¹

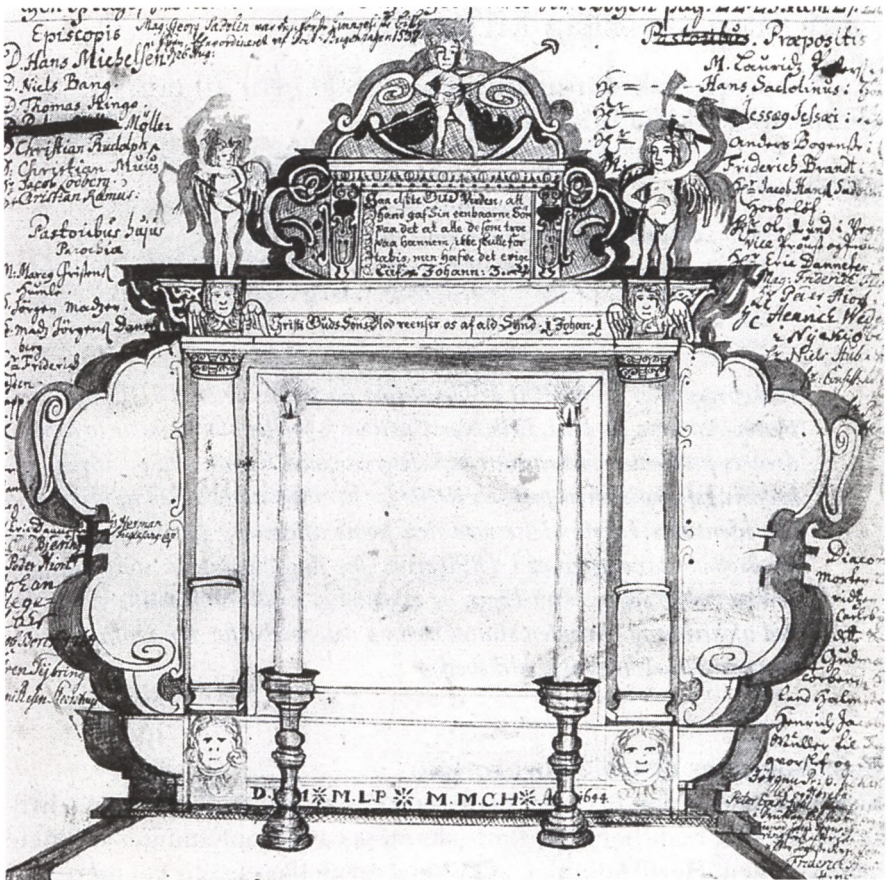
Af Erik Nørr

Kirkebøgerne er i over 400 år blevet ført på papir, siden 1812 i to eksemplarer. Arkivar, dr. phil. Erik Nørns artikel fortæller om de sidste to århundreders problemer med at sikre kirkebøgerne mod brand, slid og dårlige opbevaringsforhold samt bestræbelserne for at sikre, at de to sæt af kirkebøger var identiske. I forbindelse med den første aflevering af kirkebøger til de nyoprettede landsarkiver i 1890'erne blev der konstateret store mangler ved en række sognes kirkebøger, og et anseligt antal bind måtte genskabes ved afskrivning. Artiklen slutter med en redegørelse for den igangværende overgang til elektroniske kirkebøger.

Kirkebøgernes historie kort fortalt

Kirkebøgerne er den hyppigst benyttede kildetype i landsarkiverne, hvilket skyldes, at man heri kan finde de mest basale oplysninger om hele befolkningen. Hertil kommer, at kirkebøgerne har eksisteret i mere end 400 år. Da skikken med kirkebogsføring er kommet til Danmark fra Tyskland, er de ældste kirkebøger sønderjyske: Hjordkær 1573 og Åstrup 1574. Fra Nørrejylland er de ældste kirkebøger fra Fanø 1611 (kun bevaret som afskrift) og Ribe 1623, fra Fyn kan både Vester Åby og Åstrup præstere kirkebøger tilbage til 1622, og endelig er den ældste kirkebog øst for Storebælt fra Holmens kirke 1617. De første kirkebøger er enten indført på præsternes eget initiativ eller på opfordring fra den lokale biskop. Der findes således en række kirkebøger fra første halvdel af 1600-tallet, selv om det først var bestemmelserne i to kgl. missiver fra 1645 og 1646, der efterhånden gjorde kirkebogsføringen landsdækkende.

Der findes et betragteligt antal artikler om kirkebogsføring og personregistrering. Det er især ansatte ved landsarkiverne, der har beskæftiget sig med disse emner, hvilket fortæller noget om kirkebøgernes betydning på disse arkiver.² Tidligere arkivar ved Landsarkivet i Viborg Paul

Sognepræsten i Karleby-Horreby på Falster, Marcus Christensen Humble, var en af dem, der anlagde en kirkebog på Christian IV's befaling. Han gav kirkebogen for Horreby sogn et stateligt titelblad med en større opstalt med skriftsteder, engle og et alterbord med to tændte lys. Kirkebogen opbevares i Landsarkivet for Sjælland. Foto Rigsarkivet.

G. Ørberg har ikke mindre end 12 gange skrevet om kirkebøgerne. Artiklerne er især koncentreret om de ældste kirkebøger før 1812 og om kirkebøgerne i perioden 1812-91. En anden flittig skribent er tidligere landsarkivar i Aabenraa Hans H. Worsøe, som har set på personregistreringen med sønderjyske briller, da man i Sønderjylland stadig har oprettholdt en særordning, hvor det ikke er kirkebøgerne men borgerlige personregistre, der anvendes til den officielle personregistrering. Worsøe har desuden sørget for udgivelsen af Vonsild kirkebog 1659-1708, som er en af de mest indholdsrige kirkebøger.

I denne artikel skal kirkebøgernes historie ikke behandles i detaljer.

Interesserede må henvises til den ovennævnte litteratur. Her skal kun til indledning nævnes nogle hovedtræk. Kirkebøgerne har i de mere end 400 år ændret udseende flere gange, og der har i flere perioder været debat både om, hvilke oplysninger de skulle indeholde, og om formålet med kirkebogsføringen alene skulle være en registrering af kirkelige handlinger (dåb, konfirmation, vielse, begravelse), eller om kirkebøgerne også skulle tjene borgerlige formål (civilregistrering af fødsler og dødsfald). I visse tilfælde fik ønskerne fra personal- og slægtshistorikernes side om, at kirkebøgerne skulle indeholde bestemte oplysninger af hensyn til den fremtidige slægtsforskning, betydning for kirkebøgerne. De væsentligste ændringer skete i 1812-14, 1891/92 og 1987-91, og der kan forventes ændringer igen i årene 2001-04 i forbindelse med indførelsen af en elektronisk kirkebog.

Indtil der ved reskript af 11/12-1812 blev indført faste regler for kirkebøgernes indhold, var der stort set frit slag for præsterne til at sætte deres eget præg på kirkebøgerne. Bortset fra kravet om, at alle døbte, viede og begravede skulle indføres, var der vidt spillerum for, hvor fyldige indførslerne skulle være. Et par eksempler kan antyde forskellen:

I Sørbymagle-Kirkerup kirkebog 1646-91 kan man hente følgende oplysninger om Ivar Hanssøn, der blev begravet den 26. marts 1677:

»Gammel mand Iver Hanssøn, cognomento Rancke, garmand i Bøstrop, egtesødt i Lund i Skaane af Hans Nielsøn og Bodeld Rasmusdaatter. Hiemme 9 aar. Her i landet hos sin faderbroder Torben Degn i Vndløse 16 aar, hr. Christen ibidem 4 aar. Lefvet siden i Bisserop, Vindinge sogn 34 aar. Gifft med Anne Jacobsdaatter 18 aar. Aflet 2 børn, 1 søn 1 daatter, hvilken lefver. Gifft med Anne Pd. 9 aar. Aflet 7 børn, af hvilke 1 søn lefver. Gifft 3de gang med Maren Hansdaatter. Der haft sin næring af fiskerj og seyling til Lybek og andre steder. Her i sognet Bøstrop by lefvet med sin efterlevvende 15 aar. – Øfvet midlertid tømmersmands gierning – Nogle aar svag, mest denne vinter. Blev en siug i Hyllested. Derfra hiem. Berett. d. 22. martii. Døde d. 23. martii. Aetatis hen ved 74 aar. En god stille mand, lefvet uden forargelse.«³

I Tostrup kirkebog 1693-1720 hedder det følgende om begravelsen af en kone:

»Die Ascensionij [Kristi Himmelfartsdag] bleff Hans Smids Kone Sidtzel i Ordrup begravet uden nogen ceremonj, thj hand gjorde sig husarm«.

Horrebby kirkebog indledes med en gengivelse af Christian IV's missive fra 1646. Teksten er flankeret af to engle. Præsten har ikke kun glædet slægtsforskere med sine tegninger, men også med, at han indførte oplysninger om fødte helt tilbage til 1632. Illustrationen udgør nederste del af titelbladet, se forrige illustration.

I det første tilfælde får man alle relevante personalhistoriske oplysninger og i tilgift en længere levnedsbetretning. Om den gode kone Sidtzell får man ikke mange konkrete oplysninger udover, at hun var gift med byens smed.

I 1763 blev der i Hertugdømmerne indført skematiske kirkebøger, og i 1775 indførte man kontrabøger. Forsøget på at udstrække disse kirkebogsreformer til Kongeriget i 1776 blev ikke til noget. Kirkebøgerne fortsatte her indtil 1812 med at være ført i selvkomponerede bind. Alene i Lyngby sogn blev der i 1806 indført skematiske kirkebøger og anlagt et ekstra sæt af kirkebøger. Samtidig lod præsten Bone Falch Rønne kirkebogen for perioden 1776-1806 afskrive på en skematisk kirkebog.⁴

I længden kunne hverken de kirkelige eller de civile myndigheder klare sig med en personregistrering, der var så uensartet. Ved kgl. reskript af 11/12-1812 blev der stillet klare krav til, hvilke oplysninger der skulle findes i kirkebøgerne. Fremtidig skulle kirkebøgerne føres på trykte skemaer i 7 afdelinger. Udover skemaer for de almindelige ministerialia: fødte, konfirmerede, viede og døde skulle der føres særlige lister for beboernes afgang fra sognet og tilgang til sognet. Endelig skulle der føres et almindeligt jævnførelsesregister, der skulle gøre det lettere at finde rundt i bøgerne. Samtidig skulle kirkebøgerne føres i to eksemplarer, en hovedministerialbog ført af sognepæsten og en kontraministerialbog ført af sognekirkefogeden.

sterialbog ført af kirkebylæreren. Reskriptet indeholdt også regler for afkonferering og opbevaring af kirkebøgerne.

De nye bestemmelser medførte, at kirkebogsføringen i løbet af det 19. århundrede blev meget mere ensartet, selv om der stadig var store forskelle på, hvor godt de enkelte kirkebøger blev ført, og selv om de to sæt af kirkebøger i mange tilfælde langt fra var identiske. Af- og tilgangslisterne, som mest var indført af hensyn til ikke-kirkelige formål, f.eks. kontrollen med den fattige befolknings bevægelser over sognegrænserne⁵, blev i 1854 for købstæderne og i 1875 på landet overtaget af politimyndighederne. Jævnførelsesregistre, der kunne have været en god ide, hvis de blot var blevet ført hensigtsmæssigt, bortfaldt også i løbet af århundredet.⁶ Bortset herfra ændredes kirkebogsføringen kun lidt, bl.a. nogle detaljer i skemaerne ved kancellicirkulære af 27/8-1833.

Den næste store kirkebogsreform, som i virkeligheden kun var justering af kravene til skemaernes indhold, skete ved bekendtgørelse af 31/10-1891. Baggrunden for reformen var, at en række genealoger støttet af flere biskopper ønskede, at der i kirkebøgerne blev optaget supplerende oplysninger i de enkelte skemaer, og at kirkebøgernes oplysninger blev sikrere. Fremtidig skulle de originale attester forevises, når de forskellige indførsler skulle foretages. Alle kirkebøger (både hoved- og kontrabøger) skulle udskiftes pr. 1/1-1892, således at der overalt blev forlangt anskaffet kirkebøger med det nye skema. Samtidig med bekendtgørelsen blev der udstedt en instruks for, hvordan kirkebogsførerne skulle forholde sig med hensyn til kirkebøgernes autorisation, førelse, konferering og opbevaring.⁷ Samme dag – og det var næppe tilfældigt – bad Kultusministeriet biskopperne om at tage stilling til afleveringsfristerne for kirkebøgernes aflevering til provinsarkiverne. Den forbedrede kirkebogsføring og redningen af de ældre kirkebøger var to sider af samme sag (herom mere nedenfor).

Kirkebøgerne forblev stort set uændret de næste 99 år. Få ændringer i skemaerne blev dog indført ved bek. 14/7-1926. Også denne gang fik Kirkeministeriet mulighed for at kræve alle kirkebøger udskiftet fra en vis frist, men resultatet blev, at sognene fik lov til at skrive de gamle kirkebøger ud først.⁸ I flere situationer f.eks. i Det kirkelige Udvalg 1904-07, i forbindelse med kirkelovgivningen i Sønderjylland efter Genforeningen, i særlige udvalg 1938-39 og 1948-51 og i forbindelse med indførelsen af cpr-registret i 1968 blev det seriøst overvejet, om civilregistrering og kirkebogsføring skulle adskilles, så kirkebogsføringen alene skulle tjene registrering af kirkelige handlinger.⁹ Men den kirkelige civilregistrering fortsatte både, fordi der var stærke kræfter, der var imod, at kirken skulle miste denne samfundsopgave, og fordi, der var økono-

miske og praktiske problemer ved at lave ordningen om. Præster og kordegne havde man i forvejen, en ny løsning kostede penge. Desuden var der mange, der blot ønskede, at den århundredgamle kirkebogsføring skulle fortsætte som hidtil.

Hvis civilregistreringen skulle forblive i kirkeligt regi, var det nødvendigt at tage hensyn til kritikken af den meget omstændelige måde, hvorpå kirkebogsføringen foregik med dobbeltsæt af bøger, der til stadighed skulle afkonfereres. I 1979 nedsatte Kirkeministeriet en »arbejdsgruppe vedrørende rationalisering af kirkebogsføringen« med repræsentanter for Kirkeministeriet, arkivvæsenet (Hans H. Worsøe), Danmarks Provsteforening, Den danske Præsteforening og Danmarks Kordegneforening. Efter først at have overvejet en afskaffelse af kontrabøgerne nåede arbejdsgruppen i 1985 frem til et forslag om nye kirkebøger. Kontrabogen skulle opretholdes, men kirkebøgerne skulle ligesom de borgerlige ægteskabsprotokoller fra 1970 og de sønderjyske personregistre fra 1978 føres på løbblade, som skulle indbindes, når de fyldte ca. 250 blade eller 10 års indførsler. Rationaliseringen fremkom ved, at hovedbog og kontrabog kunne fremstilles på skrivemaskine i én arbejdsgang ved gennemslag. Rettelser og tilføjelser i indbundne bind skulle dog indføres med fyldepen eller kuglepen, så afkonferering slap man ikke helt for.¹⁰

Sjældent har et forslag fået en så hård medfart. I midten af 1980'erne deltog jeg i landsarkivets systematiske indsamling af pastoratsarkiver på det meste af Sjælland, og jeg tror ikke vi mødte en eneste præst, der havde noget pænt at sige om forslaget. Blandt argumenterne var, at præsterne var urutinerede til at skrive på maskine, at de ikke kunne holde styr på de mange løbblade, at det ved ændringer var besværligt at bringe løbblade frem og tilbage mellem de to opbevaringssteder for hoved- og kontrabog, at det var et stort bogteknisk tilbageskridt at erstatte de flotte faste læderindbundne protokoller med ringbind og indbundne løbblade osv.¹¹ Det økonomiske argument, at man kunne spare så og så mange kontrabogsførere, kunne også vendes om til, at det var synd for disse, at de ikke mere skulle føre kirkebøgerne. Der var også præster, der mente, at det foreliggende forslag ikke var vidtgående nok, og at man snarere skulle afvente en overgang til elektroniske kirkebøger.¹²

Resultatet blev, at kirkeminister Mette Madsen uden videre forhandling med de berørte parter skrottede løbbladesystemet. Ved cirkulære af 14/8-1987 indførtes der nye kirkebøger, der som de hidtidige var protokolbundne og følgelig håndskrevne. Overskueligheden skulle forbedres ved, at alle oplysninger skulle indføres i et skema med fortrykte rubriker. Ved at formindske antallet af indførsler pr. side skulle der skaffes god plads til rettelser og tilføjelser. Selv om fyldmængden af kirkebøger-

ne i fremtiden ville blive betydeligt større, var antallet af oplysninger på nogle punkter ringere end de gamle kirkebøger. F.eks. beklagede slægtsforskere, at der ved begravelsesindførslerne ikke blev anført de afdødes forældres navne. I 1891 havde sognene fået 2 måneder til at udskifte samtlige kirkebøger i landet, denne gang bevilgede Kirkeministeriet frist indtil 1/1-1991, altså godt 3 år.

Få år efter indførelsen af de nye kirkebøger begyndte overvejelserne i Kirkeministeriet om at erstatte de traditionelle kirkebøger på papir med elektroniske kirkebøger. Spørgsmålet herom vil blive taget op i sidste afsnit.

Kirkebøgernes aflevering til landsarkivet

Indtil slutningen af det 19. århundrede blev kirkebøgerne opbevaret i præstegårdene. Dette var ikke særlig betryggende. Der skulle kun en hurtig præstegårdsbrand til, at dataoplysningerne om flere generationer fra et helt sogn var slettet for altid. Indførelsen af kontrabøgerne i 1812 og bestemmelsen om, at de to sæt ikke måtte overnatte under samme tag, hjalp betragteligt på problemet. Men de gamle kirkebøger før 1812 var stadig truet, og heller ikke opbevaringen af de nyere kirkebøger var helt uproblematisk. Dels var de to sæt i mange tilfælde langt fra identiske, og dels kunne man på grund af kravet om afkonferering ikke være helt sikker på, at kirkebøgerne i visse situationer ikke blev opbevaret samme sted. Præstegårdene kunne brænde, men lærerboliger o.l. var et endnu mere usikkert sted. Efterhånden betød mængden af kirkebøger også, at de blev placeret tilfældige steder, hvor der var plads.

Det var genealogerne, som fik myndighederne til at interessere sig for indsamlingen af kirkebøgerne. De havde nemlig to interesser i sagen. For det første ønskede de at sikre, at kirkebøgerne ikke gik til, og for det andet, at adgangen til dem blev lettere, end hvis genealogerne skulle rejse land og rige rundt og opsøge kirkebogsdata i spredte præstegårde og lærerboliger. I 1842 slog J.C.L. Lengnick i et skrift til lyd for opbevaring af ministerialbøgerne i brandsikre skabe, og han ønskede, at de ældste kirkebøger blev helt eller delvist afskrevet.¹³ Endvidere foreslog han, at kirkebøger, der var over 100 år gamle, blev samlet i København, og at varetagelsen af dem skulle foretages af et genealogisk selskab med ham selv som leder. Trods betydelig modstand fra kirkelig side lykkedes det faktisk Lengnick at få afskrevet en stor del af kirkebøgerne før 1814, men han udelod det meste af bondebefolkningen. I en del tilfælde har han afskrevet kirkebøger, som senere er gået tabt.¹⁴

Derimod fik Lengnick ikke succes med forslaget om at indsamle de ældste kirkebøger, men han fik rejst arkivspørgsmålet. Geheimearkivar

C.F. Wegener stillede sig ikke afvisende over for, at kirkebøgerne indtil 1750 kunne indsendes til Geheimearkivet, medens de tilsvarende bøger for perioden 1750-1800 kunne opbevares i en slags stiftsarkiver. Biskopperne, der fik forslagene til udtalelse, stillede sig imidlertid temmelig kritisk hertil. Nogle mente ikke, at sikkerheden i København var god nok, andre at forslaget var udtryk for »københavneri«, og at kirkebøgerne var vigtige kilder for den lokalhistoriske forskning, og derfor måtte blive i lokalsamfundet. Andre mente ikke, at man skulle tage hensyn til »stamtavlegale Sværmere«, eller de pegede på risikoen for mormonerens »Uvæsen«. ¹⁵

Kirkebøgernes usikre opbevaring førte til, at nogle præster fandt på nødløsninger. Specielt i de store sogne i København var der behov for at finde et sikrere opbevaringssted. I 1867 fik stiftsprovst C. Rothe Kultusministeriets tilladelse til at placere de ældste kirkebøger fra Vor Frue og Nikolaj sogne på Universitetsbiblioteket, hvor de kunne være tilgængelige for »Almenheden«, og andre københavnske sogne kunne få en tilsvarende ordning efter nærmere aftale mellem præst og provst. ¹⁶ Sådanne deponeringer i Universitetsbiblioteket skete således fra Vor Frue kirke, Nikolaj nedlagte kirke og Trinitatis kirke. Andre, f.eks. Holmens kirke, Helligåndskirken, Nikolaj kirke i Holbæk og Elmelunde kirke på Møn, fulgte opfordringen i det ovennævnte forslag fra 1863 om at indsende de ældste kirkebøger til Geheimearkivet. Kirker, der havde forbindelse til militæret, deponerede nogle kirkebøger i Marineministeriet (Holmens kirke) ¹⁷ og i Krigsministeriet (Kastelskirken, Garnisons kirke, Ladegården og Frederiks tyske kirke). ¹⁸

Redningen af kirkebøgerne indgik som et væsentlig punkt i opbygningen af et regionalt statsligt arkivvæsen. Ved arkivloven af 30/4-1889 blev der ved siden af Rigsarkivet oprettet tre provinsarkiver (fra 1907 benævnt landsarkiver) i henholdsvis København, Odense og Viborg, som i begyndelsen af 1890'erne stod klar til at modtage lokaladministrations arkiver. Kirkebøgerne var blandt det allerførste, provinsarkiverne tog fat på at indsamle. Men inden man kom så vidt, havde genealogerne taget et initiativ, som fik stor betydning for kirkebogsindsamlingen. Det

Billedet på modstående side

Et eksempel på et udfyldt skema, indsendt til Genealogisk Institut i 1889. Her er kun medtaget de øverste to af i alt syv rubrikker. Sognepræst H.J. Hørning, Lille Heddinge-Havnelev, fortæller heri, at den ældst bevarede kirkebog omfatter indførsler for Havnelev tilbage til 1649 og for Lille Heddinge til 1739. Da den ældste kirkebog få år senere skulle afleveres, fandtes denne ikke længere (LAK's arkiv. Afleveringssager indtil 1977. Pastoratsarkiver nr. 487).

223.

Pastoratets (Valgmenighedens) Navn: *Sillebørge og Haarlöv*
(Alle Sognene anføres)

Herredets Navn: *Seems*

Stiftets Navn: *Sjælland*

Existerende Kirkebøger.

- I. a) Hvor langt tilbage i Tiden gaa de eksisterende af Præsten førte Kirkebøger (Ministerialbøger) for hvert Sogn, og b) hvor blive de for Tiden opbevarede?

*Silkeborgs Bøger til 1739.
Sog Haarlöv Bøger til 1649.
Udbyret: Silkeborg Profesant.*

- II. a) Er der ført særskilte Protokoller (o: Bind) for Daab, Vielser og Dødsfald? b) Hvis Førelsen er sket i samme Bind, ere da Fortegnelserne over Døbte, Viiede, og Døde førte hver for sig, eller ere disse Begivenheder opførte mellem hverandre efter Tidsfølgen? c) Hvis der findes Kirkebøger af mere end en af de her nævnte Arter ved hvilket Tids-

alder har! Udby: Sog Silkeborg fra 1739 til 1771 og for Haarlöv fra 1649 til 1771 har Begivenhederne opførte mellem hverandre efter Tidsfølgen. Sog 1772 til 1814 og den fælles Kirkebog for begge Bøger i de to Bøger, Sog Silb. Protokoller og Bøger ere opførte fra i særskilte Bøger.

i 1887 oprettede Genealogiske Institut, som også havde en finger med i spillet med hensyn til de nye kirkebøger, som blev indført i 1892¹⁹, fik i 1889 kultusminister J.F. Scavenius til at udsende et cirkulære til biskopperne. Heri blev samtlige præster tjenstligt pålagt at besvare et større spørgeskema om kirkebøgerne, deres indhold, stand og opbevaring. Desuden skulle præsterne på skemaet optegne en liste over samtlige kirkebøger i præstens værge. De originale udfyldte skemaer skulle sendes via provst og biskop til Institutet i København som baggrundsmateriale til en »nøiagtig Fortegnelse over samtlige eksisterende Kirkebøger (Ministerialbøger) i Danmark«. I første omgang fik hverken arkivvæsenet eller de kirkelige myndigheder men alene instituttet overblik over status'en for kirkebøgerne.

Hvor gamle skal kirkebøger være?

I Kultusministeriets bekendtgørelse af 10/3-1891 med regler for aflevering af arkivalier til de nye provinsarkiver bestemtes det, at præster og provster skulle aflevere deres arkivalier, når de var tredive år gamle. For kirkebøgerne nævntes det eksplicit, at alle hovedministerialbøger (dvs. enestebøger) indtil 1812-14 skulle afleveres. Desuden skulle kontraministerialbøgerne efter 1812-14 afleveres, såsnart biskoppen »efterat de ere udskrevne, ved sin Visitats har attesteret at have efterseet dem«. Nogle måneder senere udformede Kultusministeriet i et cirkulære de nærmere regler for aflevering af arkivsager fra præsternes og kirkebetjentenes arkiver.²⁰ Afleveringen skulle foretages af præsten, når han efter passende varsel havde fået opfordring herom fra provinsarkivet. Kirkebøger, både præstens og kirkebylærerens, skulle ligesom andre protokoller indpakkes omhyggeligt og stærkt. De skulle indsendes efter den fortegnelse, som præsten havde udarbejdet i forbindelse med spørgeskemaet til Genealogisk Institut. Ministeriet forventede nemlig, at præsten havde indført en genpart af fortegnelsen i embedsbogen. Præstens øvrige arkivalier skulle være forsvarligt sammenbundne og mærkede med skilte af pap eller papir, og præsten skulle i særskilt brev indsende to arkivdesignationer til provinsarkivet, der efterfølgende skulle kontrollere fortegnelsen med de indsendte arkivalier og kvittere for afleveringen på det ene eksemplar. Præsten måtte ikke kassere noget uden i forvejen at have spurgt provinsarkivaren. Forsendelsen skete på præstens ansvar, men han kunne få fragtudgifterne refunderet af provinsarkivet.

Rigsarkivar A.D. Jørgensen gik i en henvendelse til Kultusministeriet ind for en endnu hurtigere aflevering af kontrabøgerne end krævet i bekendtgørelsen fra marts 1891. Han ønskede de udskrevne kontrabøger afleveret, endnu inden biskoppen havde nået at påtegne dem ved først-

kommende visitats. Ifølge cirk. af 27/8-1833 havde såvel biskopperne som provsterne pligt til at føre tilsyn med kirkebogsføringen, når de var på visitats. Ved skr. 31/10-1891 blev biskopperne bedt om at tage stilling til, om kirkebøgerne kunne afleveres uden deres påtegning og kontrol. Flere biskopper stillede spørgsmålstegn ved en for hurtig aflevering af kontrabøgerne. Dels mente de, at biskoppernes kontrol havde sin betydning (se nedenfor), og dels kunne de nyeste kirkebøger ikke undværes i det daglige. Biskop Johannes Clausen i Århus henviste til, at der i de første år var brug for kontrabøgerne til at indføre supplerende tilførsler, da navngivelse af udøbte børn hyppigt først skete ved 1 års alderen, og da nogle børn først blev døbt, når de var 2-3 år gamle eller ved konfirmationsalderen. Biskop J. Swane i Viborg henviste til, at kirkebylæreren benyttede kontrabogen som erstatning for den protokol, som skoleanordningen af 1814 (Bilag A § 20) krævede ført over skolepligtige børn. Derfor kunne kontrabogen først undværes efter 10 år. I købstæderne foreslog Swane derimod en 30-års frist, da kirkebogsudskrifter i reglen udfærdigedes af kirkebetjenten, og denne ville derfor miste en ikke ubetydelig indtægt, og sognepræsten ville få et stort rend af folk.

Biskoppernes argumenter fik ministeriet til at ændre afleveringsgrænserne. Efter at spørgsmålet to gange havde været forelagt kultusminister Carl Goos personlig, blev der den 16/6-1892 udstedt en ny bekendtgørelse om afleveringen af ministerialbøger til provinsarkiverne.²¹ Hovedministerialbøgerne skulle stadig afleveres frem til 1812/14 (dette gjaldt også kontrabøger før dette skel, hvor sådanne undtagelsesvis fandtes), medens kontraministerialbøgerne for perioden efter 1812/14 for landsognene nu skulle afleveres 10 år efter, at de var udskrevne, for købstadssogne 30 år efter. Hvis præsterne allerede havde afleveret kontrabøgerne efter den gamle bekendtgørelse, kunne tilbagelevering komme på tale.

Disse frister blev fulgt i praksis, og forsøg på at undgå aflevering blev ikke accepteret af arkivvæsenet eller af ministeriet. F.eks. berettigede hovedbogens ødelæggelse ved brand ikke, at man som i Boeslunde efter præstegårdsbranden i april 1892 søgte at tilbageholde kontrabogen. Kontrabogen skulle afleveres, efter at der var sket afskrift af denne.²² I Skelby-Geddesby på Falster fik præsten besked om at indrette en ny protokol for skilsmissesager, så kirkebogen for 1803-14, hvis blanke sider blev anvendt til dette formål, kunne afleveres.²³ Provst Immanuel Barfod, Musse herred, ønskede tidsgrænsen for aflevering udvidet til 20 år af hensyn til de mange, der skulle have en attest for – i henhold til loven af 1891 – at kunne ansøge om alderdomsunderstøttelse. Når kirkebøgerne var afleveret til arkiverne, måtte de betale for attesterne. Mini-

steriet afviste imidlertid at ændre reglerne, dels under henvisning til rigsarkivarens udtalelse om, at det var uhensigtsmæssigt med flere skiftende tidsgrænser, og dels under henvisning til, at attesterne efter aldersundersøttelsesloven var gratis, også når kirkebøgerne befandt sig i arkiverne.²⁴

Derimod lykkedes det i nogle tilfælde for landsogne at få lov til at aflevere kontrabøgerne efter reglen for købstæderne. Således fik kirkebylærer F.C.A. Betz lov til »undtagelsesvis« at beholde kontrabogen for Idestrup sogn i 30 år. Men han havde også sammen med en anden kirkebylærer skrevet om sagen i *Nationaltidende* og her fremhævet, at det var vigtigt for kirkebylærerne, der skulle modtage folks anmeldelser, at have kontrabogen i nærheden, da der var eksempler på »at Folk end ikke kjende deres eget Navn, ikke vide, om den Kvinde er døbt ... »sen« eller ... »datter«, hin Mand »Peder« eller »Peter«, ikke at tale om forsættelige Fortielser af Navne som »Mads« og »Mette«, som nogle nødig vedkjende sig«. ²⁵ Den samme tilladelse opnåede kontrabogsføreren i annekssognet Jordløse. Egentlig havde sognepræsten ønsket at beholde alle kontrabøgerne tilbage til 1814, da Jordløse lå 1/4 mil fra præstegården i Værsløv, hvor hovedbøgerne befandt sig. Han fandt det urimeligt, at beboerne skulle gå den lange tur for at få en attest.²⁶ Sognepræst Henry Ussing, Hvidovre-Valby, fik også lov til at følge 30-årsreglen for kontrabøgerne for Valby skoledistrikt under henvisning til »den betydelige Vanskelighed ved at konstatere Børnenes ægte eller uægte Fødsel paa Grund af de mange løse Forbindelser«, som skyldtes den nære beliggenhed ved hovedstaden. Ministeriets tilladelse medførte, at provinsarkivet atter tilbageleverede kontrabogen for årene 1858-66.²⁷

Afleveringsfristerne forblev stort set i kraft til nutiden. I 1895 blev det for de anerkendte trossamfund bestemt, at de ligesom for Folkekirkens vedkommende skulle aflevere hovedministerialbøger indtil 1812/14, men at de skulle aflevere kontraministerialbøgerne, så snart de var udskevne og afkonfererede. Årsagen til denne forskel var utvivlsomt, at opbevaringen hos de i reglen små menigheder blev anset for mindre betryggende end hos sognemenighederne. Alene Det mosaiske Troesamfund fik af hensyn til attestudstedelsen lov til at vente med at aflevere kontrabøgerne til efter 30 år.²⁸

Efter at spørgsmålet havde været drøftet i Kirkeministeriets udvalg af 7/10-1958 angående affotografering af kirkebøger, blev der i 1967 for første gang givet regler for afleveringen af hovedbøgerne efter 1812/14. Disse skulle afleveres 100 år efter, at de var udskevne. Samtidig blev afleveringsfristen for kontrabøger på henholdsvis 10 og 30 år fastholdt, men købstadsogne fik lov til at aflevere kontrabøger allerede efter 15

år, hvis det pågældende landsarkiv var i stand til at modtage dem. Opstramningen af afleveringsfristerne skyldtes sikringshensynet. Man var i udvalget godt klar, at der var et modstridende hensyn, at det ville blive et forøget arbejde for landsarkiverne at indføre rettelser i de nyere kontrabøger, men det valgte man at leve med i første omgang. Da den nye navelov af 1981 havde øget antallet af kirkebogsrettelser yderligere, valgte Kirkeministeriet i forbindelse med kirkebogsreformen i 1987 at gå den modsatte vej, så afleveringsfristen for kontrabøger nu er 30 år både for by og land. De anerkendte trossamfunds kontrabøger skal dog fortsat afleveres, så snart de er udskrevne.

De første kirkebøger afleveres

Ikke så snart var afleveringsbestemmelserne på plads, før provinsarkiverne tog fat på indsamlingen af kirkebøger og øvrige arkivalier fra præsterne. I første omgang var det kun Provinsarkivet i Viborg, der stod klar i sommeren 1891, medens de to andre provinsarkiver i København og Odense måtte vente til 1893. De nye arkiver skulle med et forholdsvis beskedent personale, der for en stor dels vedkommende ikke havde arkiverfaring, organisere det store indsamlingsarbejde, som forestod. Man skulle på alle områder starte helt fra bunden af. Myndigheder og embeder var ikke vant til at stå til ansvar over for arkivvæsenet, og mange steder vidste man ikke, hvad man selv havde, og arkivaliernes tilstand var langt fra tilfredsstillende.²⁹ Præsternes arkiver var ingen undtagelse, og ofte havde sognepræsterne vanskeligt ved at efterkomme de krav, som bestemmelserne om aflevering stillede med hensyn til ordening, pakning og udarbejdelse af fortegnelse. Her skal kun fremhæves et enkelt eksempel.

I juli 1893 skrev sognepræst Anders Herskind i Holbæk fortvivlet til arkivassistent (arkivar) Georg Saxild i Provinsarkivet i København, at han sendte to arkivkasser med materiale, hvoraf den ene var fyldt med protokoller, og den anden med øvrige arkivalier. Han medsendte kun arkivdesignation over protokollerne, da det selv med hans bedste vilje ikke var lykkedes ham at ordne materialet i den anden kasse. Han bad derfor Saxild om at gå i forbøn hos Dr. Secher (provinsarkivaren), »om De er istand til at fri mig fra Ubehageligheder«, og han bad om en kvittering, når arkivalierne »er gennemset, rensat for Juxet og ordnet«. ³⁰ Alt arbejdet hermed overlod han således til provinsarkivet. Herskinds fremgangsmåde var ikke enestående, hverken i 1890'erne eller for den sags skyld senere. Sognepræsterne er ikke altid gode til at holde styr på deres arkivalier. Som undskyldning kan fremføres, at præsternes arkiver ikke er nemme at ordne på grund af deres stærkt varierede indhold, og at de ikke har nogen form for sekretærhjælp.

Borum og Lyngby (92). Kirkebog 1692; Lib. dat. 1844; Konf. 1749—1802.

Borup (99). Kirkebog 1677; Mag., Provst Jens Lydersen (Wiberg 137.7) har, medens han var Præst der 1711—22, und: ladt at føre Kirkebog. Kirkebøgerne indeholde ogsaa Oplysninger for Hald Sogn, der til 1788 var Annex til Borup. Lib. dat. 1857. Der findes nogle Optegnelser om Spaniernes Indkvartering 1808. Konf. 1742—60 og fra 1788. (R. 35.)

Borup og Kimmerelev (6). Kirkebogen indeholder: Viiede fra 16. S. e. Tr. 1645, Døbte fra 9. Aug. 1691 og Begravede fra 27. Novbr. 1785; Viiede ere ikke indførte fra 20. Sept. 1793—ult. 1797. Lib. dat. 1840. I en Visitatsbog, samlet af Pastor Ernst Henr. Holst (Wiberg 136—18), findes Visitatsbemærkninger af Biskopper og Provster fra 1746, og i en Protokol: »Communicantes« findes en udførlig Stamtavle over Familien Neergaard, som har beboet Svenstrup, samt en Fortegnelse over kjendelige Egennavne, som forekomme i Kirkebøgerne.

Braband og Aarslev (87). Kirkebog 1722 for Braband (og Kaslev, der nu er forenet med Tilst); fra 1814 for Aarslev, for hvilket Sogn Oplysninger for ældre Tid, tilbage til 1692, maa søges i Kirkebøgerne for Tilst. Lib. dat. 1850; Konf. 1764. (R. 37 og 38.)

Brahetrolleborg og Krarup (42). Kirkebog 1784; Lib. dat. 1845. I de af Konsistorialraad Børge Henr. Knap (Wiberg 139.12) førte Kirkebøger 1801—1844 findes Meddelelser af historisk Interesse. Konf. 1766. Præstegaarden brændte 24. Marts 1819. (R. 45.)

Brande (137). Kirkebog 1774, dog mangler Døbte for dette Aar; Lib. dat. 1801; Konf. 1788. (R. 45.)

Bredsten (138). Kirkebog 1727; Lib. dat. 1776. Sognepræst Hans Sørensen (Elvius 18.25) har der meddelt udførlige historiske og topografiske Optegnelser om Sognet. Konf. 1756.

Bredstrup (132). Kirkebog 1815; Lib. dat. 1849. I den findes anført: »I Krigen 1848—50 bleve alle Arkivsager opbrændte og ødelagde af Fjenderne, der navnlig huserede i Præstegaarden; endog Ministerialbøgerne bleve brændte. Efter den Tid blev af Præsten N. C. Wedel (Elvius 359.12) afskreven en ny Ministerialbog efter Skolelærerens«.

Bregninge og Bjergsted (17). Kirkebog 1645 for Bregninge; mangler 1731, da et Blad er udrevet; Lib. dat. 1732; Konf. 1736.

Bregninge paa Ærø (47). Kirkebog 1679, omfatter tillige til 1815 Søby, der 1749 oprettedes som Annex til Bregninge, og ved Reskr. af 9. Aug. 1869 udskiltes til et selvstændigt Sognkald; Lib. dat. 1837. (R. 43.)

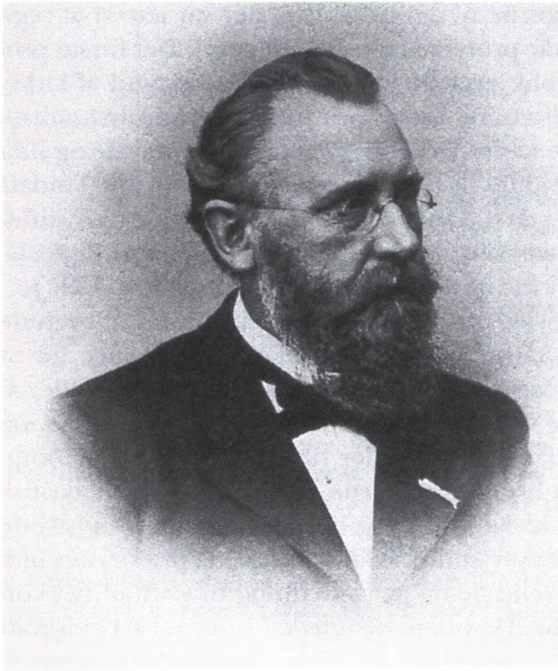
Bregninge paa Taasinge (46). Kirkebog 1773; Lib. dat. 1804; deri findes en af Fred. Chr. Lund (Wiberg 710.12) udarbejdet

Heldigvis hørte kirkebøgerne til det materiale, der var lettest at registrere og ordne. Men det var problematisk nok alligevel. Det første problem var at skaffe sig overblik over de enkelte sognes bestand af kirkebøger, hvilket var en forudsætning for, at provinsarkivet kunne kontrollere, at alle de eksisterende ældre kirkebøger blev skaffet til veje og indsendt. Det bedste hjælpemiddel hertil var de skemaer, som alle landets præster i 1889 havde indsendt til Genealogisk Institut, og skønt instituttet havde givet tilsagn om, at skemaerne ville blive afleveret til Rigsarkivet, befandt de sig stadig i instituttets besiddelse. Rigsarkivar A.D. Jørgensen anmodede ministeriet om at udvirke, at instituttet afleverede skemaerne til Rigsarkivet, så provinsarkiverne havde en chance for at kontrollere de afleverede kirkebøger. Instituttets bestyrelse svarede, at man i videst mulig omfang ville imødekomme rigsarkivarens ønske, og at man allerede havde udlånt 260 skemaer til Provinsarkivet i Viborg. Imidlertid skulle instituttet bruge skemaerne til at udarbejde en »kritisk Fortegnelse over samtlige Kirkebøger« og havde modtaget fondsstøtte til trykningen. Men arbejdet var endnu ikke afsluttet, da præsternes indberetninger var højst mangelfulde og gav anledning til »vidtløftig« korrespondance med præsterne. Desuden manglede instituttet arbejdskraft til at få arbejdet sluttet uden støtte fra ministeriet. Senere blev skemaerne for Sjælland også udlånt, og de er formodentlig aldrig kommet tilbage til instituttet, for de ligger i dag i Landsarkivets afleveringssager for de enkelte pastorater. Til gengæld ses Genealogisk Instituts annoncerede oversigt over landets kirkebøger aldrig udgivet, men fortrykket til de første 12 sider, som ligger i Kultusministeriets journalsag, viser, at oversigten kunne have været nyttig.³¹

I det følgende behandles Provinsarkivet i Københavns bestræbelser for at indsamle kirkebøgerne fra området øst for Storebælt. Tilsvarende arbejde blev også udført i det jyske og fynske provinsarkiv. Kun tre måneder, efter at Provinsarkivet var åbnet den 1/4-1893, blev der via provsterne iværksat en indsamlingskampagne for præstearkiverne, og i løbet af sidste halvår af 1893 blev der skabt kontakt til alle præster på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, og langt de fleste præster indsendte designationer, og de fleste af dem også afleveringer af kirkebøger

Billedet på modsatte side:

Fortryk af første ark til Genealogisk Instituts publikation om alle danske sognes kirkebøger. Det indeholder bl.a. oplysninger om brændte kirkebøger og om præsternes embedsbøger (libri datici). Publikationen udkom aldrig, da landsarkiverne fik grundmaterialet udleveret i forbindelse med hjemtagelsen af de ældste kirkebøger i 1890'erne. Det trykte ark findes i RA. Kultusministeriet. 1. Kontor. Journalsag RR 1474/1891.

V.A. Secher (1851-1918), landsarkivar 1892-97, herredsfoged Lollands Nørre Herred 1897-1903, rigsarkivar 1903-15. Han forestod som landsarkivar de første indsamlinger af kirkebøger straks efter Landsarkivets åbning i april 1893 (Gengivet efter foto i LAK).

og andet materiale. Man kan kun beundre den kraftpræstation, der blev ydet fra arkivets (og præsternes) side i disse måneder.³² Af afleveringsjournalen og de tilhørende sager fremgår det, at der med de fleste sogne måtte en større undersøgelse og korrespondance til, før arkivet ville acceptere afleveringen. Den 24. april 1894 sendte provinsarkivar V.A. Secher to længere redegørelser til rigsarkivar A.D. Jørgensen om kirkebogskampagnen, men før vi går nærmere ind på dem, skal vi se på nogle konkrete eksempler, som fortæller om de vanskeligheder, som et agtpågivent provinsarkiv løb ind i ved den første kirkebogsaflevering, og som førte til, at Secher råbte vagt i gevær.

Secher klagede allerede i november 1893 til rigsarkivar og ministerium over, at de ældste kontrabøger fra Nørre Vedby sogn på Falster ikke var blevet afleveret. Læreren i Egelev, C. Jonsen, havde forklaret, at de ikke længere fandtes. Han havde ved sin ansættelse i 1867 fundet de ældre kirkebøger »paa Bunden af et gammelt Skoleskab, sammen med Lærerens Bøger og Tavler«, men de »ere efterhaanden forsvundne«. Da det med besvær lykkedes at fremtrylle kontrabogen for årene 1840-64, drejede problemet sig om perioden 1814-40. Det var svært nu at bevise, at læreren, som han påstod, kun havde modtaget nogle brudstykker, men hvorom alt var, så skulle læreren også have passet på disse. A.D. Jør-

gensen bad ministeriet gribe ind, og med hensyn til forholdsregler over for læreren fulgte Kultusministeriet biskoppen over Lolland-Falster H.V. Sthyr, der også blev hørt i sagen. Læreren fik ordre til uden vederlag at afskrive efter hovedministerialbogen den manglende kontrabog for perioden 1814-40. Samtidig skulle læreren meddeles en alvorlig irettesættelse på grund af forsømmeligheden med at passe på kirkebøgerne, og endelig skulle han have at vide, at han fremtidig måtte afgive »afæskede Erklæringer i sømmelig Form paa ordentlig Papir«. Læreren havde svaret sin provst på en lap papir og ikke benyttet sædvanlige tiltaleformer.

I samme omgang indberettede Secher et andet eksempel, som også fortalte ham, at kirkebogsføringen ikke var, som den burde være, og at det var nødvendigt, at Provinsarkivet virkelig gjorde en indsats for at redde et komplet sæt af kirkebøger fra alle sogne. Ved Tulstrup skoles brand den 16. januar 1885 brændte kontrabøgerne for Alsønderup sogn 1814-58, da ingen i forvirringen tænkte på at redde dem. Ingen tænkte heller på at orientere provsten om forholdet, hvorfor de brændte kirkebøger ikke var blevet erstattet af en afskrift. Ifølge kirkesynsloven af 19/2-1861 § 6 var kirkeejeren forpligtet til ved brand at betale anskaffelse af en ny kirkebog og bekoste en »tilbørlig udfyldt« afskrift. Både de kirkelige myndigheder og Kultusministeriet var enige med rigsarkivaren om, at Alsønderup kommune, som var ejer af Alsønderup kirke, måtte bekoste afskrivningen efter hovedbogen til erstatning for de brændte kirkebøger.³³

Et tredje eksempel fandt Secher endnu mere alarmerende. I begge de ovennævnte tilfælde var det ene sæt af kirkebøger bortkommet. I Boeslunde drejede det sig om begge. Ved præstegårdsbranden i 1892 brændte alle præstens hovedbøger, og samtidig kom det frem, at kontrabogen enten først var blevet ført fra 1826, eller hvis der havde eksisteret en ældre kontrabog, så var den i hvert fald forsvundet. Nærmest ved et mirakel havde en privatperson netop i Boeslunde fra 1822 og frem til 1829 ført et register med oplysninger langt tilbage i tiden om sognets befolkning og anført alle de relevante kirkelige hændelser som dåb, konfirmation, vielse og begravelse. Her var altså et eksempel på, hvor galt det kunne gå, selv om man i princippet skulle have haft to kirkebøger efter 1812/14.

I Lille Heddinge-Havnelev kunne sognepræsten i 1893 ikke redegøre for, hvor den ældste kirkebog, som omfattede indførsler for Havnelev sogn 1649-1771 og Lille Heddinge 1739-71, befandt sig. I 1889 havde forgængeren i præsteembedet opført kirkebogen i Genealogisk Instituts skema og nærmere beskrevet dens indhold. Secher stillede sig tvivlende over for udsagnet om, at man havde søgt overalt i præstegården. Han

var overbevist om, at den måtte ligge i en krog eller i et pulterkammer. Senere forlangte han, at provsten skulle forhøre sig hos dem, der havde haft med den afdøde præsts dødsbo at gøre, og annoncere i de lokale blade.³⁴ Alt var desværre forgæves, kirkebogen blev aldrig skaffet til veje.

Det store afskrivningsprojekt

I april 1894 havde Secher set nok af dårligdom. I to lange indberetninger til rigsarkivar A.D. Jørgensen kørte han det store skyts frem.³⁵ For at hindre, at der skete nye ulykker med kirkebøgerne enten ved brand eller ved utilbørlig behandling af ældre kirkebøger, skulle samtlige sogne aflevere et sæt kirkebøger uden nogen form for lakune. Secher fremhævede gang på gang, at mange af problemerne stammede fra forsømmelighed fra de kirkelige ansattes side. Lovgivningen var nemlig god nok. Reskriptet fra 1812 krævede halvårslige konferencer, og flere bestemmelser forlangte, at bisperne og provsterne skulle føre tilsyn med kirkebogsføringen. Særligt glad var provinsarkivaren for cirkulæret af 8/8-1843, der pålagde biskopperne ved deres visitatser at drage omsorg for kirkebøgernes istandsættelse, og cirkulæret af 21/7-1859, som pålagde provsterne ved skolevisitatserne at efterse alle ældre kontrabøger, som opbevarede hos lærerne. Baggrunden for det sidstnævnte cirkulære var, at biskopperne havde konstateret, at mange af kontrabøgerne var udsat for en skødesløs behandling og ofte var opbevaret i fugtige skolebygninger. Secher vidste derfor godt, hvem der var skyld i kontrabøgernes usle tilstand. Det var naturligvis først og fremmest de lærere, der førte og opbevarede kirkebøgerne, men Secher mente, at de tilsynsmænd – præster, provster og bisper – der havde forsømt deres tilsynspligt, var stærkt medskyldige.

Secher gjorde opmærksom på flere problemer, og hans standardløsning var afskrivning. Det første problem var, at en række sogne ikke havde fulgt kravet i reskript af 11/12-1812 og i Sjællands biskops cirkulære af 11/2-1813 om straks at anskaffe nye skematiske kirkebøger, men først havde gjort det langt senere. Ifølge Sechers tal: 1815-19 i alt 32 sogne, 1821-47 i alt 10 sogne. Disse sogne nægtede for hovedpartens vedkommende at aflevere de gamle hovedbøger, som startede langt før 1812-14, og præsterne var i deres fulde ret hertil med henvisning til afleveringsbekendtgørelsen, da bøgerne indeholdt nyere oplysninger, som der var brug for ved attestudskrivning m.v. Secher foreslog, at der blev foretaget afskrifter af disse kirkebøger for de år, der lå efter 1814, hvorefter afskrifterne kunne udleveres til præsterne, og de originale hovedbøger afleveres til Provinsarkivet. I nogle tilfælde, hvor kontrabogen startede 1812-14, men hvor den gamle kirkebog fortsatte som hovedbog,

Glumsø 1814-28	Fuglebjerg (Krummerup) 1813-30
Smidstrup 1816-32	Lundforlund 1813-17
Ølstykke 1814-33	Omø 1814-57
Bakkendrup 1818-45	Førslev 1814-30
Hagedsted 1814-31	Hemmershøj (Vemmelev) 1813-39
Gudum (Havrebjerg) 1813-54	St. Klemens 1813-19 (fødte og tildels konfirmerede)
Drøsselbjerg 1818-36	Christiansø 1813-44
Eskildstrup 1813-18	Bodilsker 1816-24
Sønder Jernløse 1813-59	Pedersker 1813-17
Vallekilde 1813-37	Knudsker (Rønne) 1813-19
Hørve 1813-28	
Solbjerg (Ørsted) 1813-35	
Syv (Gadstrup) 1813-34	Fejø 1813-24
Særløse (Hvalsø) 1814-28	Femø 1813-25
Aagerup 1813-30	Krønge (Fuglse) 1813-34
Daastrup (Ørsted) 1813-31	Bursø (Holeby) 1813-27
Skelby (Gunderslev) 1813-39	Nebbelunde 1813-30
Vollerslev 1813-37	Sædringe 1813-34
Agersø 1813-50	Stubbekøbing 1813-19
Alsted 1813-52	
Allindemagle (Haraldsted) 1813-47	Hvedstrup 1828
Flinterup (Gyrstinge) 1813-25	Kidserup 1832-44
Høve 1816-35	Vemmetofte til 1848

Østdanske kirkebøger, der blev afskrevet helt eller delvis i 1890'erne. Senere blev endnu flere kirkebøger afskrevet på ministeriets initiativ. Kilde: Kultusministeriets skrivelser 11/5-1896 til Sjællands stifts og Lolland-Falster stifts biskopper og til rigsarkivaren. (RA. Kultusministeriet. 1. Kontor. Journalsag UU 745/1894).

kunne afskrift undgåes ved, at præsten fik kontrabogen tilbageleveret, og hovedbogen i stedet blev afleveret. Dette forhold forklarer det mysterium, som Landsarkivet langt senere i flere tilfælde har stået overfor, at en sognepræst i sin besiddelse har haft den ældste kontrabog, medens hovedbogen allerede var afleveret. Formålet med denne store foranstaltning var, at der ikke måtte være nogen lakune i den kirkebogsrække, den være sig nok så lille (f.eks. et enkelt år), som Provinsarkivet modtog. Fortidens brande og skødesløshed måtte ikke gentage sig.

Et andet hovedproblem var kontrabøgerne, hvor Secher opregnede 51 sogne, hvor der af forskellige årsager var lakuner i den afleverede række. Manglerne drejede sig i reglen om perioden fra 1813-40 og nogle få indtil 1850'erne. Da man tit ikke kunne konstatere, hvornår bøgerne var gået til, og om dette var sket før eller efter udstedelsen af kirkesynsloven i 1861, kunne udgifterne til anskaffelse og afskrivning i de fleste tilfælde ikke pålægges kirkeejerne, men måtte betales af det offentlige. Spørgsmålet var, hvilke oplysninger det var nødvendigt at tage med

ved afskrivningen. Secher ville godt gå med til, at af- og tilgangslister kunne udelades, men han slog et stort slag for, at jævnførelsesregistre var væsentlige. Han ønskede det indskærpet, at disse fremtidig blev ført, så de virkelig kunne bruges. Et godt register ville også afsløre, om der var mangler ved selve kirkebogsførelsen.

Secher rejste også spørgsmålet om kirkebøgerne fysiske tilstand. Mange af kirkebøgerne var sønderrevet og i en »pjaltet« tilstand på grund af dårlig vedligeholdelse af bindene og uhensigtsmæssig opbevaring. Provinsarkivet i København havde allerede i 1893/94 måttet ombinde i alt 70 af de afleverede kirkebøger, og mange andre trængte til samme behandling. Blandt de værste eksempler var Bringstrup sogns kontrabog 1816-35, der var så beskadiget af fugt, at den ikke kunne ombindes, før den var blevet konserveret, og Vinderød kontrabog 1822-45, der var blevet brugt af en »botaniserende Lærer« til at tørre planter i, hvilket havde »fortæret« indførslerne på midten af en del af bogens blade.

Rigsarkivar A.D. Jørgensen indsendte Sechers forslag til ministeriet uden bemærkninger, da han ikke ønskede at komplicere sagen yderligere. Han kunne i hovedsagen støtte forslagene, selv om han fandt det lidt tvivlsomt, om man kunne pålægge de pågældende embeds- og bestillingsmænd så store byrder som foreslået af Secher.³⁶ Efter at have overvejet sagen i to år, gav Kultusministeriet den 11/5-1896 sin fulde støtte til at iværksætte de af Secher fremsatte forslag om »Sikkerhedsforanstaltninger for saa vidt muligt at forhindre, at de i Kirkebøgerne indeholdte Oplysninger kunne gaa tabte«. Med hensyn til antallet af oplysninger, der skulle medtages i afskrifterne, så gav ministeriet sin tilladelse til, at af- og tilgangslisterne og jævnførelsesregistre kunne udelades. Secher fik således ikke tilslutning til sit ønske om forbedrede jævnførelsesregistre, bl.a. fordi de var definitivt opgivet med kirkebogsreformen af 1891. Derimod blev det fastslået, at forlovenes og fadderens navne skulle medtages, medens oplysninger om vaccinationer og om præsternes bedømmelse af konfirmandernes kundskaber og opførsel kunne udelades.

I de følgende år blev afskrivningsprojekterne iværksat både i Sjællands og Lolland-Falsters stifter, men også i Jylland, hvor rigsarkivaren bad provinsarkivaren i Viborg, Jespersen, opgøre, hvilke problemer der var med de afleverede kirkebøger. Der blev flere gange på Finansloven bevilget penge til afskrivningsprojekterne (f.eks. 500 kr. på finansloven for 1895/96)³⁷. Afskrivningen kunne foregå lokalt, ved at præsterne selv påtog sig det (især når det drejede sig om enkelte indførsler eller få sider), eller ved, at man betalte lærere og andre for afskrivningen. Betingelsen for at få pengene udbetalt var, at afskrifterne fik en påtegning om, at de var konfereret med originalen. I enkelte tilfælde blev det lige-

frem forlangt, at afskrifter skulle gøres om, fordi der ikke var brugt ordentligt papir, eller fordi afskriften ikke var tydelig nok. En anden mulighed var, at hovedbøgerne blev indlånt til Provinsarkivet, og afskriften blev foretaget her og påtegnet af provinsarkivaren. F.eks. har arkivassistent cand.med. & chir. P.A. Heiberg afskrevet en del sjællandske kirkebøger. Afskrivningsprojekterne fortsatte i mange år, da man ved senere afleveringskampagner f.eks. i årene omkring 1904 og i forbindelse med ombindinger konstaterede nye lakuner, som konsekvent af Provinsarkivet blev forlangt genskabt ved afskrivning.

Der er ingen tvivl om, at landsarkivernes indsamling af kirkebøger i 1890'erne og den systematisk gennemførte afskrivningspolitik reddede mange kirkebøger fra at gå til. Landsarkiverne kom også til at fungere som en overopsynsmyndighed over for mangler ved konferering og opbevaring af kirkebøgerne. Ganske vist kunne der på grund af de mange præsteembeder gå langt imellem arkivbesøg i præstegårdene, men kontrollen kunne i hvert fald foregå i forbindelse med kirkebogsafleveringer. Man har ofte diskuteret, om det har været nødvendigt at føre to sæt af kirkebøger. Der kunne have været sparet meget arbejde med kontrabogsføring og den stadige konferering, hvis man ligesom i Norge i 1820 havde nøjedes med én kirkebog, og blot havde krævet, at disse opbevarede i brandsikre skabe. Især Paul G. Ørberg har forfægtiget dette synspunkt, og der har sikkert også i tidens løb været mangan en præst, der har ønsket dette gennemført. Ovenstående historie om kirkebøgernes tilstand i det 19. århundrede forekommer mig at være et afgørende forsvaret for kontrabøgernes værdi. Selv om kirkebogsføringen i det 20. århundrede er blevet betydelig bedre, så er der også fra denne periode en række eksempler på, at hovedbøgerne er ført elendigt, og at det har været godt, at man kunne ty til kontrabogen. I 1997 blev den brandsikre boks med tre hovedministerialbøger fra et anerkendt trossamfund bortført af indbrudstyre, som sikkert er blevet så skuffede over, at boksen udelukkende indeholdt kirkebøger, at de har destrueret dem. I hvert fald er de ikke kommet til veje, og hovedbøgerne har måttet genskabes på grundlag af kontrabøgerne.

Konferering, rettelser og tilføjelser

Kirkebogsindsamlingen i 1890'erne havde afsløret nogle alvorlige mangler ved afkonfereringen, som siden 1812-reskriptet havde været alfa og omega for kirkebogsføringens troværdighed. De to sæt af kirkebøger skulle til stadighed være identiske, og de skulle kunne erstatte hinanden, når det ene eksemplar forsvandt, eller når kontrabogsføreren i en fart skulle klare et attestproblem. Skønt de officielle attester normalt skal ud-

M a n . . .

No.	År og Dato	Barnets fulde Navn.	Dødens Datum enten i Kirken eller Hjemme.	Fars Navn, Stand, Gaadstæring og Bopæl.
10	1816 27 Septbr	Anders	<i>[Handwritten text]</i>	<i>[Handwritten text]</i>
11	1817 21 Novbr	Peter	<i>[Handwritten text]</i>	<i>[Handwritten text]</i>
	1817 12 Januar	Hans	<i>[Handwritten text]</i>	<i>[Handwritten text]</i>

Omskrivning af kirkebøger skete både, når det ene sæt var helt forsvundet, og når dele af en kirkebog var ødelagt helt eller delvist. I det sidste tilfælde kan det være vanskeligt i dag at få et indtryk af skadens omfang, da de ødelagte sider i regelen er kasseret efter omskrivningen. I Førlev sogns kontrabog 1814-39 fremgår det af landsarkivarens påtegning, at de første 10 sider er blevet omskrevet, og at der er blevet indføjet supplement til fem andre sider. I Landsarkivets arkiv findes bevaret en af de ødelagte sider, som ganske godt illustrerer, hvorfor landsarkivaren forlangte omskrivningen gennemført (LAK's arkiv. Sager vedr. supplerer af afleverede kontraministerialbøger 1894-1937, nr. 262).

skrives fra hovedbogen, så blev kontrabøgerne også anvendt hertil. Så er det ikke godt, at personnavne og data i øvrigt ikke er identiske. I Landsarkivet i København har vi ikke få gange fået henvendelse fra en person, der ønskede at skifte navn, og som i kontrabogen havde fundet en bedstemor eller en oldefar døbt med det ønskede efternavn, men hvor Landsarkivet efterfølgende har måttet udstede en fødsels- og navneattest lydende på et -sen-navn, fordi hovedbogen ikke var identisk med kontrabogen. I sådanne tilfælde har afkonfereringen helt klart svigtet.

Landets biskopper fik i 1891 lejlighed til at fortælle, hvordan de ved visitatserne førte tilsyn med afkonfereringen. Alle biskopper var stort set

enige om, at de ikke ved visitatserne kunne nå at kontrollere, om der var fuldstændig overensstemmelse mellem de to sæt kirkebøger. Hvis de skulle det, ville visitatsarbejdet blive uoverkommeligt. Men en række bispers fastslog dog, at deres kontrol havde en funktion, og at de kunne kontrollere, at kirkebogsføringen i almindelighed var i orden. Længst gik biskop H.V. Sthyr, men hans stift Lolland-Falster var også det mindste. Han konfererede som regel omtrent $\frac{1}{4}$ af alle indførsler siden sidste visitats, ved at han lod kirkebylæreren læse op af præstens kirkebog, medens biskoppen selv fulgte med i lærerens kontrabog.³⁸

I 1896 udtalte Sjællands biskop, Thomas Skat Rørdam, at konfereringen af kirkebøgerne i det hele fungerede upåklageligt siden de nye skemaers indførelse i 1892, men at konfereringen i de store københavnske sogne var mangelfuld for ikke at sige, at den slet ikke fandt sted.³⁹ Der var af mange grunde meget store problemer med kirkebogsføringen i København. Sognene var meget store, og antallet af kirkelige handlinger følgelig anseligt. Sognepræsterne manglede kendskab til store dele af menigheden, bl.a. fordi sognetilhørsforholdet var ringe, og fordi der var mange, der ikke havde nær tilknytning til kirken. I forbindelse med anmeldelser til kirkelige handlinger kunne det være vanskeligt at få oplyst alle de nødvendige data. De københavnske provster havde da også i 1891 forsøgt at få lov til at anvende særlige københavnske kirkebogs-skemaer med mindre detaljerede oplysninger end i de autoriserede skemaer, men det var blevet afvist af ministeriet.⁴⁰ I 1892 bad Kultusministeriet Sjællands biskop og de københavnske provster tage stilling til, om kirkebogsproblemerne kunne løses på en radikal måde, som foreslået af Københavns Magistrat i forbindelse med den nedsatte kommission angående ordning af de kirkelige forhold i København og på Frederiksberg, nemlig ved at oprette et særligt kirkeregistreringskontor for hele befolkningen i København, på Frederiksberg og i Sundby. Kontoret blev opgivet, da biskoppen og provsterne som med en mund udtalte, at de foretrak besværet med kirkebøgerne, fremfor yderligere at løsne båndet mellem præsterne og menighederne, men også af hensyn til befolkningen, der ville få længere vej, når der kun var et registreringssted i stedet for de mange kirkekontorer.⁴¹

I København var hovedbogen som regel ikke nogen selvstændigt ført kirkebog. Ifølge biskop Skat Rørdam gik anmeldelserne til klokkeren, som førte disse ind i kontrabogen, og præstens kirkebog var som oftest blot en afskrift af kontrabogen. En konferering havde derfor kun den funktion at bekræfte, at afskriften var identisk, ikke at konferere oplysningerne i to selvstændigt førte kirkebøger. Mange af de københavnske sogne førte langt op i det 20. århundrede tre sæt af kirkebøger, ud over

hoved- og kontrabog også en kirkebogskladde, hvori oplysningerne blev ført i forbindelse med folks anmeldelser af de kirkelige handlinger. På en måde er konceptkirkebogen herved den oprindelige, hvorfra oplysningerne er overført til kontra- og hovedbog. Forstået således er det et rimeligt memento, der findes på indersiden af kladdebogen for Frederikskirken (Marmorkirken) for årene 1918-23, at når der er uoverensstemmelse mellem hovedbogen og kontrabogen, så er det kladdebogen, der gælder.⁴²

Kravene om jævnlig konferering af kirkebøgerne og om påtegning i bøgerne herom er fastholdt i alle senere bestemmelser om kirkebogsføring. I instruksen af 14/7-1926 forlanges der afkonferering fire gange om året for landsogne og hver måned i købstæderne og i København. Hovedformålet med konfereringen var angiveligt at »opdage mulige Uoverensstemmelser i Tide«, og det var fortsat præstens ansvar, at kontrabogen var ført efter bestemmelserne. Biskoppernes og provsternes forpligtelser til overordnet tilsyn med kirkebogsførelsen blev ikke ændret i forhold til tidligere. I 1953 måtte Kirkeministeriet indskærpe, at provsternes kirkebogseftersyn skulle foretages mindst 1 gang hvert andet år, og at der skulle ske indberetning herom til ministeriet.⁴³ På samme måde opretholdtes de disciplinære forholdsregler over for præster, kordegne og kirkebylærere, som ikke holdt kirkebøgerne i tilbørlig orden (reskript af 20/2-1750 og kancelliskrivelse af 8/7-1820). Ved grov tilsidesættelse eller oftere gentagen skødesløshed truedes med § 143 i almindelig borgerlig straffelov af 10/2-1866, som åbnede muligheder for straffe som bøder, simpelt fængsel og under skærpente omstændigheder embedsfortabelse. Så galt gik det dog kun sjældent! I det nyeste kirkebogscirkulære fra 1987 er antallet af årlige afkonfereringer formindsket til 1 gang årligt for sogne under 1500 indbyggere og 2 gange for sogne med et større antal indbyggere. Straffebestemmelserne for forsømmelig kirkebogsføring er udgået af cirkulæret, men de almindelige tjenestemandregler må gælde for præsterne også på dette område.

Et særligt problem udgør de såkaldte kirkebogstilførsler. Når folk skifter navn, melder sig ind og ud af Folkekirken m.v., skal ændringerne indføres i både hoved- og kontrabog. Så længe kontrabøgerne ikke var afleveret, kunne rettelserne blot på sædvanlig vis indføres af kirkebogsførerne, men når kontrabøgerne var afleveret, måtte rettelserne sendes til landsarkivet sammen med de originale bevisligheder. Dette blev fastslået i flere cirkulærer og skrivelser.⁴⁴ De mange rettelser og tilføjelser, som helt klart er stigende på grund af folks tilbøjelighed til at skifte navn, specielt efter liberaliseringen i den nye navnelov af 1981, har også betydning for kirkebogskonfereringen. Da de årlige konfereringer ikke

indbefatter senere rettelselser, er det nødvendigt med en fornyet konferering af alle rettelselser og tilføjelser. Den skal ske i forbindelse med afleveringen af kontrabøgerne til landsarkiverne, og begge sæt af kirkebøger skal påtegnes om, at denne endelige konferering er foretaget.⁴⁵ Det er landsarkivets sikkerhed for, at de to sæt af bøger er identiske. Landsarkivet har ingen mulighed for at kontrollere, om afkonfereringen er i orden, hovedbogen bliver jo tilbage i embedet, men sognepræsten kvitterer for, at forholdet er i orden.

Landsarkiverne har et temmelig omfattende arbejde med at indføre kirkebogsrettelselser i alle landets kontrabøger. En statistik for 1995 viser følgende tal for navnerettelselser ved de fire landsarkiver: København: 3454, Viborg: 2890, Aabenraa: 464 og Odense: 407. I alt 7215. Landsarkivet i København har i perioden fra 26/5-1994 til 22/12-1996 ført en statistik, der giver mulighed for at se størrelsesforholdet for de forskellige former for rettelselser :

Anmeldelser om navneændringer (kirkebøger)	1739
Anmeldelser (borgerlige ægteskabsprotokoller)	745
Navnebevillinger	174
Diverse rettelselser og tilføjelser	205
Udmeldelser af Folkekirken	1650
Indmeldelser i Folkekirken	<u>737</u>
I alt	<u>5250</u>

Tallene viser, at der er to store grupper af tilføjelser: 1) anmeldelser til kirkebogen og borgerlige ægteskabsprotokoller om navneændringer; 2) ind- og udmeldelser af Folkekirken. Derimod er de egentlige navnebevillingssager færre (utvivlsomt på grund af gebyret). En sammenlignende undersøgelse af en række kirkebøger fra københavnske sogne og fra sjællandske landsogne afslører, at antallet af rettelselser er meget større i København, hvor især udmeldelser af Folkekirken er stort. I den allerse-neste tid er indmeldelserne også vokset.

Omfanget af kirkebogsrettelselser udgør ikke det eneste problem for landsarkiverne. Ofte er det vanskeligt at få overholdt kravet om, at rettelselserne skal indsendes straks, efter at de foretaget i hovedbøgerne. Landsarkivet i København konstaterede for en del år siden, at mange præster (problemet var mindre, når der var en kordegn i embedet) i en lang periode tilsyneladende slet ingen kirkebogsrettelselser havde haft. Landsarkivet indskærpede indberetningspligten via biskopperne og provsterne, hvilket betød, at der fra en række sogne blev indsendt en »bunke« rettelselser. Problemet eksisterer sandsynligvis stadig. Med mel-

lemrum bliver der pludselig indsendt et større antal rettelselser på én gang, f.eks. når der kommer en ny kirkebogsfører. I sådanne tilfælde spørger man sig selv, om der mon er rettelselser, der aldrig bliver indsendt til Landsarkivet. Indsendelsen af rettelselser i bunker giver udover problemer for kirkebogsføringen også arbejdsmæssige problemer for Landsarkivet.

Ansvar for kirkebøgernes fysiske tilstand

Det er ikke tilstrækkeligt, at kirkebøgerne føres samvittighedsfuldt og nøjagtigt. For at sikre indholdet af personoplysninger må der også stilles krav til kirkebøgernes standard og til deres vedligeholdelse. Tilbage i det 17. og 18. århundrede havde det været praksis, at kirkebøgerne blev anskaffet for kirkens midler. Kirkeejernes pligt hertil blev fastslået både i Kanc. Prom. 21/9-1811 og i kirkesynsloven af 19/2-1861 § 6. I samme lov forpligtedes kirketiendeejerne til at betale en afskrivning, når kirkebøger var gået helt eller delvis til ved brand. I forbindelse med kirkebogsreformen i 1891 blev det fastslået, at kirketiendeejerne også var forpligtet til at anskaffe kirkebøger efter det nye skema, selv om de gamle bøger ikke var udskrevet. Det kom ligefrem til en højesterets sag herom, fordi kammerherre Cederfeldt de Simonsen til Stamhuset Erholm og Søndergårde nægtede at anskaffe nye kirkebøger til Gelsted, Rørup, Skydebjerg og Orte sogne, så længe de gamle ikke var udskrevne.⁴⁶ Senere blev det også fastslået, at provsten havde ret til at bestemme omfanget af de kirkebøger, der skulle anskaffes, og ikke som forlangt af kirketiendeejeren nøjes med et omfang svarende til 4-5 års indførsler.⁴⁷

Kirkeejerne var også forpligtet til at anskaffe kirkebøger af tilstrækkelig kvalitet. De autoriserede skemaer, som skulle benyttes i henhold til 1891-cirkulæret, skulle trykkes på en god papirkvalitet. Som det fremgår af ministeriets forestilling til Kongen, blev kirkebogsreformen lidt forsinket, fordi man skulle skaffe papiret hertil fra udlandet.⁴⁸ Også indbindingen blev der stillet krav til i 1891. Den skulle være solid, og bindet skulle helst forsynes med pergamentshjørner. Endvidere skulle bøgerne være paginerede med fortløbende arabiske tal og være gennemdragne med en snor, hvorpå autorisationsmyndigheden skulle sætte sit laksegl. Disse regler gælder næsten uforandret i dag. Baggrunden for 1891-kravene var, at man i det 19. århundrede havde sparet på kvaliteten. F.eks. havde man i Sjællands og Lolland-Falsters stifter i perioden 1814-40 sparet på papiret ved at trykke kirkebøgerne på tværformat, så der kunne stå flere indførsler på siderne, og man havde også sparet på omkostningerne ved at benytte enkeltblade i stedet for ark, hvilket i en række tilfælde resulterede i, at siderne faldt ud af bindene. Et andet problem var, at mange sog-

Announce i Danmarks Lærereforenings Medlemsblad 15/1-1901 for statsautoriseret skoleblæk. Som kontrabogsførere skulle lærerne anvende blækket til kirkebøgerne og til attester.

Kirkebøger, Attester m. m. Pr. 1/1 Fl. 75 Ø.

Eneste Skoleblæk, som er autoriseret til Brug i den danske Stats Tjeneste.

ne især i sidste halvdel af det 19. århundrede anskaffede kirkebøger af dårlig papirkvalitet, hvilket har medført, at papiret knækker.

Også blækket blev der stillet krav til. Kirkebøgerne skulle føres med det blæk, som Kultusministeriet i 1888 og 1889 autoriserede til brug i stats-tjenesten. Denne bestemmelse blev fastholdt, også da kuglepennen kom på markedet.⁴⁹ Først i 1987 blev brugen af kuglepennetilladt, men kun specielle godkendte typer, der var lysægte og vandfaste, måtte benyttes.

De to hold af kirkebøger måtte ifølge 1812-reskriptet ikke opbevares under samme tag om natten. Denne bestemmelse findes i alle senere kirkebogscirkulærer. Dog er der i 1987 sat en dispensationsmulighed ind, således at tilsynsmyndigheden (provsten for Folkekirken og Landsarkivet for de anerkendte trossamfunds kirkebøger) i særlige tilfælde kan tillade afvigelser, når der findes to særskilte brandsikre bokse eller skabe.⁵⁰ Specielt problemerne med brand har ministeriet været opmærksom på, som det fremgår af 1891-cirkulærets formulering: særligt på steder, hvor der

ikke til kirkebøgerne er indrettet et brandfrit rum, skal præsterne og lærerne drage omsorg for »at have Bøgerne ved Haanden paa et bestemt, let tilgængeligt Sted samt paalægge Medlemmer af deres Husstand i Ulykkestilfælde at redde dem«. Også på landsarkiverne har man indtil 1987 strikte overholdt 1812-reskriptets bestemmelse. Kun landsarkiverne i Viborg og i København, der begge har to adskilte magasinbygninger, havde lov til at opbevare både hoved- og kontrabøger, medens landsarkiverne i Odense og i Aabenraa alene opbevarede kontrabøgerne, medens hovedbøgerne fra Fyn og Sønderjylland blev sendt til Landsarkivet i København. Denne sikkerhedsforanstaltning er nu overflødiggjort af arkivernes filmnings- og kopispredningsprojekter (se nedenfor).

Selv om embederne sørgede for, at kirkebøgerne ved anskaffelsen var af god kvalitet, så kunne de i en række tilfælde ved brug eller ved uensigtsmæssig opbevaring kræve vedligeholdelse i form af ombinding eller konservering af bind og papir. Ved Kancellicirkulære af 8/8-1843 blev det fastslået, at det var biskoppernes opgave at drage omsorg for, at kirkebøgerne fik den nødvendige istandsættelse, men at det i hvert enkelt tilfælde krævede indberetning til Kancelliet. Men hvem skulle betale? Som ovenfor nævnt var provinsarkivar Secher endnu i 1890'erne lidt i tvivl, om man kunne pålægge kirkeejerne udgifterne, især hvis man ikke helt kunne bevise, at skaderne stammede fra tiden efter kirkesynsloven af 1861. Efterhånden som tiden gik, kunne man gå ud fra, at skaderne var sket efter dette år, og det blev praksis, at det var kirkeejernes pligt at sørge for, at kirkebøgerne var i ordentlig stand. Endnu i 1954, hvor biskoppen havde konstateret, at en kirkebog fra Sejerø trængte til en istandsættelse, var det Kirkeministeriet, der tog den endelige beslutning om, at kirkebogen skulle restaureres i bogbinderiet i Landsarkivet i København på kirkekassens regning. Men i 1962, i forbindelse med en tilsvarende sag fra Aalborg amt, gav Kirkeministeriet tilladelse til, at sådanne istandsættelser og ombindinger kunne foretages i Landsarkivet i København ved direkte aftale mellem arkivet og de berørte menighedsråd. Sådanne reparationer af kirkebøgerne er udført i en lang række tilfælde i forbindelse med aflevering af ældre kirkebøger. Da hovedbøgerne skal være i brug i 100 år ude i embederne, har der ofte været tale om indbinding af bøger, som efterfølgende er sendt tilbage til præsterne.

Kirkebøgernes tilgængelighed

Til spørgsmålet om kirkebøgernes fysiske bevaring hører også spørgsmålet om genealogers adgang til kirkebøgerne, da den voksende interesse for slægtsforskning har betydet et kolossalt slid på de originale kirkebøger. Adgangsspørgsmålet kan deles op i to kategorier. Det første er,

hvem der kan få adgang til at se kirkebøgerne, medens de endnu befinder sig i embederne, det andet er, hvilke adgangsbetingelser der stilles, når kirkebøgerne er afleveret til landsarkiverne. Den trykte samling *Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen* indeholder en lang række cirkulærer og skrivelser, hvori Kirkeministeriet tager stilling til, hvem der har ret til at få attester og udskrifter af kirkebøgerne hos præsterne. Generelt slås det fast, at det kun er folk, der selv er part i sagen eller har fuldmagt fra de pågældende, der kan få oplysninger fra kirkebøgerne, og det udtrykkes flere gange, at genealoger og slægtsforskningsinstitutter ikke har særlige rettigheder. Derimod var Kirkeministeriet mere tilbøjelig til at tillade præsterne i rimeligt omfang at give oplysninger fra kirkebøgerne til slægtsforskere, der søger oplysninger om en slægt, som de selv tilhører eller er indgiftet i. Hovedsynspunktet var som anført i cirkulæret 20/9-1962 til biskopperne og skr. 26/3-1963 til Advokatrådet, at der måtte sættes en beskyttelsestid svarende til folks »levetid«, hvilket blev sat til 100 år, før kirkebøgerne kunne stilles til rådighed for »uvedkommende med deraf følgende fare for misbrug«.

I kirkebogscirkulæret fra 1987 er reglen yderligere strammet til 110 år, under hensyntagen til befolkningens længere levetid. Heri blev der også optaget en bestemmelse om, at ministerialbøgerne, der beror hos kirkebogsførerne, ikke er offentligt tilgængelige. Slægtsforskere bliver derfor henvist til landsarkiverne. Det kan ikke udelukkes, at nogle præster fortsat er »flinke« over for slægtsforskere, der henvender sig, men ellers er de slægtsinteresserede henvist til at benytte landsarkiverne.

Betingelserne for at kunne få en attest eller udskrift er de samme, hvad enten kirkebøgerne er afleveret eller ikke. Derimod er der en lempeligere adgang til kirkebøgerne, når folk selv møder op på landsarkivernes læsesale. Ifølge bekendtgørelse af 10/3-1891 er kirkebøger, der indeholder tilførsler om fødsler og dåb, tilgængelige efter 30 år. Senere blev det fastslået, at indførsler vedrørende fødsler, konfirmation og vielser var underlagt 30-årsfristen, medens der kun var 10 år på begravelsesregistre.⁵¹ I 1976 blev fristen udvidet til 50 år for fødsler, konfirmationer og vielser.⁵² Denne indskrænkning af adgangen var begrundet i, at kirkebøgerne i mange tilfælde indeholdt personfølsomme oplysninger, hvortil almindelig adgang ville virke krænkende for mange. Når man sammenligner med adgangsbetingelserne for andre kilder, der indeholder persondata, og som er underlagt Arkivlovens generelle 80-årsregel, er adgangsreglerne til kirkebøgerne stadig liberale.

Spørgsmålet om uvedkommendes adgang til kirkebøgerne var blevet drøftet i Kirkeministeriets udvalg af 7/10-1958 vedr. affotografering af kirkebøger.⁵³ Baggrunden herfor var en henvendelse fra mormonernes

»The Genealogical Society i Utah«, der ønskede at fortsætte de i 1939 påbegyndte filmninger af danske kirkebøger. Nu ønskede de også kirkebøgerne for perioden 1892-1923 filmet, og da disse kirkebøger kun i begrænset omfang var afleveret til landsarkiverne, måtte præsterne involveres i en eventuel filmning. Sagen vakte voldsom opsigt, da det drejede sig om filmning af fødselsindførsler for folk, hvoraf nogle kun var 30-40 år gamle. Sagen blev behandlet på flere bispemøder, og indstillingen var meget negativ. Biskopperne fandt, at ønsket om fotografering ikke var begrundet i almindelig historisk interesse, men »i trosforestillinger, som ikke blot er fremmede, men krænkende for vor kirkes overbevisning«. Desuden var biskopperne overbevist om, at det ville vække modstand hos præsterne, at de skulle udlåne kirkebøgerne »til hjælp for gennemførelse af overtroiske og udæskende handlinger«.⁵⁴ Rigsarkivarens holdning til sagen var, at man skulle benytte sig af lejligheden til på en for staten økonomisk fordelagtig måde at få disse meget vigtige historiske kilder sikret for al fremtid. Selv om biskopperne og også mange præster og menighedsråd udtalte sig indædt imod mormorfilmningen – også at filmningen skulle ske for midler, der stammede fra »et religiøst samfund, hvis anskuelse byder følelserne inden for mange kredse af folkekirken imod« – så blev resultatet alligevel, at filmningen af kirkebøger, der havde været udskrevet i mindst 30 år, kunne iværksættes.

I første omgang var det meningen, at der skulle sættes statsmidler af til filmningen, men disse penge blev aldrig bevilget, og mormonerne betalte trods den kirkelige modstand gildet. Arkivvæsenet fik en kopi af mormonfilmene, og disse film kom til at udgøre første led i det danske arkivvæsens store kopisamlinger. Senere er der kommet flere kopikampanjer til. Landsarkivet i København har i en årrække filmet en lang række kirkebøger på rullefilm, senere også på mikrofiche. Der har både i Jylland og på Sjælland og Lolland-Falster været iværksat kopispredningsprojekter (både xeroxkopier og film) sammen med amtssammenlutninger af de lokalhistoriske arkiver, således at lokale arkiver og biblioteker har fået kopier af kirkebøger fra deres lokalområde, samtidig med at det respektive landsarkiv også har fået en kopi til rådighed. Systematiske filmningsprojekter i stor stil er iværksat efter oprettelsen af Statens Arkivers Filmningscenter ved Landsarkivet i Viborg (SAF) i 1995. Således har alle fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Rigsarkivet fået et sæt mikrofiches af samtlige kirkebøger fra hele landet indtil ca. 1891. I 1998-99 har SAF desuden udsendt de første CD-Rom'er med indskannede kirkebogskopier, og der er planer om flere. Disse kopisamlinger har haft stor betydning for slægts- og lokalhistorien, dels fordi flere har fået lettere adgang til kirkebøgerne, og dels fordi de originale kir-

Kirkebøgerne burde sikres mod brand —

674 Et kæmpearbejde at erstatte dem, hvis de var gaaet tabt

Under branden paa Torvet i Helsingør i aftes frygtede man, at 35 kirkebøger fra Sct. Olai sogn, der opbevares paa kordegn Aage Christensens kontor i bygningen, skulle lide skade. Kordegn Christensen var straks efter brandvæsenets ankomst løbet ned paa gaden og havde hos Falck faaet fat i nogle pressenninger, saa reolerne med bøgerne kunne dækkes til, ligesom politifolkene erklærede sig rede til at bringe bøgerne i sikkerhed.

Heldigvis lykkedes det at begrænse ilden, saa det ikke blev nødvendigt at flytte bøgerne, der ikke led nogen skade. Men spørgsmaalet rejser sig, hvad der ville være sket, dersom branden var opstaaet paa et tidspunkt, hvor kordegnen ikke havde været til stede i sin lejlighed.

VAR NETOP KOMMET HJEM

— Kirkebøgerne gaar fra aar 1900 og til i dag, og nogle er fra omkring 1860, og de burde absolut opbevares brandsikkert, udtalte kordegn Christensen efter branden. Ganske vist er bøgerne ikke uerstattelige, idet de findes i to eksemplarer. Det andet eksemplar opbevares hos sognepræsten eller — for de ældste bøgers vedkommende — i landsarkivet.

Men hver bog er paa 300 sider, og det ville være et kæmpearbejde at skulle skrive dem af. Og hvad kunne der ikke være sket, hvis branden var opstaaet om natten, eller mens vi havde været paa ferie? Iøvrigt var vi netop kommet hjem, da branden begyndte.

— Skete der stor skade paa Deres lejlighed?

— Vandet løb ned i to af vore stuer, og der skete navnlig i den ene en del vandskade. Men selv om vi lige havde faaet gjort hovedrent, glæder vi os, alligevel over, at det ikke gik værre.

F

Også i det 20. århundrede var kirkebøgerne udsatte. I 1950'erne var 35 kirkebøger fra Sct. Olai sogn således i overhængende fare ved en brand i Helsingør (Helsingør Dagblad)

kebøger ellers for lang tid siden ville være slidt totalt op på landsarkivernes læsesale, og vigtige personalhistoriske data ville enten være gået til grunde eller have måttet gøres utilgængelige for publikum.

Datasikkerhed for kirkebogsoplysninger i fortid og fremtid

Den traditionelle kirkebogsføring på papir har nu fungeret tilfredsstillende i flere hundrede år. Men den har langt fra været uden problemer. Den ovenstående gennemgang viser, at kirkebøgerne i en række tilfælde har været udsat for brand og dårlige opbevaringsforhold, der har medført, at kirkebogsoplysninger stod i fare for at gå til. Der er ingen som helst tvivl om, at landsarkivernes bestræbelser siden begyndelsen af 1890'erne for at sikre kirkebogsdata for Danmarks befolkning så langt tilbage som muligt har reddet et betragteligt antal kirkebøger fra ødelæggelse. Provinsarkivar Sechers energiske kampagne i midten af 1890'erne for at få udfyldt lakuner og afskrevet hele kirkebøger sikrede yderligere, at man i dag kan fastslå, at der med ganske enkelte undtagelser (f.eks. Boeslunde ved Skælskør og Hvilsum ved Viborg) eksisterer i hvert fald ét eksemplar af samtlige kirkebøger for hele landet tilbage til kirkebogsreformen af 1812/14. Man kan så beklage, at kirkebogsindsamlingen ikke var blevet indledt noget før, som der var visse bestræbelser for i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Selv om kirkebogsføringen generelt må siges at være betydeligt bedre i det 20. århundrede, end den var i det 19. århundrede, så er den stadig behæftet med nogle skavanker. Det ene problem er det kolossale konfereringsarbejde, som skal sikre, at de to sæt af kirkebøger til stadighed er identiske. Selv der, hvor afkonfereringen foretages efter reglerne, og det er heldigvis de fleste steder, kan fuldstændig identitet ikke sikres, uden at konfereringsarbejdet bliver for tidkrævende. Men der er også steder, hvor konfereringen glipper, eller hvor man glemmer at tilsende landsarkiverne oplysninger om rettelser og tilføjelser. Hertil kommer problemerne og omkostningerne ved at holde kirkebøgerne i forsvarlig stand, så de kan holde til mange års opslag i forbindelse med attester og udskrifter. Dette gælder især for hovedbøgerne, som embederne skal beholde i 100 år. Et andet problem for langtidsholdbarheden af bindene er slægtsforskernes daglige slid på landsarkivernes læsesale. Kopiering og filmning har i nogen grad forhindret total nedslidning af kirkebøgerne, selv om Kirkeministeriet ikke længere tillader filmning af kirkebøger over fødte, der er nyere end 100 år.

Det tilbagevendende emne i de sidste to årtiers kirkebogsdebat har været spørgsmålet om datasikkerhed, men problemet er ikke nyt. Et tilsvarende spørgsmålstegn kunne man med føje også sætte ved den gam-

le form for kirkebogsføring. I 1980'erne drejede debatten sig om, hvorvidt præsterne kunne skrive ordentligt på maskine og i det hele taget passe på, at løbende med kirkebogsindførsler ikke forsvandt, før de blev indbundet. I den siden midten af 1990'erne standende debat om elektroniske kirkebøger er det også datasikkerheden, der er i fokus.

Elektroniske kirkebøger fra år 2004

Resultatet af rationaliseringsforsøget i 1980'erne blev som nævnt nye traditionelle kirkebøger. Men mon der ikke allerede i 1980'erne var nogen, der spekulerede på, hvor lang levetid denne konservative reform ville få? Næppe 99 år som sidste gang. Dertil gik den teknologiske udvikling alt for hurtigt. Flere og flere myndigheder går over til edb-registrering af basisoplysninger: Her skal blot nævnes cpr-registret, registreringen af beholdningen af aktier og obligationer i Værdipapircentralen og dommerkontorenes tinglysning af skøder og pantebreve. Også på disse områder ville det få katastrofale samfundsmæssige følger, hvis oplysningerne forsvandt. Hvis edb kunne bruges her, så hvorfor ikke også kirkebøgerne? Jeg mener, at man kan stille sagen så firkantet op, at i midten af 1990'erne havde Kirkeministeriet to muligheder: enten ville civilregistreringen blive taget fra præsterne og overført til cpr-registret eller til borgerlige civilregistreringsmyndigheder som i Sønderjylland, eller også måtte man følge med tiden og indføre en elektronisk kirkebog. Naturligvis kan man beklage, at de flotte læderindbundne kirkebøger, der er gennemtrukket med snor og forsynet med røde laksegl, skal afskaffes, men udviklingen kræver det. Det fandt man også ud af i Kirkeministeriet, efter at det i forbindelse med en forespørgselsdebat, rejst af Enhedslisten, i 1996 af kirkeministeren og et flertal i Folketinget blev fastslået, at civilregistreringen skulle blive hos Folkekirken.

Argumenterne for at bevare den gejstlige civilregistrering, som blev fremført flere gange af skiftende kirkeministre – senest af den nuværende Margrethe Vestager – var, at Folkekirken med dens 1400 registreringssteder var tættere på borgerne end f.eks. de kommunale myndigheder, at præster og kordegne havde mange års erfaring med registrering af høj kvalitet, at de fleste borgere alligevel skulle i kontakt med kirken i forbindelse med dåb og dødsfald, og endelig at en flytning af opgaven ville betyde resursepild, da kirken fortsat skulle føre et medlemsregister. Men en betingelse for, at kirken kunne beholde opgaven, var, at man indførte et tidssvarende registreringssystem, hvilket krævede indførelse af elektronisk baserede kirkebøger. Desuden krævede det, at Folkekirkens repræsentanter i omgangen med borgerne viste respekt for dem, der havde en anden tro.

Fra 2004 skal alle nyfødte registreres i den elektroniske kirkebog. Kirkekontorerne bevarer deres status som civilregistreringssted, men oplysningerne overføres automatisk til cpr-registret. Tegningen stammer fra Kirkeministeriets publikation: *Den Ny Kirkebog. En Introduktion*, 1998, s. 6.

I 1996 undersøgte en arbejdsgruppe med repræsentanter for Kirkeministeriet, biskopperne, Danmarks Provsteforening, Den danske Præsteforening og Danmarks Kordegneforening mulighederne for at indføre en elektronisk kirkebog. Gruppen aflagde først en foranalyserapport, hvis hovedindstillinger blev godkendt af Folketingets kirkeudvalg i august 1996, og derefter hovedrapporten *Den Ny Kirkebog – Design af en IT-baseret løsning*. I designfasen blev arbejdsgruppen udvidet med et

medlem fra Indenrigsministeriets CPR-kontor og et medlem fra et privat konsulentfirma. Rapporten, som er i tre bind, blev offentliggjort i en trykt udgave. Desuden blev en mindre folkeudgave, som indeholdt hovedtrækkene af forslaget, fordelt i et stort oplag til de implicerede parter.⁵⁵

De traditionelle kirkebøger skal afløses af Den Ny Kirkebog (DNK), som skal være en landsdækkende fælles database, hvortil alle kirkebogsførerne har direkte adgang fra deres pc.⁵⁶ Dette betyder, at alle personregistreringer kan foretages direkte og med det samme på det sted, hvor anmeldelsen foretages. Der skal ikke bruges resurser på at fremskaffe attester og andre oplysninger fra andre registreringssteder. Enhver borger vil have sin egen kirkebogsside i databasen, som kirkebogsføreren kan trække frem og foretage ændringer og suppleringer i. Der er ikke længere tale om hovedbog og kontrabog, da alle oplysninger kun vil blive tastet ind i systemet én gang. Der skal heller ikke længere skrives blanketter til folkeregistret eller tilbagemelding om dåb og navngivning til fødesognet. Alt vil ske elektronisk.

En forudsætning for iværksættelsen af Den Ny Kirkebog er, at der skal ske uddannelse af kirkebogsførerne, og at projektet først skal gøres landsdækkende, når et pilotprojekt har fået rettet eventuelle skavanker og problemer ved det nye system. Da DNK allerede fra starten skal erstatte de nuværende kirkebøger, skal der inden ibrugtagningen tages oplysninger ind for alle nuværende borgere, der er født efter 1/1-1969. For fødte før 1969 kommer oplysningerne først med i DNK, når der registreres en ny hændelse for vedkommende.⁵⁷ Dette betyder, at attester og udskrifter for disse stadig skal udskrives fra de papirbaserede kirkebøger, men at de ældre kirkebøger ikke længere skal føres ajour. Som grundlag for overførslen af oplysninger til DNK benyttes CPR-registrets oplysninger, men disse må i hvert enkelt tilfælde verificeres og suppleres med kirkebogsindførslerne, da det har vist sig, at CPR-registret i nogle tilfælde er behæftet med usikre oplysninger, og da der i CPR-registret mangler vigtige data om navneforhold og dåb. Først når denne kontrol af data er sket for alle, der er født efter 1/1-1969, kan sognet tage den elektroniske kirkebog i brug og holde op med at føre de traditionelle kirkebøger. Denne overførsel af data forventes gennemført i perioden 2001-2004.

Som man kunne forvente, var der en række kritikere af den elektroniske kirkebog, men de kom først rigtigt på banen, da løbet så at sige var kørt. Blandt kritikerne var bl.a. to biskopper, enkelte provster og nogle præster – især af tidehvervsk observans – og sagen blev også rejst i Folketinget, hvor der blev stillet nogle kritiske spørgsmål til kirkeministe-

Tegning af Niels Thomsen i Weekendavisen 31/3-1999, gengivet med tegnerens tilladelse.

ren om DNK. Nogle præster gik så vidt, at de truede med at nedlægge deres embeder, når de blev pålagt at føre elektroniske kirkebøger.

Kritikken kan deles op i fem punkter: 1) at det var synd og skam, at man ville afskaffe de flotte gamle kirkebøger, som næsten havde eksisteret siden Reformationstiden eller i hvert fald siden Christian IV, 2) at det var udtryk for en uheldig centralisering, når sognets kirkebøger skulle erstattes af en landsdækkende database, 3) at sikkerheden af personoplysningerne var tvivlsom både på kort sigt, ved at uvedkommende kunne få adgang til databasen og på lang sigt, da ingen vidste, hvordan det ville gå med langtidsopbevaring af den elektroniske kirkebog, 4) at det ville blive en dyr omgang for Folkekirken, da det var meningen, at kirken skulle betale udgifterne for en opgave, som var statens. Dette argument fik nogle kritikere til at foreslå, at kirken gav opgaven med civilregistrering videre til stat og kommune. 5) Endelig blev ministerium og minister kritiseret for at have gennemført DNK i det skjulte og forhindret en debat om spørgsmålet.

Kirkeministeren afviste alle kritikpunkter. Hun ønskede kirkebogsføringen moderniseret, ikke overført til civile myndigheder, da hun ikke ville være med til at adskille stat og kirke. Med hensyn til kritikken om, at lokalsamfundet ville miste sognets kirkebog, så havde der aldrig eksisteret en samlet kirkebog over sognets beboere, da der til stadighed var til- og afvandring. Først med den elektroniske kirkebog kunne der ved udtræk af databasen skabes en samlet sognets kirkebog. Da det hidtil havde været kirken, der finansierede kirkebogsføringen, var det også ri-

meligt, at den afholdt udgifterne ved overgangen til DNK. Imidlertid vilde udgifterne på ingen måde dræne de lokale kirkekasser, da de ville blive betalt af Folkekirkens fælleskasse, Fællesfonden. De samlede omkostninger ved projektet blev i rapporten fra 1998 anslået til 136 mill. kr., som både skulle dække indkøb af edb-materiel, uddannelse og arbejds-løn i forbindelse med verifikationen af oplysningerne. Senere blev der yderligere tilføjet en udgift på 47 mill. kr., da edb-anskaffelsen blev udvidet, så samtlige præster og kordegne kan få en pc-arbejdsplads. Ministeren afviste bestemt, at Kirkeministeriet havde arbejdet for DNK i det skjulte. Tværtimod havde det lige siden 1996 været offentligt kendt, at der blev arbejdet med en elektronisk kirkebog, og både Folketinget og de kirkelige myndigheders foreninger havde været orienteret undervejs bortset fra menighedsrådene, da disse ikke havde med kirkebogsføringen at gøre.

En række kritikere havde specielt opholdt sig ved sikkerhedsaspektet ved projektet. Bl.a. fremførte provst Niels Carl Lilleør, Frørup, at personoplysningerne, der hidtil var givet i tillid til, at præsten overholdt sin tavshedspligt, nu blev registersamkørt i ét nationalt register med fare for, at meldesystemet blev til angiveri. Sognepræst Jesper Langballe udtrykte i en kronik i *Kristeligt Dagblad* frygt for, at det var muligt for privatpersoner at bryde ind i systemet og ændre deres aner og deres statsborgerskab, og at det ville blive lettere at begå socialt bedrageri. Biskop Jan Lindhardt var alvorlig bange for kirkebogsoplysningernes bevaring på lang sigt. Ganske vist var papiret ikke så bestandigt som stenindskrifter og brændte lertavler, men han følte sig mere tryk ved de gamle kirkebøger end ved oplysningerne i edb-filer og disketter, som han ikke troede ville være bevaret om 500 år trods edb-folks forsikring om det modsatte.⁵⁸

Ministeren sekunderet af ministeriets embedsmænd svarede, at sikkerhedsniveauet var mindst på højde med kravene, der blev stillet til cpr-registret, hvor man siden 1968 ikke havde haft problemer med sikkerheden. DNK var et lukket net, hvortil kun de personer, der var godkendt af Kirkeministeriet, havde adgang, så sikkerheden var ikke anderledes end ved de hidtidige kirkebøger. En ekstra sikkerhed var det, at man til enhver tid kunne se, hvilke personer der havde været inde i systemet. Det var heller ikke muligt fra en pc at have åbnet for internettet samtidig med den elektroniske kirkebog. Skulle der endelig ske tyveri eller ødelæggelse af en pc, så var der ikke tale om, at kirkebogsdata gik til grunde, da disse ikke lagredes lokalt. Med hensyn til spørgsmålet om langtidsholdbarheden lagde ministeren sig op ad Statens Arkivers regler for aflevering, opbevaring og konvertering af elektroniske arkivalier.

Elektronisk kirkebog nu på skinner

Kirkeministeriet har tegnet edb-kontrakter for 85 millioner kroner

AF CLAUD VINCENTS

Det er nu så sikkert som amen i kirken, at der fra 2001 står en computer til samfundets civilregistrering på alle folkekirkens 1400 kirkekontorer. Kirkeministeriets stærkt omdiskuterede IT-revolution i den gamle kirke, Den Ny Kirkebog (DNK), skærer lige igennem alle protester og indvendinger med indkøb af kø-

mange sider i folkekirken, bl.a. fra biskopperne.

Det vil nemlig nu være forbundet med store økonomiske omkostninger enten at udskyde projektet eller helt at sløjfe det. Leder af kirkebogens projektsekretariat, Poul Juel Lauridsen fra edb-firmaet PLS Consult, siger, at der i kontrakten med Hewlett Packard indgår et erstatningsbeløb, som skal udbetales, hvis en af parterne ikke kan opfylde sine forpligtelser.

- Systemerne er af så høj en kvalitet at

sik-

Kritikerne af den elektroniske kirkebog måtte i foråret 1999 konstatere, at kampen var tabt. Kirkeministeriet kunne nemlig meddele, at der ingen vej var tilbage, da der var brugt et stort antal millioner kroner på indkøb af computerudstyr til kirkekontorerne. Artikel i *Kristeligt Dagblad* 8/5-1999.

Der skulle ske aflevering af en version af kirkebogsdatabaseen hvert tiende år, og der skulle derefter automatisk ske en konvertering af data hvert femte år, således at alle kirkebogsoplysninger også langt ud i fremtiden kan stilles til rådighed for de mange brugere.

Kritikken synes således ingen opsættende betydning at få, selv om flere bl.a. provst Lilleør i *Præsteforeningens Blad* den 17/9-1999 fastholdt, at Kirkeministeriet havde besluttet at indføre DNK uden at have tilladt en ordentlig debat om spørgsmålet.⁵⁹ Dette spørgsmål skal ikke yderligere uddybes her, men det vil utvivlsomt senere blive taget op, når sagen er kommet på nogen afstand. De indledende faser til indførelsen af DNK er på nuværende tidspunkt iværksat.⁶⁰ Der er indgået aftaler om edb-anskaffelserne, og installation af pc og netværk er i fuld gang. Der er april 2000 installeret 700 af de i alt 1350 pc'er, hvorfra der skal udføres kirkebogsregistrering. De første 800 præster og kordegne har været på kursus i pc-betjening. De første verificeringskurser blev afholdt i februar og marts 2000 for kirkebogsførerne i Vejle og Gladsaxe provstier, som skal gennemføre pilotprojektet. Samtidig er der oprettet en Brugerservice i Kirkeministeriets IT-Kontor, som pc-brugerne i sognene kan trække på. Næste led i projektet er iværksættelsen af den såkaldte verifikation. Den 1. december 1999 etableredes Kirkeministeriets verificeringsgruppe, som består af en verificeringsleder og en række medarbejdere. Sognene i Vejle og Gladsaxe provstier er udvalgt til at gennemføre verificeringen først, og den 7. februar 2000 blev den første personoplysning verificeret på Søborggård kirkekontor. Kirkeministeriet har udstedt to cirkulærer, som skal vejlede og regulere arbejdet i overgangsfasen, nemlig *cirkulære om gennemførelse af DNK-dataverificering* og *cirkulære om sikkerhedsforanstaltninger i Kirkenettet og DNK*.⁶¹ Alt tyder således på, at den elektroniske kirkebog er på vej og vil være indført omkring 2004. Men kritikken er dog langt fra forstummet.⁶²

Landsarkiverne er generelt positivt indstillet over for DNK. Dels er dens indførelse et naturligt led i regeringens IT-strategi for den offentlige forvaltning, hvori elektroniske arkiver indgår som en vigtig del.⁶³ Dels vil den elektroniske kirkebog inden for en overskuelig tid afskaffe en arbejdsopgave, som er helt ekstraordinær for arkiverne. Normalt er det Statens Arkivers opgave at indsamle arkivalier og stille dem til rådighed for brugerne. Med hensyn til kirkebogstilførslerne optræder landsarkiverne som en del af forvaltningen. Med indførelsen af DNK vil landsarkiverne ikke længere være landets største kordegnkontorer.

Bilag: Artikler om kirkebøger og deres førelse

Finn Andersen:

Sjællands stifts præstearkiver (*Personalthistorisk Tidsskrift* 1979, s. 17-48)

Troels Dahlerup:

Fromhed styrker rigerne. Kirkebogsforordningen af 20. maj 1645 og dens baggrund (*Afhandlinger om arkiver. Ved Rigsarkivets 75 års jubilæum*. Kbh. 1964, s. 70-81, 304-08)

Ole Degn:

Hovedministerialbøger eller kontraministerialbøger? Hvilket sæt kirkebøger bør man mangfoldiggøre? (*Arkiv* bind 10,2, 1984, s. 122-30)

Erik Nørr:

Kirkebogsføring i Island og på Færøerne (*Arkiv* 1992, s. 317-46)

Kirkebogsreformer og datasikkerhed (*Arkiv. Tidsskrift for arkivforvaltning og arkivteknik*, nr. 4, 1999 s. 59-71).

Anna Thestrup:

Kirkebøgernes til- og afgangslister (*Fortid og Nutid* 24, 1969-71, s. 529-44)

Hans Kargaard Thomsen:

Kirkebøger og arkiver. Reformforslag og kommentarer fra 1850'erne og 60'erne (*Arkiv* bind 5, 1974-75, s. 81-97)

Hans H. Worsøe:

Den borgerlige personregistrering i Sønderjylland (*Sønderjyske Årbøger* 1995, s. 293-312)

Haderslev Stifts kirkebøger – historisk set (*Haderslev Stiftsbog* 1999 s. 66-83)

Civilstandsregistrering (artikel til bogen: *Sønderjylland som administrativ forsøgs-mark*, forventes udgivet 2001)

Paul G. Ørberg:

Omkring de nørrejske kirkebøger (*Afhandlinger om arkiver. Ved Rigsarkivets 75 års jubilæum 1964*. Kbh. 1964, s. 63-69, 303-04)

Hovedministerialbøger og kontraministerialbøger (*Arkiv*. Bind 3, 1970-71, s. 172-85)

Vel født er vel en trøst! (*Skalk* 1972 nr. 4, s. 19-28)

Nærlæsning af nyere kirkebøger. En kulturhistorisk og metodisk undersøgelse af kirkebøgerne efter 1814 (*Personalthistorisk Tidsskrift* 1980, s. 7-26)

- Koldings gamle kirkebøger. Et udblik over dansk kirkebogshistorie (*Vejle Amts Årbog* 1982, s. 89-101)
- Kirkebøger og kirkebogspolitik 1812-1920 (*Kirkehistoriske Samlinger* 1982, s. 125-64)
- Kirkebøger og arkiver. En aktuell kommentar (*Arkiv* 9. bind I, 1982, s. 49-52)
- Viborg stifts kirkebogshistorie 1643-1813 (*Fra Viborg Amt* 1982, s. 111-37)
- En kirkebogskatastrofe. Pastor P.N. Kruchow og Hvam præstegårds brand i 1821 (*Fra Viborg Amt* 1983, s. 72-80)
- Personregistrering i Danmark – Et debatoplæg (*Personalhistorisk Tidsskrift* 1989, s. 175-80)
- Hvad præsten skrev – i kirkebogen. Kirkebøger og deres brug (*Arkivernes Informationsserie*. Rigsarkivet 1991) [29 sider]
- Niels Blichers kirkebøger (*Fra Viborg Amt* 1995, s. 68-90)

Eksempler på trykte kirkebøger og kirkebogsuddrag:

- E. Høyer (udg.): Kirkebogen for Nørborg paa Als 1621-1776 (*Danske Samlinger* 1869-70 s. 274-352; VI 1870-71 s. 45-80, 137-85)
- Niels Steinfeldt: Nogle Kirkebogsnekrologer fra det 18de Aarhundrede (*Personalhistorisk Tidsskrift* 8. Rk. IV, 1925)
- Ole Højrup (udg.): *Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731*. I (biografierne), II (noter og registre). Kbh. 1963-68 (optryk 1982)
- Glostrup sogns kirkebog 1676-1814*. I-II. Udg. af Historisk Selskab for Glostrup, Brøndbyerne, Herstederne og Vallensbæk 1960-64
- Hans H. Worsøe (udg.): *Vonsild kirkebog 1659-1708*. Uddrag omfattende fødsler, vielser, dødsfald og levnedsskildringer. Kbh. 1982
- Berna og Jørgen Møller-Holst: *Rødovre kirkebog 1682-1814*. Udg. af Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie 1986

Forkortelser i noterne

- Kt. Kontor (i Kultusministeriet)
- KUM Kultusministeriet. Kultusministeriets arkiv findes i Rigsarkivet.
- LAK Landsarkivet i København
- Love og Exp. Love og Expeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen 1857ff. Kbh. 1869ff. (fra 1963-81 alene vedr. kirkelige forhold)
- RA Rigsarkivet

Noter:

1. En stærkt forkortet udgave af denne artikel er uden noter trykt i tidsskriftet *Arkiv*, nr. 4, 1999, s. 59-71.
2. En oversigt over litteraturen om kirkebøger og personregistrering findes i bilag 1.
3. Gengivet efter den trykte udgave af kirkebogens dødsindførsler (Ole Højrup: *Lærmedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731*. Bd. I (1963) s. 74f). Den originale Sørbymagle-Kirkerup kirkebog 1646-91 findes i LAK.
4. Pastor Rønne benyttede et særligt kirkebogsskema trykt hos hofbogtrykker N. Christensens Forlag. Dette skema, som afveg fra 1812-skemaet, blev i Lyngby benyttet helt indtil 1826.
5. Anna Thestrup: Kirkebøgernes til- og afgangslister (*Fortid og Nutid* 24, 1969-71, s. 529-44); Erik Nørr: *Præst og Administrator*. Kbh. 1981 s. 338-56.
6. Om diskussionen om afskaffelse af jævnførelsesregistre se KUM 1. Kt. Akter vedr. regler om førelse af kirkebøger 1849-92.
7. Instruksen er optaget i cirkulæret til biskopperne af 31/10-1891 (*Løve og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen* 1891-92 s. 196-99).
8. Bek. 14/7-1926; jfr. cirk.skr. 31/8-1926 om nye kirkebøger i de sønderjyske landsdele (*Løve og Eksp.* 1925-26 s. 567-68 og 607).
9. Se Hans H. Worsøe: Civilstandsregistrering (artikel til bogen: *Sønderjylland som administrativ forsøgsmark*, forventes udgivet 2001).
10. Se arbejdsgruppens udkast til anordning om folkekirken og de anerkendte trossamfunds ministerialbøger af 2/5-1985 og arbejdsgruppens mødereferater (Hans H. Worsøes papirer vedrørende arbejdsgruppen og arkivvæsenets holdning til kirkebogssagen findes i Landsarkivet i Aabenraa. Journalsag 02-1-82 og 721-26-85).
11. Jfr. også debatten i *Præsteforeningens Blad*. Se f.eks. Lena Rafn 1985 s. 881-82, Niels Førgaard 1986 s. 15-17, Anders Hauge 1986 s. 51-52 og medlem af arbejdsgruppen Sv. Axelssens redegørelse 1985 s. 743-45.
12. Se således sognepræst Laust Kristensen, Løgstруп: Elektronikken i kirkens regi (*Menighedsrådenes Blad* 1987 Nr. 1).
13. J.C.L. Lengnick: *Om genealogiske Undersøgelser, som og Kirkebøger, Legater osv*. Kbh. 1842.
14. Hans Kargaard Thomsen: Kirkebøger og arkiver. Reformforslag og kommentarer fra 1850'erne og 60'erne (*Arkiv*, 5, 1974-75 s. 81-97); Albert Fabritius og Harald Hatt: *Håndbog i Slægtsforskning*. 3. udg. Kbh. 1963 s. 75.
15. KUM 1. Kt. Akter vedr. cirk. af 26. juni 1863 ang. de gamle kirkebøger m.v. ved præstekaldene 1859-66 (2 pk.).
16. KUM skr. til Sjællands biskop 11/10-1867 (*Løve og Exp.* 1866-68 s. 215).
17. Holmens kirke placerede de allerældste bøger før ca. 1700 i Geheimearkivet, bøgerne for første halvdel af det 18. årh. i Marineministeriet.
18. Herom se LAK's arkiv. Afleveringssager indtil 1977. Pastoratsarkiver; Fortegnelse over aflevering fra Rigsarkivet til Landsarkivet [1890'erne]
19. Herom jfr. P.G. Ørberg i *Kirkehistoriske Samlinger* 1982 s. 147ff.
20. KUM cirk. 3/7-1891 (*Løve og Eksp.* 1891-92 s. 136-38); *Samling af de for det danske Rigsarkiv gældende Bestemmelser*. Kbh. 1896 s. 34-35.
21. KUM 1. Kt. Journalsag RR 1474/1891.
22. LAK's arkiv. Brevbog 1892-1900 nr. 88/1893; afleveringssager indtil 1977 nr. 417.
23. LAK's brevbog 1892-1903 nr. 84/1893.
24. KUM skr. 19/8-1893 til biskoppen, Lolland-Falster (KUM 1. Kt. Journalsag RR 892/1891).
25. F.C.A. Bøtz: Skæbnsvangre Arkivforanstaltninger (*Nationaltidende* 8/8-1892). Artiklen ligger sammen med rigsarkivarens udtalelse og KUM's afgørelse 25/10-1893 i Journalsag RR 892/1891.
26. LAK's arkiv. Afleveringssager indtil 1977. Pastoratsarkiver nr. 380.
27. LAK Pastoratsarkiver nr. 152.
28. KUM skr. 29/8-1895 til Rigsarkivaren; KUM skr. 10/1-1896 til Det mosaiske Troessamfund (*Løve og Eksp.* 1895-96 s. 163-64 og s. 235).
29. Jfr. *Hvis de skulle reddes - Indberetninger om arkivundersøgelser ved de lokale embeder 1880-83*. Udg. Poul Erik Olsen. Kbh. 1992.
30. A. Herskind 25/7-1893 til Saxild (LAK's arkiv. Afleveringssager indtil 1977. Pastoratsarkiver nr. 334). Saxild svarede Herskind privat, så svaret ligger ikke i Landsarkivets sag.
31. KUM 1. Kt. Journalsag RR 1474/1891.
32. Samtidig med de gejstlige arkiver blev der også taget fat på indsamling af en række andre embedsarkiver.
33. KUM 1. Kt. Journalsag TF 1689/1893.
34. Secher til Provsten for Bjæverskov-Stevens herreder 3/7-1895.
35. Afsnittet bygger på følgende: KUM 1. Kt. Journalsag UU 745/1894 (indeholder ministeriets sagsbehandling af kirkebogsproblemerne frem til 1899); LAK's arkiv: Afleveringssager indtil 1977. Pastoratsarkiver; sager vedr. supplerig af afleverede kontraministerialbøger 1894-1934 (2 pk.); alm. journal 1898 Nr. 191 (heri kopi af Sechers indberetninger).
36. Om forholdet mellem A.D. Jørgensen og V.A. Secher jfr. Hans Kargaard Thomsen: Rigsar-

- kivar contra provinsarkivarer -1903 (Arkiv 10, 1984-85 s. 65-106).
37. *Love og Anordninger* 1895 s. 298.
 38. H.V. Sthyr til KUM 16/12-1891 (KUM 1. Kt. Journalsag RR 1474/1891).
 39. Thomas Skat Rørdam til KUM 31/12-1896 (U 745/1894).
 40. KUM cirk. 18/12-1891 til Sjællands biskop (Love og Eksp. 1891-92 s. 231-37); jfr. Holmens provst Thomas Skat Rørdam til Otto Møller 11/7-1892 (Erik Nørr: *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909*. Bd. III. Kbh. 1999 s. 320).
 41. KUM 1. Kt. Journalsag SS 1634/1892.
 42. Mange af disse kladdebøger er bevaret i de københavnske kirkearkiver i LAK.
 43. Kirkemin. cirk.skr. til biskopperne 7/5-1953.
 44. Se således skr. 17/11-1897 til Aalborg biskop; cirk. 18/9-1901; cirk. 29/3-1932; cirk. 27/11-1953.
 45. Cirk. 24/7-1967 og cirk. 14/8-1987.
 46. KUM 1. Kt. Journalsag RR 1822/1891; jfr. *Højesteretstidende* 1896 s. 259-62 (både Lands-overrettens dom 6/8-1894 og Højesterets dom af 4/6-1896 pålagde kirketiendejerne at anskaffe kirkebøgerne uden hensyn til, om de gamle var udskrævet).
 47. KUM skr. 25/5-1904 til Ribe biskop.
 48. Herom se KUM 1. Kt. Akter vedr. regler om førelse af kirkebøger 1849-92.
 49. Jfr. bek. 27/3-1962 og skr. 19/2-1971 og 15/3-1977.
 50. Cirk. 14/8-1987 § 14 og cirk.skr. 14/12-1987 ad § 14.
 51. Rigsarkivarens cirk. 30/12-1964 ang. bestemmelser om tilgængelighed af materiale i landsarkiverne.
 52. Kulturministeriets cirk. 10/3-1976.
 53. *Betænkning nr. 310* om affotografering af kirkebøger. Kbh. 1962; udvalgsrapporter i LAK's arkiv; mormonfilmningerne omtales i de trykte bind af *Meddelelser om Rigsarkiverne og Landsarkiverne*.
 54. Københavns biskop 13/9-1957 til Kirkeministeriet.
 55. *Den Ny Kirkebog. En introduktion*. Udg. af Kirkeministeriet 1998 [14 sider]; *Den Ny Kirkebog. Design af en IT-baseret løsning*. Udg. af Kirkeministeriet 1998 [tre bind, deraf to bind med bilag].
 56. Det følgende bygger på de i forrige note nævnte rapporter samt på debatten i *Præsteforeningens Blad*, *Menighedsrådenes Blad* og *Kordegnes Blad* samt en række indlæg i dagspressen i perioden 1996-2000. På internetadressen www.dnk.dk findes et større materiale om Den Ny Kirkebog. Den seneste udvikling kan følges i særlige *DNA-Nyhedsbrev*, som Kirkeministeriet har udarbejdet (september 1999, december 1999, april 2000).
 57. Personer, der er født i perioden 1960-68, kan tages med i projektet, hvis der er tid hertil.
 58. Niels Carl Lilleør: Hvem ønsker kirkebogen afskaffet? (*Præsteforeningens Blad* 14/5-1999); Jesper Langballe: Statskirkelig arrogance i fuldt flor (*Kristeligt Dagblad* 28/11-1998); Jan Lindhardt: De hurtigste medier er de skrøbeligste (*Berlingske Tidende* 14/2-1998). Se også artiklen »Attentat på kirkebogen« i *Jyllandsposten* 29/11-1998.
 59. Jfr. også Johs. H. Christensen: Sagen der ikke må debatteres (*Politiken* 7/4-1999).
 60. Redaktionen af denne artikel er hovedsagelig afsluttet 1. oktober 1999, men der er indføjet enkelte tilføjelser indtil 1. maj 2000.
 61. *Kirkeministeriets nyhedsbrev* april 2000.
 62. Se en række indlæg i *Præsteforeningens Blad* 2000 nr. 13-18, samt debatpjecen *En pind til Folkekirkens logkiste om den elektroniske Kirkebog*. Udgivet af Kritikergruppen 2000.
 63. Jfr. Johan Peter Noack: Bagstræberisk at sige nej til ny teknologi (*Berlingske Tidende* 23/2-1998).

Erik Nørr, f. 1944, dr. phil., arkivar ved Landsarkivet for Sjælland m.m. Har bl.a. udgivet *Det højere skolevæsen og kirken. Faget Religion i sidste halvdel af det 19. århundrede*, 1979, *Præst og Administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*, 1981, *Skolen, præsten og kommunen. Kampen om skolen på landet 1842-1899*, 1994, samt *Breve mellem Otto Møller og Thomas Skat Rørdam 1854-1909* (bd. I-IV), 1999. Adresse: Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: en@lak.sa.dk.

Fra spansk sørøver til dansk grønlandsfarer

Filip de Voss, en dunkirker-fribytter i Christian IVs tjeneste 1605-06

Af Ragna Heyn Olsen

Filip de Voss blev i 1605 dødsdømt for sørøveri. Alligevel blev han antaget som kongelig skibshøvedsmand af Christian IV. I flådens tjeneste fandtes hundredvis af skibsofficere, men de fleste ved man meget lidt om, for ofte beretter de overleverede kilder kun om ansættelsesdato. Filip de Voss er en undtagelse, for i Rigsarkivet findes overraskende nok en række breve, der beskriver omstændighederne omkring hans ansættelse.

Om det politiske forhold til Spanien og Nederlandene omkring 1605

De Voss var fra den nederlandske provins Flandern, som var en af de sydlige nederlandske provinser, dengang kaldet *De spanske Nederlande* – et område der i grove træk svarer til det vi i dag kender som den nordlige del af Belgien. Det geografiske begreb Nederlandene bestod af i alt 17 forskellige provinser, hvoraf nogle tilhørte hertugdømmet Burgund, mens andre var tilknyttet det tysk-romerske rige. Den tysk-romerske kejser Karl V (1515-58) havde i sin tid ved sin fædrene og mødrene arvet samlet alle fyrstehusene Habsburgs og Burgunds europæiske besiddelser og for at gøre det hele lidt enklere samlede han i 1548 de 17 nederlandske provinser til ét administrationsområde. Under hans søn Philip II's regeringstid (1556-98) kom det dog til uoverensstemmelser mellem den nederlandske adel og regeringsrådet mht. spørgsmålet om den lutheranske og calvinistiske lære, som især havde udbredelse i de to nordligste nederlandske provinser Holland og Zeeland. Det resulterede i to væbnede oprør mod det spansk-habsburgske herredømme og i 1579 dannede de syv nordlige nederlandske provinser en republik, kaldet *Generalstaterne*. De sydlige nederlandske provinser var derimod forblevet loyale mod Philip II og den katolske tro eller blev generobret ved magt i begyndelsen af 1580'erne.¹

Danmark var i kraft af sit herredømme over Øresund og bælteerne en strategisk vigtig faktor i forhold til magtkampen mellem Spanien og Generalstaterne. I slutningen af 1500-tallet havde nederlandske købmænd udviklet et meget effektivt og profitabelt handelssystem som overvejende koncentrerede sig om Østersøområdet; på ruten ind i Østersøen ballastede man skibene med vesteuropæisk salt, som var en efterspurgt vare østpå. Saltet omsatte man til baltisk korn og træ, som kunne afsættes i Vesteuropa med god fortjeneste. Det var således også de nederlandske handelsfolk der betalte hovedparten af den Øresundstold, som var den danske konges personlige indtægtskilde. Til gengæld krævede nederlænderne, at Christian IV gjorde sit for at sikre handelsfartens sikkerhed på de havstrømme som kongen påberåbte sig højhedsretten over. Kombineret med sildefiskeriet i Nordsøen var Østersøhandelen altafgørende for Generalstaternes økonomi og begge dele var således oplagte mål for spanierne.

Omkring år 1605 forholdt Danmark sig neutral i den spansk-nederlandske strid selvom Christian IV og rigsrådet ikke altid var helt enige på dette område. Det var dog bedst at holde sig på nogenlunde venskabelig fod med spanierne for de var den stærkeste europæiske magt og man havde desuden en begrundet mistanke om, at den spanske konge Philip III (1598-1621) kunne finde på at mobilisere sin forbundsfælle den tyske kejser samt Hansestæderne og svogeren Sigismund, konge af Polen og indtil 1599 også konge af Sverige i et forsøg på at vinde herredømmet over Østersøen. Tanken var, at hvis Sigismund blev genindsat som svensk konge ville Sverige kunne genkatoliceres og Hansestæderne ville med en spansk-habsburgsk flåde i ryggen kunne overtage den nederlandske Østersøhandel. Habsburgsk kontrol over Øresund ville én gang for alle løse striden mellem Spanien og Generalstaterne og Hansestæderne ville desuden genvinde den position, som de havde mistet i løbet af 1500-tallet.²

Christian IVs borgerlige og adelige danske skibsofficerer

Flertallet af flådens officerer blev rekrutteret blandt den danske lavadel samt borgerskabet. De udgjorde henholdsvis ca. 30% og 40% af det samlede antal skibshovedsmænd, der var ansat i løbet af Christian IVs regeringstid. Man kunne blive antaget ved enten frivilligt at søge om en post, eller gennem en kongelig befaling om at møde på Holmen og lade sig »bruge til søs.« Der fandtes ingen egentlig søofficersuddannelse i Danmark, men det må antages, at de borgerlige kaptajner havde erfaringer fra at føre handelsskibe, inden de kom i kongens tjeneste. Generelt er det dog svært at sige noget konkret om skibsofficerernes livsforløb i pe-

rioden før 1655. Det hænger bl.a. sammen med, at mange af flådens arkiver fra før denne periode er gået tabt og først i 1655 blev flådens administration forenklet og mere systematiseret, for da blev det overordnede ansvar lagt ind under det nyoprettede admiralitet. Mange af de borgerlige officerer var desuden kun ansat i kortere perioder og de vendte formodentlig tilbage til deres handelserhverv, når tjenesten udløb. Normalt var kongens ansatte fritaget for at skulle betale skat i den by de boede i så længe tjenesten varede, forudsat at de ikke drev »borgerlig næring« ved siden af. Klager fra købstæderne om skibskaptajnernes manglende vilje til at betale skatter tyder dog på, at en del fortsatte med at drive handel samtidig med at de gjorde tjeneste. De borgerlige skibsofficerer havde også langt sværere ved at gøre karriere i flåden ved at blive forfremmet til en kommandopost end deres adelige kollegaer, for hvem stand alene var kvalifikation nok. Det var dog et alvorligt problem for flåden, at mange adelige skibsofficerer ganske enkelt ikke havde forstand på at føre et skib. I en anordning fra 1623 forbød kongen f.eks. at officererne højlydt diskuterede problemer omkring skibets førelse i de menige bådsfolks påhør, da dette ikke alene var vanærende for rigets omdømme, men også kunne lede til mytteri.³

Det var næppe standardlønnen på 150-200 rdl. og én hofklædning årligt, der motiverede de lavadelige til at stå til søs, og en del valgte formodentligt erhvervet i mangel af alternative karrieremuligheder. Adelsens primære funktion som rigets værn var på dette tidspunkt ved at være fortid, og der var kun begrænsede muligheder for at opnå en ansættelse som embedsmand i regeringen. Disse poster var mere eller mindre reserveret medlemmer af de højadelige familier, også kaldet rigsrådsadelen, som i kraft af større pengeressourcer var bedre uddannet. Højadelen havde også næsten eneret på de mest indbringende lensmandsposter, samtidig med at kongens del af lensindtægterne var øget. Der var heller ikke så mange len tilbage, efter at Frederik II havde slået mange små len sammen for at få et bedre afkast. Mange adelige skibskaptajner stammede således fra familier, som ikke havde store jordbesiddelser, og hvor der ikke var ressourcer til at forbedre sønnernes karrieremuligheder inden for embedsapparatet ved at bekoste en dyr universitetsuddannelse i udlandet på dem.

Tag for eksempel den lavadelige familie Daa; Jørgen Daa til Snedingegård og hans hustru Kirsten Beck havde ved at navngive deres yngste søn efter admiral Herluf Trolle bestemt på forhånd, at sønnen i lighed med sin far og farbror skulle ernære sig ved at tjene kongen til søs.⁴ Herluf Daa (ca. 1565-1630) havde nemlig en ældre bror og hele syv søstre, så der var ikke udsigt til, at der ville være meget tilbage at arve, når først

hans bror havde fået familiens ene hovedgård og søstrene havde fået deres strøgods. Jørgen Daas to sønner måtte altså lære at klare sig selv og omkring 1584 blev de sendt ud på en længere udenlandsrejse for at samle erfaringer i forskellige havnebyer. Faren gav dem et efter hans mening passende beløb til at starte rejsen med. Han sendte dem meget nødtigt flere penge. Da hans ældste søn Erik Daa druknede i Lissabon, nægtede Jørgen Daa sågar at betale de 30 rdl., som en skibskaptajn havde lagt ud for at få sønnen begravet på anstændig vis.⁵ Herluf var nu familiens eneste søn, uden at dette i sig selv forbedrede hans situation væsentligt, og han førte siden et omflakkende liv med besøg i gælds-fængsler i bl.a. Nederlandene og England. Det var dog ikke hans pengesituation, der i første omgang forhindrede ham i at blive ansat som kgl. skibshovedsmand. Det var nemlig et alvorligt problem for Herluf, at hele familien Daa af forskellige grunde ikke nød Frederik IIs gunst. F.eks. irettesatte kongen, i et af sine mange breve til Jørgen Daa, ham for at ville sætte majestæten »...briller og voksnæse på« og han truede både far og søn med fængsel, hvis de ikke straks rettede sig efter hans udtrykkelige ordre.⁶ Herlufs far havde også i sin tid som skibshovedsmand for Frederik II gjort sig uheldigt bemærket et par gange. I 1572 havde han f.eks. fået foræret et mindre skib af kongen, som Jørgen Daa hævdede han havde frataget en fribytter. Desværre for ham henvendte den rette ejermand, som var en hollandsk købmand, sig til kongen for at klage over ham. Ved en anden lejlighed havde han tilladt sig at sælge krigsbytte i form af skyts og kanoner, hvad »...ingen tidligere admiral har gjort«. Krigsbytte tilhørte jo efter skik og brug og i henhold til skibsartiklerne kongen selv og skulle indleveres hos arkelimesteren i København. Det var således først i 1597, efter den unge Christian IV var blevet konge, at Herluf Daa endelig fik sin bestalling som skibshovedsmand og han blev da ved flåden i en næsten uafbrudt periode på 14 år. Hans første store bedrift som kaptajn var at afholde en vældig fest ombord på orlogsskibet »Rafael« og at skrive sit navn på apotekets vinduer i Bergen.⁷

Med kaptajner af Daa'ernes støbning er der ikke noget at sige til, at kongen ikke altid kunne regne med, at de adelige ville levere en tilfredsstillende og ikke mindst loyal indsats i krigssituationer. Flåden havde brug for i det mindste en vis procentdel af ansvarlige og dygtige søfolk og da det var Christian IV selv, der personligt tog sig af skibsofficerernes ansættelse, så han ofte helt bort fra stand og baggrund og ansatte udelukkende efter kvalifikationer. At dømme efter navne alene var således omkring 30% af alle Christian IVs skibshovedsmænd af en anden nationalitet end dansk-norsk, og de fleste af disse (ca. 20%) havde nederlandske navne.⁸

Prospekt af havnen i Dunkerque omkring år 1600. Stik fra L. Guiccardinis *Bescrijvinge van alle de Nederlanden*, udgivet i Amsterdam 1612. I forgrunden ses orlogsskibe fra den nederlandske flåde, som hvert år fra begyndelsen af marts til slutningen af oktober lagde en blokade ud for Dunkerque i et forsøg på at forhindre dunkirker-fribytterne i at slippe ind og ud af havnen.

Fangevogteren og skibsrederen fra Dunkerque omkring år 1600

Filip de Voss er et eksempel på de mange nederlandske søfolk, som Christian IV antog i sin tjeneste. Han var ikke et særtilfælde, men det er usædvanligt, at der findes bevaret så mange oplysninger om ham. Under Kalmarkrigen havde Christian IV f.eks. behov for ekstra mange kaptajner, som kunne fungere som fribyttere mod svenskerne og ud af de i alt 28 nye kaptajner, som han antog i 1611-12, havde i hvert fald de ni nederlandsk klingende navne. En af disse Willom Pietersen blev i tjenesten helt frem til 1626, samme år som han fik skøde på en grund i kongens nye bydel Christianshavn.⁹ Nogle af de nederlandske kaptajner havde måske tidligere ført handelsfartøjer, men netop fordi kongen i perioder akut havde brug for folk med erfaringer fra orlogsskibe, kan et par af dem meget vel have haft en baggrund, der minder om Filip de Voss.

De Voss kom fra den lille havneby Dunkerque, som i begyndelsen af 1600-tallet var en del af De spanske Nederlande. Byen var base for den fribytterflåde, som spanierne kaldte den flamske armada. Fribytterne

var ansat af generalguvernøren for De spanske Nederlande, ærkehertug Albrecht (1596-1621), som på vegne af den spanske konge Philip III udstedte kommissionsbreve, der gav indehaveren tilladelse til at ødelægge søfarten for Generalstaternes handelsskibe. Om de Voss' karriere før han kom til Danmark vides kun at han i en periode på ti år fungerede som den øverste fangevogter i Dunkerques fængsel, hvor de indsatte hovedsageligt var nederlandske søfolk og købmænd, som ventede på at blive købt fri. De Voss benyttede formodentlig sin position til at afpresse dem, og omkring år 1600 sagde han sin stilling op. Han må have skabt sig en ganske pæn formue, for han fik straks herefter bestalling som *principal haubtman*, dvs. skibsreder for fribytterskibe. Generalguvernøren delte normalt ikke kommissionsbreve ud, uden først at have sikret sig, at den nye skibsreder havde startkapitalen i orden. Som skibsreder havde de Voss ansvaret for udrustningen af et vist antal skibe og for deres bemanning. Da der årligt udrustedes mellem 30-40 fribytterskibe i Dunkerque var der ofte stor mangel på mandskab og i 1601 var de Voss så uheldig at miste en hel bemanning, da en af hans kaptajner, Laurens Courtsen og hele hans mandskab blev hængt for sørøveri i Rotterdam.⁴⁰

De Voss' fribytterskib grundsat ved Skagen i april 1605

Af praktiske årsager sejlede de Voss af og til også selv som kaptajn, og i midten af april 1605 blev han nødt til at kaste anker i Tannis Bugt eller »mellem Hirtshals og Skagen«, som han udtrykte det, fordi sejlene på hans skib var blevet ødelagt i en voldsom sydvestlig storm. Det var dog på ingen måde et tilfælde, at de Voss befandt sig lige netop der. Hele Skagerrak var nemlig et yndet jagtområde for dunkirkerne, for her havde de gode muligheder for at opsnappe rigt ladede handelsskibe på vejen hjem til Generalstaterne med varer fra Østersøområdet. De Voss var ikke tryk ved situationen og han beordrede sit mandskab til at arbejde dag og nat på at få bødet sejlene. Det var ikke de patruljerende danske fribytter-eskadrer han frygtede, men derimod Generalstaternes konvojskibe. De nordlige nederlandske provinser ofrede nemlig hvert år store summer på at udruste orlogsskibe til at beskytte deres handelsskibe mod dunkirker-fribytternes overfald. En sådan konvoj, som de Voss kaldte skibet, under kommando af kaptajn Jacob Jochemsen af Enkhuizen havde faktisk jaget de Voss, siden han forlod Den engelske Kanal. For at undgå en fægtning drivende med strømmen uden mulighed for at manøvrere, valgte de Voss at kappe ankerkablet og grundsatte sit skib nær kapellet ved Skagen. Herefter skyndte han sig til fods til byens borgmester Peter Hansen og satte skib og mandskab i dennes varetægt. I mellemtiden lod Jochemsen fribytterskibet beskyde og ramte også både

kapel og de omkringliggende huse. Mandskabet på de Voss' skib flygtede i land, hvorefter borgmesteren og hans folk var sejlet ud for at beskytte skibet, men Jochemsen havde truet dem på livet og sagt, at det nu tilhørte ham. Hertil svarede borgmesteren, at hvor der anvendtes vold, der var al lov og ret død. Det var ikke specielt velset, at Generalstaternes orlogsskibe øvede selvjustits på de dansk-norske strømme, men når der ikke var danske orlogsskibe i nærheden kunne ingen reelt forhindre det. Ifølge de Voss, havde Jochemsen da bjærget hans skib uden de danske myndigheders tilladelse og havde taget det med sig til Holland, og han udbad sig derfor Christian IVs hjælp til at få det tilbage.¹¹

De Voss' reaktion på de »urimelige« fribytteranklager i sommermånederne 1605

Inden det blev helt klart for de danske myndigheder, hvem og ikke mindst hvad de Voss var, havde han allerede skrevet sit første brev til Christian IV. I den første version af mødet med kaptajn Jochemsen i Tannis Bugt, som han nok skrev i slutningen af april 1605, fremstillede han sig selv som en stakkels flamsk købmand, hvis skib på uretfærdig vis var blevet taget af fjenden, og i denne første beskrivelse udgjorde Generalstaternes skibe faktisk en hel eskadre på tre orlogsskibe. Det var en reel klage over, at Skagens borgmester ikke havde været i stand til at beskytte ham mod overgreb fra et nederlandsk konvojskib, og han bad om hjælp til at få udbetalt en erstatning på 6300 tyske daler, som han anslog var værdien af det tabte skib og gods.¹² Det var et ret højt beløb set i sammenligning med f.eks. de erstatningskrav, som danskerne fremførte for admiralitetsdomstolene i De spanske Nederlande,¹³ men der kan selvfølgelig have været tale om et meget veludrustet skib, da det åbenbart også var ulejligheden værd at bugsere det til Holland.

Omkring den 7. maj var man blevet klar over, at de Voss var en af de berygtede og frygtede dunkirker-fribytere. På denne dag fik Manderup Parsberg, lensmanden på Aalborghus nemlig ordre til at lade de Voss og hans officerer fængsle i Aalborg. De menige bådsfolk skulle dog straks forlade riget.¹⁴ De Voss måtte da krybe til korset og skrev nu en lettere revideret version af forløbet i Tannis Bugt. I indledningen til dette andet brev til Christian IV skrev han, at han denne gang ikke ville omgå sandheden.¹⁵ I begyndelsen af juli fik Manderup Parsberg besked fra kongen om at beholde de Voss og hans officerer i yderligere fem uger. Det var den frist, som Christian IV gav de danske købstæder til at finde ud af, om nogle af deres borgere havde nogle klager at indgive mod de Voss. Hvis ingen havde nogle overbevisende og dokumenterede klager, skulle han og officererne løslades efter de fem uger.¹⁶ En skipper ved navn Cor-

nelius Petersen stod dog frem med det samme, men han skulle først en tur til Hamburg for at skaffe nogle dokumenter om sit skibs tilhørs- og ejerforhold. De Voss havde nemlig, kort tid inden han var strandet på Skagen, opbragt et skib, som Cornelius Petersen var skipper på, og byrådet i Hamburg gik nu ind på redernes vegne og krævede at få *restitution*. Dvs. de krævede skib og gods leveret tilbage fra Dunkerque, eller hvad der var mere sandsynligt at få udbetalt en erstatning, som svarede til skibets og lastens værdi. Hvis ikke dette var muligt, krævede de Filip de Voss idømt den sædvanlige straf for sørøveri.¹⁷

De Voss sad i sit fængsel og følte sig som den forurettede part i sagen. Ikke alene led hans ære uoprettelig skade under det, efter hans mening, alt for lange fængselsophold, som kom til at vare 5 måneder. Han mente overhovedet ikke, at der var noget grundlag for at føre en sørøversag mod ham. Han erkendte blankt, at det var ham, der havde opbragt Cornelius Petersens skib, men det var jo ikke foregået på den danske konges havstrømme, men derimod tæt under England. Faktisk kendte de to skippere hinanden temmelig godt, for Petersen havde fem år forinden siddet i de Voss' fængsel sammen med andre nederlændere, som der skulle betales løsepenge for. Ikke alene var Petersen en dårlig skipper, men de Voss mente heller ikke, at det var rimeligt, at byrådet i Hamburg blandede sig i sagen, eftersom Petersen ikke var hamburger, hvad han havde haft held til at indbilde de danske myndigheder. Petersens skib havde ifølge de Voss fire redere; Petersen selv, Johan de Boer og Heinrich Petersen, som alle var hollændere, samt en vis Tonnis Martent, som godt nok officielt var borger i Hamburg, men som de Voss vidste boede hos sin mor i Rotterdam. De Voss mente derfor ikke, at det overvejende hollandsk ejede skib havde krav på den spanske konges *reconciliation*. Han var også stærkt forurettet over, at Petersen omtalte ham, som var han en fribytter. Nederlandske talende brugte på dette tidspunkt ordet *vreijbuiter* om terroriserende bander af lov- og herreløse lejesoldater.¹⁸ De nederlændere, som boede i Danmark, anvendte f.eks. heller ikke ordet »fribytter«, når de skrev til Christian IV for at klage over dunkirker-nes overgreb.¹⁹ Set fra de Voss' standpunkt kunne han som fungerende kaptajn i den spanske konges flamske armada ikke drages til regnskab for krigshandlinger han havde begået mod fjenden, de nederlandske oprørere. Det var fuldt ud legitime handlinger, i modsætning til de handlinger en fribytter, som han forstod ordet, ville begå.²⁰ Hvis de Voss skulle sætte et navn på sin stilling, så ville han have kaldt sig selv *armador* eller *armateur*, som var de betegnelser man anvendte ved hoffet i Madrid og Bruxelles om de private fribytter-kaptajner.²¹

Dunkirker-fribytternes forhold til byen Hamburg var i det hele taget

noget anstrengt. Hamburgerne påberåbte sig nemlig neutralitet, men så længe de fortsatte deres praksis med at sejle på hollandske havne, risikerede de at blive anset som god prise af admiralitetsdomstolen i Dunkerque. Forholdet blev heller ikke bedre af, at byrådet i Hamburg gav indbyggere født i Nederlandene borgerret, så de bekvemt nok kunne omgå den spanske konges handelsrestriktioner.²² Filip de Voss blev således støttet i sine forbehold angående byen Hamburgs krav af sin foresatte, ærkehertug Albrecht. Det er dog påfaldende at som tiden nærmede sig domsafsigelsen mod de Voss, blev ærkehertug Albrechts breve mere forsonlige. Til sidst antydede han at ville gå med til at betale byrådet i Hamburg en sum penge som erstatning.

Dødsdømt og alligevel ansat som kgl. skibshøvedsmand i oktober 1605

Omkring den 1. oktober 1605 blev Filip de Voss dømt af borgmester og råd i København for at have røvet fra rigets undersåtter. Han blev dømt til døden for sørøveri, men dommen blev aldrig eksekveret. De Voss skrev nemlig straks et meget ydmygt brev til Christian IV, hvori han tilbød sin tjeneste og selv foreslog, at han f.eks. kunne deltage i den af kongen planlagte grønlandsekspedition. Hvad Christian IV har tænkt, vides ikke, men senere hen i livet udtrykte han altid stor beundring for dunkirker-fribytternes mod og sømandskab, set i sammenligning med hans egne folk. I et brev til Korfitz Ulfeldt i 1639 skrev kongen f.eks. om det problem, at fribytterne fra Dunkerque havde mange små og »velbesejlede« skibe, som var bemanded med *»...meget folk og gode kaptajner, som haver mere Courage end en Part af vores egne haver.»*²³ Efter søslaget ved Listerdyb i 1644 skrev kongen således også begejstret om flådens indsats, at *»...de ville inte tro, at det var mine skib som fægtede med dem, men at det var Dynkirkere.»*²⁴

Gode søofficerer var i forvejen en mangelvare, og talenter som dem de Voss var i besiddelse af, burde man ikke bare lade gå til spilde og da slet ikke, når han nu ligefrem meldte sig frivillig til en risikabel ekspedition til Grønland. Det skulle heller ikke blive sidste gang, at Christian IV antog en dømt mand i tjenesten, når han havde brug for søkyndige folk til farlige ekspeditioner. Da Ove Gjedde i 1618 afgik til Ceylon, havde han med sig den danske adelsmand Hans Lindenov d.y. til Ørslev kloster, som mod at tjene til søs i det ostindiske i syv år blev benådet for sin livstidsdom. Lindenov havde tidligere tjent Christian IV som kaper-kaptajn under Kalmarkrigen, men han havde efter denne krigs slutning ikke kunnet fralægge sig erhvervet. I 1615 blev han i hvert fald dømt for at have røvet en fiskerbåd, kølhalet folk, antaget fredløse på sit skib og

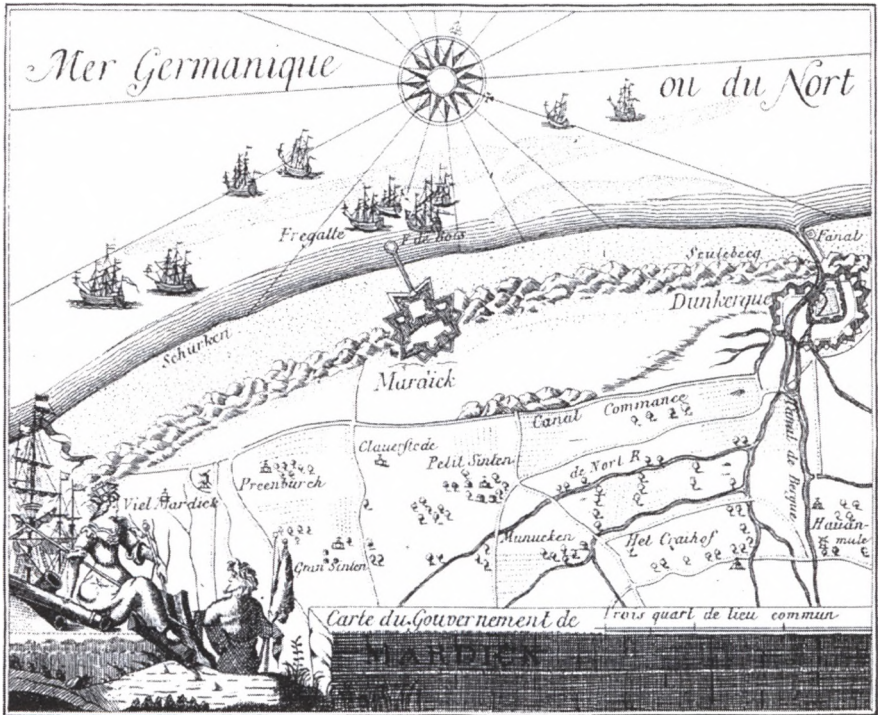
ikke mindst for at have udgivet sig for at være kgl. skibshøvedsmand.²⁵ Det var heller ikke et enestående tilfælde, at kongen ansatte udenlandske fribyttere i sin tjeneste. Ved et senere tilfælde fik tre dunkirkere, som sad fængslet på Bremerholm, tilbud om at blive løsladt på den betingelse, at de trådte i kongens tjeneste »...og deri lade befinde flittig og trolig«. ²⁶ I 1564 under Syvårskrigen havde Herluf Trolle f.eks. også fanget en tysk fribytter ved navn Sylvester Francke, som havde været i flere fyrsters tjeneste. På Herluf Trolles opfordring besluttede Frederik II at beholde Francke og hans skib »Dragen« i sin tjeneste. Det var ikke helt uproblematisk at holde styr på ham, for Francke så gerne sit snit til at udnytte sin nye position som kgl. skibshøvedsmand til at drive lidt smugleri ved siden af. Det havde dog ikke videre konsekvenser og i 1570 fungerede han som admiral over Østersø-eskadren.²⁷

Filip de Voss blev benådet og ansat i løbet af efteråret 1605, og efter at han havde udvist god opførsel, blev hans ansættelse som kgl. skibshøvedsmand fornyet fra påsken 1606 med den sædvanlige årsløn på 200 rigsdaler og én hofklædning. Samtidig indfrie kongen også de Voss' ønske om hjælp til at få sit skib tilbage, og beordrede tolderne i Helsingør, at de skulle tilbageholde skibet, når det viste sig i Øresund.²⁸

I sommeren 1606 var de Voss således med på et af de fem skibe, som deltog i Christian IV's anden grønlandsekspedition under admiral Godske Lindenovs kommando. Den egentlige leder af ekspeditionen var dog den engelske lods og erfarne grønlandsfarer James Hall, eller som han kaldtes i Danmark, mester Jacob Hald. Denne udgav senere sine optegnelser over færdens langs den grønlandske kyst og heri kan man bl.a. læse, at han navngav en fjord »Foss Bay« efter lodsens på skibet »Bjørnen«.²⁹

Problemerne på hjemmefronten i Dunkerque i efteråret 1606

Ved hjemkomsten i efteråret 1606 til sin bopæl i København i Skt. Nicolai Kirkestræde ventede der de Voss flere breve fra bl.a. hans søn Jan de Voss. Han havde tilsyneladende haft ressourcer til at bekoste en god uddannelse på sin søn, så denne i lighed med sin far ikke behøvede at gøre krigstjeneste, men kunne gøre karriere i det spansk-flamske regeringssystem. Jan de Voss skrev nemlig to breve til sin far, det ene på flydende spansk og det andet på nederlandsk. Af disse breves indhold fremgik det, at han var ansat som regnskabskriver ved hoffet i Bruxelles, og han havde uden held forsøgt at komme sin far til undsætning ved at blive antaget som et medlem af den spanske gesandt Juan da Silvas følge, da denne blev sendt til København i 1605.³⁰ Filip de Voss' hustru Maria havde mere presserende problemer på hjerte, for hans lange fravær havde

Fra Faulconnier. Vue over kysten og forsvarsværkerne ved Dunkerque. Fæstningen Mar-dijck anlagdes i 1621 som led i en ny spansk offensiv mod Generalstaterne efter udløbet af den 12-årige våbenstilstand. Gengivet fra Cantabous: *Gens de Mer a Dunkerque*, Dunkerque 1977.

skaffet hende problemer med kreditorer og investorer i Dunkerque.³¹ De havde ligefrem overfaldet hende på gaden for at tvinge hende til at betale, hvad der ikke var hende muligt, og hun bad ham nu indtrængende om at komme hjem med det samme. De Voss skrev herefter i hast et brev til Christian IV, hvor han forklarede sit problem. Det drejede sig både om ubetalte regninger vedrørende et handelsprojekt han havde kørende i Spanien og om penge, som han skyldte i forbindelse med Dunkerques »orlogshandel«, som han udtrykte det. De Voss' gæld var i hans fravær på 1½ år løbet op til et temmeligt anseeligt beløb, nemlig 28.300 tyske daler. Derudover havde admiralitetsdomstolen afsagt dom i en prisesag, hvorefter han skulle betale 1800 »kroner« tilbage til en franskmand. De Voss bad derfor i brevet Christian IV om 3-4 måneders orlov, så han kunne tage hjem og indfri sin gæld ved at sælge alt hvad han ejede, dvs. alle sine skibsanparter og sit »...haus und hoff«, samt indkræve de omkring 3000 daler, som han havde til gode hos ærkehertug

Albrecht. Han svor desuden ved Guds navn, at han ville forholde sig pligtskyldig og stille »sit liv og blod« til rådighed i kongens tjeneste igen, såsnart det var ham muligt.³² De Voss havde forståeligt nok ikke tid til at vente på kongens tilladelse og han rejste åbenbart straks efter. Han blev nu et vigtigt emne i korrespondancen mellem ærkehertug Albrecht og Christian IV, som krævede hans tilbagevenden til tjenesten i Danmark.

Christian IV fik mange breve og for at lette arbejdsbyrden læste kansler Christian Friis til Borreby ofte brevene igennem først og skrev anmærkninger i margenen, når der stod noget, som han mente var af speciel interesse eller vigtighed for kongen. Fra februar 1607 begyndte kansler Friis således at lave anmærkninger i margenen på ærkehertug Albrechts breve, når der stod noget om de Voss, hvad der kunne tyde på, at Christian IV interesserede sig meget for, hvad der blev af ham. Albrecht forklarede f.eks. i et af sine breve, at det var de Voss' katolske tro, der havde drevet ham hjem. Han trivedes ganske enkelt ikke blandt den danske konges protestantiske søfolk. Christian IV må have syntes, at denne forklaring var temmelig søgt, specielt fordi et af ærkehertug Albrechts breve fra begyndelsen af året 1607 var vedlagt et brev fra de Voss selv, hvor han ikke gav udtryk for, at trosspørgsmålet var et problem for ham. Det var ikke savnet af den flamske armadas jesuitpræster,³³ der havde drevet ham hjem til Dunkerque. Vel var de Voss et troende menneske, men det kom kun til udtryk i hans besværgelser over det dårlige vejr i Nordsøen. Det havde nemlig været hans ærlige intention at vende tilbage til Danmark, men det var åbenbart ikke Guds vilje at det skulle ske, i hvert fald ikke den vinter. De Voss forklarede i sit brev til Christian IV, at han skam havde forsøgt at vende tilbage til Danmark hele to gange i vinteren 1606-07, men begge gange havde det dårlige vejr ført ham til Norge. Vejret var dog ikke de Voss' største hindring, set i forhold til hans hustru Maria. Hun støttede ham nemlig på ingen måde i hans ønske om at vende tilbage til København og hun havde, som han selv udtrykte det, opført sig fuldstændig umuligt. Forståeligt nok set i lyset af de Voss' tidligere beskrivelse af, hvordan hun var blevet overfaldet af hans kreditorer. Han skrev, at han ikke så godt kunne tillade sig at lade hende i stikken igen, og da han nu var en aldrende mand i 50'erne, kunne Christian IV jo alligevel ikke have glæde af ham så mange år endnu. Desuden angav han, at hans 36 år som fungerende »*Kriegshandt*« havde givet ham skader, som han havde mén af. Med disse argumenter bad de Voss om at måtte blive løst af tjenesten. Både de Voss' beskrivelse af sin kone og hans aldersargument affødte åbenbart sympati hos kansler Friis, der i brevets margen lavede anmærkningerne »*Seine Frau*«, »*Hohe Jahre*« og

»36 Jahre in Kriegen gewesen«, for at gøre kongen særlig opmærksom på netop disse passager. Som en slags opsummering skrev han desuden i slutningen af brevet »dienst zuerlassen« og understregede det med et tykt pennestrøg.³⁴

De Voss' brev til den kgl. lodskaptajn James Hall fra september 1609

Set fra Christian IVs synspunkt var problemet ikke, at de Voss var løbet fra tjenesten, men at han stadig havde sine bestallingsbreve som kgl. skibshøvedsmand. Dokumenter, som i høj grad kunne misbruges af en dunkirker-fribytter. Det var ikke usædvanligt, at dunkirkerne kunne finde på at føre dansk flag for at snige sig ind på nederlandske skibe,³⁵ men hvis en af dem med de rette dokumenter i hånden begyndte at udgive sig for at være et af kongens egne orlogsskibe, kunne det skabe alvorlige udenrigspolitiske problemer. Denne problemstilling syntes også langsomt at være gået op for de Voss, som ikke ønskede, at hans redningsmand skulle tænke dårligt om ham. Dette fremgår af det eneste brev, som er af decideret personlig karakter og skrevet på nederlandsk, som de Voss i september 1609 skrev til sin ven og kollega James Hall. Brevet gav han til deres fælles bekendt kaptajn Arendt Kornelissen, som bar tilnavnet Svarte eller Sorte Arendt. Han var også kgl. dansk skibshøvedsmand, men det var næppe i kraft af denne stilling, at han af og til kom til Dunkerque. Han kan dog have fungeret som en slags postkurer mellem Danmark og Nederlandene for det er med stor sandsynlighed den samme kaptajn Swarze Arendt, som den danske gesandt i Haag, dr. jur. og sekretær i det tyske kancelli Jonas Charisius, nævner at have modtaget breve fra i en af sine beretninger til Christian IV om de i Haag foregående fredsforhandlingerne mellem Spanien og Generalstaterne i 1607-08.³⁶ Sorte Arendt var blevet ansat ca. samtidig med de Voss, og at dømme efter hans navn stammede han formodentlig også fra Flandern. Ellers vides ikke meget om Sorte Arendt, kun at han i 1607 tjente under admiral Godske Lindenov på en ekspedition, hvor han førte skibet »Pønitens« til Skt. Malo i Frankrig og derfra videre til Italien, hvor han synes at have mødt en spansk fribytter, der frarøvede mandskabet deres tøj og penge. Han nævnes som kgl. styrmand helt frem til 1621 og han blev borger i København, hvor han ejede en grund udenfor Østerport. En søn fulgte måske i hans fodspor, for i 1632 blev en Jan Arendtsen ansat som skibshøvedsmand.³⁷

Af brevet, som Sorte Arendt overbragte til James Hall, fremgik det, at de Voss havde sendt sine kongelige bestallingsbreve til København gennem en mand ved navn Maarten Pietersen, som havde meddelt ham, at

de var blevet vel overleveret. De Voss ønskede nu, at James Hall på hans vegne personligt skulle gå til kongen for at overbringe ham en undskyldning, og for at fortælle ham, at han godt var klar over, at han skyldte kongen sit liv og legeme. Derfor ville de Voss være loyal mod Christian IV til sine dages ende. Hans samvittighed forbød ham nemlig nogensinde at gå i en anden fyrstes tjeneste. De Voss skrev, at han havde afvist både ærkehertug Albrecht og den spanske general Ambrosio Spinola, som begge havde henvendt sig til ham for at få ham til at genoptage tjenesten i den flamske armada.³⁸ De Voss' loyalitet var sikkert oprigtigt ment, men hans løfte om ikke at genoptage sit virke som fribytter synes lidt hult. Samtidig med at han forfattede sit brev til James Hall, var admiraltetet i Dunkerque i fuld gang med at opløse den flamske armada, fordi Spanien og Generalstaterne netop i september 1609 i byen Antwerpen indgik aftale om en tolvårig våbenstilstand. Selvom de på det tidspunkt havde ligget i krig i henved tredive år, kunne de ikke enes om en egentlig fredsslutning. Den spanske statskasse var tom og man havde i høj grad brug for en pause for at kunne koncentrere ressourcerne om at styrke de spanske besiddelser i Asien, hvor Det nederlandske Ostindiske Kompagni, kendt som VOC var begyndt at blive både spanierne og portugiserne en alvorlig konkurrent. Våbenstilstanden satte midlertidigt en stopper for dunkirkernes fribytteraktivitet, og den 1. oktober 1609 udgik der ordre fra admiraltetet om at indlevere alle orlogsflag tilhørende den flamske armada. På samtidige hollandske malerier af skibe i kamp ses det, at fribytterne førte enten en rød fane med billedet af en væbnet arm indhyllet i en hvid sky, formodentlig i reference til Dunkerques bysegel, eller den såkaldte flamske gøs, som var et mindre, gult flag med fyrstehuset Burgunds sorte løve omgivet af liljer og bogstaverne A og F, som stod for *Amirauté-Flandre*.³⁹

Dunkirker-fribytterne synes at have respekteret våbenhvilen og der viste sig ingen dunkirkere i dansk farvand under hele våbenhvilens varighed, indtil den udløb i januar 1621 hvorefter den spanske offensiv til søs blev genoptaget.⁴⁰ Ifølge to belgiske historikere, som har behandlet Dunkerques historie i denne periode, genopblomstrede fiskerierhvervet i Dunkerque i de tolv år våbenhvilen varede og de argumenterer således, at mange fribyttere skulle være blevet fiskere for at ernære sig.⁴¹ Det er dog fristende at tænke, at nogle af dunkirker-fribytterne fortsatte i det erhverv, de kendte bedst. Hvem ved, måske valgte nogle af dem, som ikke var hæmmet af familliens indvendinger, at rejse udenlands for at søge lykken i tjenesten hos fyrster, som kunne bruge folk med kendskab til at føre et orlogsskib?

Dunkerques bysegl med mottoet *Ad Causas* som det så ud i 1558. Byen havde en lang tradition for at kombinere fiskerierhvervet med sørøvervirksomhed, hvad der på byseglet udmøntede sig i billedet af en væbnet havmand og våbnet med en burgundisk løve og en sild. Gengivet fra Cantabouss: *Gens de Mer a Dunkerque*, Dunkerque 1977.

Brevmaterialet i Rigsarkivet

Skibsrederen, fribytter og den kgl. skibshøvedsmand Filip de Voss' historie er forbløffende nok i sig selv, men det mest overraskende er, at der findes et så omfattende materiale om ham i Rigsarkivet. Det er værd at gøre sig nogle tanker om, hvorfor de Voss' personlige breve egentlig befinder sig dér? Alene i *Tyske Kancellis Udenlandske Afd.*, speciel del under handels- og søfartssagerne angående De spanske Nederlande findes hele 17 breve og dokumenter om de Voss' sag. Flere af brevene er skrevet af de Voss til Christian IV i løbet af foråret og sommeren 1605, hvor han sad fængslet i Aalborg. Brevene nåede dog først kongen i midten af september samme år, for på de fleste af brevene har kansler Friis skrevet den anmærkning, at de er indleveret til ham den 14. september 1605. Den spanske generalguvernør ærkehertug Albrecht skrev i løbet af sommeren 1605 også et par breve til kongen, hvori han forsvarede sin »...*haubtman und capitán unsere Armada zur Duinkirchen*«. ⁴² Albrecht refererer bl.a. detaljeret til forløbet af grundsætningen ved Skagen, så man må gå ud fra, at de Voss har holdt sin foresatte underrettet. Formodentlig har det menige mandskab, som fik ordre om straks at forlade riget, allerede i maj måned bragt et eller flere breve hjem til ærkehertug Albrecht. Først efter han havde læst de gentagne breve fra Albrecht vedrørende de Voss, fattede Christian IV personlig interesse for den sørøver han rutinemæssigt havde beordret dømt, hvorefter han åbenbart har besluttet, at de Voss skulle overføres fra Aalborg til København. Ved den

lejlighed blev kansleren formodentlig bedt om at fremskaffe flere informationer om de Voss' sag, og han fik således indleveret de breve, som de Voss havde skrevet fra sit fængsel.

Brevmaterialet i Rigsarkivet om de Voss bliver ikke mindre fascinerende af, at der også findes flere personlige breve, som de Voss modtog, efter han kom hjem fra grønlandsfærden i sommeren 1606, bl.a. fra sønnen Jan, som ikke uden en vis stolthed adresserede sine breve til »*Capt. Phl. de Voss in den dienst van seyn May. van Dennemarcken*«. Blandt disse breve findes desværre nogle stykker, der er skrevet med en så ulæselig håndskrift, at det end ikke er muligt at fastslå, om de er skrevet på tysk eller nederlandsk, endsiges afgøre hvem afsenderen er, men måske er de skrevet af kollegaer i Dunkerque. At netop disse breve findes i Rigsarkivet, kan kun forklares ved, at de Voss ved at forlade tjenesten i efteråret 1606 gjorde sig selv til et nationalt anliggende, og at kongen åbenbart igen har krævet at få indleveret hans efterladte personlige papirer, som måske kunne kaste lys over, hvorfor han var taget afsted i en sådan fart. Det dokument, som Christian IV var mest interesseret i, havde de Voss imidlertid taget med sig, nemlig det kgl. bestallingsbrev. Det kunne f.eks. være rart at have ved hånden, hvis han fik problemer med nederlandske orlogskaptajner på vejen hjem. Brevet kunne også bruges til at forklare hans lange fravær over for medredere og kreditorer i Dunkerque. Desuden var det jo hans intention at vende tilbage til Danmark, som han havde skrevet i brevet til Christian IV fra oktober 1606. Man kan selvfølgelig spørge sig selv, hvorfor det så tog ham et par år at tænke sig frem til, at Christian IV måske gerne ville have bestallingsbrevet tilbage, når han nu ikke vendte tilbage og selv havde bedt om at blive løst af tjenesten. Da dette gik op for ham, sendte han det straks til København, som det fremgår af det sidst kendte brev, som de Voss skrev til sin ven den kgl. lodskaptajn James Hall. Dette brev er i modsætning til de andre breve ikke arkiveret under De spanske Nederlande, men befinder sig i en anonym pakke med breve katalogiseret under Nederlandene, søfartssager »*Breve fra diverse*«. Den eneste forklaring på, at netop dette brev findes på Rigsarkivet er, at James Hall opfyldte de Voss' ønske og gik til kongen for at undskylde personligt på hans vegne. Ved denne lejlighed overrakte han sandsynligvis Christian IV brevet, og kongen betragtede vel herefter sagen om fribytteren og skibshøvedsmanden Filip de Voss som afsluttet.

Noter:

1. Om de nederlandske oprør, se Parker, Geoffrey; *The Dutch Revolt* London 1977 og af samme forfatter: *Spain and the Netherlands* London 1979
2. Heiberg, Steffen; *Christian den 4 – mennesket, monarken og myten*, Kbh. 1988, s. 148f.
3. Lind, H.D.; *Kristian den fjerde og hans mænd på Bremerholm* Kbh. 1887/1974 s. 118f og Probst, Niels M.; *Christian 4s flåde – den danske flådes historie 1588-1660* Marinehistoriske skrifter nr. 26, Kbh. 1996 s. 23ff.
4. Lind, H.D.; *Kristian den fjerde og hans mænd...* biografi nr. 90, s. 158
5. *Kancelliets brevøger* bd. 1584-88, s. 568 og s. 575-76, breve til Jørgen Daa 16/8 og 5/9 1586
6. Se Anders Thisets artikel i *Historisk Tidsskrift* 6R I, s. 79-147 om Herluf Daas 10 år lange ægteskabssag for at blive skilt fra sin borgerligt fødte nederlandske hustru Winike Willomsdatter. Cit. s. 105 Frederik IIs brev til Jørgen Daa, 18/18 1586
7. *Kancelliets brevøger* bd. 1571-75, s. 134 brev til Jørgen Daa, 23/5 1571 og bd. 1580-83, s. 123 brev til Jørgen Daa, 9/8 1580. Lind, H.D.; *Kristian den fjerde og hans mænd...* biografi nr. 90, s. 160
8. Lind, H.D.; *Kristian den fjerde og hans mænd...* s. 118f og Probst, Niels M.; *Christian 4s flåde* s. 23f
9. Lind, H.D.; *Kristian den fjerde og hans mænd...* s. 190-205, biografier over Johan Martens, Claus Vinkop, Gerdt Johansen Blok, Kristen Jariksen, Gerdt Johansen Katte, Jarik Simonsen, Willom Pietersen, Johan Diriksen og Simon Kornelissen Maulokken
10. Filip de Voss er tidligere omtalt i den belgiske historiker F. Pollentiers værk om strukturen af admiralitetsdomstolen i Dunkerque; *De admiraliteit en de oorlog ter zee onder de Aartshertogen 1596-1609* Bruxelles 1972, s. 42, 89, 160 og s. 176. I dansk sammenhæng er de Voss kort biograferet i H.D. Linds førømtalte bog; biografi nr. 110 s. 168. Hverken Pollentier eller Lind har kendt/anvendt brevmaterialet fra Rigsarkivet.
11. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10 Handels- og søfarssager 1316-1693 – »Akte og dokumenter vedr. en skipper fra Dunkirken, Philip de Foss, fængslet for sørøveri på rigets strømme 1605-06« (fremover er det dette læg der henvises til). Brev nr. 1 Filip de Voss til Christian IV, indgået til kansleren 14/9 1605 og brev nr. 2 Supplication contra Jacob Jochemsen, uden dato 1605
12. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10, brev nr. 1 Filip de Voss til Christian IV, indgået til kansleren 14/9 1605
13. Se f.eks. TKUA, spanske Nederlande B, nr. 12 Gesandtskabsrelationer 1590-1644 – »Gert Rantzauts og dr. Jonas Charisius' relation 1606«
14. *Kancelliets brevøger* bd. 1603-05, Brev til Manderup Parsberg (lensmanden på Aalborg-hus) 7/5 1605
15. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10, brev nr. 2 supplication contra Jacob Jochemsen, uden dato 1605
16. *Kancelliets brevøger* bd. 1903-05, s. 307-08, brev til Manderup Parsberg 6/7 1605
17. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10, brev nr. 4 borgmester og råd i Hamburg til Christian IV
18. Parker, Geoffrey; *The Army of Flanders and the Spanish Road* Cambridge 1972, s. 17
19. TKUA, Spanien AII, nr. 2 Akter og dok. ang. det politiske forhold til Spanien – »Die deputierten der allhierwohnende Niederländischen Nation, neue Beschwörung über die Duinkircher...« I denne tekst kaldes den spanske konges fribytere enten *particulars* eller slet og ret pirater.
20. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10, brev nr. 3 supplication contra Jacob Jochemsen, uden dato 1605 og brev nr. 5 Filip de Voss contra burgermeister og Raad zo Aalborg samt *Kancelliets brevøger* bd. 1603-08, s. 287 brev til Manderup Parsberg 7/5 1605
21. Stradling, R. A.; *The Armada of Flanders – Spanish Maritime Policy and European War 1568-1668* Cambridge 1992, s. 43 og s. 89.
22. Pollentier, F.; *De admiraliteit en de oorlog ter zee onder de Aartshertogen* s. 146-152
23. *Christian den fjerdes egenhændige breve*, bd. 4, s. 261 ln. 11 brev til Korfütz Ulfeldt 17/9 1639
24. *Christian den fjerdes egenhændige breve*, bd. 8, s. 327 ln.8-9 brev til Korfütz Ulfeldt 10/11 1638
25. Bricka (red.); *Dansk biografisk Lexikon*, bd. X, s. 317-19 og Hübertz (red.); *Aktstykker til Bornholms historie 1327-1665* Kbh. 1885, dom nr. 414 »Hans Lindenovs dom« 16/3 1615.
26. *Kancelliets brevøger* bd. 1640-41, s. 145 ln. 22 brev til Erik Ottesen (befalingsmand på Holmen) 26/6 1640.
27. Lind, H. D.; *Fra Frederik IIs tid* Kbh. 1902, biografi nr. 138, s. 287-89.
28. *Kancelliets brevøger* bd. 1603-08, s. 343 brev til borgmester og råd i Kbh. 30/0 1605 og s. 418 brev til tollerne i Helsingør 18/4 1606 og s. 426 Bestalling for bl.a. skibskaptajn Philippus de Foss, påske 1606, samt TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10 brev nr. 16 afskrift af domsprotokol, uden dato og brev nr. 17 untherthenigste supplication – de Voss til Christian IV, oktober 1605.
29. Gosch, C. C. A. (red.); *James Halls voyage to*

- Greenland i Danish Arctic Expeditions 1605-20 s. 69.*
30. TKUA, spanske Nederlande AIII, nr. 10, brev nr. 12 og nr. 13 Jan/Juan de Voss til sin far Bruxelles sept. og okt. 1606, begge med samme håndskrift.
 31. TKUA, spanske Nederlande AIII nr. 10, brev nr. 9 og nr. 11 Maria de Voss til sin mand, uden dato 1606.
 32. TKUA, spanske Nederlande AIII nr. 10, brev nr. 14 cit. folie Iv. ln. 23-24 og folie I. ln. 18-19 de Voss til Christian IV, oktober 1606.
 33. Om den spanske sømission i Dunkerque se Hambye, S. J.; *L'aumônière de la flotte de Flandre*, Louvain 1965.
 34. TKUA, spanske Nederlande AIII nr. 2 Akter og dok. vedr. det politiske forhold til De spanske Nederlande – »Breve til dels med bilag fra forskellige regenter og statholdere 1568-1617«, ærkehertug Albrecht til Christian IV 8/2 1607 med vedlagt brev fra de Voss, uden dato.
 35. *Kancelliets brevøger* f.eks. omtalt bd. 1635-36, s. 117 brev til kaptajn Mikkel Mortensen 7/4 1635.
 36. TKUA, Nederlandene AII nr. 9 Akter og dok. vedr. det politiske forhold til Nederlandene – »Koncept til instruks, originale pas og andre akter ang. Jacob Ulfeldts og dr. Jonas Charisius' sendelse til Haag 1607-08« Charisius til Christian IV, Haag 15/7 1608, hvor der i ln. 6 står at »swarze Arendt« den 1/7 har overleveret ham kongens breve.
 37. Lind, H. D.; *Kristian den fjerde og hans mænd...* biografi nr. 109, s. 168 og biografi nr. 329, s. 278.
 38. TKUA, Nederlandene AIII nr. 39 Handels- og søfartssager – »Breve fra diverse« Filip de Voss til »Den ehrsamte Mester Hall pillodtgeneral van den Connick Masiteit van Dennemarcken« Dunkerque 3/9 1609.
 39. Akveld (red.); *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden* Amsterdam 1977 bd. 2, s. 59 og s. 69-71. Det nederlandske ord *geus* er gået over i det danske sprog som »gøs«, synonym for det danske orlogsflag.
 40. Dunkirker-fribytterne nævnes ikke i dansk farvand under hele våbenhvilens varighed 1609-21 jf. registret i *Kancelliets brevøger*. Om det politiske forhold mellem Spanien og Nederlandene se Jonathan Israel; *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606-1661* Oxford 1986, s. 1-12.
 41. Pollentier, F.; *De admiraliteit en de oorlog ter zee onder de Aartshertogen*, s. 78f. og Beatens; *The Organization and Effects of Flemish Privateering*, s. 55-56 udg. i Schöffers (red.); *Acta Storiæ Neerlandica*, bd. IX Haag 1976.
 40. TKUA, spanske Nederlande AII nr. 2, ærkehertug Albrecht til Christian IV 14/6 1605, cit. folie Iv. ln. 45.

Ragna Høyen Olsen, f. 1973, stud.mag.art. i historie. Tidligere udgivelse om dunkirker-fribytternes overgreb på dansk-norske undersåtter omkring år 1600 kan findes i *Marinehistorisk Tidsskrift* 2/2000, udg. af Orlogsmuseet, Niels M. Probst (red.). Adresse: Sankelmarksgade 19, 3.tv, 1676 København V.

Om Søren Norby og hans baggrund

Af Niels H. Kragh-Nielsen

Under kongerne Hans, Christian 2. og Frederik 1. blev Søren Norby (d. 1530) en af de kendteste figurer i den tids dramatiske begivenheder. Hans baggrund har vi imidlertid ikke haft megen kendskab til. Denne artikel forsøger at tegne en skitse af det udgangspunkt, som Søren Norby kan have haft for sin fremtrædende position. Desuden kommer artiklen ind på en mulig forbindelse mellem slægterne Norby af Uggerslev og Norby af Skovgaard.

Begyndelsen af 1500-årene var en urolig tid for Danmark med stadige stridigheder omkring unionsherredømmet og problemer i forhold til hansestæderne. I flere perioder var der krigstilstand mellem Danmark og Sverige, således fra 1517. Det endte med dansk indtog i Stockholm, hvor Christian 2. blev kronet i november 1520. Blodbadet nogle dage senere gav næring til et svensk oprør, og 1523 havde Gustav Vasa befriet Sverige fra unionen. Samme år opsagde den danske adel kong Christian huldskab og troskab, og valgte farbroderen Frederik 1. i stedet. Fra sit eksil forsøgte Christian 2. de følgende år forgæves at samle støtte til en tilbagevenden til Danmark.

En af de mest fremtrædende aktører i denne bevægede periode var Søren Norby. Som Christian 2.s admiral og lensmand på Gotland fra 1517 til 1525 var han kendt i hele Østersøområdet. Norbys berømmelse kulminerede i årene 1523-25, da han fra sin base på Visborg slot med held forsvarede sin afsatte konges interesser. Under den skånske fejde marts-juni 1525 truede han Frederik 1.s herredømme, men blev slået af Johan Rantzau. Efter et mellemspil i Blekinge og en mislykket rejse til Rusland gik Søren Norby i kejser Karl 5.s tjeneste og deltog i belejringen af Firenze. I sommeren 1530 faldt han foran denne by.

Danske historikere malede i 1800-årene med bred pensel, når det gjaldt Søren Norby. Således sammenlignede C. Paludan-Müller ham med Tordenskjold: »i Heltemodet, i Lyst til forvovne Eventyr, i Glæden ved at se Døden i Øjet, vare de ganske hinanden lige ...«. ¹ Nutidige karakteristikker er nok mere afdæmpede, men følger samme linie. Erik

Kjersgaard ser Søren Norby som »en gæv soldat, en ridder uden frygt og dadel...«,² og Palle Lauring kalder ham »en af tidens stærkeste personligheder ...«. ³ Kun Erik Arup var kritisk og mente, at Norby skulle have sluttet sig til sine standsfæller i stedet for at gøre sig til oprører, »Søren Norby var nu engang ingen klog politiker, men en heltmodig og enfoldig krigersjæl, der ikke frivillig ville gå på akkord med uretten ...«. ⁴ De svenske historikere Gottfrid Carlsson⁵ og Lars J. Larsson nævner begge danskernes noget idealiserede billede af Søren Norby, men er dog overvejende positive i deres syn på ham. Således fremhæver Larsson, at Søren Norby også som politiker var i stand til at gribe mulighederne i flugten og udnytte dem til egen fordel.⁶

Fra o. 1507 er Søren Norbys færden kendt i hovedtræk. Derimod ved vi ikke særlig meget om den første halvdel af hans liv og om hans baggrund i øvrigt. Ifølge den gængse opfattelse tjente Norby sig op gennem systemet fra en meget beskednen baggrund i lavadelen, men måske var hans udgangspunkt noget bedre end hidtil antaget. Det er i hvert fald, hvad denne artikel skal forsøge at sandsynliggøre.

Søren Norbys slægt og Nordby i Kærums sogn (Baag herred)

Søren Norby blev længe betragtet som norsk, men C.F. Allen slog endelig fast, at denne »navnkundige Søhelt og ædle Ridder« var dansk og stammede fra Fyn.⁷ Senere fandt A. Thiset frem til, at forældrene var Anders Norby og hustru af slægten Bøistrup, begge tilhørende den fynske lavadel.⁸ I sin store afhandling om de to Norby-slægters herkomst søgte Thiset at udrede Søren Norbys øvrige aner og satte samtidig hans slægtsnavn i forbindelse med den lille landsby Nordby i Kærums sogn ved Assens.⁹ Den anden Norby-slægt og dens mulige tilknytning til Søren Norby vil blive omtalt sidst i artiklen.

Brødrene Anders og Jesper Norby nævnes 1463 og 1468 sammen med en del andre fynske adelsmænd, især fra Skovby og Skam herreder i det nordfynske og fra Baag herred.¹⁰ Det er derfor sandsynligt, at Norby'erne skal søges i disse dele af Fyn. Søren Norbys broder Jakob, som sad på Uggerslevgaard i Skam herred fra o.1520 til o.1540, mageskiftede en gård i Nordby til St. Knuds Kloster i Odense i bytte for en gård i Blastrup (formentlig Bladstrup, Skam herred).¹¹ Thiset antog derfor, at »denne Gaard i Nordby forhen har været beboet af Jakob Norbys ukjendte Farfader og mulig endnu af Faderen Anders Norby«.

Gården skulle i så fald have været en hovedgård. Og 1539 omtales faktisk »Norby gord« tilhørende adelsmanden Christen Pedersen, som havde fået den i magelæg af Ejler Bryske til Dallund,¹² men den er da en fæstegård. Norbygaard må derfor have delt skæbne med andre små ho-

vedgårde, som i lavadelens kriseperiode i 1400- og 1500-årene i stort tal blev reduceret til fæstegårde i større godskomplekser. På Nordfyn kendes således 137 middelalderlige storgårde, hvoraf der ved år 1600 kun var 19 tilbage.¹³ Norbygaards fortid som hovedgård betød dog, at den endnu langt op i 1700-årene var væsentlig større end de andre gårde i byen. Først 1778 blev den delt i to almindelige gårde.¹⁴ Hvis Thiset har ret i sin formodning om tilknytningen til Nordby, så må det have været på Norbygaard, at Søren Norbys farfader og måske også fader har været bosat.

Landsbyen Nordby bestod i 1600-årene af seks gårde, som 1664 alle hørte til Brahesborg. Kronen havde 1648 solgt to gårde i Nordby til Jørgen Brahe, formentlig de samme, som 1583 nævnes under Hagenskov. Ved 1500-årenes begyndelse ejede rigshofmesteren Poul Laxmand fire gårde i Nordby. Han var med sine fem herregårde og 900 fæstegårde den rigeste godsejer i landet. Under noget mystiske omstændigheder blev han dræbt på Højbro foran Københavns slot i juni 1502, og kongen rejste posthumt sag mod ham for højforræderi. Laxmand blev dømt og alle hans besiddelser beslaglagt, herunder også de fire gårde i Nordby, som først 1527 blev givet tilbage til hans arvinger.¹⁵

Under den forudsætning at Nordby også i 1500-årene har haft seks gårde, og at to af gårdene i Nordby i hele århundredet tilhørte Hagenskov len, så må Norbygaard have været blandt de gårde, som Poul Laxmand ejede. Formentlig har den allerede da været reduceret til fæstegård. I hvert fald boede Jep Jensen på den som fæster i 1519.¹⁶ Mellem 1527 og 1529 må Ejler Bryske have købt gården af Laxmand-arvingerne. Derefter er Norbygaard kommet til Christen Pedersen, og efter hans død 1545 til kongens kansler Johan Friis.

Den gård, som Jakob Norby mageskiftede til St. Knuds kloster i Odense (formentlig den gård, som klostret 1538 ejede i Norby) kan altså ikke have været Norbygaard. Der må i stedet have været tale om en anden af de fire gårde, som havde tilhørt Poul Laxmand. Jakob kan have købt gården af Laxmands datter Else, enke efter Abraham Eriksen Gyldestjerne, eftersom deres søn i 1549 førte sag vedrørende »et mageskifte, som er givet noget tid siden forleden emellom Christoffer Gyldestiernes moder oc Jacob Norby om thet gotzs, som Christoffers moder haffuer foet egen ...«. ¹⁷ Men da Nordby ikke er nævnt direkte, kunne det her dreje sig om gods andetsteds i Baag herred. Det er også muligt, at Jakob har erhvervet gården fra Johan Brockenhuus, som 1532 havde »tjenere« i Nordby og formentlig havde købt sine gårde af Laxmands arvinger.¹⁸

Imidlertid kan alene det, at Jakob Norby har sat sig i besiddelse af en

gård i Nordby, indirekte tale til gunst for Thisets teori om, at Søren Norbys forfædre har forbindelse med Nordby. Ganske vist kan Jesper og Anders Norbys fader, som det senere skal vises, ikke knyttes til Kærum sogn (den ene gang han nævnes), og heller ikke de to sønner skrives til, af eller i Nordby, men Anders Norby nævnes 1468 i Baag herred, og Jesper Norby skrev sig 1468 og 1474 til Lerbæksholm i Gelsted sogn, som ligger 16 km nordligere i Vends herred.

Først og fremmest taler dog slægtens navn for, at Norbygaard har været Norby'ernes udgangspunkt. Faste slægtsnavne blev indført i 1526, men de var ikke ualmindelige før den tid. Det specielle ved Norby-navnet, som bruges fra 1453, ligger i, at det er optaget efter hjemstedet. Det var sjældent i Danmark, men almindeligt i holstenske slægter.¹⁹ Eksempelvis kan nævnes Altena-slægten, som på grund af våbenligheden er sat i forbindelse med Norby'erne. Den har sit navn efter gården Altena i Süsel sogn mellem Eutin og Neustadt. På Fyn er der kun to lokaliteter, som kan have givet navn til Norby'erne, nemlig Nørreby i Klinte sogn, Skam herred og Nordby i Kærum sogn, Baag herred.

Det sidste er det sandsynligste. I Baag herred medbeseglede Anders Norby således i september 1468 et dokument i en sag mellem Anders Engelbrechtsen (Bydelsbak) til Løgismose og hr. Joachim Hardenberg på Vedtofte, nu Brahesholm. De to var halvbrødre. Andre segl under dokumentet blev sat af Knud Joachimsen (Reventlow) på Søbo og Claus Bryske.²⁰ Sidstnævnte var gift med en søster til Anders Engelbrechtsen og skrev sig bl.a. til Løgismose. Anders Norby og Knud Joachimsen har formentlig deltaget som forholdsvis nære naboer. Det kan i hvert fald ikke påvises, at også de har haft del i Løgismose, der er en gård med meget udviklede ejerforhold.

Et andet tegn på tilknytning til egnen er gården Sommersholm i Dretslette sogn, som Anders Norbys søn Jakob købte af kong Hans. Den ligger 8 km sydøst for Nordby og blot 3 km nordvest for Løgismose. Jakob Norby har næppe boet på gården, men han beholdt den, efter at han o.1520 havde overtaget den ret store Uggerslevgaard i Skam herred på Nordfyn, hustruens fødegård. Deres datter Ide, som åbenbart arvede Sommersholm, kunne under en retssag i 1572 dokumentere sin fars køb af den.²¹

Sammenfattende kan det konstateres, at Norby'erne ser ud til at have en vis tilknytning til Baag herred, omend det ikke er muligt at dokumentere en sikker forbindelse til Nordby. Men antager vi, at Norby'erne har været ejere af Norbygaard, så kan de have afhændet den til Laxmand i 1490-erne. Hans store gods køb begyndte o.1475, de fynske erhvervelser synes imidlertid først at være sket i løbet af 1490-erne med

køb af hovedgårdene Arreskov, Nielstrup og Sandholt samt en del gods, bl.a. i Baag herred, især i Dreslette sogn, og formentlig også de fire gårde i Nordby.

Farbroderen Jesper Norby, farfaderen og forholdet til Frillerne

Søren Norbys farbror Jesper Norby var en central person for Thiset i hans store afhandling om de to Norby-slægter. Det samme er han her, og det er især hans forbindelse til slægten Frille, som er interessant. Rigsråden hr. Eggert Frille (c.1400-1470) var midt i 1400-årene høvedsmand på Københavns slot og kammermester, og en af de mest indflydelsesrige personer omkring Christian I. Han var veluddannet og skildres som en mand med usædvanlige evner, dygtig politisk og en glimrende finansmand, men han betegnes også som intrigant og som en hård godsspekulant. En lang årrække var han lensmand på Ore birk og Hindsgavl, medens han privat samlede sig en mængde gods, især på Nord- og Vestfyn. I perioden 1464-67 bestyrede Eggert Frille Tranekær len for sin datter, som var blevet enke, og den senere rigshofmester Poul Laxmand fik i disse år en del af sin opdragelse her.²² Eggert Frilles sidste år var præget af en alvorlig konflikt med kongen.²³

Hr. Eggerts betroede mand var Jesper Norby, Sørenes farbroder. I 1453 var han husfoged på Københavns slot, og 1458 havde han samme post på Hindsgavl. Senere nævnes Jesper Norby til den lille, nu forsvundne herregård Lerbæksholm i Gelsted sogn, for så igen at optræde som husfoged, denne gang på Tranekær 1476-79 hos lensmanden Bent Torbensen Bille (d. 1494), hvis hustru var Ermegaard Eggertsdatter Frille, eneste barn af hr. Eggert. Hun havde først været godt gift med Philip Axelsen Thott, en af de syv Axelsønner, og et par år efter hans død i 1464 ægtede hun Bent Torbensen, hvis slægt snart skulle blive den førende under kong Hans.

Jesper Norby nævnes ikke mindre end 17 gange mellem 1453 og 1479, og næsten hver gang sker det i forbindelse med sager for Eggert Frille eller hans svigersøn Bent Bille. Det gav Thiset anledning til at spørge, om Jesper Norbys forbindelse til slægten Frille kunne tænkes at have baggrund i en familiemæssig tilknytning? Han så en mulighed for, at Jesper og Anders Norbys fader har været fætter til hr. Eggert, da Norby'ernes våben svarer til Eggert Frilles mødrene våben, Altena-slægtens. Det er Thisets hypotese, at Ermegaard Eggertsdatter Altenas broder Johannes kunne være fader til de to Norby-brødre.²⁴ Imidlertid nævnes denne Johannes Altena kun som umyndig, i 1390 og 1397, og han synes at være død tidligt, eftersom Eggert Frilles broder Johan formentlig er opkaldt efter ham.

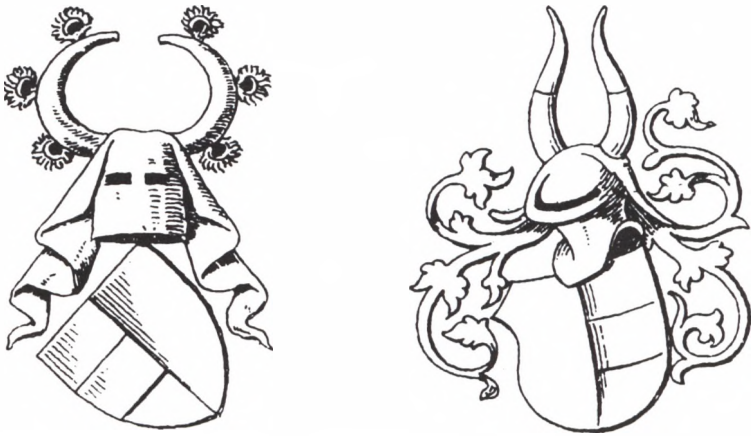
Troels Dahlerup mener, at den logiske forklaring på våbenligheden må ligge i et tjeneste- eller vasalforhold. Jesper Norby er næsten udelukkende kendt som administrator af Eggert Frilles og senere svigersønnens forleninger, og som Bent Bille »arvede« slægtens tro tjener fra sin svigerfader, således kunne Eggert Frille oprindeligt have overtaget ham fra sin moder Ermegaard Altena, hvis våben Jesper Norby derfor førte.²⁵

Her skal peges på en tredje mulighed, som i lighed med den første indebærer en familieforbindelse, men på en anden led end foreslået af Thiset: Jesper Norby kunne nemlig være Eggert Frilles søstersøn. Vi ved fra »iaspar pedarsson«s signet, at Norby-brødrenes fader må have heddet Peder.²⁶ Samtidig ses det i et dokument fra 1415, at Eggert og Johan Frille havde en helsøster Taleke.²⁷ I et skifte 27. marts 1460 efter deres afdøde halvbrøder fordeler Eggert og Johan fire fynske gårde af deres mødrene gods i Lunde (Lunde herred), og derudover har de en gård uskiftet i Stige, som Per Jakobsen har i pant for 100 mark lybsk for hans husfrues medgift.²⁸ Denne frue kan næppe være andre end Frillebrødrenes søster Taleke.

Det må derfor antages, at Taleke Frille var moder til Jesper Norby, og hendes ægtefælle Per eller Peder Jakobsen den hidtil ukendte fader til begge Norby-brødrene. Med Jesper som søn af Eggert Frilles søster, er det let at forstå hans nære og langvarige tilknytning til familiens forskellige forretningsoperationer. Peder Jakobsen synes kun at være nævnt denne ene gang i 1460, med mindre han skulle være identisk med den Per Jakobsen på Krogagergaard (nu Steensgaard), som 1442 forekommer på Langeland. Denne har hidtil været betragtet som (usikkert) hørende til slægten Steensen.²⁹

Taleke Frille må som sine to brødre være født omkring eller kort efter århundredskiftet, i faderen Christian Frellavsens (d. 1418) andet ægteskab med Ermegaard Eggertsdatter Altena. Taleke nævnes 1415 og var da næppe myndig. Hendes ægteskab med Peder Jakobsen blev sandsynligvis indgået i første halvdel af 1420-erne, og deres søn født o.1425, eftersom Jesper Norby må have været fuldvoksen og lidt til, da han nævnes første gang i 1453 som husfoged på Københavns slot.

Ifølge Thiset var Norby-brødrenes fader imidlertid efter al sandsynlighed gift med Anne Arvidsdatter i Dræby (Munkebo sogn) af den sjællandske slægt Taa eller Skytte. Peder Jakobsen må altså have været gift to gange. Anne nævnes 1418 som hustru til Borgvard Limbek, der døde senest 1425, og 1428-1433 omtales hun som hans efterleverske.³⁰ Senere kan hun så have indgået ægteskab med Peder Jakobsen. Frille-slægten havde et nært forhold til Limbek'erne, og det forekommer ikke usandsynligt, at familienetværket har skabt forbindelse mellem Borgwards

Våbenskjolde for slægterne Altena (t.v.) og Norby (af Uggerslev) (t.h.). Gengivet efter Storck: *Dansk Vaabenbog*, 1910.

enke Anne og Peder Jakobsen, enkemand efter Taleke Frille. Eggert Frilles svigermor var således Beate Limbek, broderen Johan Frille var gift med Margrete Limbek og endelig var Beate og Borgvard Limbek muligvis fætter og kusine.³¹

Hvad det heraldiske angår, våbenligheden mellem Altena- og Norby-våbenerne, da kunne Jesper Norby måske nok have optaget sin mormoder Ermegaard Altenas våben, men Anders kunne ikke, eftersom Ermegaard ikke var blandt hans formødre. Og da de to halvbrødre fører samme våben, må forklaringen altså være en anden. Det kunne tænkes, at et eventuelt slægtskab mellem Altena'erne og Norby'erne ligger længere tilbage, end vi har mulighed for at se. En anden mulighed er, at vægten skal lægges mindre på lighederne (begge våbenskjolde er lodret delt, det ene felt blå med en hvid bjælke, det andet felt rødt) end på forskellene (bjælkens placering i henholdsvis 1. og 2. felt, samt de uens hjelmfigurer), således at de to slægter på trods af våbenligheden ikke har meget med hinanden at gøre. Samme skjold føres også af andre slægter.³²

Herefter må vi gå ud fra, 1) at Søren Norbys farfar hed Peder Jakobsen, 2) at Peder var gift to gange, første gang med Taleke Frille, søster til Eggert Frille, anden gang med Anne Arvidsdatter, enke efter Borgvard Limbek og 3) at Jesper og Anders Norby var født i henholdsvis 1. og 2. ægteskab. I modsætning til sin halvbroder synes Jesper Norby at have været ugift. Da han nævnes sidste gang i 1479, har han formentlig været ca. 55 år gammel.

Faderen Anders Norby og moderens slægt

Anders Norby var altså søn af Peder Jakobsen og Anne Arvidsdatter. De må være blevet gift o.1435, og Anders blev nok født mellem 1435 og 1440. Dermed har han været en halv snes år yngre end halvbroderen Jesper. Thiset har kun fundet Anders Norby nævnt 1463 og 1468, begge år sammen med Jesper Norby,³³ men Anders Norby må i hvert fald have levet til ind i 1480-erne, eftersom hans børn blev født omkring 1475/80. Det skal da også være lykkedes svenskeren Helge Wizén at finde Anders Norby i Nederlandene i begyndelsen af 1480 og på Fyn i 1482.³⁴

Anders Norby var gift med en Bøistrup, og de havde tre børn, Jakob, Cecilie og Søren Norby. Moderen var formodentlig datter af Fikke Bøistrup og hustru af Basse-slægten. Denne sidste, som har været Søren Norbys mormor, må have været datter af enten Jes Basse og en Fikkedatter Siker eller af broderen Jakob Basse og Sille Jensdatter Brok. Thiset argumenterer for Jes Basse, fordi denne skrev sig til både Lindskov, som Jakob Norbys børn senere arvede andele i, og Uggerslev, som Jakob Norby senere giftede sig til. Men helt sikkert er det ikke, for begge Basse-brødre skrev sig til Lindskov, og Anders Norbys børn Jakob og Cecilie kunne være opkaldt efter Jakob Basse og Sille Jensdatter. Forbindelsen til Basserne er der imidlertid ingen tvivl om, og her kan det også være værd at bemærke, at Ermegaard Frilles svigermoder Cecilie Ovesdatter Lunge ligeledes havde nære slægtforbindelser til Basserne. Hendes moder var Maren Basse, en kusine til Jakob og Jes Basse.³⁵

Slægten Bøistrup er en af de mange mindre kendte lavadelsslægter. Fikke Bøistrup, som sandsynligvis var svigerfader til Anders Norby, nævnes kun én gang, i 1453 i Skovby herred på Nordvestfyn, da han sammen med Otte Bøistrup besegler et pantebrev.³⁶ Otte Bøistrup er formentlig hans broder, og blandt de tre andre vidner finder vi Johan Skinkel til Egeskov, som var gift med en Bøistrup, formodentlig de to brøders søster. Otte Bøistrups datter Kirsten blev gift med Ebbe Andersen (Ulfeldt) til Kogsbølle, det senere Holckenhavn ved Nyborg, og hun, som altså var kusine til Søren Norbys moder, synes at have haft nær forbindelse med dronning Christine, som i flere tilfælde lånte penge af Kirsten Bøistrup.³⁷ Hendes søn Knud Ebbesen (Ulfeldt) var 1509 hofsind,³⁸ og hans ældre broder Anders Ebbesen bemyndigede i 1513 Søren Norby til at opkræve 80 mark af fru Kirstines penge fra Henrik Ruds arvinger.³⁹ Otte Andersen (Ulfeldt), som med stor dygtighed forsvarede Visborg i sommeren 1525 og ledsagede Norby under det langvarige ophold i Moskva 1526-28, var søn af Anders Ebbesen og dermed i slægt med Søren Norby, som kalder ham »min kjødelige ven og hovedsmand«.⁴⁰

Sammenfattende om de to halvbrødre Jesper og Anders Norby: Vi ved væsentlig mere om Jespers livsforløb end om Anders'. Imidlertid er det tænkeligt, at også Anders kan have nydt godt af faderens tidlige svoger-skab med den senere så mægtige hr. Eggert og kan have været foged og høvedsmand på samme måde, som Jesper Norby var det. Anders Norby må i hvert fald have nået voksenalder o.1455-60 på et tidspunkt, da Eggert Frille endnu var på højden af sin kraft og indflydelse. Men der mangler altså dokumentation.

Broderen Jakob Norby

I forsøget på at belyse baggrunden for Søren Norbys karriere kan det også være givende at se på broderen Jakob Norbys livsforløb. Han kan følges fra sin første fremtræden 1503 i Skåne til o.1540 på Fyn. Men måske er han at finde tidligere, og det endda i en interessant kreds, nemlig 1490 hos Ermegaard Frille og Bent Bille. Dette ægtepar havde hjemme på Søholm på Stevns, en herregård som havde tilhørt Bents fader, den velhavende Torben Bille (d. 1465) og moderen Cecilie Ovesdatter Lunge (død senest 1507), mangeårig hofmesterinde hos dronning Christine. Efter tiden på Tranekær blev Bent Bille snart igen lensmand på store len, først på dronningens Næsbyhoved ved Odense og senere på Helsingborg. Lensmandsparret havde jævnligt besøg af kong Hans og dronning Christine, og synes at have stået i et godt forhold til kongeparret. I 1490-erne var de ældste sønner fra Søholm, Hans og Torben, hofsinder hos kong Hans. Ermegaard kom altså som sin fader tæt på magtens cirkler. Måske havde hun også arvet sin faders begavelse og hans evne til at skabe sig indflydelse.

Her på Søholm havde Ermegaard og Bent Bille i året 1490, på St. Knuds Hertugs og Martyrs Dag den 6. januar, samlet deres familie til gilde, og listen over de 26 deltagere er mærkværdigvis bevaret. Gæsterne var dels Bent Billes søskende med ægtefæller, dels nogle af Ermegaards slægtninge. Blandt de sidste var Inger Philipsdatter Thott, hendes datter af første ægteskab, og dennes ægtefælle Erik Trolle. Deres søn Gustav skulle senere blive berømt som svensk ærkebiskop med solid andel i begivenhederne omkring blodbadet i Stockholm 1520. To af navnene på gæstelisten har Mollerup imidlertid ikke kunnet identificere.⁴¹ De står begge blandt fru Ermegaards slægtninge. Det ene af disse navne er Jakobus. Denne navneform og det manglende efternavn tyder på, at det drejer sig om en ung mand. Mon ikke det er Jakob Norby vi her har fundet i familiekredsen på Søholm. På dette tidspunkt kan han være omkring de 15 år og jævnaldrende med to af sønnerne på gården, Torben Bille f. 1474 og Anders f. 1477.

At det faktisk er Jakob Norby, der her optræder på Søholm, kan ikke bevises. Men der kan fremføres adskilligt, som underbygger antagelsen. Først og fremmest, at Jakob Norby senere blev gift ind i Bille-slægten. Omkring 1510 ægtede han Anne Bille, datter af Bent Pedersen Bille og Anne Frille til Uggerslevgaard på Nordfyn. Svigerfaderen var en fætter til Bent Torbensen Bille på Søholm, og svigermoderen var næstsøskendebarn til fru Ermegaard. Det var et godt parti for Jakob Norby, og alliancen må da også ses som et resultat af, at nogen har trukket i trådene. Anne Billes fader Bent Pedersen døde, inden hans børn blev voksne, og Bent Torbensens broder, Peder Bille til Svanholm, havde taget vare på deres fædrene gods på Sjælland.⁴²

Dernæst er det værd at mærke sig, at Jakob Norby i det første årti af 1500-årene var i ærkebiskop Birger Gunnernsens tjeneste i Lund. I 1503 var Jakob Norby således med til at registrere den myrdede rigshofmester Poul Laxmands løvsøre på hovedgården Agerup/Åkarp, som Birger Gunnernsen havde købt, og i 1505 var han ærkebiskoppens mand på slotet Näsbyholm. Et par år senere finder vi Jakob Norby som officialis på ærkebispegården Lundegaard.⁴³ Det var en betydningsfuld post, som administrerede ærkeembedets omfattende gods i det centrale, vestlige og nordlige Skåne. I januar 1508 er han på Lunde landsting med til at give Anders Bille fra Søholm hans fred igen efter drabet på Niels Hack til Häckeberga.⁴⁴ Denne fremtrædende adelsmand havde Jakob Norby tilsyneladende også haft en uoverensstemmelse med på ærkebispens vegne.⁴⁵

Hvordan Jakob Norby kom i Birger Gunnernsens tjeneste, kan vi ikke vide med sikkerhed, men der kan peges på en mulighed. Den senere ærkebiskop havde fra 1477 været kansler for Christian 1.s dronning Dorothea, og ved hendes død i 1495 blev han dronning Christines kansler. Her må han have haft nær forbindelse med Ermegaard Frilles svigermoder Cecilie Ovesdatter, som indtil 1504 var dronningens hofmesterinde. Og nu er det let at forestille sig, at fru Cecilie, som Jakob også var lidt i familie med gennem slægten Basse, har kunnet lægge et godt ord ind for den unge Norby. Måske er han blevet ansat i kancelliet og er fulgt med til Lund, da Birger Gunnernsen blev ærkebiskop i 1497.⁴⁶

Senest i 1512 må Jakob Norby være fratrukket sin stilling ved ærkeembedet, eftersom han i en skrivelse dateret den 3. oktober 1512 i Lund betegner sig selv som forhenværende officialis. Brevet, som indeholder flere interessante oplysninger, lyder således: »Jeg, Jakob Norby, af vaaben, som var ærkebispens officialis, gør vitterligt med dette mit aabne brev, at jeg haver bedt ærlig og velbyrdig mand Anders Bille og min kære broder Severin Norby at love og sige for mig til ærlig og velbyrdig mand Tyge

Brahe, at jeg skal til gode rede fornøje og give ham nu St. Michels dag et aar næst kommende 110 rhinske gylden og dertil med 10 mark danske penge for det hovmod, som jeg gjorde forskrevne Tyge Brahe og hans moder her udi Lund⁴⁷

Hvordan Jakob Norby er kommet på kant med Tyge Brahe, ved vi ikke, men at dømme efter erstatningens størrelse må det have drejet sig om en alvorlig sag. I 1507 mødtes de på landstinget i en retssag om hovedgården Tordsø, hvor Jakob Norby repræsenterede ærkebispen og Tyge Brahe den anden part.⁴⁸ Modsetsningsforholdet kunne altså være af ældre dato. Det fremgår af brevet, at Jakob Norby har bedt Anders Bille og broderen Søren Norby om at være hans mellemmand. Førstnavnte kan ikke være andre end Anders Bentsen Bille (1477-1555) fra Søholm, nu lensmand på Stege. At han optræder i denne sammenhæng, må betragtes som endnu et argument for Jakobs tilknytning til Bille-familien på Søholm. Anders Bille må også have kendt Tyge Brahe (til Tostrup og farfar til astronomen) forholdvis godt, eftersom de var eller havde været svogre, begge gift med døtre af den hovedrige Oluf Jepsen Krognos på Bollerup i Skåne.

Brevet er i øvrigt den eneste bevarede samtidige kilde, som direkte bekræfter, at Jakob og Søren Norby var brødre. Der findes dog også en senere kilde fra 1555, i hvilken Jakobs to sønner som deres farbroders arvinger kræves for et lån, som Søren Norby optog i Rostock i 1526.⁴⁹

I 1511 solgte Jakob Norby to sjællandske gårde i Merløse herred, som utvivlsomt må have hørt til hans kones arvegods.⁵⁰ Deraf udledes, at han senest da må være blevet gift med Anne Bille. Før 1513 købte Jakob Norby gården Sommersholm i Dreslette sogn, Baag herred af kong Hans. Til Uggerslevgaard nævnes Jakob Norby første gang 1521, og året efter blev han landsdommer i Fyn. Uggerslevgaard var en af de større ejendomme på Nordfyn, og den kom til at give navn til denne slægt af Norby'er. Jakob Norby er formentlig blevet ganske velsitueret. Han synes i hvert fald at være sat ret højt i skat, da Frederik 1. i 1523/24 skulle have rettet op på økonomien,⁵¹ og 1525 skulle Jakob Norby møde med tre mand til hest, når behov gøres, med glavind og armbrøst, hvor mange andre kunne nøjes med en eller to mand. Ejler Bryske til Dallund skulle dog stille med seks.⁵²

I oktober og november 1540 var Jakob Norby indstævnet for Fyns landsting i en sag om to gårde, men han synes ikke at være mødt. I maj 1541 tog hans svigersøn Bent Nielsen på Jakob Norbys arvingers vegne genbrev i sagen, så svigerfaderen må være død i mellemtiden.⁵³

Anne og Jakob Norby havde fire børn, to sønner og to døtre. Hans Norby fik Uggerslevgaard, og Bent kom til at eje Lindskov ved Svend-

Bent Norby og Kirsten Ottesdatter Skinkels gravsten i Egense kirke ved Svendborg. Han i fuld rustning med sværd og pigøkse, hun i enkedragt. Bent Norby til Lindskov faldt under felttoget i Sverige 1565, og hustruen overlevede ham i syv år. Langs stenens sider ses ægtefællernes otte anevåben. Bent Norby var brorsøn til Søren Norby, og halvdelen af våbenskjoldene til venstre er derfor også Sørenes anevåben, nemlig hans faders, moders, farmoders og mormoders. Det er fra oven: 1. Norby, 3. Bøistrup, 5. Taa/Skytte og 7. Basse (Gengivet efter tegning i Nationalmuseets antikvarisk-topografiske arkiv, nr. 73988)

borg, formentlig gennem arv fra Basse-slægten, suppleret med opkøb af andres andele i gården. Ide Norby blev gift med Bent Nielsen (Krukow) til Brobygaard, og Kirsten skal have været abbedisse i Dalum kloster.⁵⁴ Det er Bent Norbys ligsten i Egense kirke og dens anevåben, som Thiset benyttede til at skabe nogle faste holdepunkter i Norby'eres forhistorie.

Søsteren Cecilie Norby og Tile Giseler

Jakob og Søren Norbys søster Cecilie er ikke særlig kendt. Hun er således slet ikke nævnt i Thisets arbejder over slægten Norby af Uggerslev, hverken 1906 eller 1909. Heller ikke i den nyeste udgave af *Dansk Biografisk Leksikon* kan man se oplysningen om, at hun var gift med admiralen Tile Giseler (død o.1532).⁵⁵ Han var muligvis af frisisk eller hollandsk oprindelse, men navnet findes i Svendborg o.1460,⁵⁶ og vi ved, at Cecilie og Tiles børn blev født på Fyn.⁵⁷ Giseler var en af Søren Norbys kampfæller, både 1509 og 1511 nævnes han sammen med Norby blandt anførerne til søs. Mortensaften 1516 lykkedes det ham i en dristig operation lige uden for Travemünde at erobre et stort svensk skib, som lå fuldt lastet med krigsfornødenheder til rigsforstanderen Sten Sture d. y. i Stockholm. I 1518 var Giseler og Søren Norby i spidsen for flåden mod Sverige, og sommeren 1519 finder vi dem samtidig ved Øland. Efter Christian 2.s kroning i Stockholm 1520 blev Tile Giseler lensmand på Raseborg slot, som ligger ved Finlands sydkyst nær det nuværende Ekenäs/Tammisaari.

I begyndelsen af august 1521 skrev Tile Giseler, at hans hustru var hjemkommet fra København med jagten.⁵⁸ Sandsynligvis har hun herefter opholdt sig i Finland til slutningen af oktober 1522, da hun og hendes børn var med ombord på et af skibene i den store forsyningsflåde, som skulle undsætte Stockholm. Ekspeditionen endte katastrofalt. Skibene gik tabt, mange mennesker omkom eller blev taget til fange. Således døde to af Cecilie Norbys børn ved en eksplosion i krudtkammeret på deres skib, og hun selv og et tredje barn blev taget til fange af svenskerne. Tile Giseler og Søren Norby befandt sig da andetsteds med deres fartøjer. I december prøvede Søren Norby at løskøbe »Tille Gizzels hustru og barn« for 10 andre fanger, men det lykkedes ikke, og Cecilie Norby og barnet måtte tilbringe mere end et år i fangenskab.⁵⁹

I 1523 anførte Tile Giseler den flåde, som forlod København den 13. april med Christian 2. om bord og kurs mod Nederlandene. I november samme år vendte han tilbage med fire af skibene, som var lastet med forsyninger til den belejrede hovedstad. Da København overgav sig 6. januar 1524, gik Tile Giseler i Frederik 1.s tjeneste. Herefter fik den nye kon-

ge ved at skrive til Gustav Vasa gennemført den fangeudveksling, som bragte Cecilie Norby og hendes barn tilbage til Danmark.⁶⁰ Giseler fik borgerskab i København, men havde også i de følgende år opgaver som kongens admiral. Sidste gang Tile Giseler nævnes er den 1. juli 1532, da han på Akershus i Norge var med til at underskrive Christian 2.s lejdebrev.⁶¹ Søren Norbys svoger kom altså til at sætte sit segl under det dokument, som indledte Christian 2.s lange fangenskab. Om Giseler har vidst, at lejdet ville blive brudt, kan vi ikke vide. Cecilie hører vi ikke mere til, men Tiles sønner Jørgen og Balthasar blev 1531 borgere i hovedstaden.⁶² Måske har de været sønner af et tidligere ægteskab.

Søren Norby

Spørgsmålet er nu, hvad familieforbindelserne har betydet for hovedpersonen Søren Norby. Her må det betragtes som sandsynligt, at de forbindelser, som ser ud til at være kommet broderen Jakob til gode, på tilsvarende vis har gavnet Søren Norby.

Første gang vi møder Søren Norby i kilderne er i sommeren 1504, da han overraskende nok befandt sig i Stockholm blandt mandskabet på den flåde, som den nye svenske rigsforstander Svante Nilsson udrustede til en Finlandsekspedition for at sikre sig støtte fra lensmændene på de sydlige borge Kastelholm, Åbo, Raseborg og Viborg.⁶³ Næste gang Søren Norby træder tydeligt frem, er i juli 1507, da han var leder af en dansk flådestyrke på ni skibe, som foretog en landgangsoperation på Åland, og året efter var han øverste kaptajn på en eskadre. Norby havde altså allerede ansvarsfulde poster på dette tidspunkt, da han formentlig var midt i tyverne.

Hvor kan Norby have befundet sig indtil da? Findes der noget, som kunne lede på sporet? Det gør der muligvis, i et langt senere brev fra hans hånd. Da Søren Norby under Skåne-fejden i 1525 var indesluttet i Landskrona, sendte han en opfordring til Københavns indbyggere om at slutte sig til Christian 2.s parti. I brevet, som er dateret den 3. maj, takkede han dem »for al ære og dyd, I har mig bevist fra den tid, jeg først kom i Kong Hans' og Kong Christians tjeneste og siden jeg blev til mand, og til nu ...«. ⁶⁴ Denne formulering må betyde, at Norby er trådt i kongelig tjeneste i de helt unge år, før sin voksne alder.

Samtidig med tjenesten til søs som kong Hans' kaptajn nævnes Søren Norby både 1508 og 1510 som hofsinde, en af adelsmændene ved hoffet. Såvel kongen som dronningen havde en kreds af adelige omkring sig, dels helt unge småsvende, dels lidt ældre hofsinder. Småsvendene kunne begynde ved hoffet allerede i 12-13 års-alderen og efter en halv snes års tjeneste rykke op som hofsinder for så senere at blive lensmænd

rundt omkring. Vi ved fra dronning Christines hofholdningsregnskaber, at hun lønnede 5-6 hofsinder og 7-8 småsvende.⁶⁵ Så præcist kan det ikke angives for kongens vedkommende, men det turde være en rimelig antagelse, at kongen har haft mindst dobbelt så mange.

Brevet fra 1525 synes at dokumentere, at også Søren Norbys karriere er begyndt tidligt ved kong Hans' hof. Allerede før midten af 1490-erne kan han være trådt i kongens tjeneste. Det må betragtes som sandsynligt, at Søren Norby har fået denne mulighed gennem de ovennævnte familieforbindinger, som kan have sørget for at få begge Norby-brødre ind på Københavns slot.

Imidlertid må Søren Norby have fået en grundlæggende oplæring og uddannelse, som har sat den unge mand i stand til at klare sig ved hoffet. Den kan han have fået på Helsingborg slot, hvor Bent Bille havde været lensmand siden 1488. Søren Norby kan have opholdt sig på slottet ved Øresund indtil Bent Billes død i 1494. Derefter kan Ermegaard Eggertsdatter have fået Søren placeret som småsvend ved hoffet, hvor hendes tre sønner i forvejen gjorde tjeneste, de to ældste, Hans og Torben, som hofsinder og Anders (f. 1477) som småsvend.

Tjenesten som småsvend kunne være en blandet fornøjelse. Tyge Krabbe (1474-1541), som fra 1486 var »smådreng« hos kong Hans, skrev senere, hvordan han havde tilbragt »mangen fandens dag i moser og kær« med kongens hunde, men modsat hedder det om Sverigestogtet 1497, at »da var vi elleve, som var lige klædt og rejste med hans Naade...«.⁶⁶ I dette følge kan der have været både småsvende og hofsinder. Det er dog mindre sandsynligt, at Søren Norby var blandt dem, eftersom han endnu må have været blandt de yngste, men efter højst en halv snes års tjeneste som småsvend er Norby formentlig rykket op som hofsinde.

Mange af kong Hans' hofsinder kendes, 1495-1500 blandt andre Torben Bille, Tyge Krabbe og Axel Nielsen (Rosenkrantz), 1500-1505 Tyge Brahe, Otte Rud og Anders Bille, 1508-1510 Hans von Mehlen (tysker fra Thüringen), Peder Urup, Knud Ebbesen (Ulfeldt) og den herostratisk berømte Torben Oxe, som blev henrettet 1517, samt altså Søren Norby. Adskillige af disse kan Norby også senere sættes i direkte forbindelse med. De fleste af dem tilhørte højadelen, Rud og Ulfeldt vel nærmest et mellemlag, mens kun Søren Norby og Peder Urup var af egentlig lavadel. Grænserne var dog ikke skarpe grupperne imellem.

For dronning Christines vedkommende kendes hofsinderne og enkelte af småsvendene i perioden 1496-1500. Her er de gennemgående navne Laurens Pedersen, Jørgen Brockenhuus, Niels Valkendorf og Jørgen Grabow. Laurens Pedersen menes at være stamfaderen til den an-

den slægt, som kom til at føre navnet Norby (af Skovgaarde). Et interessant navn er også Anders Pedersens. Han er kun nævnt som hofsinde i september 1496, men står da først som den med højeste anciennitet. Man kunne fristes til at tro, at den pågældende måske var identisk med Anders Pedersen Norby, selvom han på dette tidspunkt må have været sidst i 50-erne.⁶⁷ Det kan imidlertid udelukkes. Den Anders Pedersen, som var dronningens hofsinde i 1496, må være den samme person, som var med dronningen på Stockholm slot under belejringen 1501-02, og som efter Christian 2.s erobring af Sverige i 1520 blev indsat som lensmand på Örebro.⁶⁸

Det er velkendt, at der bestod et særligt tillidsforhold mellem Søren Norby og Christian 2. Grundlaget kunne være skabt i de helt unge år. Man må forestille sig, at ligesom prins Christian havde sin egen hofmester, Erik Valkendorf, således har han også haft en lille kreds af hoffolk, hofsinder og småsvende knyttet til sig. Søren Norby kan have været en af dem, fordi han var jævnaldrende med Christian (f. 1481), og måske har netop de to fungeret godt sammen. Det må forblive et gæt, for vi kender ikke meget til Christians opvækst, bortset fra hans korte ophold hos Hans Bogbinder på Amagertorv og hos kannik Jørgen Hinse. Derefter kom prinsen tilbage på slottet og fik mester Konrad fra Brandenburg som lærer.⁶⁹ Måske har Søren Norby fået undervisning sammen med Christian, sådan som kongen senere ønskede at lade sin søn prins Hans få selskab af Norbys søn Oluf? Med Søren Norbys tidlige tilknytning til hoffet må forbindelsen til Christian 2. være blevet knyttet i årene mellem 1494 og 1500. Sidst i denne periode var prins Christian fra maj til omkring november 1499 i Sverige på en form for præsentationsrejse, efter at svenskerne 1497 havde anerkendt kong Hans. Den udvalgte prins var en del af tiden ledsaget af rigsforstanderen Sten Sture d. æ., men Christian må have haft et dansk følge, og måske har Søren Norby været med her.⁷⁰

Med hensyn til tiden mellem 1500 og 1506 er det vanskeligt at vide, hvor stor kontakten mellem Søren Norby og Christian 2. har været. I denne periode faldt nye kampe mellem Danmark og Sverige, begyndende i august 1501 med belejringen af Stockholm slot, som dronning Christine forsvarede med store tab indtil overgivelsen den 9. maj 1502, et par dage før kong Hans nåede frem til Stockholm med undsætning. Herefter var dronningen tilbageholdt i Sverige sammen med sine folk indtil december 1503, hvor sønnen Christian hentede hende i Halmstad.⁷¹ Fra foråret 1502 var Christian 2. optaget af forberedelserne til et felttog, som fandt sted i juli samme år ved Bohus og Elfsborg. Det meste af 1503 opholdt han sig i Skåne med de danske styrker i beredskab, og det sam-

me synes at have været tilfældet de nærmest følgende år, hvor han med jævne mellemrum var på Helsingborg slot.⁷² Om Søren Norby ved vi kun, at han i sommer- og efterårsmånederne 1504 var i Sverige og deltog i Svante Nilssons Finlandstogt, måske som en slags forbindelsesofficer.

I den efterfølgende periode fra begyndelsen af 1507 til 1512 beklædte Christian 2. posten som statholder i Norge, stadig med Erik Valkendorf som sin rådgiver. Men der er intet, der peger i retning af, at Søren Norby har opholdt sig i Norge i denne periode. Tværtimod træffer vi ham mange andre steder, sommeren 1507 på Åland, hvor han erobrede Kastelholm slot, april 1508 ved Kalmar og i juli/august samme år ved Reval i Estland. Sommeren 1509 deltog han formentlig sammen med Otto Rud i angrebet på Åbo i Finland, og senere samme år hærgede han i omegnen af Lübeck. Også de to følgende år var han til søs, i sommeren 1511 som en af anførerne på den store flåde, som udkæmpede søslaget mod lybækkerne den 9. august ved Bornholm. Lensmand på Haraldsborg ved Roskilde blev han antagelig 1512.

Først da Christian 2. i 1513 fulgte sin fader kong Hans på tronen, knyttes der igen kontakt mellem Søren Norby og Christian 2. Og efter forskellige opgaver i forbindelse med Island og Nederlandene blev Norby 1517 lensmand på Gotland. Det var ret mand på ret post. Visborg blev de følgende otte år Norbys faste støttepunkt, en del af tiden dog sammen med Kalmar. Fra Gotland kunne store dele af Østersøen beherskes og forsyningerne til svenskerne rammes ved kapringer af handelsskibe. Samtidig var Gotland en slags fremskudt forsyningsbase for danskerne. Søren Norby rådede over egen flåde og et større antal hvervede landsknægte, som deltog i kampene i Sverige. Efter at Sverige var blevet endeligt erobret i efteråret 1520, gik der imidlertid ikke lang tid, før billedet vendte. Under ledelse af Gustav Vasa begyndte svenskerne en befrielseskrig, som efterhånden fik fodfæste, ikke mindst takket være økonomisk og anden støtte fra Lübeck. I denne periode søgte Søren Norby fra Kalmar at holde de danske positioner langs kysten forsynede, og han var i sommeren 1522 også i Finland med en større styrke. Men i løbet af 1523 var det slut, Gustav Vasa havde samlet Sverige og revet sit land løs fra unionen for altid.

Da den danske adel havde opsagt kongen huldskab og troskab, rejste Christian 2. i foråret 1523 til Nederlandene. Hans hovedstad København blev belejret og overgav sig i januar 1524. Kun Søren Norby på Gotland havde viljen til og muligheden for at støtte Christian 2. I årene 1523-25 balancerede han dygtigt mellem sine forskellige modspillere, Frederik 1., Gustav Vasa og Lübeck. Og med de nødvendige ressourcer

havde Søren Norby måske kunnet vende tingene til Christian 2.s fordel. Skåne-fejden, hvor Norby i foråret 1525 forsøgte at rejse befolkningen i Skåne til støtte for den afsatte konges sag, var et helhjertet, men mislykket forsøg.

Efter nederlaget i juni 1525 måtte Søren Norby gå ind på at overgive Gotland til det nye styre i Danmark. Til gengæld fik han Lyckå og Sölvesborg i Blekinge som len af Frederik 1. Men da Norby hverken havde let ved eller lyst til at indordne sig, blev hans skibe og hans len i august 1526 angrebet af forenede danske og lybske styrker. Selv undslap Søren Norby med nogle få fartøjer og et beskedent mandskab. Han opsøgte den russiske hersker storfyrst Vasilij 3. for at søge hjælp, men kom i klemme mellem forskellige politiske interesser, og blev tilbageholdt i Moskva. Først et stykke ind i 1528 kunne han rejse vestpå igen. I løbet af efteråret nåede han frem til Nederlandene, hvor Christian 2. opholdt sig. Men da der stadig ikke viste sig udsigt til, at kongen kunne rejse midler til et nyt forsøg på at vende tilbage til Danmark, gik Søren Norby i juli 1529 i kejserlig tjeneste. Året efter faldt han under belejringen af Firenze.

Da Christian 2. omsider fik samlet en flåde i 1532, brød forsøget sammen, inden det rigtigt kom i gang, og det hele endte med kongens tilfangetagelse og lange ophold på Sønderborg og senere Kalundborg slot.

Søren Norbys børn

Søren Norby var ikke gift, men efterlod sig flere børn, hvis mor ifølge traditionen skal have været Margit Christensdatter, som bestyrede husholdningen på Visborg slot.⁷³ Der kendes i hvert fald tre, Oluf, Bent og en datter. Desuden ser det ud til, at Norby har haft en søn, som var meget ældre end de øvrige børn.

Om Oluf ved man, at han et par år var i huset hos Jens Mikkelsen Mønbo, Christian 2.s kapellan, som opholdt sig i Brandenburg hos kurfystinde Elisabeth, kongens søster.⁷⁴ Formentlig er Oluf kommet dertil i løbet af 1526, inden Søren Norby måtte flygte fra Blekinge. Han lader til at have været noget af en vild knægt. I begyndelsen af 1529 udtrykte Jens Mikkelsen i et brev til Christian 2. nogen tvivl om den unge mands karakteregenskaber. Kongen havde ønsket, at Oluf skulle komme til Nederlandene for at prins Hans (1518-1532) kunne have én at blive undervist og opdraget sammen med.⁷⁵ Oluf må altså have været jævnaldrende med Hans. Den 19. juni 1529 skrev Christian 2. imidlertid fra Lier til sin kammertjener Thomas Holste, at man skulle lade hr. Søren søn blive hos Mauritz »at han lærer ham vel etc. og ser til at hans hoved bliver toet etc.«.⁷⁶ Skriveren mester Mauritz Jensen skulle nu sammen med Oluf be-

give sig til Panzort i Frisland. Her forsvinder sporet, og Olufs senere skæbne er ukendt.⁷⁷

Sønnen Bent eller Bernt, som formentlig blev født o. 1520 synes at være forblevet på Gotland. Han blev i hvert fald ejer af en gård på den nordlige del af øen og stamfader til en talrig slægt. Efterkommere lever stadig, fortrinsvis under navnene Gardell og Ronander.⁷⁸

Datteren, som vistnok hed Margaretha, blev født i 1524. Hendes barnebåb fandt sted, mens Visby var udsat for belejring fra svensk side og med deres øverstbefalende Berend von Mehlen som fadder. Året efter var den lille pige på Kalmar slot, hvor von Mehlen opholdt sig i opposition til Gustav Vasa. Da sidstnævnte erobrede Kalmar i juli 1525, kom Norbys datter i den svenske konges hænder. Det fremgår af flere breve fra 1525-26, at Gustav Vasa på visse betingelser var villig til at udlevere hr. Sørenns datter og de andre fanger.⁷⁹ Men så vidt vides skete det aldrig for den lille piges vedkommende, og hendes videre skæbne kendes ikke.

Ud over disse børn fra Gotlandstiden var der sandsynligvis endnu en søn. Thiset mener, at den Laurens Norby, der nævnes i gullændernes hyl- ding 23. juni 1537, »turde være en uægte Søn af Hr. Søren«. ⁸⁰ Denne Laurens må være voksen ved hyldingen, og hvis han er søn af Norby, kan han næppe være født på Gotland, hvortil Søren Norby først kom i efteråret 1517. Andre slægtsforskere har anset den Leonard eller Leonardus, som i begyndelsen af juli 1525 blev taget til fange på et af Norbys skibe sammen med høvedsmanden Severin Brun, for at være en søn af Søren Norby.⁸¹ I denne sammenhæng skal også nævnes en oplysning fra Frederik 1.s kansler Wolfgang v. Utenhof i en beretning vedrørende begivenhederne på Stockholm slot i november 1520. Han skriver her om et fingeret attentatforsøg, som skulle have involveret »sephiren Norbi pastart«. ⁸² Det ser altså ud til, at Søren Norby har haft en uægte søn, som i 1520 har været gammel nok til at kunne deltage i en eller anden form for konspiration på slottet. Det kunne tænkes, at denne person var identisk med den tilfangetagne Leonard i 1525. Det vides ikke, om og evt. hvornår Leonard blev frigivet fra fangenskab, vi ved kun, at Severin Brun blev henrettet i februar 1527. Det har ikke været muligt at fastslå, om der er tale om samme person i 1520, 1525 og 1537, men Søren Norby synes i hvert fald at have haft en søn, som var væsentlig ældre end Oluf og Bent.

En mulig forbindelse mellem de to Norby-slægter

To andre Norby-spørgsmål, som Thiset behandlede i sin afhandling fra 1909, skal også kort berøres. Det drejer sig dels om den eventuelle forbindelse mellem de to Norby-slægter, dels om Claus Norby og hans identitet, var han en Bille eller en Norby?

Tidligere herskede der en del usikkerhed omkring slægtskabet mellem personer af navnet Norby. Thiset fik bragt orden i forholdene og fremlagde i ovennævnte afhandling resultater, som overbevisende demonstrerede, at der var tale om to Norby-slægter, som han efter deres besiddelser betegnede henholdsvis af Uggerslev (Skam herred) og af Skovgaarde (Søby sogn, Baag herred). Thiset kunne ikke finde nogen slægtsmæssig forbindelse mellem disse to Norby-slægter, og mente, at det fælles navn kun kunne skyldes, at begge slægter havde taget navn efter Nordby i Kærums sogn, hvor begge slægter havde ejet gårde. Uggerslev-Norby'erne førte navnet fra 1453, mens Skovgaarde-slægten først kaldte sig Norby fra 1528.

Der skal ikke her rokkes ved Thisets slægtstavle over Norby'erne fra Skovgaarde bortset fra, at faderen til Laurids Pedersen, den første af slægten på Skovgaarde, den Peder Nielsen, som nævnes 1482-99 på Åkarps len (Skytts herred) i Skåne, sandsynligvis stammede fra Jylland og ikke fra Sjælland, da han findes med tilnavnet Jude.⁸³

Men når Thiset hævdede, at også Norby'erne af Skovgaarde, uafhængigt af den anden slægt Norby, må have taget navn efter den lille gruppe gårde i Nordby, Kærums sogn, så virker det ikke overbevisende. For det første påviste han selv i slægtsudredningen, at Laurids Pedersen kom fra en helt anden landsdel og altså var uden tilknytning til lokaliteten Nordby. For det andet er det vanskeligt at se nogen grund til, at hans to sønner Oluf og Peder, som nævnes med Norby-navnet fra henholdsvis 1528 og 1535, skulle have taget navnet fra Nordby, når de havde hjemme på hovedgården Skovgaarde. For det tredje kan Skovgaarde næppe have ejet fæstegårde i Nordby i begyndelsen af 1500-årene. Den gård i Nordby, som en af deres efterkommere solgte i 1630, må være erhvervet på et langt senere tidspunkt.

Forklaringen på, at slægten fra Skovgaarde anvendte Norby-navnet, må være en anden. Her kommer et gammelt sagn ind i billedet. Sagnet handler om Søren Norbys tjener, som han skulle have holdt meget af, og som Norby havde bedt om at føre sit navn, »da hans forrige Navn var Kaster, eller som nogle sige, Eckenløw«. ⁸⁴ Ifølge en anden udgave af sagnet skulle Norby'erne af Skovgaarde stamme fra en officer ved navn Eckenløf, som Søren Norby havde skaffet adelskab.⁸⁵

Thiset omtalte den sidste version af sagnet, men fandt indholdet grebet ud af luften. Imidlertid er det værdt at se på, om der alligevel kunne være lidt om det. Hvis vi forestiller os, at der er en kerne af historisk realitet bag sagnet, så må Søren Norbys officer eller tjener være identisk med Laurids Pedersen (eller evt. en af hans sønner). Navnet Eckenløf i sagnet må være afledt af Skovgaarde-Norbyernes våben, som var en grøn

Våbenskjold for slægten Norby (af Skovgaarde). Gengivet efter Storck: *Dansk Vaabenbog*, 1910.

liggende stub med tre opstående grønne blade i rødt felt, hvor bladene er fortolket som værende egeløv.

Da der næppe kan rokkes ved Thisets påvisning af, at Laurids Pedersen til Skovgaarde og de nærmest forudgående led af hans forfædre var af adelig herkomst, kan der ikke være tale om, at Søren Norby har skaffet ham noget adelskab. Og da der heller ikke kan påvises en slægtsmæssig forbindelse mellem de to Norby-slægter, kunne kernen i sagnet og forklaringen på navnesammenfaldet bestå i, at der faktisk har været en personlig tilknytning eller et tjenesteforhold mellem Søren Norby og Laurids Pedersen til Skovgaarde.

På den baggrund kunne Laurids Pedersens to sønner have taget navnet Norby i forbindelse med opfordringen til adelen om at antage faste slægtsnavne. Norby-navnet ses først brugt af Oluf Norby fra 1528 og af Peder Norby fra 1535. At både Søren Norby og Laurids Pedersen kaldte en søn Oluf, kunne være tilfældigt, men kunne også være en understregning af noget fælles. Kong Hans havde i øvrigt en broder Oluf, som døde i barneårene.

Spørgsmålet er nu, om der kan peges på en sådan forbindelse mellem de to? Det kan der, når Søren Norby har været småsvend ved hoffet i anden halvdel af 1490-erne, for i samme periode var Laurids Pedersen en af dronning Christines hofsinder. Her har der altså været mulighed for en nærmere kontakt de to imellem, som senere kan være blevet udbygget ved Laurids' eventuelle deltagelse i nogle af Søren Norbys foretagender. Laurids Pedersen må som hofsinde fra o. 1495 have været en

halv snes år ældre end Søren Norby, dvs. være født o. 1470. Der er derfor ikke noget i vejen for, at Laurids Pedersen kan have været aktiv i nogle af de begivenheder, som fandt sted i perioden 1505-1511.

Samtidig kunne den kendsgerning, at Laurids Pedersen giftede sig til Skovgaarde, som ligger blot 4 km fra Nordby, let føre til en formodning om, at forbindelsen var formidlet gennem Norby'erne. Laurids Pedersen nævnes til Skovgaarde fra 1512, og især i årene 1518-1520 forekommer han hyppigt siddende i dommers sted på Baag herreds ting. Han er nævnt sidste gang i 1523 og er formodentlig død ikke længe efter, da sønnen Oluf Lauridsen (Norby) nævnes til Skovgaarde fra 1526.⁸⁶

Konklusionen er altså, at Laurids Pedersen virkelig må have haft tilknytning til Søren Norby under en eller anden form, og at sønnerne Oluf og Peder efter faderens død har villet manifestere det ved at optage Norbys navn som deres eget. Det er så sket i forbindelse med Frederik 1.s opfordring 1526 om faste slægtsnavne. Søren Norby levede stadig på dette tidspunkt, omend han netop i årene 1526-28 var sat ud af spillet som en slags fange hos storfyrsten af Moskva. Omkring Oluf og Peder Norbys antagelse af Norby-navnet har der så efterhånden udviklet sig en lidt besmykket historie, i form af et sagn om Søren Norby, som havde skaffet sin tro tjener adelskab og navnet Norby.

Claus Norby eller Claus Bille, kaldet Norby

Endnu et tilfælde, hvor Norby-navnet blev taget op i samtiden, kendes fra Claus Norby eller Claus Bille kaldet Norby, sådan som han selv underskrev sig. Der har hersket en del usikkerhed om Claus Norby var en Bille eller en Norby. Mollerup anså det for mest sandsynligt, at han var søn af Bent Pedersen Bille til Uggerslev og altså broder til Anne Bille, som var gift med Jakob Norby.⁸⁷ Thiset var senere tilbøjelig til at tro, at han kunne være en søn af Jesper Norby og altså fætter til Søren Norby, eller måske en broder til Jakob og Søren Norby.⁸⁸ Det turde være Mollerup, der har ret. Claus Norby har været en broder til Søren Norbys svigerinde Anne Bille i Uggerslev. Dermed hørte han til Søren Norbys familieforbindelser, men ikke til slægten Norby.

Første gang han nævnes er i 1507, da »Klaus Billæ, Beynt Perss søn i Wghersløff« kvitterer sin faders fætter Peder Bille til Svanholm for bestyrelsen af Claus' og hans søskendes arvegods.⁸⁹ Han må da være myndig og mindst 18 år gammel. I sommeren 1511 var han under navnet Claus Norby høvedsmand på et skib, og 1512-13 embedsmand på Holbæk slot.⁹⁰ Her benævnes han dels Claus Bille, dels Claus Norby.⁹¹ Maj 1515 fik han brev på Synderum gård og len i Halland. I årene 1517-1520 deltog han meget aktivt i kampene mod Sverige. Han nævnes i januar

1517,⁹² og interessant nok må han have været på Gotland hos Søren Norby i oktober 1517. I det første brev vi kender fra Søren Norby på Visborg skrev denne 17. oktober til Christian 2. bl. a.: »Kæreste naadige herre, sender jeg Eders Naade en fange med denne brevviser Claus Norby ...«. ⁹³ Søren Norby har åbenbart ingen betænkeligheder ved at anvende Norby-navnet i forbindelse med Claus Bille, og det viser vel bedre end noget, at anvendelsen af navnet var almindelig og accepteret. Claus Norby har næppe været i tjeneste hos Søren Norby på dette tidspunkt, snarere har han været en af de høvedsmænd, som i september og oktober 1517 lå med deres skibe ved Visby efter sommerens kampe ved Stockholm.

I midten af januar 1518 var Claus Norby med heste og folk på vej til indkvartering på Varberg hos Henrik Krummedige. Både i februar og april samme år nævnes han, begge gange i forbindelse med nogle fanger. I et brev den 12. april 1519 tales der om, at han med sin jagt skal løbe op i Elfsborg elv (Göta elv).⁹⁴ Efter danskernes erobring af Elfsborg blev Claus Norby høvedsmand på denne borg ved Göta-elvens udløb.⁹⁵ Her var han i sommeren 1519 udsat for belejring og gentagne angreb fra svensk side. Den 15. juli skrev Claus Norby til høvedsmanden på Varberg Vilhelm Vernitz, at »jeg ved aldrig den time eller stund, de ville storme ...« og fortsætter med at fortælle, at han i går var ude med 100 karle til en skærmydsel. Samtidig bad han om undsætning fra Varberg.⁹⁶ En uge senere, den 22. juli, skrev Claus Norby en mere udførlig rapport til kong Christian 2. om begivenhederne foran Varberg, hvor han meddelte, at havde han haft bly og krudt nok, ville han have gjort megen mere skade, end han gjorde, men nu havde svenskerne trukket sig tilbage, og det var lykkedes at ødelægge en del af deres angrebsredskaber. Det tredje af brevene fra Elfsborg er fra den 28. september 1519, da Claus Norby sendte nogle linier til rådmand Per Jønssen i København om viderebefordring af et brev til kongen. Sidste gang Claus Norby nævnes er den 14. april 1520, da Hans Oberländer fra Varberg meddelte kongen, at junker Vilhelm (Vernitz) har givet ham befaling angående et skrin tilhørende Claus Norby.⁹⁷ Sandsynligvis er da Claus Norby død i mellemtiden, eftersom han nu glider helt ud af historien.

De tre førnævnte 1519-breve fra Claus Norbys hånd er alle underskrevet Claus Bille som kaldes Norby. Forklaringen på, at Claus Bille blev kaldt Norby, kan være den ganske enkle, at der var behov for at skelne ham fra hans jævnaldrende slægtning Claus Steensen Bille. Da ingen af dem benyttede fadersnavnet, kunne de let forveksles, og Claus Bentsen Bille er så for nemheds skyld blevet kaldt Claus Norby, fordi hans søster var gift med den kendte Søren Norbys broder. De blev gift senest 1510

og første gang Claus Bille kaldes Norby er i 1511. Måske har Claus Bille også gjort tjeneste til søs under Søren Norbys kommando i de meget aktive år mellem 1507 og 1511. Familieforbindingen og Claus Norbys sandsynlige død i begyndelsen af 1520 bekræftes indirekte af, at svogeren Jakob Norby først fra 1521 ses skrive sig til Uggerslevgaard, den gård, som Claus havde haft broderparten i. Ud over Anne havde Claus Norby to søstre, Dorothea og Inger, som 1508 skal have været i St. Agnete kloster i Roskilde.⁹⁸

Afslutning

Denne artikel har forsøgt at se lidt nærmere på Søren Norbys baggrund, og det viser sig, at Norby'erne må have været tættere på indflydelsesrige kredse end hidtil antaget. Jesper Norbys forbindelse til Eggert Frille har længe været kendt, men kan nu forklares med, at han var en søstersøn af hr. Eggert. Halvbroderen Anders Norby har måske også haft fordel af deres fader Peder Jakobsens tidlige svogerskab med den senere så indflydelsesrige Eggert Frille, i hvert fald synes meget at tale for, at forbindelserne til den velstående og centralt placerede Bille-familie på Søholm har givet Norby-sønnerne Jakob og Søren muligheder for en god start med udgangspunkt i tjeneste ved hoffet. Senere skulle Søren Norby klart demonstrere, at han sagtens kunne stå på egne ben i en afvekslende og bemærkelsesværdig karriere.

Spørgsmålet om Norby'ernes tilknytning til Nordby i Kærum sogn kan ikke endeligt afgøres. Mest sandsynligt er det vel, at de faktisk har ejet Norbygaard, men Anders Norby har muligvis boet andetsteds. Poul Laxmands erhvervelse af gårdene i Nordby, som formodentlig fandt sted sidst i 1490-erne, kan, såfremt han har købt direkte af Norby'erne, være sket i forbindelse med Anders Norbys død. I 1500-årene var Søren Norbys slægt fortsat knyttet til Fyn gennem broderen og hans efterkommer, med deres besiddelse af Uggerslevgaard i Skam herred og Lindskov (nu Lehnskov) i Sunds herred. Men allerede 1603 uddøde den mandlige linie, da den unge Henrik Norby blev dræbt ved Odense.

Litteraturhenvisninger

- Frosell, P. Hampton: Slægten Ronander, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1991:1, s. 87-104.
- Graffton, Bo: *Sören Norby. Sjökrigare i Östersjön på 1500-talet*, Visby 1995. 192 s.
- Larsson, Lars J.: *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523-1525*, Lund 1986. 211 s.
- Larsson, Lars J.: Sören Norbys fall, *Scandia* 1969, s. 21-57.
- Larsson, Lars J.: Sören Norbys skånska uppror, *Scandia* 1964, s. 217-71.

- R(osman), H.: Sören Norbys ättlingar, *Personhistorisk tidskrift*, VI, Stockholm 1904, s. 82-84.
- Theisen, Karl: Søren Norby, *Historisk Archiv* 1870, I, s. 388-474.
- Thiset, A.: De to Norby-Slægters Herkomst, *Danske Magazin* 5. rk., bd. 6, 1909, s. 1-52.
- Venge, Michael: Søren Norby, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg. 1982. Bd. 10. s. 544-45.

Noter:

- DAA = *Danmarks Adels Aarbog*.
- Repertorium = *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*. 2. rk., I-IX, 1928-39.
- Thiset = A. Thiset: De to Norby-Slægters Herkomst. En genealogisk-heraldisk Undersøgelse, *Danske Magazin*, 5. rk, bd. 6, 1909, s. 1-52.
1. C. Paludan-Müller: *De første Konger af den oldenborgske Slægt*, 1874 (reprint 1971), s. 510.
 2. Erik Kjersgaard og Johan Hvidtfeldt: *De første oldenborgere 1448-1533*, 3. udg., 2. opl., 1985, s. 110f (*Politikens Danmarkshistorie*, bd. 5).
 3. Palle Lauring: *Fejder og reformation*, 1963, s. 158.
 4. Erik Arup: *Danmarks Historie*, 1932, bd. 2, s. 428.
 5. Gottfrid Carlsson: Svante Nilssons Finlands-expedition och Sören Norby, *Historisk tidskrift*, 2. rk., XII, Stockholm 1949, s. 50.
 6. Lars J. Larsson: *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523-1525*, Lund 1986, s. 27.
 7. *Breve og Aktykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie*, udg. af C.F. Allen, 1854, bd. 1, s. 531-33, note 1.
 8. A. Thiset: Norby af Uggerslev, DAA XXIII, 1906, s. 314-19.
 9. Thiset, s. 10.
 10. Thiset, s. 9f.
 11. Thiset, s. 10.
 12. John M. Møller: *Historiske Oplysninger om Kærums Sogn*, 1912, s. 10. Chr. Pedersen (d. 1545) var domprovst i Viborg og søstersøn af biskop Jens Andersen (Beldenak).
 13. Viggo Bang: Storgårde på Nordfyn, *Fynske århøfter*, 1996, s. 25-46.
 14. Møller (se note 12), s. 10.
 15. Sst., s. 9.
 16. Sst., s. 10.
 17. *Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Chr. III's tid*, udg. ved Troels Dahlerup., bd. 2, 1969, s. 486. *Danske Magazin*, 4. rk., bd. 4, 1878, s. 159.
 18. *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, udg. af Kr. Erslev og W. Møllerup, 1879, s. 483.
 19. *Historisk tidskrift*, 5. rk., bd. 1, 1879, s. 629.
 20. Repertorium, 2. rk., II, nr. 2476, s. 92.
 21. Repertorium, 2. rk., VII, nr. 12593 og J.I.A. Kolderup-Rosenvinge: *Udvalg af gamle danske Domme*, 1842-48, III, s. 155f.
 22. Henry Bruun: *Paul Laxmand og Birger Gunner-sen*, 1959 (reprint 1975), s. 30.
 23. Thelma Jexlev: Eggert Frille, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., bd. 5, 1980, s. 13-14.
 24. Thiset, s. 19f.
 25. Troels Dahlerup: Lavadelens krise i dansk senmiddelalder, *Historisk tidskrift*, 12. rk., bd. 4, 1969-70, s. 31.
 26. Thiset, s. 16.
 27. V.A. Secher: *Meddelelser om Slægten Secher (Siker)*, 1885, s. 86-87.
 28. Repertorium, 2. rk., I, nr. 1111, s. 365.
 29. DAA, XXXVII, 1920, s. 498 og Trap: *Danmark*, 5. udg., bd. V/2, s. 951.
 30. Thiset, s. 26.
 31. DAA, XIX, 1902, s. 266ff.
 32. Sven Tito Achen: *Danske adelsvåbener*, 1973, s. 292-93.
 33. Thiset, s. 9f.
 34. Helge Wizén: Fragment ur Söffrin Norbys Gotlandsläkt, *Gotlands Allehanda* 22.2.1972. Desværre oplyser Wizén ikke, hvorfra han har disse oplysninger.
 35. DAA, III, 1886, s. 41.
 36. Repertorium, 2. rk., I, nr. 292, s. 92: Revel-drup (Guldbjerg s.) 4.12.1453.
 37. *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, udg. af William Christensen, 1904, s. 42 og 113 (100 mark 1505), s. 264 og 267f (100 mark 1507).
 38. *Misviser fra Kongerne Christiern I:s og Hans' Tid*, 1912-14, bd. 1, nr. 287, s. 208.
 39. *Regesta diplomatica*, 2. rk., 1:2, 1889, nr. 9902 (13./20.7.1513).
 40. *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 1984, bd. 15, s. 153.
 41. W. Møllerup: *Bille-Artens Historie*, I, 1889, s. 240-46.

42. Repertorium, 2. rk., VI, nr. 10798, s. 201.
43. Per Ingesman: *Erkesædets godsadministration i senmiddelalderen*, Lund 1990, s. 271.
44. Repertorium, 2. rk., VI, nr. 10941, s. 249-50.
45. *Diplomatarium diocesis Lundensis*, utg. av L. Weibull, Lund 1939, bd. VI, nr. 178, s. 161.
46. Bruun (se note 22), s. 14ff.
47. Thiset, s. 3f.
48. Bruun (se note 22), s. 126f.
49. Lars J. Larsson i: *Scandia* 1969, s. 38f, note 15.
50. Thiset, s. 5.
51. *Danske middelalderlige Regnskaber*, 1. rk., udg. ved Georg Galster, 1944-53. Bd. 1:1, s. 189 og 190, henholdsvis 20 lod sølv og 60 mark.
52. Thiset, s. 8.
53. *Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger fra Chr. III's tid*, udg. ved Troels Dahlerup, bd. 2, 1969, s. 505.
54. DAA, XXIII, 1906, s. 316-18.
55. Larsson 1986 (se note 6), s. 24 og J.H. Barfod: *Flådens fødsel*, 1990, s. 211.
56. Bymand Jeppe Giseler 12.1.1456 og rådmænd Per Giseler 12.1.1456 og 29.12.1466 (Repertorium, 2. rk., I, nr. 562, s. 178 og nr. 2192, s. 712).
57. *Breve...* (se note 7), s. 533.
58. *Finlands medeltidsarkunder*, ved R. Hausen, Helsingfors 1935, VIII, nr. 6052, s. 60f.
59. Sst., nr. 6106, s. 100.
60. C.F. Allen: *De tre nordiske Rigers Historie under Hans, Christiern den Anden, Frederik den Første, Gustav Vasa, Grevsejden. 1497-1536, 1864-72*, bd. 4:2, 335f.
61. Ludvig Holberg: *Danmarks Riges Historie*, 2. udg., 1856, bd. 2, s. 180.
62. Dahlerup 1969 (se note 17), s. 277.
63. Carlsson (se note 5), s. 47-50.
64. *Kjøbenhavns Diplomatium*, bd. 4, nr. 21, s. 11-14.
65. Christensen 1904 (se note 37), s. 1-10.
66. *Missiver...* (se note 38), bd. 2, s. 414-16.
67. Christensen 1904 (se note 37), s. 1-8; Anders og Laurens Perss (Pedersen)
68. Olavus Petri: *En svensk Crönika*, utg. av J. Sahlgren, 1917, s. 264ff, og Lars Sjödin: *Katmarunionens slutskede. Gustav Vasas befrielseskrig*, Uppsala 1943-47, bd. I, s. 138f.
69. A. Heise i: *Danmarks Riges Historie*, 1899-1905, bd. 3:1, s. 91.
70. Allen 1864-72 (se note 60), bd. I, s. 165.
71. Sst., s. 206f og 294-307.
72. Sst., s. 334 og 435f.
73. Wizen (se note 34).
74. Bo Graffton: *Sören Norby*, Visby 1995, s. 188.
75. Martin Schwarz Lausten: *Christian 2. mellem paven og Luther*, 1995, s. 63 og 169.
76. J.Fr. Sick: *Nogle Bidrag til Christiern den Andens Historie under Landbyggheden*, 1860, s. 81.
77. Graffton (se note 74).
78. P. Hampton Frosell: *Slægten Ronander. Personalthistorisk Tidsskrift*, 1991:1, s. 87ff.
79. *Regesta diplomatica*, 2. rk., bd. 1:2, nr. 11627 (10.9.1525) og nr. 11756 (6.2.1526).
80. Thiset, s. 3.
81. Frosell (se note 78), s. 87 og H.R.: Sören Norbys ättlingar, *Personhistorisk tidskrift*, VI, Stockholm 1904, s. 82.
82. *Danske Magazin*, 3. rk., bd. 3, 1851, s. 12f og Lars Sjödin (se note 68), bd. 1, s. 281, note 9.
83. Ingesman 1990 (se note 43), s. 211.
84. Tycho de Hofman: *Historiske Efterretninger om velfortiente danske Adelsmænd, med deres Stamme-Tavler og Portraiter*, 1777-79, bd. 3, s. 322.
85. Thiset, s. 31, med kilde: *Lexicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne*, 1787.
86. Thiset, s. 38ff og DAA, XXIII, 1906, s. 319-21.
87. Mollerup (se note 41), s. 168.
88. Thiset, s. 52.
89. Repertorium, 2. rk., VI, nr. 10798, s. 201.
90. Thiset, s. 50. Hvis ikke andet nævnes, er de øvrige oplysninger om CBN fra samme kilde. Når Thiset anfører CBN som lensmand på Lyckå len i Blekinge 1509, må der være tale om en forveksling med Claus Steensen Bille, jf. Mollerup (se note 41), s. 542 og C.G. Weibull: *Sölvesborg 1445-1945. Stadens historia genom femhundra år*, Sölvesborg 1945, s. 53.
91. Mollerup (se note 41), s. 334: Kong Hans til »Claves Bylæ« 9.12.1512. Se også Thiset, s. 50: »Claws Norby« 15.6.1513.
92. *Handlingar till Nordens historia 1515-1523*, I, utg. av Lars Sjödin, Stockholm 1967-69, nr. 346.
93. *Nya källor till Finlands medeltidshistoria*, I, utg. av E. Grönlund, København 1857, s. 685, nr. 383.
94. *Regesta diplomatica*, 2. rk., 1:2, 1889, nr. 10358.
95. *Handlingar...* (se note 92), II, 1977-79, nr. 1091, s. 624 og 629.
96. *Bidrag till Skandinavien historia ur utländiska arkiven*, utg. av C.G. Styffe, Stockholm 1884. Bd. 5, s. 600f. Claus Norbys forsvar af Elfsborg er beskrevet af Allen (se note 60), bd. 3:1, s. 90ff.
97. Thiset, s. 51f og *Handlingar...* (se note 92), III, 1979, nr. 1346.
98. Mollerup (se note 41), s. 168.

Teknologi og verdensudstillinger

– oplevet af danske officerer ca. 1870-1900¹

Af Margit Mogensen

Verdensudstillingerne i slutningen af 1800-tallet var et udstillingsvindue for ny teknologi, som bl.a. blev opsøgt af adskillige danske officerer. Deres rejserapporter i Rigsarkivet viser ikke alene, hvordan de opfattede de tekniske innovationer, men ofte også andre sider af det moderne liv omkring de store udstillinger. Med officerernes uddannelse, netværk og aktiviteter også i det civile samfund kunne rejseindtrykkene få vidtrækkende betydning.

H.C. Andersen rejste til verdensudstillingen i Paris 1867, og straks efter skrev han eventyret »Dryaden« om skovnymfen, der drages mod den store by og den eventyrlige verdensudstilling – akkurat som han selv. I eventyret oplever dryaden bl.a. »maskinernes store ringsal, hvorfra det sydede og summede«, og Marsmarken var som »krigens arena i fredens tid«. ² Det var det billede, der også officielt blev tegnet af verdensudstillingerne siden »The Great Exhibition of All Nations« i Crystal Palace i London 1851. ³ Men i virkeligheden var der hele tiden blodige krige i eller uden for Europa. Maskinernes store ringsal i 1867 blev især berømt for Alfred Krupps 50 tons kanon. ⁴ Alle verdensudstillinger og industrielle udstillinger havde som en selvfølge store militære afdelinger, der fungerede som våbenmarkeder, hvortil alverdens regeringer sendte deres eksperter.

Da våbenteknologien som bekendt altid har været ledende, kan teknologispredning inden for dette felt ikke adskilles fra modernisering af de civile dele af samfundene. Det har således ikke kun militærhistorisk, men tillige personalhistorisk og almen historisk interesse at kende de udsendtes opgaver, færden og indtryk. Så meget desto mere som de udsendte ofte var folk, der havde eller fik indflydelse og gode forbindelser i deres hjemland og på den måde havde særlig mulighed for at formidle den nye viden fra rejserne.

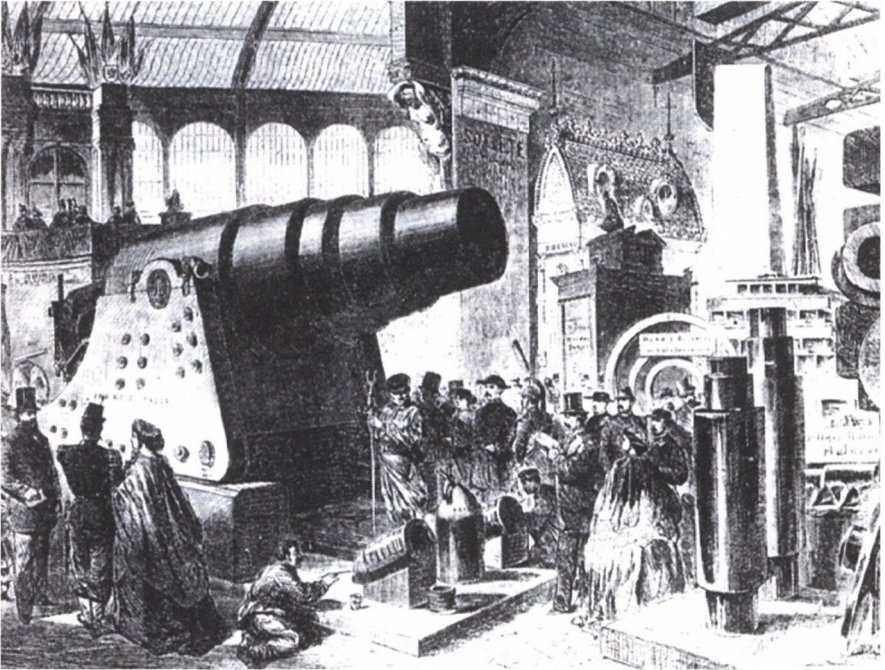
Forsvarspolitik og rejser

Det havde sine grunde, at danske militære myndigheder var interesseret i at følge godt med i den teknologiske udvikling i slutningen af 1800-tallet. Tiden lige efter nederlaget til Preussen i 1864 og tabet af Slesvig-Holsten betød nok indadvendthed kulturelt set, men teknisk og fagligt havde mange øjnene på stilke og ørerne vidt åbne. Nederlaget havde med al tydelighed vist, hvad dårlig organisation og forældet materiel kostede.⁵ Mere end tidligere blev der lagt an til modernisering af våben og forsvarssystemer, og det skete i perioden ca. 1870-1900, hvor de store udstillinger blev en vigtig del af den arena, fagfolk afsøgte, før der hjemme blev investeret i nyt udstyr.

Der kom nye love for hær og flåde 1867-68,⁶ en ny type geværer blev taget i brug i 1867, og de gamle forladekanoner blev udskiftet med bagladere, delvis anskaffet fra udlandet. Ethvert håb om hjælp fra Frankrig i tilfælde af tysk angreb forsvandt med Frankrigs nederlag i 1870, og også dét var med til at forstærke viljen til militær fornyelse.⁷ Trods stærke protester fra Venstre-oppositionen gennemførte Højre som bekendt også det omfattende fæstningsbyggeri omkring København i denne periode.⁸ Her skulle alt være avanceret og efter international standard, så rejser til militære institutioner og anlæg i udlandet samt våbenfabrikker blev almindeligt, og hvor det var muligt, blev rejserne kombineret med besøg på verdensudstillinger eller det, der lignede.

De danske officerer skrev med flid fortrolige rapporter straks efter hjemkomsten. Disse beretninger er for de flestes vedkommende bevarret, og mange af dem indeholder primær information ikke bare om militærteknologi, men også om udstillingerne i videre forstand, fx vurderinger om deres betydning for kommunikation og netværksdannelse. Det sidste var særdeles vigtigt ikke mindst for et lille land uden mineralsk råstof og på det militære område en meget beskeden industri.

Det følgende behandler et lille udvalg af flere hundrede rejseberetninger, som findes i Forsvarets Arkiver i Rigsarkivet.⁹ De valgte beretninger er skrevet af danske officerer i de tre sidste årtier af 1800-tallet. Det drejer sig om femten rapporter, hvori der er indgået besøg på udstillinger i Europa; her havde man de direkte fagkontakter, og her blev indkøbene gjort. Jeg har valgt også at tage et par med, der ikke omhandler egentlige verdensudstillinger. Det skyldes, at de i tiden blev tillagt stor teknologisk betydning. Her tænkes navnlig på den internationale elektricitetsudstilling i Paris 1881. For hele perioden 1851-1900 har jeg yderligere fundet en halv snes rapporter fra officerer, der har besøgt verdensudstillinger eller andre store industriudstillinger på deres rejser,

Ved verdensudstillingen i Paris 1867 blev der på det dengang militære område, Champ-de-Mars, opbygget en vældig oval udstillingsbygning af jern og glas. Hver produktionsgren eller emne havde sin bane rundt i bygningen, og yderst fandtes det, som H.C. Andersen kaldte »maskinernes store ringsal«. Her stod en gigantisk kanon fra tyske Krupp, som navnlig herrerne ser ud til at studere ivrigt. Ved verdensudstillingen i Wien i 1873 blev en dansk officer udsendt for at se på Krupps og andre fabrikanters kanoner. (Fra: L. Aimone & C. Olmo, *Les Expositions universelles 1851-1900*, Paris 1993).

men de valgte er dem, hvor det direkte fremgår af instruksen, at udstillingsbesøg var en del af rejsens formål.

Beretningerne er for nylig blev gennemgået og ompakket, og de er søgbare både efter den rejsendes navn, årstal og rejsemål.¹⁰ De originale beretninger fra den her behandlede periode er alle håndskrevne, ofte på 20-30 foliosider og med talrige bilag i form af kataloger, prislister, reklamer, tegninger, fotografier og af og til materialeprøver. Det kan være sidste nyt i militært klæde eller endog dynamit! Beretningerne er hidtil meget lidt udnyttet, og slet ikke som en kilde til de store udstillingers historie, som i nyere forskning i stigende grad bliver opfattet som et interessant vindue til både kultur og teknologi i forrige århundrede.¹¹

Forfatterne var alle veluddannede fra Den Militære Højskole, enkelte fra Polyteknisk Lærestanstalt. Nogle af dem havde været med i krigen 1864, men ellers var det oftest yngre officerer fra Artilleriet og Ingeniør-

korpsset, hvorunder teknologien hørte, fx telegrafi. De beherskede selvfølgelig hovedsprogene, aktuel politik, historie – og som en selvfølge matematik, kemi og tegning, der var en nyttig – og *diskret* – form for dokumentation fra en rejse. Flere var, eller blev, engageret i teknisk undervisning og formidling til bredere lag, og nogle havde også opgaver som konsulenter for opbygningen af den civile infrastruktur – fx tidens store inddæmningsarbejder.¹²

Min tese er, at man gennem den type kilder får en alternativ indfaldsvinkel til udstillinger og teknologi, anderledes end den, man får gennem de journalistiske eller officielle beretninger, da indtrykkene i de fortrolige rapporter lettere kunne gives uden retouche. Under analysen af rapporterne har jeg koncentreret mig om de opgaver, de udsendte blev stillet overfor, hvordan de løste dem, hvad de ellers bemærkede, og om muligt hvilke konkrete resultater i form af teknologispredning, der kan konstateres.

Da der ikke er tale om noget egentlig statistisk materiale, vil jeg i denne præsentation nøjes med at give smagsprøver fra nogle af beretningerne. En fuldstændig gennemgang af de nævnte punkter for alle beretninger ligger uden for rammerne af denne præsentation, hvis mål især er at inspirere andre til at dykke ned i det spændende kildemateriale.

Mål og midler

Opgaverne for de rejsende skiftede over tid, afhængigt af den politiske og teknologiske situation. I perioder med stigende frekvens af nye opdagelser og vækst i industrien var det vigtigt for beslutningstagerne at have både overblik og detaljer om det, der skete uden for landegrænsen. Derfor blev de danske officerer også bedt om at lægge godt mærke til både almindelige tendenser og tekniske detaljer, når de besøgte udenlandske militære installationer, fabrikker og industriudstillinger. De yngste officerer fik ikke overraskende de mest præcise opgaver stillet, mens de ældre og mere erfarne i højere grad selv definerede, hvad der var vigtigt. Det gør beretningerne varierede både med hensyn til indhold og stil. Hvis opgaven lød på at indsamle information om små elektriske lysmaskiner i Paris 1881,¹³ måtte det selvfølgelig blive hovedindholdet i rapporten til de overordnede. Men hvis opgaven var mere løst formuleret, gav det spillerum for rapportøren til at indflette flere personlige iagttagelser om det liv, der udfoldede sig, hvor han kom frem. Da den 60-årige artillerigeneral F.A.H. Wagner (1840-1923) besøgte verdensudstillingen i Paris 1900 lå det klart, at han selv definerede formål og dagsorden for sin rejse.¹⁴ I den efterfølgende beretning gav han et bredt vue over teknologisk forandring i nogle årtier og supplere-

de med et overblik over udstillingens arkitektur og den ejendommelige æstetik, som mere og mere syntes at dominere udstillingerne af militært udstyr.

Som man vil forstå, løste de udsendte opgaverne ret forskelligt, men der er alligevel nogle fælles træk ved rejserne. De varede for det første typisk fra 2 til 6-7 uger, afhængigt af, hvor omfattende opgaven var. For det andet blev der hjemmefra og så vidt muligt gennem Udenrigsministeriet skaffet kontakt til myndighederne i det pågældende land. Udstillingerne kunne besøges uden en sådan kontakt, men det hjalp at være introduceret. Ellers måtte man selv hurtigst muligt skaffe sig forbindelser og få afgivet sit visitkort til en højtstående official, gerne et jury medlem, så man evt. kunne spadsere rundt, mens juryen voterede. Introduktionen på forhånd gav også adgang til middagsselskaber, hvor verdenssituationen kunne diskuteres over kaffen og cigaren efter middagen. Oberstløjtnant C.D.N. Nøkkentved (1843-1922) fra Ingeniørkorpset fik i forbindelse med elektricitetsudstillingen i Paris 1881 en timelang samtale med den franske gesandt i Portugal om Danmarks og Frankrigs situation med Bismarck som nabo og den aktuelle sociale uro i Tyskland. »Det interesserede mig at opnå at føre en samtale med en virkelig oplyst franskmand, hvilket som bekendt ikke falder i enhver fremmeds lod ...«. ¹⁵

En bemærkning af den karakter kunne kun falde i en fortrolig rapport, og vi får på den måde et glimt af tidens politiske klima. Dernæst viser det, hvordan nyttig fortrolighed blev skabt på og ikke mindst omkring de store udstillinger.

Kanonere i Wien

I Wien 1873 møder vi artillerikaptajn C.T. Müllertz (1833-99), hvis hovedopgave var at skaffe sidste nyt om østrigske og tyske feltkanoner. ¹⁶ Var man gået over til støbestål (efter Bessemers metode), eller holdt man fast i fosforbronze? Det var vigtigt, da man stod over for nyanskaffelser i Danmark, og da hele metallurgien var under hastig udvikling netop da. Den udsendte var en erfaren mand, der allerede på verdensudstillingen i 1862 i London havde set på bagladekanoner og det nye stål, besøgt en række våbenfabrikker, ja endog Henry Bessemers værksted. Man fik således allerede før 1864 opdateret viden om det nyeste inden for stål og støbeteknik. ¹⁷

Nu 11 år efter fik han mange oplysninger i Arsenalet i Wien, men det var udstillingen, som han brugte al fritiden på, der gav kontakt med andre officerer, der, som han udtrykte det, »var ude i samme ærinde.« Her var muligheden for sammenligning af produkter og priser og for at se udviklingen retrospektivt. For at illustrere hvad der var i gang, noterede

Müllertz vægten af Krupps udstillede stålblokke siden verdensudstillingen i London 1851. Dengang 4.500 pund, nu i Wien 22 år efter sås en blok på 105.000 pund, beregnet til en 32 cm kanon. I sandhed en magtmanifestation egnet til den »forførelse« af offentligheden, som man i de senere år har talt og skrevet om i forbindelse med verdensudstillinger.

Samtaler med Krupps repræsentant på udstillingen førte til, at Müllertz fik foræret et flot fotografialbum med deres kanoner. Det sendte han for en sikkerheds skyld omgående hjem til sine foresatte. På hjemvejen fra Wien var han på besøg i Krupps fabrik i Essen og så, hvad der af sikkerhedsgrunde ikke var med på udstillingen, bl.a. den type stålkanon, som netop var leveret til Østrig. Konklusionen var altså, at bronzekanonerne *var* på vej ud, men det kunne ikke afgøres på udstillingen. Det endte i øvrigt med danske kanonindkøb hos Krupp umiddelbart efter.

Hygiejne på udstilling i Bruxelles 1876

Skulle tabene nedbringes i tidens mand-til-mand-krige, måtte det nyeste inden for det brede felt hygiejne undersøges. Derfor interesserede den internationale hygiejneudstilling i Bruxelles i 1876 også militærfolk.¹⁸ Fra Danmark kom en 36-årig premierløjtnant ved artilleriet, F.A.H. Wagner¹⁹ – som er nævnt ovenfor i forbindelse med det besøg han mange år senere som oberst aflagde i Paris 1900. I Bruxelles skulle han – i forbindelse med en Frankrigsrejse – tilse de militære sager i den danske afdeling, og han skulle se på, hvad der egnede sig til militært brug på hele udstillingen. Han skaffede sig straks et partoutkort, så han kunne gå på udstillingen uden for almindelig åbningstid. I den danske afdeling lærte han nyt ved at tale med andre landes militærlæger og officerer. Alle blev de i rapporten noteret omhyggeligt med stand og navn. Det kunne bruges senere.

Han var en god iagttager, der opfangede et mylder af innovationer, hvoraf mange rakte langt ud over det militære. Han havde sans for udstillingsmediet og bemærkede et fransk raffinement med brug af spejlglas, så hele parken på den måde blev trukket med ind i Frankrigs del af udstillingen. Effekter var blevet vigtige på udstillingerne. Han fremhævede Rusland pga. den farvestrålende byzantinske stil og for sit forsøg på at gøre op med et åbenbart dårligt image –«Rusland gør indtryk af at have villet benytte lejligheden til at vise den øvrige verden, at den gamle tale om, at det russiske barbari snart er en fabel«. Meget pædagogisk var »naturhistorie og hverdagslivet fremstillet på en særdeles slående måde«. Ganske vist stod alt på russisk, men russerne var flinke til at oversætte og forklare for udstillingsgæsterne.

Bilag 7
 ad. Rappelt 1268
 ad. Capitan Killa
 ad. 1743
 ad. AN. 2019
 1878 265
 ad. Kunkel 2871
 ad. 1860

LA PRESSE ILLUSTRÉE

ONZIÈME ANNÉE. — N° 539.

LA PRESSE ILLUSTRÉE
 PAR MARCHÉ DE VENTE CHAQUE SEMAINE
 DES LE JEUDI MATIN

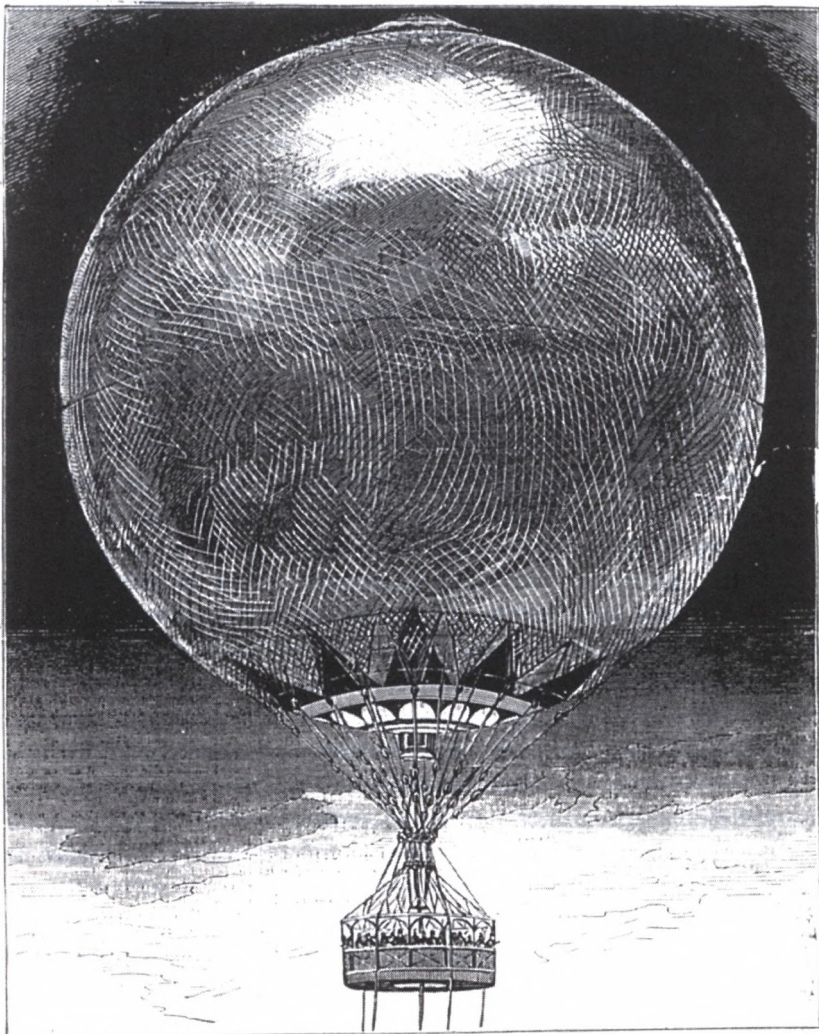
Administration et Rédaction : A PARIS, 13, quai Voltaire
 Bureaux de vente : A LYONS, 23, Courbasson Street

PRIX DU NUMÉRO :
10 centimes

CE NUMÉRO
 EST ENTièrement CONSACRÉ

ABONNEMENTS POUR PARIS ET LES DÉPARTEMENTS :
 six mois : 3 fr. 50 — un an : 6 fr.

BALLON CAPTIF

LE GRAND BALLON CAPTIF DES TUILERIES — (DESSIN DE M. GERLIER)

Voir les DÉTAILS et les AUTRES DESSINS à l'intérieur de la PRESSE ILLUSTRÉE.

Dynamit og balloner i Paris

Et par beretninger fra Forplejningskorpset og Ingeniørkorpset findes fra verdensudstillingen i Paris 1878. I begge tilfælde blev officererne udsendt parvis med en fastlagt arbejdsdeling. En yngre og en ældre officer fra Forplejningskorpset, kaptajnerne Edv. O. Mygind (1836-1892) og A.F.W. Roller de Güntelberg (1819-1891) skulle undersøge, hvad der var sket siden udstillingen i Bruxelles to år før.²⁰

De udsendte fra Ingeniørkorpset, kaptajnerne C.M. Müller (1833-1893) og F.L.J. Keyper (1832-1885)²¹ skulle generelt se sig omkring og i særdeleshed inden for feltingeniørvirksomhed. De skaffede sig fra den franske militærudstilling fx opskrifter på den nye gelatinedynamit og lagde en prøve ved rapporten, men med den beroligende bemærkning til læseren, at det »rigtignok kun (var) som efterligning«! De fik sikret sig et østrigsk specialkatalog og henviste til en artikel, en østrigsk fabrik havde udgivet i anledning af verdensudstillingen; den havde de udsendte allerede sendt hjem. Nogle franske sagkyndige, de talte med på udstillingen, mente dog, at dette sprængstof endnu var på forsøgsstadiet og at østrigernes pris var for høj. Korridorsnak kunne også i de tider være nok så nyttig.

Ved 1878-udstillingen kom også »luftsejladserne« med i rapporterne. Allerede på verdensudstillingen i Paris 1867 kunne en »ballon captif« ses og prøves, men i 1878 blev den franske ingeniør Henry Giffards ballon et stort publikumsnummer, som også den berømte skuespillerinde Sarah Bernhardt måtte prøve og siden beskrev i sine memoirer.²² De danske ingeniørofficerer nævner ballonopstigning med nogen skepsis, men lagde dog et nummer af *La Presse Illustrée* om ballonfart ved rapporten. Nok havde balloner haft betydning som kommunikation i 1870-71 under den fransk-tyske krig, men de fandt dem for sårbare og ustabile til at få militær betydning. Så troede de mere på den nye opfindelse, *telefonen*, som nu for første gang var udstillet på en verdensudstilling i Europa.

De fik jo ret i deres vurdering, men ikke desto mindre havde ballonerne Ingeniørkorpsets interesse de næste årtier, og både ved elektrici-

Billedet på modstående side:

To kaptajner fra Ingeniørkorpset blev sendt til verdensudstillingen i Paris 1878. Blandt bilagene til deres rapport var en temaavis om ballonfart med den såkaldte »ballon captif«, som især fik opmærksomhed i militærkredse efter Paris' belejring under den fransk-tyske krig 1870-71. De danske udsendte tvivlede dog på den militære betydning, men ti år senere blev der alligevel indkøbt sidste nyt i franske balloner til Danmark. (FOARK, militær rejserapport nr. 106, Rigsarkivet).

tetsudstillingen i 1881 i Paris og verdensudstillingen sammesteds i 1889 var det et fænomen, man var nødsaget til at beskæftige sig med. I 1889 kan man følge premierløjtnant, cand.polyt. J.H.C. Bast (1855-1936)²³, mens han førte tilsyn med færdiggørelsen af en »ballonpark«, som Danmark havde bestilt hos det førende parisiske firma Gabriel Yon med adresser i Rue Desaix og Avenue Kléber. Begge steder lå tæt ved udstillingsarealet på Marsmarken, og pauserne i afprøvningen af det bestilte udstyr blev udnyttet til at studere afdelinger for hær og flåde samt den mest moderne aerostatik. Rapportørerne var klar over, at meget om disse luftskibe kunne læses i tidsskrifter, »men det har dog sin store interesse at se konstruktioner, som står på højden af sin tid«, fastslog premierløjtnant Bast, da han havde nydt synet af den franske gondol »hvormed der er gjort flere vellykkede forsøg på at foretage rejser, der endte meget nær i udgangspunktet«.

Illusion og fugleperspektiv

Flere af officererne kom ind på publikums interesse for og fascination af udstillingerne. Hvor de, fagfolkene, gik efter kataloger, klar besked og logisk overblik, gik publikum åbenbart efter underholdning og oplevelser. Kaptajn P.N. Nieüwenhuis (1842-1924) fra Generalstaben besøgte den internationale koloniudstilling i Amsterdam 1883.²⁴ Han kommenterede udstillernes forsøg på at skabe illusioner omkring varerne, herunder de militære. I hans optik var det forvirrende staffage, og med ærgrelse bemærkede han, at det franske krigsministerium udstillede en samling af kort i kunstbygningen »midt imellem malerier og deslige«. Illusion og vareæstetik var ikke ham! Ikke desto mindre så og beskrev han det hele grundigt, både de tekniske afsnit, den tyrkiske basar og de talrige indforskrevne indfødte fra kolonierne, fx i den javanesiske landsby.

Man finder tilsvarende blanding af foragt og fascination i andre rapporter. Ingeniørkorpsets to udsendte til Paris 1889, oberstløjtnant C.M. Müller, der som kaptajn også havde været udsendt til Paris i 1878, samt kaptajn A. Thortsen (1849-1935)²⁵ ærgrede sig over, at det kun handlede om »at vække mængdens interesse«. Men da de kom til byen Paris' hus, tiltalte det dem alligevel, at man her viste eksempel på *både* et sundt og et usundt hus. I det sunde så man selve fremskridtet i form af gas og elektrisk lys, og det var udtrykkeligt fremhævet, at papirtapeterne var uden den skadelige arsenik. Paris' hus var i det hele taget interessant for ingeniørerne, for her var også alt til bygningsvæsen og infrastruktur henhørende. Man kunne lære om god brolægning og effektiv gadefejning, og der var sidste nyt i handicapelevatorer til at sætte på trapper i behoelsejendomme.

Maskinhallen ved verdensudstillingen i Paris 1889 blev omtrent så kendt som det til samme udstilling byggede Eiffeltårn. Den dristige konstruktion i jern og glas var tegnet af arkitekten Ferdinand Dutert og beregnet af ingeniøren V. Contamin. Alt var smukt dekoreret i en farverig tidlig jugendstil. Hallen, eller galleriet på fransk, var én stor hyldelse til de tekniske fremskridt. Og så var den stor - næsten 50.000 m² - hvilket fik den udsendte danske oberst J. Linnemann til at citere, hvad han havde læst i et fransk blad, at en armé på 30.000 mand bekvemt kunne campere i bygningen, eller tre rytterregimenter kunne holde manøvre under samme tag. Så vidste man besked i militære kredse! (Foto Det Kgl. Bibliotek).

Det synes, som om irritationen over det populære tog til. Da kaptajn G.L. Bjerring (1866-1938) fra Ingeniørkorpset besøgte den nordiske kunst- og industriudstilling i Stockholm 1897, kunne han ikke bruge den til meget, fordi alt var ordnet »med det formål for øje at tage sig ud«. ²⁶

Visse officerer havde dog også blik for det æstetiske og raffinerede. 1889-udstillingen i Paris blev fremragende iagttaget og reflekteret af den da 63-årige artillerioberst J. Linnemann (1826-1906). ²⁷ Som den erfarne mand var det hans opgave bredt at vurdere de tekniske og videnskabelige fremskridt af betydning for artilleriet. Som kender beskrev han røgfrit krudt, transportable lysmaskiner, telegrafi og øjeblikksfotografi samt hydrauliske kanoner, men også udstillingen set i fugleperspektiv fra Eiffeltårnet. Dét var smagfuldt og fransk, når det var bedst, og

tilmed opnået med simple midler. For ingeniøren og arkitekten mente han dog nok, at maskinhallen var clouet. »Det er sikkert den vældigste jernkonstruktion, som hidtil er blevet udført og dens kolossale dimensioner afgiver et materielt bevis om den udvikling, som den mekaniske industri i vort århundrede har opnået«.

Men ikke alt tiltalte ham. Da han gik omkring i de militære dele af udstillingen, så han med vemod publikums naive begejstring for alt det militære udstyr – som om de så frem til kommende krigsbegivenheder. Som én, der havde gjort tjeneste i både 1848 og 1864, vidste han nok, hvad krig også var.

Moderne markedsføring og automobiler i Paris 1900

Verdensudstillingen i Paris 1900 var tænkt som det store civilisatoriske udråbstegn mellem to århundreder. Den havde ca. 50 millioner besøgende, flere end nogen tidligere udstilling, men det var også tydeligt, at en sådan udstilling ikke mere var et *must* for de helt store udstillere. Krupp kom fx ikke, da de ikke kunne få plads nok. På det militære og metallurgiske område dominerede derfor de franske jernværker og fabrikker, og det var blevet almindeligt, at firmaerne havde egne prangende pavilloner. En sådan udstillede Schneider & Cie i, og den blev beskrevet af den unge danske premierløjtnant C.J.N. Nieüwenhuis (1870-1948), der var sendt ud for at se på kanoner og sidste nyt i automobiler til militært brug.²⁸ Han blev inviteret til Schneider & Cie's udstillingsåbning den 28. juni 1900. Alt var iøjenfaldende og effektivt dekoreret, og selve åbningen for flere hundrede indbudte var et show med *levende billeder* fra virksomheden, champagne og sandwiches. Men til Nieüwenhuis' forundring var der hverken taler eller festmåltid, og folk blev der kun en times tid. Det underforstås, at sådan ville man aldrig have grebet situationen an hjemme!

Selve udstillingen hos Schneider & Cie var ellers stor og lærerig, men så lidt som andre steder havde man udstillet de allernyeste militære konstruktioner. Det lå i luften, at for professionelle havde verdensudstillingerne tabt terræn. Var der endelig noget nyt, var man på dette »følsomme« område meget forsigtig med, at andre ikke skulle kopiere det. I en konkurrerende fransk våbenfabriks stand undrede han sig over, at de nyeste kanoner, der blev vist, var fra 1896. Det skyldtes, at de helt nye var blevet sendt til Rusland for at blive testet – sagde man.

I øvrigt havde han jo en anden og yderst moderne opgave. Nu gjaldt det automobilerne! Efter dages vandring mellem de mange sære modeller på Marsmarken og i den militære afdeling ved Quai d'Orsay fandt han endelig et 4-hjulstruktet køretøj med petroleumsmotor, som kunne

køre 12 km i timen lastet med 3.000 kg. Rapporten blev ledsaget af et visitkortfoto af bilen. En officerskollega, kaptajn H. Petersen, Hærens Tekniske Tjeneste i Frederiksværk,²⁹ der netop kom hjem fra Paris, da Nieüwenhuis rejste, havde ellers foreslået indkøb af en model fra firmaet Scott, men efter at have hørt den i brug som omnibus i Paris' gader, måtte næste udsending fraråde, at man investerede i den model. Af påtegninger på rapporterne ses, at iagttagelserne indgik i overvejelserne over militærets bilkøb. Imidlertid tøvede man endnu otte år, og da man endelig sprang ud i det med biler, blev der valgt en model fra det engelske firma Ramblers.³⁰

Det er karakteristisk for rapporterne fra 1900-udstillingen, at de er friere i formen end de tidlige. De er mere reflekterende og kritiske, og der fortælles også om så jordnære forhold som hvor mange cigarer, der kunne indføres i Frankrig, og hvor og hvordan man bedst indrettede sig i den *moderne* storby under udstillingen. Netop da handlede det ikke isoleret om én teknisk detalje, men om at udvælge, jf. historien om automobilen, og også om at orientere sig i videre forstand.

Teknologioverførsel i teori og praksis

Officerernes uddannelse, netværk og engagement i opbygningen af den moderne infrastruktur er tidligere i denne artikel nævnt som noget, der næppe bør overses i forbindelse med overførsel af ny teknologi fra udlandet. Af de anførte citater fra nogle af de danske officerers besøg på store udstillinger synes det oplagt, at der helt konkret blev tale om teknologioverførsel. Det kunne være indkøb af kanoner eller en lysmaskine til søbefæstningsbyggeriet. Eller det kunne være, at en officer havde held til at få fat i en mere eller mindre hemmelig recept på dynamit eller en ny slags krudt. Derimod er det vanskeligt at påvise, hvordan officerernes indsigt og erfaringer fra udstillingerne i udlandet fik indflydelse på de tekniske innovationer i Danmark i mere bred forstand. Eksempler fra biografier af officererne kan dog give en idé om det. Således var F.A.H. Wagner, som rapporterede fra Bruxelles 1876 og Paris 1900 og som desuden foretog adskillige tjenesterejser i Europa gennem sin lange militære karriere, medstifter af Det Tekniske Selskab i 1877 og siden dets formand. Gennem Selskabets tidsskrift nåede kendskabet til det nye ud til mange mennesker. I 1882 udgav Wagner en bog om konstruktion af stålbroer, og i 1885 kom hans meget benyttede *Lærebog i Teknologi* – for blot at nævne nogle af hans skrifter.³¹ Han sad desuden i en række offentlige kommissioner, og han var med i dommerkomiteen ved den nordiske udstilling i København 1888. Hertil kom hans private virksomhed som rådgivende ingeniør med konstruktion af tage på store bygnin-

V.E. Tychsen (1847-1914) er et godt eksempel på en veluddannet officer, som rejste ud til de store udstillinger i slutningen af 1800-tallet, og som bagefter trak innovationerne med ind i det hjemlige tekniske miljø. Han sluttede sin karriere i 1912 som oberst og chef for 2. Ingeniørdirektion, men forinden havde han udfoldet sig med mange slags bredere formidling af den ny teknologi. Han blev især kendt for en flot udstilling fra Hæren ved den nordiske industri-landbrugs- og kunstudstilling i København i 1888. Fotografiet viser ham ved karrierens slutning. (Foto Militær portrætsamling, FOARK, Rigsarkivet).

ger, som var hans særlige felt. En hel del af de bygninger, han har arbejdet med på, findes stadig i København, fx Marmorkirken, som blev færdigbygget i perioden.

Andre eksempler på »spredningsaktivitet« i kølvandet på et udstillingsbesøg er kaptajn ved Artilleriet, V. Edsberg (1836-1919), som straks efter elektricitetsudstillingen i Paris 1881 fik udgivet en bog om fordelene ved henholdsvis belysning ved gas og elektricitet til civil brug. En af hans kolleger i Ingeniørkorpset, V.E. Tychsen (1847-1914), som også besøgte Paris i 1881, blev hovedarrangør af Hærens meget roste afdeling på den nordiske udstilling i København 1888. Han virkede desuden som rådgiver ved de store inddæmningsarbejder i tiden, først og fremmest af Lammefjorden i Nordvestsjælland, og han var medlem af Store Nordiske Telegrafselskabs bestyrelse samt underviste og publicerede inden for militære ingeniørfag.

Det er ikke sandsynligt, at disse travle mænd tilbage i hverdagen huskede på alle de tekniske detaljer, de mødte på udlandets udstillinger og besøg, men takket være deres opbyggede netværk, deres skriftlige arbejder, fortrolige rapporter såvel som offentlige publikationer, har

de utvivlsomt givet deres personlige bidrag til teknologispredningen, som ny forskning har sat i tæt forbindelse med verdensudstillingerne.

Konklusion

De store udstillinger i 19. århundrede betonedede fred, men det udelukkede ikke, at våben af alle tænkelige arter var udstillet fra og med den første verdensudstilling i London i 1851. Med denne introduktion til nogle danske officerers besøg på udstillinger i udlandet har jeg forsøgt at give et indtryk af den måde, hvorpå de militære enheder afsøgte tidens innovationer. Til brug herfor har jeg gennemgået et udvalg af sjældent eller aldrig tidligere benyttede rejserapporter.

De forholdsvis hyppige rejser bundede i et ønske om at forny det militære udstyr, hvilket igen må ses i forhold til hele fæstningsbyggeriet omkring København, både sø- og landbefæstningerne. Samtidig må det ses i sammenhæng med, at perioden 1870-1900 i det hele taget var kendetegnet ved stærk vækst i industrien i Danmark, og navnlig København.

Jeg har antaget, at de opgaver, der blev stillet de rejsende militærfolk og de iagttagelser, de gjorde på udstillingerne, kunne føje nyt til vor viden om moderniseringsprocessen i mere end rent militær forstand. Jeg har desuden haft den antagelse, at de observationer af mere social art, som de veluddannede officerer gjorde, kunne sige noget om, hvad der foregik under verdensudstillingernes blankpolerede overflade. På baggrund af de udvalgte eksempler og læsning af en større mængde af rapporter fra denne fine samling slutter jeg følgende:

1. Instrukserne, målene, for udstillingsbesøgene giver et førstehåndsindtryk af de tekniske og videnskabelige behov hos det danske militær. Samtidig er det også en indfaldsvinkel til udviklingen af den unge danske industri, herunder den sanitære, som altid havde både militær og civil betydning.
2. Selv om opgaven »kun« lød på at forberede Generalstaben på indkøb af udstyr til dansk forsvar, er det åbenlyst, at officerernes iagttagelser og holdninger må have haft indflydelse på den tekniske uddannelse i landet og på udviklingen af infrastrukturen.
3. Officererne var med deres baggrund ofte gode iagttagere og rapportører, og de viste sig også i forbindelse med den nye offentlighedsform, udstillinger, at være gode til at etablere faglige forbindelser. Det spillede en vigtig rolle i et samfund med langsommere kommunikation end i vore dage.
4. Måske er den mest interessante konklusion i virkeligheden, hvad officererne noterede en passant af mere social og samfundsmæssig art.

Jeg tænker her på, hvordan publikum reagerede på udstillingernes iscenesættelse af bl.a. militært grej og på hele idéen med at servere »fremskridtet« i tiltagende populær og forførende form. Den populære formidling og det professionelt seriøse i samme offentlige rum var endnu for hundrede år siden temmelig nyt, og det virkede tydeligvis noget distraherende på flere af de udsendte fagmænd. At det skulle blive »værre« på fremtidige udstillinger og messer, nåede flere af de dengang unge officerer at erfare, men det er en anden historie.

Noter:

1. Artiklen findes trykt i en lidt kortere version under overskriften »Technology and the World Exhibitions. Experiences of Danish Military Officers 1870-1900« i: *ICON, The Journal of the International Committee for the History of Technology*, vol. 5, 1999 pp 100-112.
2. Eventyret blev første gang publiceret i 1868. Her er citeret fra *Samlede Eventyr og Historier* (Erik Dal, udg.) bd. V, 1975, s. 185-206.
3. Hele retorikken om udstillingerne ses af div. programmer og åbningstaler. Jeg har i flere sammenhænge behandlet det i min bog *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i verdensudstillingerne 1851-1900*, Landbohistorisk Selskab 1993. Forskningen i udstillingernes mange facetter, også internationalt, har jeg især behandlet i litteratur- og forskningsoversigt i den utrykte del af min ph.d. afhandling fra 1997: *Danmark og verdensudstillingerne i 19. århundrede. De store udstillinger i politisk, økonomisk, teknologisk og kulturelt lys*.
4. L. Aimone & C. Olmo, *Les Expositions Universelles 1851-1900*, Paris 1993, s. 174 ff.
5. S. Toft Hansen, »Fra værksted til fabrik. Amerikanske produktionsprincipper på Tøjhusets ny Geværfabrik 1887-94«, bd. 45, *Erhvervshistorisk Årbog*, 1995, s. 31-55, særlig s. 38.
6. J. Nielsen, *Genrejningshåb og undergangsangst. Dansk forsvarspolitik mellem 1864 og 1870 og folkestyrets første forsvarsordning*, 1979, s. 90 ff.
7. Helge Klint, »Den danske hær i sommeren 1870«, *Historisk Tidsskrift*, 1971, s. 85-118.
8. Kristian Hvidt, *Venstre og forsvarssagen 1870-1901*, 1971.
9. FOARK (Forsvarets Arkiver), arkivnr. 1040.001. Militære rejserapporter 1769-1969.
10. På Rigsarkivets læsesal: Militære rejserapporter 1769-1969. Forsvarets arkiver 1999. Af registraturen er det kun undtagelsesvis muligt at se, om et udstillingsbesøg indgår i rejseinstruksen eller om de pågældende evt. selv tog initiativ til et sådant.
11. Se fx Göran Ahlström, *Technological Development and Industrial Exhibitions 1850-1914. Sweden in an International Perspective*, Lund 1996. På det kulturelle område, herunder inspiration for museumsstiftelse mv. se: Bjarne Stoklund, »Nationernes kulturelle arena. 1800-tallets verdensudstillinger« i: Bjarne Stoklund (udg.) *Kulturens Nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*, 1999 (s. 139-157).
12. De fleste af officererne er biograferet i V. Richter, *Den danske Landmilitæret 1801-94*, bd. I-II, 1977 og/eller i C.F. Bricka (red.) *Dansk Biografisk Lexikon, 1887-1905*. Informativ er også FOARKs samling af officersportrætter med noter om livløb mv.
13. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 381, Edsberg.
14. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 365, Wagner.
15. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 500-501, Nøkkentved.
16. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 41, Müllertz.
17. Müllertz rejste i 1862 sammen med 2 kolleger, S. Pfaff og H. de Jonquières. Sidstnævnte blev den ledende inden for fornyelse af de gamle artilleri. Se FOARK, arkivnr. 1040-001, rapporter nr. 42 og 44.
18. Danmark deltog officielt i denne udstilling, og kronprins Frederik (VIII) var protektor for den danske afdeling. Indenrigsministeriet, hvorunder sundhed og sociale forhold sorterede, fik medalje for sit arrangement, jf. Indenrigsministeriet, skabssager nr. 217, Rigsarkivet.
19. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 103, Wagner.
20. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 106.
21. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 106.
22. Sarah Bernhardt, *Ma Double Vie. Memoires*, vol. 1, Paris 1907, p. 372 ff.
23. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 580, Bast. Se også Krigsministeriet, indkomne sager nr. 255. Desuden, FOARK. Særlige sager, Realia, pk. 25. Endvidere værket *Danmarks Hær*, bd. I, 1934-35, s. 38-39.
24. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 545, Nieüwenhuis.

25. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 577, Thorsen.
26. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 529, Bjerring.
27. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 412, Linnemann.
28. FOARK, arkivnr. 1040-001, rapport nr. 426, Nieüwenhuis.
29. Rapporten fandtes før ompakningen i FO-ARK 1040-001, pk. XXVI b, nr. 134. I den tilstand har jeg i sin tid benyttet den. I den nuværende registrering synes der at være tale om rapport nr. 431, som desværre er angivet ved »mangler«.
30. *Danmarks Hær*, op.cit. note 23, s. 74.
31. Om hans virksomhed i samspil med Polyteknisk Lærestanstalt og de civile tekniske uddannelser se: Michael F. Wagner, *Det polytekniske gennembrud. Romantikens teknologiske konstruktion 1780-1850*, 1999, s. 367.

Margit Mogensen, f. 1946, ph.d. og seniorforsker i Rigsarkivet (Publikumsafdelingen), cand. mag. i historie og kunsthistorie fra Københavns Universitet. Har bl.a. publiceret bøger og artikler om landbohistorie, kunsthistorie og udstillingshistorie. Var 1985-92 lokalhistorisk konsulent for Dansk Lokalhistorisk Forening og 1998-99 en af *Fortid og Nutids* redaktører. Bogen *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i verdensudstillingerne 1851-1900* (Landbohistorisk Selskab 1993) blev i 1997 suppleret med artikler om bl.a. teknologihistorie, hvilket i 1998 førte til ph.d. graden ved Københavns Universitet.

Slægten Kotte på Fyn

Af Bent Østergaard

I 1400-tallet kan adelslægten Kotte stedfæstes til mindre væbnergårde på Nordøst-Fyn. Efterhånden optræder den også i Odense, hvor Kotte-familien gennem flere generationer indtager en fremtrædende position blandt byens købmandsfamilier og rådsaristokrati, indtil den uddør i mandslinjen i begyndelsen af 1600-tallet.

Indledning

I foråret 1613 var der ringning i Odense for Mette Kotte. Den gamle, stridbare enke efter Hans Mule til Nislevgård var indsovet og skulle nu bisættes i den anselige gravkrypt, som hun og husbonden nogle år forinden havde anskaffet sig i Sct. Knuds Kirke.

Mette Kotte og Hans Mule havde oprindelig planlagt deres sidste hvilested i Vor Frue Kirkes kor og hertil i god tid ladet udhugge en gravsten med portrætter og våbenskjolde. Den blev aldrig taget i brug, men dens øverste halvdel er bevaret og befinder sig i dag i Møntergården (Odense bys museum).¹

Da Mulerne senere flyttede fra deres oprindelige gård til Sct. Knuds sogn, valgte de at lade sig begrave i deres nye sognekirke. En ny sten blev hugget – om det er sket på foranledning af begge ægtefællerne eller af Mette Kotte alene (hun blev enke 1602) vides ikke. Landsdommer Jacob Bircherod (1693-1737) skriver, at gravstenen lå uden for kordøren, og at den var så dyb, »at folk ofte har fyldt den med sand for at kunne desbedre gå derover«.² Dette overdådige pragtstykke er desværre forsvundet, men dens udseende kendes fra skitser, tegnet inden den gik tabt. (Se billede side 225)

Gravmæler tjente som statussymbol for de slægter i byen, der havde økonomisk baggrund til at lade sig forevige på denne vis. Men anernes udhuggede våbenskjolde, der for højadelens vedkommende kunne dokumentere forfædrenes identitet adskillige generationer bagud, tjente også som støtte i arvesager, når barnløse frænder døde, og deres jordiske gods skulle fordeles mellem mere eller mindre fjerne slægtninge.

Den forvitrede gravsten viser Hans Mules og Mette Kottes noget udviskede ansigtstræk. Det kan dog skimtes, at Hans Mule har anlagt sin tids frisur med tætklippet hår og kortstudset skæg. Stenen blev anbragt i Vor Frue Kirkes kor, men ægteparret ombestemte sig og lod udforme en anden, nu forsvunden ligsten til deres endelige hvilested i Sct. Knuds Kirke.

Mellem evangelisttegnene i stenens øverste hjørner ses konturerne af fire våbenskjolde, hvor dog motivet på det fjerde er gået tabt. Foto: Møntergården, Odense.

På Mette Kottes ligsten ses over hendes portræt forældrenes våbenskjolde: faderen Laurids Nielsen Kottes liggende nymåne og moderens, en plante med tre forgreninger. Moderen var datter af borgmesteren i Kerteminde, Laurids Poulsen og Karen Lauridsdatter.³

Om Mette Kotte skriver A. Thiset i *Danmarks Adels Aarbog* 1904, s. 326, at hun var den sidste af sin slægt. Det er ikke helt rigtigt. Vi træffer adskillige med navnet Kotte rundt om på Fyn gennem resten af 1600-tallet.

På Kotternes spindeside er efterslægten gennem Mette Kotte ganske talrig. Hun havde tre døtre og syv sønner, og de fleste af disse har efterladt sig mange efterkommere. Blandt de mere kendte kan nævnes H.C. og A.S. Ørsted, Viggo Stuckenberg, Otto Rung, Sigrid Undset, Poul la Cour, Valdemar Rørdam, Lauge Koch og slægterne Balslev, Bergsøe, Luja, Bredsdorff, Nellemann, Reenberg, Lange samt efterkommere af

sognepræst Peder Jensen Winther, Føns, 1650-1725 og hustru Euphrosyne Luja.⁴

Om slægten Kotte skriver C. T. Engelstoft i *Odense Byes Historie*, at den skulle være af tysk afstamning, og at den fik adelsbrev i Danmark.⁵ Det første er der ingen beviser på, og den anden påstand er afgjort forkert. Allerede de ældste kendte slægtled fører familienavnet og kan vise slægtens våbenskjold, en hvid nymåne på blå. Der findes ingen antydninger af, at den skulle have sit adelskab gennem et kongeligt våbenbrev. (Se billede side 238)

Da Kottes⁶ dukker op i kildematerialet lidt før midten af 1400-tallet, er de knyttet til mindre væbnergårde i Fyns nordøstlige herreder. I slutningen af 1400-tallet flytter et medlem (Laurids II Kotte) ind til Odense for at slå sig på handelen. Men denne linje bevarer dog en vis kontakt til slægtens smågodser uden for byen.⁷

Kildematerialet til slægten Kotte er begrænset. Hovedkonturerne viser en lavadelig slægt (væbnere), der ved at gå ind i købmandsvirksomhed i Odense og dér også at lade sig optage i bystyret som rådmænd og borgmestre integreres i det stedlige byaristokrati, der bestod dels af bredadelige familier som Mule (adlet 1444), Seeblad (adlet 1500), Bonde (adlet 1493) og Månebjælke (adlet 1505) samt en tilflyttet gren af helsingørslægten Rosenvinge (adlet 1505), dels af borgerslægter som Friis, Bager og efterkommere af Mikkel Clausen.

Disse sidste søgte ikke adelsbrev, men både i byrådet og som forretningsfolk optrådte de side om side med de byfæller, der bar adelsnavn, men havde handel som hovedbeskæftigelse, og ikke afholdt sig fra at indgå ægteskabsbånd med deres ikke adelige naboer.

Slægten Kotte gennemgik de samme faser som de andre adelige slægter i Odense. Efter tilflytningen til byen opnåede et par generationer at samle sig betydelige formuer gennem øksnehandel (eksport af opfede stude over Assens og Slesvig-Holsten til Tyskland og Nederlandene) og anden forretningsvirksomhed.⁸ Men senere valgte nogle af sønnerne (eller blev pålagt) universitetsstudier, der kunne føre til et gejstligt kald.

Mens en kirkelig karriere blev almindelig for slægterne Mule og Rosenvinge i 1600-tallet, møder vi allerede i 1500-tallet to præster, far og søn, af navnet Kotte. De bærer også slægtens sædvanlige fornavne, Laurids og Niels. Deres slægtsmæssige forbindelse med de øvrige kendte Kottes kan dog ikke fastlægges.

Økonomisk og socialt havde slægten sin blomstringstid gennem 1500-tallet. I de første tiår af 1600-tallet synes der at have været en stor dødelighed i familien, og mandslinjen uddøde. I dag kendes kun efterkommere efter Mette Kotte, der var gift med Hans Mule.

Ligstenen over Hans Mule og Mette Kotte, aftegnet af Chr. Brandt (1733-1780). De fire anevåben viser Mule, Bang i Assens, Kotte og våbenskjold for borgmester Laurids Poulsen i Kerteminde, der var Mette Kottes morfar. Foto: Det kgl. Bibliotek, Håndskriftafdelingen.

Kilderne og kildeforskningen

Slægten Kotte har været genstand for en del opmærksomhed, men der er ikke tidligere udarbejdet en samlet beskrivelse af den. Ældre optegnere har i 15-, 16- og 1700-tallet beskæftiget sig med Kottes i forbindelse med genealogiske og personalhistoriske undersøgelser af forskellige kendte Odenseslægter. Senere har andre taget tråden op, bl.a. fordi slægten gennem Hans Mules hustru Mette Kotte stadig har mange descendenter.

Men kildematerialets art og et par alvorlige fejl, der har indsnæget sig i optegnelserne på et ret tidligt tidspunkt, har ledt nogle på vildspor og forvirret andre i den grad, at de har måttet give op. I A. Thisets notater ser man således et forsøg på en stamtavle med rettelser og overstregninger, han har foretaget, inden han helt afstod fra at færdiggøre materialet. Fra nogle af sine forgængere har han overtaget de i senere værker ofte forekommende fejl vedr. Mette Kottes fædrene afstamning.⁹

Slægtens enkelte medlemmer har naturligvis også sat sig spor i samtidige kilder, retsbøger, skifter, regnskaber etc. Her optræder mest markant Nis Kotte (i Dronning Christines Hofholdningsregnskaber), hans sønner Laurids og Jørgen, samt Laurids' enke Karen Kottes – og ikke at forglemme Mette, Hans Mules. De får også behørig omtale i værker om Odense bys historie.

Men sammenhæng i slægtsforbindelserne skal fravristes de genealogiske kilder. Den ældste stamtavle, der er bevaret, findes i en skitse, udformet af Cornelius Hamsfort (1576-1627), der levede i Odense og var i familie med nogle af de derværende slægter.¹⁰

På et lille ark i postkortformat har han på latin optegnet 84 navne, der er indbyrdes forbundet med klammer og streger, som skal angive ægte-skaber, søskendeforhold og forældre-børn-sammenhæng mellem forskellige familier. I betragtning af, at nogle var gift flere gange og familieforbindelserne mellem de forskellige grupper kan virke ret komplicerede, har tydningsforsøg ikke været uden vanskeligheder – også fordi Hamsforts skrift ikke overalt er let læselig og de enkelte bogstaver millimetersmå. Men Hamsforts »labyrinth« er en meget vigtig kilde til slægterne Mule, Kotte, Seebled, Månebjælke m. fl. Den ses da også at have været benyttet af adskillige i eftertiden.

B.C. Sandvig (1752-86) har langt senere udarbejdet en stamtavle alene over Kotte og denne families ægtefæller (33 navne). Han har benyttet Hamsfort, men suppleret med to ældre generationer, som Hamsfort ikke har medtaget. Desuden har han tilføjet nogle navne, strøget andre – især kvindelinjer – og han standser ved 6. slægtled. I al sin kortfattede er Sandvig en ret god og overskuelig kilde, men den skal sammenholdes med Hamsfort, og den er ikke helt uden fejl.¹¹ (Se side 244).

Landsdommer Jacob Bircherod (1693-1737) nedstammede fra de gamle Odenseslægter og nærrede en glødende interesse for fortiden. Hans omfattende notater rummer fejl, der siden er videreført af andre. Men Bircherods indsats er uvurderlig gennem de afskrifter, han har foretaget af materiale, der senere er gået til grunde, og de mange, ofte kuriøse familieoverleveringer, han har optegnet. Bircherod henviser til »Etats Raad Adeliers genealogiske skrifter«. Det må være amtmand over Nyborg amt, Theodor von Lente-Adeler (1702-1767) til Lykkesholm, der henvises til. Antagelig har også B.C. Sandvig haft mulighed for at gennemse Adeliers samlinger, der siden synes at være gået tabt.¹²

Præsten Anders Samsing (1672-1751) har udarbejdet en slægtsbog over de adelige Odenseslægter. Hans håndskrift er aftrykt af A. Thiset i *Personalhistorisk Tidsskrift* 5. Rk. bd. 6, 1909. Samsing bygger på Bircherod. Fra ham har Samsing den misforståelse, at Mette Kottes far hed Marcus Kotte, en fejl, der er overtaget af A. Thiset 1909, G.L. Wad 1916, H.C. Clausen i *Odense Bys Historie* (ved H.St. Holbeck) 1926, Svend Larsen 1965 og *Odense Bys Historie*, bd. 2, 1984, s. 153.¹³

Odense bys første egentlige historiker, godsejer L.S. Vedel Simonsen (1780-1858), der har givet en omfattende kronologisk fremstilling af detaljer i Odense bys historie, hvor der findes en mængde personalstof, og biskop C.T. Engelstoft (1805-1889), har begge uddraget meget af deres stof fra ovennævntes håndskriftsamlinger, men de har også gennemgået meget andet arkivmateriale. *Trap Danmark* (1.-5. udgave) har sine oplysninger om slægten Kottes angivelige godsbesiddelser fra Vedel Simonsen.¹⁴

Langt senere er forskningen explicit omkring Kotte-slægten blevet genoptaget, da J.C. Baron Bille Brahe, Risinge og hans fætter dr. polit. Helge Uldall-Hansen, København i vinteren 1966-67 påtog sig det store arbejde at gennemgå primærkilderne og den senere trykte litteratur. De studerede Hamsforts »labyrinth« meget omhyggeligt. En oversigt over dens enkelte navne og slægtsforbindelserne blev udarbejdet. Deres mange analyser er meget skarpsindige, mere dybtgående end det, tidligere forskere har leveret, omend de, ifølge stoffets art og vildledt af nogle af forgængerne på dette felt, også er løbet ind i blindgyder, som igen måtte forlades.

Forfatterne nåede i løbet af få måneder ganske imponerende resultater i deres forsøg på at analysere Kotte-slægtens stamtavle og samle oplysninger om dens enkelte personer. Men arbejdet blev desværre aldrig fuldført. Resultaterne er udmøntet i deres fælles brevveksling under processen. Takket være dette meget omfattende materiale (kopi af brev-

vekslingen og fotokopier af originalmanuskripterne fra arkiverne, som godsejer J.C. Bille Brahe meget generøst har stillet til rådighed for undertegnede), har denne artikel kunnet udarbejdes.¹⁵

I forarbejdet til artiklen har jeg også kunnet inddrage nogle af de resultater, som de to seneste forskere omkring de gamle Odense-slægter – Carl Langholz og Fritz Schönwandt – har indsamlet og udmøntet; både deres trykte udgivelser og de ideer og oplysninger, jeg gennem brevveksling har fået del i.

Carl Langholz har indføjet nogle af slægtslinjerne i sin bog *Anetavle for berømte danskere, 1989*, hvor han korrekt, men i modsætning til den da herskende tradition, indsætter Laurids Kotte som fader til Mette, Hans Mules. Langholz har først efter bogens udgivelse fået kendskab til Sandvig og arbejdet videre med spørgsmålene. Da Carl Langholz også har givet et par slægtsforskningsbureauer oplysninger om sine resultater, indgår hans forskningsresultater i dupliserede slægtsbøger.¹⁶

Fritz Schönwandt har under sit arbejde med slægterne Bang på Fyn (artikel i *Personalthistorisk Tidsskrift 1980*) også samlet en del kildehenvisninger til arkivmateriale og trykt litteratur om slægten Kotte.¹⁷

De to ældste slægtled

Laurids I Kotte, 1440, og Niels I Kotte af Hallegård

I den primære genealogiske litteratur er slægtens to ældste led kun omtalt af Sandvig, der om Laurids Kotte blot kan nævne årstallet 1440 (dødsår ?) og om sønnen Niels, at han skrev sig af Hallegård og var gift med Mette Friis, hvis fader hed Brun Friis af Aslo.

Niels Kotte var ifølge Sandvig far til Laurids II Kotte til Dalby, 1480, som er den ældste i slægtsrækken hos Hamsfort.

Bircherod vil søge familiens ophav i Vends Herred, der ligger i egnen omkring Middelfart.¹⁸ Dette kan ikke verificeres fra andre kilder, men væbnerslægten Kotte synes at have haft sit tilhold på gårde i herrederne nord og øst for Odense; Lunde, Bjerger og Åsum. Ved arveskifter og giftermål har de enkelte medlemmer ændret bopæl i området. Vi ser, at sønnesønner tilskrives samme gård som deres farfar, måske som arv efter en sønneløs farbror. Tænkeligt er det også, at flere mandlige familiedlemmer havde en ejendom som fælleseje. Slægten må afgjort have omfattet flere personer og forgreninger, som nu er ukendte.

Mens Sandvig intet siger om Laurids' bopæl og ægteskab, har han lidt mere om sønnen, som han kalder til Hallegård og oplyser, at han var gift med Mette Friis, datter af en Brun Friis til Aslo. Svigerfaderen kan være identisk med Bonde Friis (søn af Claus Bondesen) i Årslevgård, Årslev Sogn, Vindinge Herred, der tilhørte en gren af Eger-Friiserne. Det er

C. Hamsfort (1576-1627)	B. Sandvig (1752-1786)
	Laurids Kotte 1440. Søn:
	Niels Kotte af Hallegaard gift med Mette Friis, Brun Friises Datter af Aslo. Søn:
Laurentius Cotta g. m. Margarita, Chetillitis Thusen de Eschelund filia Søn:	Laurids Kotte til Dalby 1480, g.m. Margrethe, Kield Thuesens Datter af Eskelund Søn:
Nicolaus Cotta, tutor S. Mariae, V.C., g.m. Marina, (datter af) Toro Ipson Suenborborgensis (og enke efter Marcus Mule). Børn:	Niels Kotte til Hallegaard, død 1518, mistede sit Adelsskab for sit Giftermaal med Maren, Thord Ipsens datter af Svendborg Børn:
I Marcus Cotta, g.m. Margarita, datter af Michael Clauson, Consul Othoniensis (hun gift 2. gang med Herman Vale)	I Laurids Kotte, død 1542, g.m. Karen, Laurids Poulsons Datter af Kierteminde – 4 børn:
II Laurentius Cotta, g.m. Catharina, datter af Laurentius Paulii, Consul Cardamonii – 2 børn:	1. Mette Kotte, g.m. Hans Mule, 2. Maren Kotte, g.m. M(agister) Jesper Mule, 3. Marcus Kotte, Raadmand i Odense 1586. 4. Niels.
1. Metta, g.m. Ioannes Mule, 2. Marcus g.m. filia Nicolaii Mullus (Maren)	II Marcus Kotte, død 1529, g.m. Margrete Mikkel Clausens Datter, død uden børn
III Georgius Cotta, Consul, g.m. Christina, datter af Petrus Christianii (Månebjælke) – 3 børn:	III Jørgen Kotte, Borgmester i Odense 1551, g.m. Kirsten, Peder Christophersensdatter, – 9 børn:
1. Laurentius, 2. Nicolaus, 3. Petrus	1. Laurids Kotte, 2. Niels Kotte, 3. Peder Kotte, 4. Saxe Kotte, 5. Marie Kotte, 6. Mette Kotte, 7. Johanne Kotte, 8. Karen Kotte 9. Barbara Kotte

De to stamtavler stemmer i hovedtrækkene overens. C. Hamsfort sætter med rette Marcus Kotte som den ældste af de tre brødre, men mangler nogle af Jørgen Kottes mange børn. Til gengæld har B.C. Sandvig fejlagtigt tillagt Laurids Kotte to ekstra børn, Maren og Niels.

derfor også nærliggende at identificere Hallegård med Hollufgård, Fraugde sogn, Åsum Herred.¹⁹ Bonde Friis, der var gift med en Tinhuus, havde ejendom i Årslev og nævnes i 1446.²⁰

Tredje slægtled

Laurids II Kotte til Dalby – indflytter til Odense

Denne Laurids Kotte skrives af Sandvig »til Dalby«. Dette er også tilfældet hos Bircherod, der benævner ham armiger (væbner), og som også har den forvirrende meddelelse om, at han flyttede fra Vends Herred over til Odense.²¹ Laurids Kotte er den første af slægten, vi har kendskab til, der valgte at opgive landboforholdene for til gengæld at tage fast ophold i byen, hvor han vel har ernæret sig ved handel, suppleret med de indtægter hans gård eller gårde har kunnet afgive.

Laurids Kotte blev gravsat i Gråbrødre Kirke. Bircherod har tegnet og beskrevet hans nu forsvundne ligsten, der viste Kottes våben, omgivet af hans initialer L.K. og hustruens M (Margrethe). På stenens kant har Bircherod søgt at tyde en ældre, nedslidt indskrift: »Dns Waldemar Windsflet Miles (Ridder)«. Bircherod skriver, at »denne Waldemar Windsflet var een af de fornemmeste iblandt adelen og een ypperlig og mandhaftig stridsmand. Han døde i Odense efter Hvidtfelds sigelse pag. 791, Anno 1435 den 24. may, og blev begravet i Graabrødre Kirke, som denne ligsten udviiser, men jeg kand ikke viide af, af hvad aarsag, der tales om disse tvende på een sten.«²²

Waldemar Winsflet/Wohnsflet var altså begravet i Gråbrødre Kirke. 40-45 år senere har Laurids Kotte eller hans efterladte købt det gamle gravsted og genanvendt gravstenen, som fik afslebet det centrale midterparti og påført forbogstaver og våben for gravelejens nye indvåner. Det var slet ikke usædvanligt, at man ved køb af et lejersted genbrugte forgængerens ligsten. Jacob Bircherod må have vidst, at f.eks. Thomas Kingo i 1694 købte sin forgænger biskop Jacob Madsens gravsted og lod det indrette til sin nys afdøde hustru. Også da blev den oprindelige ligsten fra 1606 over Jacob Madsen Vejle afslebet og genanvendt.

Om Laurids Kottes ægteskab meddeler Hamsfort, at han var gift med Margarita, datter af Chetillus Thusen de Eschelund, hvis navn Sandvig har fordansket til Kield Thuesen af Eskelund.

Der har hersket stor usikkerhed om beliggenheden af den gård, Eskelund, hvorfra Laurids Kotte hentede sin Margrethe. *Trap Danmark* vakler mellem tre muligheder, hvoraf 5. og seneste udgave dog som den mest sandsynlige peger på Eskelund i Skeby Sogn, Lunde Herred, vest for Odense Fjord.²³ Heri ser Trap afgjort rigtigt. En Peder Jensen, søn af landsdommer Jens Mikkelsen, Eskelund, blev adlet 1459 og fik et skjold,

hvis motiv, et hjortegevir, lå tæt op ad hans halvbroder Matts Kjeldsens. Denne Matts Kjeldsen var søn af Kield Tuesen, Anderupgård, Lumbysogn – også i Lunde Herred og ikke langt fra Skeby.

Kjeld Tuesen, Laurids Kottes angivelige svigerfar, sad på Anderupgård og landsdommeren, Jens Mikkelsen på Eskelund. Kjeld Tuesen var fader til Matts Kjeldsen, hvis yngre halvbror var Peder Jensen, landsdommerens søn. Matts moder må efter Kjeld Tuesens død være blevet gift med landsdommer Jens Mikkelsen på Eskelund.

Margrethe, Laurids Kottes hustru, var datter af en ukendt kvinde, der først var gift med Kjeld Tuesen, Anderupgård, der nævnes 1419 og 1423, derefter med landsdommer Jens Mikkelsen i Eskelund. Årstallene taget i betragtning er der størst sandsynlighed for, at Laurids Kottes hustru først er blevet født i moderens andet ægteskab på Eskelund.²⁴

Disse væbnerslægter i Lunde Herred, hvortil også kan inddrages Hans Mule, Mulernes stamfader, og Laurids II Kotte fra Dalby på den anden side af Odense Fjord, synes at være knyttet tæt til hinanden ved ægteskaber og andre familiebånd. Medlemmer af disse familier flyttede til Odense for dér at skabe sig en bedre fremtid.²⁵

Kildematerialet opgiver kun ét barn af Margrethe Jensdatter og Laurids Kotte, en søn, Niels II Lauridsen Kotte, men der kan naturligvis have været flere børn.

Fjerde slægtled

Rådmand Niels II Kotte til Hallegård og af Eskelund ca. 1460-1518

Niels Kotte har haft sin faste bopæl i Odense, hvor han blev rådmand, og har, som det fremgår af dronning Christines hofholdningsregnskaber, oparbejdet en ikke helt ubetydelig handelsvirksomhed.²⁶

Det miljø, Niels Kotte færdedes i, kan karakteriseres gennem de kredse, han og hans sønner ved deres ægteskaber knyttede sig til. Hamsfort skriver, at Nicolaus Cotte, tutor S. Mariæ (kirkeværge) V.C. Virum consularum, (rådmand), blev gift med Marine, datter af Thoro Ipson, Suenborgiensis. Sandvig tilføjer, at Niels Kotte skulle have mistet sit adelskab »for sit giftermål med Maren (Marine) Thord Ipsens datter af Svendborg«.

Det lyder dramatisk, men skal næppe tages særlig bogstaveligt. Marine Thordsdatter havde tidligere været gift med den adelige Marcus Mule i Odense, uden at det tilsyneladende fik konsekvenser for ham, og to af Marines sønner med Niels Kotte optræder i 1535 blandt de adelsmænd i Odense, der skulle udruste heste til kongen.²⁷

Niels Kottes svigerfar i Svendborg har sikkert også været købmand, og datterens to ægteskaber førte hende ind i det odenseanske handels- og

byaristokrati. Hun ses da også efter sin anden husbands død at have videreført en del af hans forretning.

Marines datter af første ægteskab, Mette Mule, blev også gift to gange. Begge hendes mænd var fremtrædende købmænd i Odense, Jørgen Bune (Bonde) og Herman Vale.

Marines og Niels Kottes tre sønner giftede sig alle ind i lokale byaristokratiske familier: Marcus (opkaldt efter moderens første ægtefælle) blev viet til Margrethe, datter af den velhavende købmand Mikkell Clausen, der som tilhænger af Christian II senere kom i store vanskeligheder. Marcus Kotte døde 1529 ifølge Sandvig »uden børn«. Laurids III Kotte blev gift med Karen, en datter af borgmesteren i Kerteminde, Laurids Poulsen (om hende, siden kaldet Karen Kottes, se senere). Den tredje bror, Jørgen Kotte, indgik ægteskab med Kirsten, datter af Peder Christensen (Månebjælke), som blev adlet i 1511 af kong Hans. Peder Christensens svigerfar, Odenseborgmesteren Peder Bonde havde opnået adelsbrev i 1493.

Niels Kotte og hans sønner var således solidt forankret i byens dominerende familier, der også besatte borgmester- og rådmandsposterne. Blandt indehaverne af borgmestersædet i rådmand Niels Kottes tid kan nævnes Peder Bonde 1493-1512, Christen Mule 1496-1505, Mikkell Pedersen Akeleye 1506-39 og Mikkell Mule 1528 og 1537.

Kulturelt og økonomisk betød det meget for Odense, at kong Hans' gemalinde, dronning Christine slog sig ned i byen, hvor hun dels opholdt sig på Næsbyhoved Slot, dels på sin gård inde i byen i henved 20 år indtil sin død 1521.

I dronningens regnskabsbøger kan vi få et indblik i de lokale bymattadorers handelsvirksomhed, hvad angår de varer, de kunne afsætte til dronningens hofhusholdning – varer, der i stor udstrækning skulle importeres og som naturligvis også er blevet solgt til andre kunder på Fyn end dronning Christine.²⁸

Borgmesteren Mikkell Pedersen Akeleye optræder jævnligt i dronningens regnskabsbøger, når der skulle ydes betaling for de varer, han havde leveret. Også den lidt ældre Niels Kotte optræder her som hofleverandør til dronning Christines hushold. Regnskabsholderen noterer således i 1507, at han har betalt 12 mr. (mark) til »Nis Kotte fore itt sticke swort (et stk.sort) klæde, myn frues drenge finge 2 kleder aff«. Dronningen forsynede sine tjenestefolk med klædestof, som var importeret af købmændene. 1510 får Niels Kotte betaling for »2 1/2 alne klede, en myn frues stalddreng fick till kiortell«.

Niels Kottes forretningsforbindelser med dronningen er omtalt 15 gange i årene 1504-13 i de bevarede regnskaber. 1509 sælger han sort

leidisk klædestof sammen med vesterlandsk og groft stof. Niels Kotte kunne også levere voks og andre artikler. I 1507 »40 mr. gaff jeg (regnskabsføreren) Niels Kotti fore swortt leidesk oc fore vesterlendesk og fore grofftt klede oc fore mylekull (trækul, brændt i en mile) oc fore krigeske (holdbare) æble, oc war thet groffue klæde som fadebordszqwinen (husjomfru, husholderske) Mette fick paa slottet 6 alne aff oc Kirstine 1 alne oc 1/2 till myn frves behoff, ther Kroger (skrædderens navn) suwde hende nade then kobe«.

Men det er uldstofferne fra Nederlandene, der dominerer i Niels Kottes leverancer til dronning Christines hof: leidesk (fra Leyden), hagensk (fra Haag), nersk (fra Naarden i Nordholland).

Gennem flere århundreder havde man i disse og andre nederlandske og tyske byer oparbejdet en blomstrende produktion af uldklæde, der efter vævningen gennemgik en række processer, som gjorde stoffet langt finere og smukkere end det almindelige hjemmevævede vadmel.

Uldtøjet blev valket og nopret, hvorefter de heraf opkradsede uldhår skulle afklippes. Derefter blev klædet presset, børstet og krympet. Når det så var farvet, skulle det i byens klædehal gennemgå en kvalitetskontrol. Her kasseredes de dårligste produkter. Men slap det igennem nåleøjet, blev klæderullen mærket med en blyplombe, hvorpå byens våben eller et bomærke var indstemplet. Det skulle sikre kvaliteten. Så var »mærkevaren« færdig til eksport. Blandt de klædeplomber, arkæologerne har fundet i Danmark, udgør Leydens, der viser to korslagte nøgler, den største gruppe.²⁹

Leyden er ifølge regnskaberne hovedleverandør af Niels Kottes afsætning til dronningen. Hans forretning blev videreført i et vist omfang af enken, nu kaldet Marine Kottes, indtil dronning Christine selv døde 1521.

I 1514 holdt Christian II retterting i Odense, »hvor da blandt flere andre også os elskelige Niels Kotte til Eskelund og kirkevæрге til Vor Frue var nærværende for at dømme«.³⁰

Niels Kotte opgives hos Sandvig at være død 1518. Hans gravsted er i dag forsvundet. Han er næppe begravet i faderens kirke, Gråbrødre, snarere i Vor Frue, hvor han var kirkevæрге. Marine overlevede ham i en årrække. Hun er nævnt i 1532 sammen med Sønnen Laurids III.³¹

Femte slægtled

Kotte-brødrene i Odense (døde henholdsvis 1529, 1542 og 1551)

Niels Kottes tre sønner, Marcus, Laurids og Jørgen, fulgte i faderens fodspor. Den generation, de tilhørte, blev udsat for mange kriser, dramatiske begivenheder og store politiske og religiøse omskiftelser.

I deres barndom og ungdom syntes den katolske kirke velbefæstet. I stiftsbyens kirker og klostre læstes de daglige messer. Den gamle Niels Kotte og hans sønner har kunnet følge billedskæreren Claus Berghs arbejde med den store altertavle, som den fromme dronning Christine havde bestilt til Gråbrødre Kloster, som hun havde udvalgt til gravkirke for sig og sin familie.

Kongerne Hans og Christian II aflagde hyppige besøg i Odense, hvor den iltre og snu biskop Jens Andersen Beldenak kunne yde dem store tjenester, men også sætte dem i betydelig forlegenhed.

Borgerkongen Christian II's flugt til udlandet og senere fængsling har også givet anledning til overvejelser og diskussioner, købmandsfamilierne imellem. Det kunne være farligt at vise al for megen sympati med den detroniserede konge – hvad en af Kotternes nærmeste fik at føle (jvf. nedenfor).

Selv om reformationsrøret ikke synes at have givet sig så skarpe udslag i Odense, som tilfældet blev i Viborg, Malmø og København, kunne den nu fremspirende kritik af paven og den katolske kirke splitte familier og venskaber. Således siges det, at Frands Berg, søn af den ivrigt katolsksindede billedskærer Claus Berg, om natten rev de afladsbreve ned, der om dagen var slået op på kirkedørene.³²

Borgerne i Odense havde også mulighed for at lade deres børn informere af en ung student fra Ribe, Peder Palladius, der en kort tid var skolemester her og blev protegeret af Odenses borgmester Mikkell Pedersen Akeleye. Allerede i 1531 søgte Palladius til Wittenberg for dér at fordybe sig i studier af Luthers tanker. Hjemme i Odense havde man dog også mulighed for at høre en luthersk prædiken, når den unge Jørgen Sadolin fra Viborg besteg prædikestolen.

De mange politiske, sociale og religiøse modsætninger endte i en katastrofe – den grusomme borgerkrig Grevens Fejde 1534-36. Grev Christoffers og Christian III's landsknægte kæmpede på Fyn, og menigmand måtte bære de tunge omkostninger. Tre gange blev Odense udplyndret.

Byaristokratiet synes at have været i indbyrdes uenighed om, hvilket parti man skulle støtte. Da Christian III's tropper i 1535 vandt et slag på Fyn ved Fjeldsted, blev det den tidligere borgmester Mikkell Mule og rådmand Hans Friis, der den 22. marts 1535 måtte stå i spidsen for den deputation, der skulle hylde den unge konge, mens de to fungerende borgmestre (Akeleye og Jep Unkersen) holdt sig borte. Alligevel slap byen ikke for plyndring efter slaget ved Øksnebjerg senere på året.³³

Da krigen var overstået, blev reformationen indført. I Odense indsattes Jørgen Sadolin som superintendent (biskop). Reformatorerne tog adskillige menneskelige hensyn til tilhængerne af den gamle kirke, men

der blev også sat grænser: Munkene i Sct. Knuds fik som i andre klostre tilladelse til at blive boende deres tid ud, men de klagede til borgmester Hans Friis over, at de af Sadolin nu »vare tvungne til at lade deres hår vokse og ikke mere på munkevis at rage dem en platte (tonsur), da han ellers ville forbyde dem at holde gudstjeneste«. ³⁴

Nye tider, nye skikke! Dette slægtled måtte omstille sig på mange, dybtgående forandringer. Efter borgerkrigen skulle modsætningerne udjævnes og kræfterne samles om at genopbygge byen og dens erhvervs- liv.

Økonomisk fik Danmark en opgangstid. Stigende priser på landbrugsvarer gav mange herremænd mulighed for at udskifte deres gamle, lave bindingsværksvåninger med stolte renæssanceborge. Udenrigs- handel, ikke mindst med stude, gav gode, og ofte styrtende høje, indtægter til byernes købmandsaristokrati, der nu kunne indrette sig på en levedod, deres fædre næppe havde turdet drømme om.

Femte slægtled 1

Marcus Kotte den ældre, død 1529 og hans svigerfar, Mikkell Clausen

Marcus Kotte, der er opkaldt efter sin moders første mand, Marcus Mule, anføres hos Hamsfort som den første og ældste af Niels' og Marine Thordsdatters tre sønner. Sandvig placerer ham som nr. 2. Begge lader ham være gift med Margrethe, Mikkell Clausens datter, og Sandvig tilføjer hans dødsår 1529 og skriver, at han var »uden børn«. Marcus er altså død tidligt, længe før sine to brødre.

Hans enke Margrethe blev ifølge Hamsfort gift med en anden købmand, Herman Vale. Han var enkemand efter Mette Mule – datter af Marcus Mule og Marine Thordsdatter. Denne Mette Mule havde tidligere været gift – også med en købmand Jørgen Bune (Bonde).

Marcus Kottes svigerfar, den rige odenseanske købmand Mikkell Clausen, kom i 1530'erne ud for mange genvordigheder på grund af sine forbindelser med den landflygtige og senere fængslede konge, Christian II. ³⁵

Mikkell Clausen var besvogret med Kotterne: datteren Margrethe som nævnt gift med Marcus, og en søn, Claus Mikkelsen, blev senere gift med enken efter hans bror Laurids, Karen »Kottes«.

Hamsfort tildeler Mikkell Clausen (som han kalder Consul Othoniensis) fem børn: Nicolaus (Claus), Margarita, Marine, Catharine og Herman.

Mikkell Clausen, der som sine kolleger handlede med øksne og klædestoffer, havde også haft forretningsforbindelser med dronning Christines hof og med medlemmer af godsejeradelen, som, når de kom i en betrængt situation, kunne låne penge af ham.

Da Christian II i 1531 planlagde sit togt til Norge for derfra at tilbageerobre sine riger, sendte han i forvejen hemmeligt breve om bistand til formodede sympatisører i Danmark. Blandt modtagerne var Mikkel Clausen i Odense, der vel havde kendt kongen fra tidligere tider, da denne besøgte moderen i Odense.

Selv om den forsigtige Odensekøbmand efter eget udsagn overgav de to breve, han havde modtaget, til Frederik I's repræsentant i byen, Knud Gyldenstjerne, da han ikke ville være den forræder, hans uvenner beskyldte ham for at være, skaffede sagen ham overordentlig store ubehageligheder.

Den betændte politiske situation, kongens og højadelens skræk for den afsatte Christian II's mulige generhvervelse af riget, og vel også udsigterne til at kunne beslaglægge Mikkel Clausens anselige formue, førte den arme købmand til randen af total ruin.

Kunne et eventuelt forræderisk forhold bevises, ville han kunne straffes på livet. Indledningsvis blev hans gård i Odense forsejlet og inventaret optegnet, antagelig i 1531. Denne bofortegnelse giver et indblik i, hvorledes en af de rige købmænd i byen kunne indrette sig med bolig, indbo og varelager.³⁶

Til held for familien trak sagen dog i langdrag. Mikkel Clausen selv opnåede i 1536 et beskærmelsesbrev, om end selve sagen ikke synes afsluttet. Da det nye styre var etableret efter Grevefejden, kunne sønnen Claus Mikkelsen afslutte den positivt og endda i 1541, da faderen formodentlig var død, optage gamle gældsposter til faderens skyldnere blandt højadelen og sagsøge dem. Således slap dette købmandshus trods alt igennem den ubehagelige og farlige sag.

Femte slægtled 2a

Laurids III Kotte til Dalby og borger i Odense o. 1495-1542

Laurentius Cotta var ifølge Hamsfort gift med Catharina, datter af Laurentius Pauli, Consul Cardamonii (Borgmester i Kerteminde). Sandvig har samme oplysning: Karen, Laurids Poulsons datter af Kierteminde. (Catharina = Karen).

Ifølge Hamsfort havde Laurids og Karen to børn: Metta, gift med Johannes Mule (den i artiklens indledning omtalte Mette Kotte, gift med den kendte øksnehandler Hans Mule til Nislevgård) og Marcus (Kotte den yngre), gift med en datter af Nicolaus Mullus.

Sandvig tildeler fejlagtig ægteparret yderligere to børn, Maren og Niels (herom: se afsnittet Sjette slægtled og efterkommere), og ansætter Marcus' dødsår til 1586. *Nyt Dansk Adelsleksikon* har dog 1590.³⁷

Bircherod udviser en vis usikkerhed omkring navne og oplysninger

vedrørende disse slægtled, men han lader Laurids Kotte skrive sig »til Dalby« i lighed med farfaderen af samme navn. Oplysningen er derefter overtaget af Vedel Simonsen og derfra optrykt i *Trap Danmark*.³⁸

Laurids har som sin far og brødre drevet købmandshandel, men de har sikkert sideløbende hermed haft indtægter af de anpartede, de havde arvet af slægtens væbnergods (Dalby). Uanset faderens mulige mesalliance optræder Laurids sammen med sin broder Jørgen i en fortegnelse over de adelsmænd, der 1535 skulle stille heste til kongens krigstjeneste – dog kunne de to Kotte-brødre nøjes med tilsammen at udruste én hest med rytter. Deres bror Marcus Kotte den ældre har været død på dette tidspunkt.³⁹

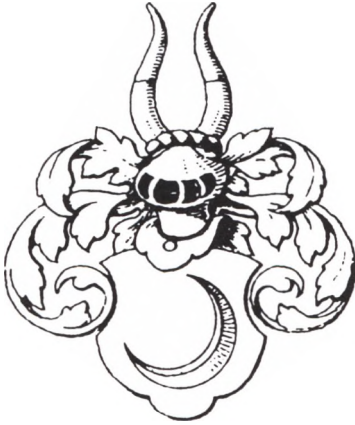
Laurids optræder desuden i arkivmaterialet, da han 23. sept. 1532 bekræfter en handel mellem Knud Andersen i Anderup og Sct. Annæ Gilde i Odense.⁴⁰ I 1539 udfører en Laurids Scotte (læs Kotte) 135 øksne over Haderslev,⁴¹ og i 1540 fik han og hans arvinger brev på et jordstykke, der lå ved Helliggeists hovedgård i Odense.⁴²

Laurids synes dog ikke at være blevet særlig gammel. Han er sandsynligvis født i 1490erne (Hans mors første husbond, Marcus Mule, nævnt 1486). Det er blevet betvivlet, om Sandvigs angivelse af Laurids dødsår til 1542 står til troende, da Kerteminde tingbøger oplyser, at Knud Jørgensen og Laurids Kotte mandagen efter Sct. Hans dag 1552 skødede en gård til Peder Remsnider i Kerteminde.⁴³ Den Laurids Kotte, som optræder her, er sikkert et yngre familiemedlem, Jørgen Kottes unge søn af samme navn. Også Karen Kottes to følgende ægteskaber, hvoraf det ene må være indgået før 1552, taler stærkt for, at Sandvigs årstal 1542 er rigtigt.

Laurids' enke kaldtes resten af sit liv Karen Kottes efter sin første mand. Det har givet anledning til senere misforståelser. Karen Kottes var ikke selv af slægten Kotte.

Karen Kottes indgik siden i endnu to ægteskaber, der begge blev vel-signet med afkom. Hun skaffede sig efterhånden en selvstændig position i byen gennem handel og som indehaver af anselige beboelsesejendomme. Kongen lod ved flere lejligheder sine fornemme gæster indkvartere i Karen Kottes hus.⁴⁴

Da både hun og søsteren har efterladt sig mange efterkommere, vil det være naturligt her at tildele hende og hendes nærmeste familie et selvstændigt afsnit. Forinden skal det understreges, at de eneste sikre efterkommere fra slægten Kotte, der kendes i dag, alle kan føres tilbage til Mette Kotte (gift med Hans Mule), datter af Karen »Kottes« og hendes første husbond Laurids III Kotte.

Slægten Kottes enkle våbenskjold, en hvid halvmåne på blå baggrund. Gengivet efter Svend Tito Achen: *Danske adelsvåben*. 1973.

Femte slægtled 2b

Karen Lauridsdatter »Kottes« fra Kerteminde og hendes nærmeste familie

Karen »Kottes« var datter af borgmester i Kerteminde, Laurids Poulsen (død tidligst 1512) og en Kirsten Lauridsdatter. Borgmesteren havde endnu en datter, Mette, der i dette afsnit vil blive omtalt først. Søstrene blev gift henholdsvis tre og to gange.

Næsten al Odenses ud- og indførsel søværts foregik via Kertinge Nor. Varerne kørtes med vogne fra Odense til Munkebo eller Kerteminde. Sejlads gennem Odense Fjord ud til den smalle åbning Meskovgab eller Mesingesund (nu Gabet) benyttedes sjældent, da fjorden var grundet og lavvandet. Først da en hollandsk skipper i 1682 under en storm blev drevet ind i Odense Fjord og ved et tilfælde opdagede en anvendelig sejlrende, kunne odenseanerne begynde at anvende fjorden til skibssejlads.

Kerteminde blev en slags stabelstad for stiftsbyen og blev en ret anseelig købstad. Vi ved, at nogle odenseanske købmænd senere byggede handelsgårde som filialer i Kerteminde.

De to byer samarbejdede, men der kunne ifølge sagens natur også opstå interesse modsætninger og personlige konflikter. Således ihjelslog en gruppe Kertemindeborgere o. 1512 i Broløkke (Viby Sogn) en fremtrædende odenseaner, Hans Knudsen. Kertemindeborgerne måtte indgå forlig og betale bøder til den dræbtes arvinger. På Fyns landsting blev 1512 udfærdiget et orfejdebrev, hvor den dræbtes arvinger forsikrede, at efter indgået bod og forlig måtte der ikke siden øves hævn på gerningsmændene eller deres frænder. Brevet bar seks segl, hvoraf der tidligere fandtes brudstykker af de fire, der alle viser bomærker.⁴⁵

Borgmester »Laurenz Poelsen« er naturligvis nævnt i brevet som en af garanterne for, at kertemindeborgerne vil respektere forliget, og at deres »efterkommere, borgere i Kerteminde, og alle deres samfrænder og venner, fødte og ufødte« vil overholde orfejdebrevet ubrydeligt »indtil evig tid«. Om et af bomærkeseglene er borgmesterens, eller hans segl er blandt de to, som er gået tabt, er usikkert. I brevet omtales landsdommeren, men ikke borgmesteren, som »velbyrdig«, adelig.

Imidlertid fremtræder han ofte i senere genealogisk litteratur fejlagtig som tilhørende slægten Kotte. Det skyldes sikkert en fejllæsning i Hamsforts »labyrinth«, hvor Consul Cardamonii er blevet læst som Cotta, Cardamonii. Bircherod omtaler i en håndskreven anetavle ægteparret i Kerteminde uden at knytte navnet Kotte til dem. Men Anders Samsing har i sine optegnelser om slægten Seeblad oplyst, at Jørgen Knudsen Seeblad var gift med »Mette Kotte, (datter) af Laurs Poulsøn Kotte af Kirteminde og Kirsten Lauridsdatter«. Samsing kan selv have fejllæst Hamsfort eller skrevet af efter en anden, nu forsvunden kilde, der indeholdt fejllæsningen.¹⁶

Under alle omstændigheder har Samsing givet anledning til, at Kertemindeborgmesteren er blevet indlemmet i Kotte-slægten, omend det har været forbundet med meget store vanskeligheder at sandsynliggøre en sådan forbindelse. Fejlen er overtaget af Thiset, der lod Samsings meddelelser aftrykke i *Personalthistorisk Tidsskrift*, hvorfra andre har overtaget misforståelsen.¹⁷ Thisets efterladte papirer viser som nævnt, at han har fundet materialet om slægten Kotte så modstridende og forvirret, at han har opgivet at færdiggøre et arbejde om denne slægt. Til gengæld har H.F. Rørdam nøje nærlæst den utydelige tekst i Hamsforts labyrinth og aftrykt dens meddelelser om slægten Kotte helt korrekt.¹⁸

Når det med fuld sikkerhed kan afvises, at Laurids Poulsen skulle have tilhørt slægten Kotte, skyldes det dog, at vi er bekendt med hans våbenskjold, og det viser ikke Kotternes liggende nymåne. Hans våben er indhugget på de ligsten, datterdatteren Mette og hendes mand, Hans Mule til Nislevgård meget forudseende, mens de endnu var i live, lod udføre til deres eget kommende hvilested. Selv om det yderste våbenskjold på stenens højre hjørne (Laurids Poulsens) desværre er temmelig beskadiget i det bevarede brudstykke af stenen, viser flere tegninger af gravmælet fra 1600-tallet, at borgmesteren (Mette Kottes morfar) i sit våben førte et plantemotiv, en stængel, hvorfra der udgår tre grenagtige formationer med aks eller blade.

Baggrunden for dette våben og borgmesterens mulige adelskab er usikker. I orfejdebrevet af 1512 omtales han som sagt ikke som ærlig og velbyrdig, men det udelukker naturligvis ikke, at han kan have tilhørt en

af de fynske lavadelsslægter – måske Hvitaks fra Langeland eller en Bang-slægt fra Bogense.⁴⁹

Hans datters svigersøn, den fyrige og standsbevidste Hans Mule, lå i stadig konflikt med sine omgivelser i Odense. Men i modstandernes mange angreb indgår intet om, at hans ligeså stridbare og hovmodige hustru adelskab skulle kunne anfægtes. Ægtefællerne satte da som nævnt også deres forældres fædrene våbenskjolde prydet med vesselhorn – og for Mules vedkommende en halv springende ulv – på deres gravmonument.

Borgmesterens hustru Kirsten Lauridsdatters afstamning er endnu mere usikker, da vi ikke kender hendes eventuelle våben.

Laurids Poulsen og Kirsten Lauridsdatter efterlod sig som anført to døtre. Den ældste Mette Lauridsdatter (død 13.7.1563) var gift to gange, først med den i 1500 af kong Hans adlede købmand, Jørgen Knudsen Seeblad. Om ham vil Samsing vide, at han forærede Gråbrødre Kirke »de messingpiller, som separerer Choret«. Dette er næppe sket uden samvirke med kirkens fornemme mæcen, dronning Christine. I dette ægteskab fødtes sønnen Knud Jørgensen Seeblad (1512-80), der i sit andet ægteskab opnåede at få 15 børn i løbet af 23 år.⁵⁰

Efter Seeblads død 1514 blev Mette gift med den senere borgmester Hans Friis, død 1551, en bror til søsterens mand nr. 2, Thomas Friis. I dette ægteskab fødtes den senere rådmænd Jørgen Hansen Friis (o. 1515-1566), der ifølge tidens skik var opkaldt efter moderens første afdøde ægtefælle. Hans Friis' ligsten findes i dag på Møntergården. Jørgen Friis giftede sig med Barbara Pedersdatter (o. 1520-1557), hvis forældre var den i 1511 adlede Peder Christensen Månebjælke (o. 1480-1546) og Karen Pedersdatter Bonde (o. 1490-1549). Hendes far, borgmester Per Bonde, adlet 1493, nævnes ret ofte i dronning Christines hofholdningsregnskaber.⁵¹

Laurids Poulsens yngre datter, Karen Lauridsdatter »Kottes« opnåede som nævnt at stå brud tre gange. Hun giftede sig efter Laurids Kottes død 1542 med svogeren Thomas Friis, hvis fornavn kun kendes fra Hamsforts labyrint. De havde en søn Christian Friis.

Karen Kottes ægtede tredje gang Claus Mikkelsen, hvis far, den ulykkelige Mikkel Clausen, er omtalt i afsnittet om hans svigersøn, Marcus Kotte den ældre. Claus Mikkelsen må antages at være død før 1572, da Karen Kottes dette år optræder som selvstændig indehaver af sin gård i Odense ved indkvarteringen af hertug Ulrik af Mecklenburg.⁵²

I sidste ægteskab fødtes ifølge Hamsfort to døtre, Marine, der blev gift med Jørgen Andreasen, og Christine. Hertil må føjes en tredje, Anna Clausdatter.⁵³

Svend Larsen skriver om rådsaristokratiet i Odense og her om mænds muligheder for social fremgang ved at ægte en købmandsenke, at dette »tyder på, at det ikke er mændene, men kvinderne, der danner det kontinuerlige element i bysamfundet. Gennem et nyt ægteskab kunne enken beholde sin afdøde ægtefælles gård og forretning, og det er ganske betegnende, at man ikke har lagt vægt på den ulige alder mellem ægtefællerne, som ofte kunne være tilstede.« Således kunne enker som Marlene Thordsdatter og Karen Kottes fortsætte deres husbonds handelsvirksomhed.⁵⁴

Karen Kottes viste sig i sin enkestand at være lige så djærv i købmandskab som sine mandlige slægtninge. Hun opnåede at blive en af byens rigeste indvånere, hvad der blandt andet indebar den ære, at hun måtte stille sit hus i Overgaden til rådighed, når kongen havde behov for at indkvartere fornemme gæster i byen.

Odense lå centralt på hovedfærdselsåren mellem det sydlige Jylland og Øst-Danmark. Når kongen inviterede udenlandske gæster, der skulle rejse gennem hertugdømmerne over Fyn til København, var der behov for gode overnatningsmuligheder i Odense. Det samme var tilfældet, når han indkaldte til møder i den fynske stiftsby.

Da Odense manglede standsmæssige herberger, fik magistraten pålagt at finde et bekvemt domicil i stadens rige købmandsgårde, hvis ejere naturligvis skulle have behørig betaling for udgifterne til gæsternes fortæring.

Da Frederik II i 1572 holdt bryllup med Sophia af Mecklenburg, overnattede hendes far, hertug Ulrik, med sit følge på 88 personer og 88 heste i Odense. Hertugen selv blev som sagt indkvarteret hos Karen Kottes.

Det kneb dog for byen at få betalingen godtgjort. Fire år efter androg man kongen om at få sagen bragt i orden. Ud fra rentemesterens regnskab kan det ses, hvorledes de fornemme gæster var fordelt i byen, og hvad hver enkelt havde fortæret. For hertug Ulriks ophold skyldtes til Karen Kottes 9 mark og 6 1/2 rigsdaler. Hos hendes svoger Jørgen havde 11 personer spist og drukket samt fodret deres heste for 30 mark, og hendes søn Marcus havde lagt 4 mark ud til havre og rugfoder for 7 heste. I alt havde byen 324 1/2 mark og 4 skilling til gode.

Kort efter, i 1578, beordrede kongens rentemester lensmanden i Odense, Jørgen Marsvin, at afregne til Karen Kottes for hertug Hans' fortæring; hun havde haft nyt fornemt gæsteri.⁵⁵

Frederik II behøvede ikke at have moralske skrupler, når han forhalede udbetalingerne. Byens førende købmænd bl. a. Oluf Bager, Hans Mule og dennes svigermor Karen Kottes, tjente ganske store formuer på leveringer til kongens hære under Den Nordiske Syvårskrig 1563-70. Be-

talingen blev ydet i form af kvæg og korn fra krongodserne eller mod gældsbreve. De Odensekøbmænd stod sig ganske godt ved disse transaktioner.

Kongen opholdt sig ikke sjældent i Odense, hvor han omgikkes personligt med Oluf Bager og Hans Mule. De måtte da også bære en indkvartering i 1580, da kongen afsluttede forhandlingerne om arvedelingen af hertugdømmerne med sine to farbrødre og sin yngre bror. Ved den lejlighed var Karen Kottes værtinde for hertug Hans den Ældre, mens Hans Mule kunne beværte hertug Adolf og Oluf Bager hertug Hans den Yngre.⁵⁶

I 1583 modtog Karen Kottes endnu en gæst fra den store verden, rigsmarsken Peder Munk, der havde været meget aktiv i den tidligere krig mod Sverige. Det var Peder Munk, der nogle år senere skulle bringe Frederik II's datter, Anna, til hendes forestående bryllup med James VI af Skotland. Af storme blev han da tvunget til at overvintre i Norge. Som følge heraf dømtes en gruppe kvinder til heksebålet, angiveligt for at have fremkaldt stormene ved deres trolddomskunster.⁵⁷

Karen Kottes fik således som enke en række meget aktive år. Da hun døde i 1590/91, gav arveskiftet anledning til en del stridigheder mellem svigersønnen Christoffer Nielsen Bang og de øvrige arvinger.

Hendes gård har ligget i Overgade 12, men hun synes også at have ejet kirkejord i Kerteminde og en enghave i Næsgyden ved Assens. Den blev antagelig overtaget af datteren Anne Clausdatter, der omkring 1618 bortsolgte et stolestade i Assens Kirke. Dette engstykke blev længe kaldt Karen Kottes have.⁵⁸

Stednavnet Kottes Krog i Kærumsogn, Bågherred, lige syd for Assens er måske også et minde om Karen Kottes besiddelser, hvis ikke navnet går meget længere tilbage til den sidegren af slægten, der i begyndelsen af 1500-tallet leverede en præst til Sandager sogn, Bågherred, nord for Assens (se Ekskurs).⁵⁹

Femte slægtled 3

Jørgen Kotte, borgmester i Odense, død 1584

Jørgen Kotte var tredje og længstlevende søn af Niels II Kotte til Hallegård og den »uadelige« Marine Thordsdatter. Som omtalt fik faderens angivelige mesalliance ingen betydning for sønnerne.

Jørgen Nielsen Kotte var som nævnt gift med Kirsten, datter af Peder Christensen, adlet 1511, og datterdatter af den ligeledes adlede (1493) Odenseborgmester Per eller Peder Bonde.

Indskriften på Jørgen Kottes og Kirsten Pedersdatters nu forsvundne gravsten i Sct. Knuds Kirke er optegnet af Bircherod: »Her ligger begra-

fen erlic oc Velbyrdig Mand Jørgen Kotte fordum Borgemester i Othense, som døde Anno 1584. den 18. November med sin Kiere hustru erlig og velagtig qvinde Kirsten Pedersdatter, som døde 1583. den 11. Juny, oc ere de begge barnefødt i Othense, Gud gifve dem en glædelig opstandelse i det evige lif«. ⁶⁰

Jørgen Kottes svigerfar havde fået sit lejested i Gråbrødre Kirke og Bircherod har også taget en afskrift af teksten på denne ligsten. Bircherod skriver om denne ane: »Peder Christensen min MFMMMF (morfars mormors etc.), han blev nobiliteret 1511, og brevet har været i mine gemmer, men er mig forkommet. Hans gravskrift findes i Graabrødre Kirke i Odense, men enten må stenen være sat førend han blev nobiliteret, eller også at han selv har ... sig derover, dend er af følgende indhold: Under denne Steen hviler ærlig velagtendis Mand Peder Christensen, Borgere utij Othense hvilken som døde thend 26 dag Martiij Anno Dni 1546 oc Hans Kiere hustru Karine Bondisdatter døde 1549 d. 2. dag December«. ⁶¹

Når Bircherod vil mene, at stenen må være fremstillet før 1511, kan det skyldes, at udtrykket »ærlig og velbyrdig« ikke findes i forbindelse med Peder Christensen. Denne titulatur møder vi dog heller ikke om datteren, der blot kaldes »ærlig og velagtet kvinde.« Og dog havde også Kirsten Pedersdatters morfar Per Bonde, et våbenskjold – en regnbue »halb blå og halv rød, på skakke (skrå) udi et hvidt felt«, som han 1493 havde fået malet på sit adelsbrev, der ligger i Det kgl. Bibliotek.

En afskrift af Peder Christensens våbenbrev fra 1511, som Bircherod har haft en kopi af, opbevares også i Det kgl. Bibliotek. Det afbilder hans våbenskjold med en hvid nymåne på gul baggrund og en blå skylignende bjælke placeret bagved og diagonalt på nymånen. Samme motiv blev benyttet af den daværende biskop i Odense, Jens Andersen Beldenak. Han var af ringe byrd, en skomagerson, men ved en kombination af medfødte evner og kongegunst lykkedes det ham at gøre en fremragende karriere. Sandsynligvis har Peder Christensen været en nær slægtning, broder- eller søstersøn af Beldenak, der har ydet nevøen sin protektion. ⁶²

Jørgen Kotte og Kirsten Pedersdatter fik en ret anelig børneflok, men de fleste synes at være døde i tidlig alder uden at efterlade sig afkom. Tidens pestepidemier kan have gjort sin høst i familien.

Hamsfort nævner tre sønner, og Sandvig tilføjer endnu en søn og fem døtre. (Se i øvrigt Sjette slægtled og efterkommere.)

Som sine slægtninge blev Jørgen Kotte storkøbmand. Hans forretninger må antages alt i alt at være forløbet tilfredsstillende, men en enkelt alvorlig storm kom han dog ud for i 1540erne, da han havde sat sig i be-

1625/8
1641

Laurids Kotte 1440

Nias Kotte af Hallegaard
* Mette Friis, Bruen Friis, Søn af Klot.

Laurids Kotte til Dalby 1480
* Margrete, Niels Thusefens Søn af
Ejsselund

Niels Kotte af Hallegaard + 1518. uis pæn / Et Livslyst for sit Giftemaal
med e. Marsen, Thord Jørgens Søn af Svendsborg

Laurids Kotte + 1542
* Marsen, Laurids Pouffens
Søn af Kiersemønde.

Marcus Kotte + 1529
* Margrete, Niels
Claußens Søn + i:
En søn.

Jørgen Kotte borgmester i Odense 1551.
* Kirsten, Peder Christoffersens Søn.

Laurids Kotte Niels Kotte Peder Kotte Saxe Kotte Marie Kotte Mette Kotte Donanne Kotte Ka-
ren Kotte. Kotte. Kotte. Kotte. Kotte Kotte Kotte (Bar.)
ke. Kotte. te.

Mette Marsen Marcus Kotte Niels Kotte
Kotte * Kotte *
Hans M. Jørgen
Kulle. Mette
1541.

op for Jørgen
Bestand

tydelig gæld til Sophia Lykke, enke efter afdøde rigsråd Jakob Hardenberg. Efter sin mands død 1542 bestyrede hun i en årrække hans efterladte godser på Fåborgegnen – Holmekloster (nu Brahetrolleborg), Arreskov, Hvedholm og Sandholt.

Da Jørgen Kotte ikke umiddelbart kunne betale sin gæld – antagelig fruens tilgodehavende for korn eller øksne, han havde købt af hende med henblik på videresalg, lykkedes det hende at få ham dømt fredløs. Han skulle forlade landet inden for en vis tidsfrist. Den drastiske dom taget i betragtning, må gælden have været af anselig størrelse. Odensekøbmanden red dog stormen af. I 1565 fik han udstedt »fredebrev«, da han nu havde »stillet fru Sophia Løcke... tilfreds for de penge, han skyldte hende, og hvorfor hun havde fået rømningsbrev over ham.«⁶³

Allerede to år efter dette kom han ud for en anden ulykke, da han sammen med Odenses øvrige magistrat måtte lide den tort hensynsløst at blive afsat af kongen. Jørgen Kotte havde indtil da samtidig med sit erhverv påtaget sig offentlige hverv. Efter nogle år som rådmand i 1540erne opnåede han posten som den ene af Odenses to borgmestre, en stilling, han besad fra 1551 til afskedigelsen 1567.

Udviklingen under Den Nordiske Syvårskrig sled på landets økonomi og kongens nerver. Men forholdene gav også borgmestre og råd bekymrede panderynker, klemte som de var mellem regeringens forordninger og befalinger og hensynet til byens egne borgere og disses egeninteresser.

Krigens omkostninger mærkedes gradvis også i Odense. Der krævedes, at magistraten i 1563 mod betaling skulle yde brød, havre og øl til krigsfolket, der stod ved Varberg Slot, og samtidig sørge for, at enhver af byens skomagere skulle gøre ti par gode støvler, som gik op til knæet, af tykt og stærkt læder til hæren. Disse krav var acceptable og til gavn for byens erhverv.

Snart efter krævede krigen også menneskelige ofre. Året efter skulle magistraten udpege og sende en af de bedste bartskærere i byen til flåden i København. Udover deres færdighed i at rage skægstubbene af kunderne, havde bartskærerne også nogen uddannelse i at bruge kniven til kirurgisk virksomhed. Lægerne havde frekventeret et universitet

Billedet på modstående side:

B.C. Sandvigs håndskrevne stamtavle over slægten Kotte. Den bekræfter Hamsfort, der siger at Hans Mules hustru Mette var datter af Laurids Kotte i Odense, og at hendes morfar, borgmester Laurids Poulsen i Kerteminde ikke tilhørte slægten Kotte, hvilket også det fjerde våbenskjold på Mette Kottes og Hans Mules gravsten bekræfter. Foto: Rigsarkivet.

og var for ophøjede til at udøve et så simpelt håndværk. De holdt sig til piller, medicin og gode råd.

Ordren om at levere en bartskærer berørte en enkelt borger og hans familie, men samme år forlangtes, at Odense også sendte 50 gode, due-lige og våbenføre karle, vel udrustede med harnisk og gode værger, ha-ger, lange rør, degen og gode spidser, samt (endnu) en god bartskærer, en piber og en trommeslager.

Det har givet anledning til uro og kritik i byen, efterhånden som de enkelte blev udpeget. De, der havde anledning til at harmes over magi-stratens magtbud omkring udskrivningen, kunne dog fryde sig året ef-ter, da der indløb endnu en kongelig befaling til byen om, foruden yder-ligere 40 duelige krigere, endnu en bartskærer med kiste og tilbehør samt et par musikanter, nu også at stille en rådmænd og en borgmester.

Nok så tvivlsomt kunne det virke, når magistraten ud fra eget skøn over den enkelte borgers formueforhold skulle påligne enhver hans an-del i de ekstraordinære skatter, Frederik II gang på gang måtte udskrive for at dække sine krigsomkostninger. Beskyldninger om protektion og ulige behandling fæg i luften. En gruppe af de mest ophidsede borgere trængte med våben i hånd ind i rådhuset, hvor de truede og undsagde borgmestre og rådmænd. Forholdene i Odense truede med at blive kao-tiske. Den upopulære magistrat kunne ikke håndhæve sin autoritet. Kongen satte hårdt ind. 15. januar 1567 afsatte han simpelthen borgme-stre og rådmænd og overlod et lille udvalg af rigsrådets medlemmer at indsætte en ny bystyrelse, der med kongens autoritet i ryggen fik til op-gave at genoprette ro og orden.⁶⁴

For Jørgen Kotte og hans fæller har dette naturligvis været en smerte-lig oplevelse. Men nu kunne han til gengæld helt hellige sig sin handel. Odenses storkøbmænd tjente ganske godt på krigen gennem deres leve-rancer af krigsudstyr og fortæring til hæren.

Efter krigen indtrådte en ny økonomisk opblomstring for Danmark. Adelen kunne fortsat bygge de storslåede herreborge, og byernes købmandsaristokrati, der aftog godsernes produktion mod levering af forbrugs- og luksusartikler, kunne vedblivende leve i solid velstand på deres gårde inde i byen.

Sjette slægtled og efterkommere

1. Børn af Laurids III Kotte og Karen Lauridsdatter, kaldet »Kottes«

I dette ægteskab ved vi med sikkerhed, at der fødtes to børn, Mette og Marcus. Disse to børn er de eneste, der er omtalt hos Hamsfort, men Sandvig nævner hele fire børn, idet han tilføjer en Maren Kotte, gift med magister Jesper Mule 1541, og en Niels Kotte. Begge er fejlplaceret.

Maren, gift med magisteren, var datter af Hans Mule og Mette Kotte. Niels vides der absolut intet om, og placeringen her skyldes sikkert en forveksling med en af Laurids Kottes brodersønner af samme navn, Niels Marcussen eller Jørgensen Kotte.

a. *Mette Lauridsdatter Kotte*, o. 1535-1613, blev gift med den kendte og berøgtede øksnehandler i Odense, Hans Mikkelsen Mule til Nislevgård. Som tidligere nævnt optræder hun ofte fejlagtigt som en »Markusdatter.« Mette Kotte, hendes husbond Hans Mule og deres mange børn udgjorde et excentrisk, farverigt og ikke sjældent besværligt islæt i deres medborgeres tilværelse. Deres meritter er ofte beskrevet, også af under tegnede, og her skal derfor kun suppleres med et par af Bircherods op- tegnelser.⁶⁵

Hans Mule ejede en hund, han havde dresseret til med en kurv at gå alene til slagterbod og bager for at hente varer til husholdningen. En dag, den var på vej hjem med kød, blev den »attaqueret« af andre hunde. Den forsvarede sig djærvt så længe, det var muligt, men da den måtte give op for overmagten, deltog den selv i det festmåltid, de andre hunde afholdt omkring det erobrede kød. Dette skulle have givet anledning til et lokalt mundheld om, at Hans Mules hund æder selv med.

Efterkommere på Bircherods tid vidste at fortælle om Hans Mule, at han 70 år gammel var så stærk, at han »tilbød sig at ville vædde med folk om at ride post til Paris.«

Bircherod kan også oplyse, at Mette Kotte blandt sine venner talte Tycho Brahes familie, og hun brevvekslede med den ældste af døtrene, Magdalene Brahe. Et af disse breve er bevaret for eftertiden.⁶⁶

Bircherod skriver om sin tipoldemor: »Hun var en hovmands kone, meget streng og rundtalende (hensynsløs i sin tale)«. Efter mandens død blev hun misfornøjet med magistraten og truede den med sine sønner og sagde, »at enhver af dem var god for at jage den hele magistrat (ud) af rådstuen.« Med sit heftige sind og sin stærke familiefølelse kunne Mette Kotte således let forløbe sig.

Hans Mule havde aldrig opnået rådmands- eller borgmesterposter. Dertil var hans temperament for iltert. Men som storkøbmand stod han ikke tilbage for sine medborgere. Han og Oluf Bager var byens højst beskattede. Sine rigdomme havde han erhvervet ved øksneeksport, og som Odenses andre købmænd handlede han med kongen under Den Nordiske Syvårskrig.

Frederik II omgikkes da også ægteparret under sine hyppige besøg i Odense, og ved rigsmøder måtte Mette Kotte være værtinde for kongens gæster ligesom sin mor Karen Kottes.

Bircherod skriver om Mette Kottes og Hans Mules sønner, at to soute-nerede (holdt fast ved) adelstanden (Claus og Laurids), to var gejstlige og som sådan universitetsuddannede (Jens og Niels) og to verdslige (Jørgen og Marcus), hvortil kom den syvende søn Mikkell, der døde tidligt.⁶⁷

Mette Kotte og Hans Mule fik 10 børn, 3 døtre og 7 sønner:

- Maren Mule (senest 1553-1607), gift 1. gang med domprovst Casper Mule (en fjern slægtning), gift 2. gang med Mads Knudsen Skrifer, købmand.
- Else Mule (senest 1556-1605), gift 1. gang med Iver Bertelsen, gift 2. gang med Niels Krag, professor ved Københavns Universitet.
- Barbara Mule (senest 1560-1591), gift med Willum Bang, tolder og borgmester i Assens.
- Laurids Mule (ca.1560-1603), kancellisekretær, gift med Mette Hansdatter Vejle; han blev dræbt i København.
- Mikkell Mule (død 1599), gift med Margrethe Knudsdatter Seebled
- Jens Mule (1564-1633), læge, gift 1. gang med Else Hansdatter, gift 2. gang med Anne Willumsdatter.
- Jørgen Mule, (ca. 1569-1634), købmand, rådmand og borgmester, gift med Barbara Mogensdatter Rosenvinge.
- Marcus Mule (før 1575-1626), købmand, død ugift.
- Niels Mule (ca.1574-1616), sognepræst til Besser på Samsø, gift med Barbara Mikkelsdatter Møller.
- Claus Mule til Nislevgård (ca. 1575-1647), gift 1. gang med Birgitte Mogensdatter Rosenvinge, gift 2. gang med Ingeborg Jensdatter Svane.

Man ser således, at en del af familiemedlemmerne ikke fortsatte slægtens købmandskab, men søgte forbindelse med universitetsverdenen. I næste generation møder vi præster og embedsmænd. Det samme var tilfældet med andre byadelsfamilier som Rosenvinge og Kotte. Men mens Mette Kotte og Hans Mule efterlod sig et talrigt afkom, forsvinder slægten Kottes mandslinje i løbet af en enkelt generation.

b. *Marcus Lauridsen Kotte den yngre*, død 1590, var gift med Maren Nielsdatter Mule, (død efter 1606), der overlevede ham.

Sandvig nævner Marcus og broderen Niels, men har intet om ægtefæller. Hamsfort angiver, at Marcus' hustru var søster til (en ellers ret ukendt) Frederik Mule, men han har ikke hendes navn nedskrevet.

Fra samtidige aktstykker ved vi dog, at hun hed Maren. I et tingsvidne fra 1591 nævnes Maren Kottes, enke efter »salig Marcus, fordom råd-

mand«, sammen med deres sønner Laurids og Niels. Maren optræder også i Odense tingbog 1606 i en sag mod Anne og Marquard Bille til Nakkebølle.⁶⁸

Marcus Kotte optræder som rådmand, ifølge Sandvig fra 1586, og i øvrigt i aktstykkerne ved forskellige transaktioner. I 1563 handlede han sammen med Oluf Bager med rentemesteren, og 13.5.1578 deltog han i et forlig mellem Christoffer Bang og Oluf Bager.⁶⁹

Om Marcus Kotte skriver Hamsfort: »Marcus Cotta obiit. Is uir tam frugalissimus quam homo ornatissimus literarorum studia inprimis sibi augenda constituit, quod ea omni ætati et utilitatem et solatium afferunt quando literæ, quemadmodum Cicero ait, adolescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, aduersis perfugium præbent«. Oversat vil det sige: »Marcus Kotte døde. Han var lige så retskaffen som kyndig i litteratur. Først og fremmest læste han for at berige sig selv, og det bragte ham livet igennem både nytte og trøst. Som Cicero siger om litteratur: Den nærer ungdommen, fornøjer alderdommen, pryder i medgang og giver tilflugtssted under modgang«. ⁷⁰ Et smukkere eftermæle kan en litterært interesseret skønånd vel næppe opnå.

2. Børn af Marcus Lauridsen Kotte og Maren Mule

I tingsvidnet 1591 nævnes sønnerne *Niels* og *Laurids* sammen med deres mor, antagelig i forbindelse med Marcus' død året før, og i en missive 13.12.1593 angående en arvesag efter Dr. Niels Krag nævnes »Marcus Kottes børn«, dog uden at der angives navne eller køn.⁷¹

Niels og Laurids Marcussen Kotte synes hverken at være blevet særlig gamle eller at have efterladt sig afkom. Deres livsforløb er dog uklart, da de havde navne fælles med fætrene, to af Jørgen Kottes sønner. Navnene Niels og Laurits Kotte ses kun sjældent i samtidens aktstykker, og det er vanskeligt at afgøre, om det er en Markussøn eller Jørgensøn, der omtales. En Niels Kotte boede 1599 på Valkendorffs Kollegium.⁷²

Måske er det Laurids Marcussøn, der omtales i Eiler Brockenhuus' Kalenderoptegnelser, hvor han 22.6.1602 oplyser, at den »tirsdag døde Laurids Kotte i min gård udi Odense«. ⁷³ Den afdøde har altså boet til leje i Brockenhuus' ejendom i Odense. Eiler Brockenhuus var i øvrigt gift med Anne Bille, der som enke førte sag mod Laurids' mor, Maren, Marcus Kottes.

Laurids' bror Niels Kotte vides der i øvrigt intet om, han forsvinder totalt i historiens mørke.

Moderen må være død 1607. Den 7. september dette år fragår arvingerne, hendes brødre Hans og Frederik Mule, arv og gæld. På tingbordet fremlagdes efter tidens skik »nøglerne til Marine Marcus Kottes bo

og bohave«, hvorefter byfogeden tog dem til sig på kongens vegne. Det var mere stilfuldt, end når enken efter en afdød fallent under selve jordfæstelsen kastede husets nøgler ned på kisten i den åbne grav.

Om Maren alene kan gøres ansvarlig for husets økonomiske deroute, lader sig ikke sige. Sønnernes tidlige død kan have spillet ind. Men årsagen til, at det gik så galt, er måske, at hendes afdøde husbonds brændende opslugthed af klassiske studier fik til følge, at han efterlod sig en lidt forsømt handelsvirksomhed.⁷⁴

3. Børn af Jørgen Kotte og Kirsten Pedersdatter Månebjælke

Hamsfort har noteret tre sønner, Laurentius, Nicolaus og Petrus – i daglig tale i datidens Odense sikkert kaldt *Lars, Niels og Peter Kotte*. Sandvig har også disse tre, men tilføjer endnu en søn *Saxe* samt døtrene *Marie (Maren), Mette, Johanne, Karen og Barbara Kotte*.

I 1552 skøder en Knud Jørgensen og Laurids Kotte en gård til Peder Remsnider i Kerteminde.⁷⁵ Det kan her ikke være Laurids III Kotte, der døde 1542. For at være myndig krævedes 25 år, og denne Laurids må derfor være født senest 1527. Den her omtalte Laurids må være søn af Jørgen.

Om sønnerne Niels og Saxe kan intet siges. En Karine Kottes, der optræder som vidne i 1629, kan være enke efter en af Jørgen Kottes sønner.

Ejheller synes døtrene Marie, Johanne og Karen at have sat sig spor. En af tidens mange epidemier kan som anført have ramt familien. Vi ved, at Hans Mule til Nislevgård døde under en pest i 1602.

Peter Jørgensen Kotte, død o. 1581, valgte den gejstlige vej og blev præst. Det blev sædvane i de odenseanske købmandsfamilier (f.eks. også Mule og Rosenvinge), at man henimod århundredskiftet og op i 1600-tallet sendte nogle af sønnerne til universitetet og giftede døtrene med sognepræster.

Peter blev student fra Odense 1561. Efter sine universitetsstudier optræder han o. 1575 som kapellan i Ferritslev, hvor han kom i strid med sin sognepræst i Rolfsted-Rønninge, Thomas Ibsen. Ferritslev Kirke var blevet nedbrudt efter kgl. ordre af 7.1.1555. Sognet, hvortil også hørte Bekstrup i Ellinge sogn, blev lagt ind under Rolfsted-Rønninge, men samtidig blev det pålagt præsten dér at holde en kapellan. Resterne af kirken i Ferritslev kunne ses gennem flere hundrede år, men er nu næsten fjernet.

Få år efter er Peter Kotte i 1579 avanceret til sognepræst i eget kald, det nærliggende Skellerup-Ellinge i Vindinge Herred. Hans eftermand nævnes allerede i 1581.⁷⁶

En søster til Peter Kotte flyttede også ind i en fynsk præstegård. *Mette*

Jørgensdatter Kotte, 1558-1639, blev ca. 1585 gift med sognepræsten i Marslev-Birkende *Peder Nielsen Møller*, 1543-1616. Han var præst i Marslev fra 1568-75 (Wiberg har fra 1584) til sin død.

Biskop Jacob Madsen skriver i sin visitatsbog 1590, at hr. Peder var født i Odense, at han var fader til 14 børn, »8 leffuende ved den første, 3 ved den siste, oc reder til Barszel met thet 4. Haffuer 2 gange veret giffit; nu (med) Metta, Jørgen Kottis Datter i Othense.«

Wiberg citerer biskoppen: »nihil accomodat, non movet; nimis præceps loquendo« – udlagt: »Han føjer intet til (skriftens ord); han gør intet indtryk; alt for hovedkulds i sin tale«.

Af hr. Peters børneflok kendes p.t. kun datteren *Anne Pedersdatter*, (død 1651), der efter 1602 blev Anders Hansens (død 1645) anden hustru. De fik en datter *Karen Andersdatter* (død 1624).

Hr. Peder blev beskyldt for mangel på gæstfrihed, hvad biskop Jacob Madsen da også gav ham en advarsel for. Et sagn, der sikkert med urette er henført til en senere præst i sognene, *Peder Rasmussen Nyborg*, men nok skal henføres til *Peder Møller*, fortæller, at den ugæstfri sjælesørger blev kaldt *Peder Vendeport*, fordi han flyttede Marslev præstegårds port, der vendte ud mod Odense landevej, og placerede den bagved kirken for at undgå »det ideelige overløb fra Odense«. I de tider, hvor landevejskroerne ofte ikke var særligt bekvemme, foretrak standspersoner på rejse at kontakte præstegårdene, når de ønskede natteleje.

Wiberg nævner ligstenen over hr. Peder i Marslev Kirke. Den findes nu indmuret i korvæggen og viser tre våbenskjolde, blandt disse Kottes liggende halvmåne. Men hans enke foretrak at lade sig begrave i Odense, ifølge Thiset.⁷⁷

Ekskurs

En sidelinje Kotte i Sandager-Holevad præstekald 1529-1591

Endnu et par medlemmer af slægten Kotte har indskrevet sig i Fyns kirkehistorie. Vi skal her tilbage til tiden lige før Reformationen.

I Sandager, Båg Herred, nord for Assens, blev *Laurids Nielsen Kotte*, o. 1500-1561/66 præst i 1529, og han blev ved embedet efter reformationen indtil sin død 1561/66. Som mange andre landsbypræster på den tid valgte han at acceptere den nye kirkelære, fandt sig en hustru og forblev i embedet. Han var student i 1522 og studerede i Rostock 1523.

Navnet *Laurids Nielsen Kotte* indicerer familiemæssige bånd til de kendte Kottes, men kildematerialet giver ikke mulighed for at placere ham i slægtens stamtavle. Sandsynligvis har han været en (yngre) søn af en landsbyvæbner, *Niels Kotte*, der har pålagt ham at vælge den gejstlige

vej som udkomme. Stednavnet Kottes Krog i Kærum sogn, Båg herred, kan være et minde om denne slægtsgren.

Wiberg skriver om denne Kotte, at han »måtte i nogle år bo i en svinesti af mangel på anden plads.« – Disse for en præst så armodige og atypiske forhold som overleveringen har videregivet til Wibergs ukendte kilde, har vel som baggrund, at en ildebrand eller plyndringerne under Grevens Fejde har tvunget præsten til at finde en midlertidig nødbolig i det ydmygeste af præstegårdens udhuse.

Hans efterfølger blev sønnen *Niels Lauridsen Kotte*, 1535-1591, der de første år indtil 1566 kan have været ansat som kapellan hos sin aldrende far. Wiberg nævner et epitafium efter sønnen.

Jacob Madsen visiterer i 1589 og skriver, at Niels har været i kaldet i 28 år, at han har været gift 2 gange, og at han har 3 + 7 børn, »alle levende«. Om præstefruen noterer han åbenhjertigt »mala mulier erga maritum«, en ond kvinde imod ægtemanden. – Wiberg vil vide, hun hed Anna Ibsdatter og var født i Byen (Odense). Biskoppen siger i sin karakteristik af præsten: »Bene docet; inspicit chartam; docuit horam integram« – »han prædiker vel, han ser ned i papiret; han talte en hel time«. ⁷⁸

Slutning

Navnet Kotte bæres af slægten gennem to hundrede år. I begyndelsen af 1600-tallet forsvinder familienavnet, uden at kildematerialet giver os oplysninger om årsagen/årsagerne.

Mette Kottes efterslægt bar naturligvis navnet Mule. De sidste kendte af Jørgen Kottes børn er Peder Kotte i Skjellerup-Ellinge, hvis eftermand residerer i sognet 1581, og hans søster, præsteenken fra Marslev, der dør i Odense 1639, og dermed er familienavnet Kotte ude af sagaen.

Bircherod har kendt til de synlige minder, slægten havde efterladt sig i Odense: »Baade hans og hendes (Hans Mule og Mette Kottes) familievaaben findes paa een skorsteen (skal vel være kamin) i eet huuss i Overgade i Odense, hvor sønnen Claus Mule boede, samme vaabener findes endogsaa paa een af de øverste stoele i Vor Frue Kirke, og som tilhørte denne deres søn«.

Bircherod skriver om sin tipoldemor, at hun var den sidste af hans slægtninge i den familie («dend sidste, som viides af dend familie, og som var mig paarørende»). Han har dog hørt om andre, der fortsatte linjen (eller blot bar navnet), deriblandt Jørgen Kottes søn Peder, der var præst i Skellerup-Ellinge.

Men han ved også, at navnet Kotte i Odense havde fået en negativ bilklang, fordi lejevåningen Kottehuset, Kottes boder, på hans tid husede nogle tvivlsomme eksistenser, der efter deres bosted uretmæssigt havde

fået hæftet navnet Kotte på sig. »Men saa illustre (berømt) som denne de Kottes familie har været i fordum tiid, saa foragted er dend nu bleven dog ikke for vedkommendes skyld (Men) Her ved Odense byes St. Jørgens gort (gård) findes eet huus, som tilforne har tilhørt dem af denne familie, det kaldes endnu Kotte-huset, men hver dend som boer deri, være sig bonde eller borger, bekommer det nafn af Kotte, hvorved det er kommen i største foragt.«⁷⁹

Her møder vi i samme århundrede en Dorethe Kottes, der klager over, at »en mand voldeligen er indgaaet i huset, hun ibor uden for St. Jørgen, og overfaldet og slagit hindis datter, Anne Mortensdatter, blaa slag med en svøbeskaft.« (Odense Tingbog 20.9.1680). Men det drejer sig sandsynligvis om en familie, der har lejet sig ind i de såkaldte Karen Kottes boder og fået navn derefter. Boderne var opkaldt efter den tidlige ejer Karen Kottes, men senere nød husene og deres beboere som nævnt ikke den højeste agtelse i byen.⁸⁰

Disse boder, samt Karen Kottes Have og Kottes Krog i og ved Assens, blev de sidste minder om den forhen så ansete slægt.

Slægtens smukke, enkle våbenskjold med månen vist i ny, der engang har prydet gravmæler og kirkestole, er også forsvundet, bortset fra Mette Kottes gamle, arrede gravsten, der nu er placeret i Møntergården i Odense, og på ligstenen i Marslev kirke.

Noter:

1. Gravstenen i Møntergården, se Gustav Ludvig Wad: To odenske monumenter i *Fra Fyens Fortid*, bd. 1, København 1916, s. 45-47.
2. Jacob Bircherods familieoptegnelser, Kallske Samlinger. Folio 130' 2° Det kgl. Bibliotek, ark 207.
3. Slægten Mule: *Danmarks Adels Aarboeg*, 1904, s. 344 ff. (Om Mette Kotte, s. 326); se også Wad s. 38-126, Svend Larsen: *Studier over det Fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*, Odense 1965. E. Ladewig Petersen m.fl.: *De fæde år 1559-1660*. (Odense Bys historie, bd. 2) 1984, s. 153 (af Knud J.V. Jespersen).
4. Mette Kottes efterkommere, se Carl Langholz: *Anetavle for berømte danskere*, 1. samling, København 1989, s. 156, 159, 199, 201, 273, 278, 340, 344, m.fl. samt 64, 68, 168, 172 m. fl.
5. C.T. Engelstoft: *Odense Bys Historie*, 1. udg. 1862, s. 152. Andetsteds (s. 31) oplyser han, (også ubeviseligt) at »Kotte-slægten er nobilitet af kongen«. Bircherod skriver, at slægten »er kommet herud i Riget med en af de fremfarne Konger« (indvandret sammen med en af de fortidige konger). Ark 189.
6. Personnavnet Kotte kan have forbindelse med lat. Cotta, Cottus, kappe for en gejstlig person (kutte), ifølge *Danmarks gamle Personnavne*, bd. 1, 1936, spalte 603. Navnet træffes også i Tyskland (P. Enemark: *Studier i toldregnskabsmateriale*, bd. 1, Århus 1971, s. 282) og i Estland (Svend Aakjær: *Kong Valdemars Jordebog*, bd. 2, 1943, s. 368 og 432).- Personer med navnet Kotte findes også i Nordjylland (se note 7) og Ribe, uden at det dog er muligt at påvise forbindelse til Odense-slægten.
7. En vis Lass Kotty, Skovbo herred (en del af Jerslev herred i Vendsyssel) sælger en ejendom 13.9.1432. (Hverringe godsarkiv, perg. brev nr. 7). Landsarkivet for Fyn. Tingsvidne aftrykt i *Vendsyssel Aarboeger* 1931, s. 68-69. Denne Lass Kotty kan dog ikke identificeres med Odense-slægtens ophav.
8. Se Karl-Erik Frandsen: *Oksær på vandring*, 1994.
9. A.Thisets Samlinger, 1. Afd., Pakke 8, i Rigsarkivet.
10. Cornelius Hamsforts papirer, Kallske Samlinger 668,8°, Det kgl. Bibliotek
11. B. C. Sandvig, Genealogisk-Heraldiske Samlinger, Specialia 18, Rigsarkivet.
12. Samlinger til Familien Bircherods historie. Kallske Samlinger. 130' 2°. Det kongelige Bib-

- liotek. Adelers arkiv er forgæves efterspurgt af forfatteren i diverse arkiver. Peter Henningsen, Landsarkivet for Fyn, oplyste, at en mulighed var det gamle Nyborg Amts Arkiv, som en tidligere amtmand lod køre på lossepladsen før 1900. Ifølge F. Crone lod amtmand Lüttichau i 1856 med en for den tid sjældent forståelse for genbrug arkivets ældste papirer, der var hensat på rådhusloftet, sælge til Drewsens papirfabrik.
13. Anders Samsings optegnelser omfatter Odenseslægterne Rosenvinge, Mule og Seeblad. Heri er fejlagtigt meddelelse om borgmester Laurids Poulsen i Kerteminde, som tilhørende slægten Kotte. Den ofte gentagne fejl, at Mette Kotte skulle være datter af en Marcus Kotte, bygger ligeledes på Samsings aftrykte papirer i Personalhistorisk Tidsskrift (se også note 31).
 14. L.S. Vedel Simonsen: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*. 1841-44.
 15. Brevveksling mellem Jørgen Bille Brahe og Helge Uldall-Hansen omfatter 27 breve (fra 18. dec. 1966 til 13. april 1967), et notat om personerne på »Hamsforts labyrint«, udformet af Jørgen Bille Brahe (22 sider), samt fotokopier af Bircherods optegnelser (ark 34, 188-195, 200, 207-209, 273).
 16. Carl Langholz' genealogiske opstilling af linjerne Kotte og Mule, se Anetavle for Sigrid Undsets moder, Anne Charlotte Gyth, i *Wilhelm Adolph Worsøes Slægtsbog*, ved Hans H. Worsøe og Henning Aarup, 1965. *Slægten Bech fra Laastrup*, A/S Nordisk Slægtsforskning, Skals 1969. *Slægten Siemsen*, Slægtsarkivet, Viborg, juli 1967.
 17. Udskrifter af Fritz Schönwandt, tilsendt forfatteren.
 18. Bircherod: ark 189, 194, se også note 7.
 19. Friis (Linjen til Årslevgård), *Danmarks Adels Aarbog* 1948, s. 66 ff.
 20. Timhuus (Skinkel) *Danmarks Adels Aarbog* 1916, s. 507 ff.
 21. Bircherod: ark 190, 194.
 22. Bircherod: ark 191-92.
 23. *Trap Danmark*, 5. udg. *Odense Amt* 1956, s. 320 og s. 476. *Trap Danmark*, 5. udg. *Svendborg Amt*, s. 835. Senest har magister Ejnar C. Larsen påvist, at Eskehund i Gislev Sogn 1670 tidligere kaldtes Ravndrupgaard. (Ejnar C. Larsen: Nogle familier med rod i 1500-tallets Ribe. *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1995, s. 55).
 24. Bent Østergaard: Våbenskjolde som gave, arv og efterligning. *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 7, 1993, s. 317-329.
 25. Bent Østergaard: Våbenskjolde hos Mule og Ulfeldt. *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 7, 1994, s. 481-482. *Danmarks Adels Aarbog* 1904, s. 322-323.
 26. Se note 28.
 27. *Danske Kancelliregistranter 1535-50*, s. 12, se også note 29 og 38.
 28. *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber*, udg. af William Christensen, Kbh. 1904.
 29. Poul Enemark: *Klæde*, i *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, bd. VIII, 1963, spalte 457 ff. Niels Knud Liebgott: *Da klæde var en mærkevarer*, *Nationalmuseets arbejdsmark* 1975, s. 35 ff.
 30. Christian II's retterting, se Poul Enemark bd. 1, 1971, s. 37 og Bircherod, ark 90 samt note 25 og 38.
 31. Marine, se *Dronning Christines Hofholdningsregnskaber* under årene 1519-21.
 32. Vedel Simonsen: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*, 2. bd. 1. hæfte 1843, s. 185.
 33. Odense under Grevens Fejde, se bl. a. Engilstoft: *Odense Byes Historie* og Knud J.V. Jespersen (red.): *Odense Bys historie*, bd. 1 1982, s. 413 ff.
 34. »platte«, se Vedel Simonsen: *Bidrag til Odense Byes ældre Historie*, 2. bd., 2. hæfte, 1844, s. 6.
 35. Annemette S. Christensen: »...mig fattige fremmede gamle mand«. Et konfiskationsbo fra 1530ernes Odense. *Festskrift til Troels Dahlerup*, 1985, s. 321-332.
 36. Se note 35.
 37. *Nyt Dansk Adelsleksikon*, 1904, s.152.
 38. Bircherod ark 190-91. *Trap Danmark* bd. 13, s. 320.
 39. Vedel Simonsen: *Fyens Vilkaar under den saakaldte Grevens Fejde*, Kbh. 1813, s. 116. Efter sejr og Øksnebjerg lod Christian III den fynske adel stille med heste til kongens rustning. Efter evne skulle der ydes mellem ét og otte ridedyr. Brødrene slap trods alt hver især med et halvt bidrag. Se også note 25 og 29.
 40. 23.7.1532: *Fra Danmarks Gildes- og Lausskvaar fra Middelalderen* ved C. Nyrop, bd. 1, 1971, s. 307.
 41. 1539: Enemark, bd. 1, 1991, s. 307.
 42. Engilstoft, 1880, s. 523, referat fra Gråbrødre Hospitals kopibog.
 43. Wads sedler, efter Kerteminde Tingbog 1551-54, fol. 24. Landsarkivet for Fyn.
 44. Se note 52-55.
 45. Orfejdebrevet opbevares i Landsarkivet for Fyn og teksten er aftrykt i *Aktsykker vedr. Danmarks indre Forhold i ældre Tid*, Odense 1841, s. 154-55, hvor der oplyses om de endnu bevarede seglstumper. Arkivar Steen Ousager, Landsarkivet, oplyser i brev af 11.6.1997, at kun seglhremmene nu er tilbage.
 46. *Personalhistorisk Tidsskrift* 1909, s. 19-20. At en sådan fejllæsning har fundet sted, er foreslået af Helge Uldall-Hansen og J.C. Bille Brahe.
 47. Enemark, bd. 1, 1971, s. 281 og 287.
 48. H. Rørdam: Hamsforts historiske Optegnelser i *Ny Kirkehistoriske Samlinger*, 6. bd. 1872-73, stamtavlen, s. 528 og samme *Monumenta historæ danicæ*, 2. Rk. Kbh. 1887, s. 527-28.
 49. At Laurids Poulsens våbenskjold kan hen-

- føres til slægten Hvitaks (omtalt i *Danmarks Adels Aarbog* 1985-87, s. 859 ff) er foreslået af undertegnede. Cand. phil. Susanne Vogt har i brev til samme peget på seglmærke tilhørende Hans Bang i Bogenøse, dateret 20. febr. 1552 (afbildet i *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 4, 1976, s. 196 og i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1980, s. 32, fig 6), der viser et tregrenet træ med rødder. Hver gren bærer tre blade eller blomster.
50. Seebled; se *Personalthistorisk Tidsskrift* 1909, s. 19 ff. Samsing og *Danmarks Adels Aarbog* 1914, s. 452 ff. samt Wad i *Fra Fyens Fortid*, bd. 4, Kbh. 1924, s. 320 ff.
51. Bent Østergaard, *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 7, 1993, s. 323-324 og 327. Slægten Månebjælke optræder i den heraldiske og genealogiske litteratur under navnet Beldenak.
52. Regnskab for Hertug Ulrik af Mechlenburs ophold i Danmark. Wad 1924, s. 413.
53. Svend Larsen, bd. 2, s. 89, note 1, slutningen.
54. Svend Larsen, bd. 1, s. 97.
55. Kancelliets Brevbøger 1575-79, s. 289 (7.1.1578).
56. Kancelliets Brevbøger 1580-83, s. 56 og 610 (31.3.1580). Se også Bent Østergaard: Staket er stridens glæde – borgeradel i Odense i slutningen af det 16. århundrede. *Siden Saxo*, nr. 4, 1991, s. 18-26.
57. Kancelliets Brevbøger, s. 610 (13.1.1583). Erik Arup: *Danmarks Historie II*, 1932 s. 637.
58. Karen Kottes Have kan ikke udpeges nøjagtig på et nutidigt kort, men på et »Kort over Assens Kjøbsted Jorder beliggende udi Odense Amt Baag Herred, kopieret i 1846 findes endnu (så vidt jeg kan tyde skriften) Karen Kottes hange«, skriver H. Erhardt Clausen, Willemoesgårdens Mindestuer til undertegnede og vedlægger et nutidigt kort med placeringen indtegnet. Om stolestedet i Assens, se Svend Larsen, bd. II, s. 89, note 1. Erik Hjelmær har i et brev til undertegnede gjort opmærksom på, at havens navn også kan skrive sig fra Karen Kotte Bangsdatter, der var opkaldt efter sin oldemor og levede ugift i Assens til sin død 1658/59.
59. Marknavnet Kottes Krøg er, i denne form, nævnt i Markbog 1682 under Kirche Marchen, Ebberup og Nordby byer, Kærtum sogn, og desuden på matrikelskort 1777. (Meddelt af Gordon Albøge, Institut for Navneforskning, Københavns Universitet).
60. Bircherod, ark 193.
61. Bircherod, afskrevet af J.C. Bille Brahe. Se også Bent Østergaard i *Heraldisk Tidsskrift*, bd. 7, 1993, s. 321-23.
62. Peder Christensen og hans våbenskjold optræder i Thiset og Wittrup: *Nyt Dansk Adelsleksikon*, Kbh. 1904, s. 25 og i Sven Tito Achen: *Danske adelsvåben*, Kbh. 1973, s. 410 under navnet Beldenak. Skjoldmotivet blev benyttet af den ikke adelige odensebisp Jens Andersen Beldenak og dennes ligeledes uadelige søstersøn, domprovst Christen Pedersen. På bispens forbøn og med hans våben fik Peder Christensen adelsbrev 1511.
63. Dansk Kancelliregistranter 23.3.1565, s. 579.
64. Odense Byes historie, bd. 2, 1984, s. 150-51. Engelstoft: *Odense Byes Historie*, 1862, s. 164-65, 2. udg. 1880, s. 239).
65. Bircherod, ark 195, 200-01. Bent Østergaard, *Siden Saxo*, nr. 4, 1991, s. 18-26.
66. Bircherod ark 195. Brevet fra Magdalene Brahe er aftrykt i *Danske Magazin II*, 1746, s. 360. Tyge Brahes bekendtskab med familien Mule i Odense og især Klaus Mikkelsen Mule, der besøgte astronomen i Prag, er anvendt med stor digterisk frihed af Ebbe Kløvedal Reich i romanen *Zenobius liv*. 1998.
67. Bircherod, ark 209. Om Mette Kottes og Hans Mules børn: se *Danmarks Adels Aarbog* 1904, s. 326-52. Samsøe i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1909, s. 7 ff. Wad s. 86-126, Svend Larsen bd. II, 1965, s. 76-84 med grundige oplysninger om hver enkelt, samt Bent Østergaard: Som de gamle sjunge, så kvide de unge. Om Hans Mules og Mette Kottes efterslægt i *Fynske Årbøger* 1993, s. 89-99.
68. 1591 Odense byfogedarkiv, Landsarkivet for Fyn. Tingsvidne 26.7.1591. (Wads sedler).
69. Wad i *Fra Fyens Fortid*, Kbh. 1924, s. 10 (1563) og s. 21 (13.12.1578).
70. Efter H. Rørdam: *Ny kirkehistoriske Samlinger* 1872-73, s. 528. Oversættelse fra latin: Vagn Hersted.
71. 1591, se note 65. 1593, Danske Kancelliregistranter. Brev udstedt på Koldinghus. 13.12.1593.
72. H.F. Rørdam: Københavns Universitets Historie III, 1868-77, III, s. 698.
73. Eiler Brøchenhuus' Kalenderoptegnelser. *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, VI, 1873, s. 458.
74. *Odense Tingbog*, 7.7. og 7.9.1607. Svend Larsen, bd. 1, 1965, s. 86.
75. Se note 43.
76. Danske Kancelliregistranter 11.2.1575 s. *Mester Jacob Madsens Visitation* ved A.R. Idum, Odense 1929, s. 144-48. S.W. Wiberg: *Personalthistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie 1870-71*, bd. 3, s. 79. I.J. Bendtz: *Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne 1820* (genoptryk 1997) s. 21 og 139-40.
77. Wiberg, bd. 2, s. 390. *Samlinger til Fyens Historie og Topographie*, Odense, bd. 5, 1871, s. 310-13. Jacob Madsen, s. 144-46. Fritz Schönwandt: Christoffer Bang i Odense (+1559) og den ældre Bang-slægt i Assens i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1980; side 194 med foto.
78. Jacob Madsen, 315-17, Wiberg, bd. III, s. 9

bd. IV, s. 136. Wiberg omtaler et forsvundet epitafium. Han opgiver slægtsnavnet Cotte på de to præster, far og søn, mens Jacob Madsen ikke har deres familienavn Kotte i sine optegnelser.

79. Bircherod, ark 194.

80. *Odense Tingbog* 20.9.1680. Endnu i 1776 kaldtes de Kottehusene.

Bent Østergaard, f. 1935, læreruddannet fra Skårup Statsseminarium 1956, faglærereksamen i historie 1958. Har bl.a. publiceret: *Avedøre – en landsby vest for København*, 1981, *Indvandrernes danmarkshistorie*, 1983, *Gud og mennesket – et møde med ni religionsstiftere*, 1988, *...og verden kom til Danmark*, 1991, *Flygtninge i Europa*, 2000, samt en række artikler i historiske årbøger, bl.a. Svend Estridsens danmarkshistorie i *Historie. Jysk Selskab for Historie*, 1994. Adresse: Rundvangen 6, 2605 Brøndby.

Kildeindtastningsprojektet og folketællingen 1801

En redegørelse for projektets historie og nuværende stade

Af Svend-Erik Christiansen

I det følgende vil jeg prøve at skildre udviklingen i kildeindtastningsprojektet siden starten i 1992 og frem til i dag. Dels for at give ny-tilkomne et indblik i projektet, dels for at anskueliggøre nogle af de problemer og vokseværks-vanskeligheder, som ligger i et sådant kæmpeprojekt.

Forhistorie

Fra slutningen af 1980'erne dukkede flere og flere edb-afskrifter op af vore centrale slægts- og lokalhistoriske kilder – først og fremmet folketællinger og kirkebøger. Indtastningerne blev typisk lavet uafhængigt af hinanden, og afskrifterne blev derfor også foretaget på vidt forskellige måder, i vidt forskellige formater/programmer og efter vidt forskellige principper. Desuden var der flere tilfælde af dobbeltindtastninger, da der intet overblik var over eksisterende afskrifter.

I 1987 var DIS-Danmark blevet etableret af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie* som en særlig underafdeling for de medlemmer, der var specielt interesseret i computerredskabets muligheder i vores arbejde med slægtsforskning og personalhistorie generelt. Helt naturligt var det derfor, at vi i DIS-Danmarks regi begyndte at interessere os for en registrering og en organisering af de nævnte kildeafskrifter.

Kildeoversigten

Mange afskrifter og tilhørende registre var kun kendte i meget begrænsede kredse. I DIS-Danmark begyndte vi i 1992 at indsamle oplysninger om eksisterende afskrifter; ikke bare edb-afskrifter, men også afskrifter med blyant og skrivemaskine. Altsammen noget som kunne give os genveje til kilderne.

I et samarbejde med SLA (Sammenslutningen af Lokalarkiver) fik vi også indsamlet oplysninger om, hvad de lokalhistoriske arkiver havde af afskrifter. På denne måde blev indsamlet i alt oplysninger om ca. 2900 afskrifter/indtastninger, og i foråret 1993 blev dette publiceret i et 96-si-

ders særnummer *Kildeoversigten*, som kunne udsendes gratis til DIS-Danmarks medlemmer samt alle lokalhistoriske arkiver i Danmark.

Databasen, som *Kildeoversigten* byggede på, blev i de efterfølgende år udbygget og gjort tilgængelig i en diskette-udgave (DIS-Kilde). Den kom efterhånden til at rumme oplysninger om ca. 4500 kildeafskrifter, men er ikke blevet opdateret de senere år, da DDAs (Dansk Data Arkiv) registreringer af afskrifter af folketællinger og kirkebøger i stort omfang svarer til de tilkomne afskrifter (se mere herom senere).

SAKI (Samarbejdsgruppen for Kildeindtastninger)

I foråret 1992 blev der fra DIS-Danmarks side taget initiativ til oprettelse af en baggrundsgruppe (SAKI = Samarbejdsgruppen for Kildeindtastninger). Baggrundsgruppen blev sammensat af 8 personer, fra Statens Arkiver, lokalarkiverne, universiteterne og selvfølgelig fra DIS-Danmark; Finn Andersen (LA i København), Bjarne Birkbak (SLA), Ole Degn (LA i Viborg), Gunner Lind (Københavns Universitet), Hans Jørgen Marker (DDA), Poul Olsen (Rigsarkivet), Elsebeth Paikin (DIS) og Svend-Erik Christiansen (DIS). Vi havde alle på forskellige måder erfaringer med kildeafskrifter og edb-indtastninger af kilder.

DDA (Dansk Data Arkiv) blev etableret i 1973, og det har siden 1. januar 1993 været en del af Statens Arkiver. Arkivet har til formål at indsamle, opbevare og formidle samfundsbeskrivende undersøgelser i edb-form, og inden kildeindtastningsprojektets start var der bl.a. allerede afleveret en del folketællinger til opbevaring her.

I DIS-Danmarks bestyrelse var vi på dette tidspunkt ikke i tvivl om, at vi som forening ikke kunne påtage os at opbevare og tilgængeliggøre indtastningerne (internet og cd-rom var ikke almindeligt kendt på dette tidspunkt). Vi ville blive meget afhængige af enkeltpersoner og alt for sårbare overfor uheld og »grundstødninger«. Arbejdets størrelse og opståede problemer ville hurtigt kunne overstige, hvad enkeltpersoner kunne overkomme i deres fritid. Faldt centrale personer fra, kunne vi let komme i den situation, at ingen kunne/ville påtage sig at føre arbejdet videre. Skulle der lønmidler ind i billedet, så ville det også blive vanskeligt at håndtere for en forening af vores størrelse. I betragtning af dette var det helt naturligt, at DDA blev opbevaringsstedet.

Første SAKI-Møde

Det første møde i SAKI blev holdt i juni 1992, og kort efter fulgte de næste par møder. På disse møder lavede vi på baggrund af vore fælles erfaringer et fælles grundlag for edb-indtastninger af først og fremmest folketællinger, men siden også kirkebøger og enkelte andre kilder. Der

blev lavet skabeloner/strukturer til de enkelte folketællinger (de såkaldte SAKI-skabeloner), og der blev formuleret principper for indtastningerne. Alt sammen med det formål at skabe et godt funderet fælles grundlag, så det kunne blive muligt at sammenkoble indtastningerne til større enheder, og gøre brugen af dem let.

Indtastningsprogrammet KIP

Skabelonerne/strukturerne forudsatte brug af databaser. Vi kunne imidlertid ikke bygge på, at alle interesserede indtastere havde adgang til et brugbart databaseprogram. Det letteste ville naturligvis være, at der blev lavet et særligt indtastningsprogram, som lige netop rummede de felter og oplysninger, som der skulle til. På baggrund af en DOS-version af databaseprogrammet Paradox udarbejdede Elsebeth Paikin Kildeindtastningsprogrammet KIP (en runtime-version), som netop fulgte de konstruerede skabeloner/strukturer. DDA var med i denne udvikling. KIP-programmet (KIP1) kom siden i en revideret og udvidet version (KIP2), men stadigvæk baseret på styresystemet DOS.

Som nr. 65 i serien *DDA Nyt*, udsendte DDA i foråret 1993 resultatet af baggrundsgruppens arbejde, nemlig »SAKI's vejledning til kildeindtastning«, hvori der bl.a. var en brugervejledning til KIP samt en opstilling af alle strukturerne til folketællingerne og andre centrale arkivalier. Også her trak Elsebeth Paikin det absolut største læs med at få denne vejledning færdig.

Efterhånden som computer-styresystemet Windows afløste DOS, blev det mere og mere påkrævet at få lavet et Windows-baseret kildeindtastningsprogram, og samtidig voksede de »naturlige« krav til et sådant programs muligheder. Efter tilløb fra flere forskellige frivillige programører kunne Otto Chr. Thygesens udviklede WinKip endelig tages i brug i efteråret 1999. Også her er der blevet lagt et stort og beundringsværdigt ulønnet arbejde.

KIP og siden WinKip er først og fremmest tænkt som indtastningsprogrammer, hvor data let kan indtastes og let kan udtrækkes på diskette; ønsker man at underkaste de indtastede data mere avancerede sorteringer o.l., eller ønsker man særlige udskrifter, må man trække en kopi over i et fuldt databaseprogram. Langt de fleste indtastninger bliver nu foretaget i det nye indtastningsprogram WinKip.

KOKI (Koordinationsgruppen til Kildeindtastninger)

Meget tidligt blev KOKI (Koordinationsgruppen til Kildeindtastninger) etableret med det formål at have et fælles sted, hvor oplysninger om afskrifter eller indtastninger blev samlet. Her kunne samtidig foretages

koordineringer i indtastningsarbejdet, så flere indtastere ikke udførte det samme arbejde, og indtastere med samme interesseområde kunne blive sat i kontakt med hinanden. Der var først og fremmest tale om en vedligeholdelse af den database, som havde udgjort grundlaget for DIS-Danmarks særnummer *Kildeoversigten* i 1993, men der skulle naturligvis også følges med i de igangværende/planlagte indtastninger. KOKI kom til at bestå af Hanne Marie Rud (DIS) og Elsebeth Paikin (DIS).

Afskrifternes voksende antal siden 1992

Siden opstarten i 1992-93 er udviklingen gået stærkt på flere felter. I DIS-Danmarks medlemsblad *Slægt & Data* og i de senere år på DDAs Internethjemmeside har vi kunnet følge udviklingen og set, hvordan mængden af afleverede afskrifter i SAKI-format til DDA er vokset eksplosionsagtigt. Ved udgangen af 1995 var der registreret ca. 250.000 personer fra de forskellige folketællinger. Nu – små 5 år senere – er dette antal 10-doblet, således at vi er oppe på ca. 2.800.000 registrerede personer.

Hovedvægten af afskrifterne ligger på de ældste og mindst komplicerede folketællinger, og folketællingerne 1787 og 1801 har begge nået en dækningsgrad på ca. 50 %. Fortsættes med samme tempo vil der ikke gå mange år, før der er opnået komplette edb-registreringer af hele Danmark for de ældste årgange. Se nedenfor om 1801-projektet.

Mere end 400 forskellige frivillige indtastere har uden at få en krone for det brugt et utal af timer på at indtaste de mange forskellige tællinger til glæde for andre først og fremmest slægtsforskere og lokalhistorikere. En opgørelse af tidsforbruget vil kun blive et forsigtigt skud, men det ligger næppe under 100.000 timer. Omregnet vil det rundt regnet svare til 60 årsværk. Tænk om dette skulle være gjort ved lønmidler – det tør jeg slet ikke regne på.

Efterhånden som mere og mere bliver indtastet i dette brede folkelige projekt, vil det også få stor værdi for historikere, arvelighedsforskere, demografer, samfundsanalytikere m.fl. I det hele taget er der tale om opbygningen af et fantastisk materiale til belysning af den danske befolkning i især 1700- og 1800-tallet.

DDAs arbejde med projektet

Det er nok kun de færreste, der forestiller sig, hvilke ressourcer der skal til at klare den daglige drift af projektet på DDA. Dialoger/korrespondancer med indtastere, der skal i gang med at indtaste eller igangværende indtastere, som er løbet ind i et eller andet problem; lige fra problemer med kilden til mere tekniske vanskeligheder ved indtastningerne.

Når de færdige indtastninger (nu taler vi først og fremmest om folketællinger) modtages på DDA, skal de registreres og ikke sjældent er der problemer med dem, således at det skal følges op, og indtaster kontaktes. Igen kan det være lige fra misforståelser omkring kilden og dokumentationen og til ulæselige disketter.

Det indkomne skal omformes til en »evigtvarende« form, således at den altid vil kunne læses – også når fremtidige systemer og programmer overtager. Det afleverede skal registreres, der skal kvitteres for modtagelsen, og det skal gøres tilgængeligt for andre brugere. D.v.s. gøres klart til Internettet og lægges ind dér samt gøres klart til den næste CD-Rom.

Eventuelle rettelser – måske på grund af en senere korrekturlæsning – til allerede afleverede afskrifter skal enten gennemføres på DDA eller gemmes der til senere håndtering.

I den anden ende sidder der så en lang række brugere, som via CD-Rom og Internettet »kritisk« bruger materialet og finder fejl og mangler eller ting, som kræver en forklaring. Disse henvender sig så direkte til DDA eller indirekte ved f.eks. at påpege manglerne i Internettets nyhedsgruppe for slægtsforskning.

DDA afsætter i øjeblikket 1-2 årsværk til projektet, men har indtil nu – inklusiv formidlingen på Internettet og udgivelserne af CD-Rom-udgaverne – brugt i størrelsesordenen 10 årsværk. Naturligvis er der også indtægter, men disse er nu langt bagefter. En fondsansøgning i 1996 gav lidt over 500.000 kroner, men siden har det ikke været muligt at få eksterne tilskud. En Internet-tilgængeliggørelse af de indtastede folketællinger samt en CD-Rom-udgave blev bl.a. resultatet af denne bevilling. En søgning i de allerede registrerede folketællinger kan således ske på Internetadressen: <http://ddd.sa.dk>

Som forening har DIS-Danmark kun en begrænset mulighed for at bidrage økonomisk til projektet. For det første vil det kun kunne blive en mindre del af »hullet«, vi kan dække, og for det andet har vi gennem årene afholdt en del udgifter omkring projektet. En stor del af de frivillige indtastere kommer fra DIS-Danmarks rækker, og det vil måske derfor være lidt urimeligt, at de også i større målestok skal være med til at betale for projektet via deres medlemskontingent. Da projektet rummer nogle meget bredere perspektiver, burde de afgørende midler også komme fra større kasser. I Sverige og især Norge har tilsvarende projekter også haft en noget større offentlig bevågenhed og støtte.

Brugerbetalning er også inde i billedet på forskellige måder, men der skal hele tiden tages hensyn til, at indtastningsarbejdet udføres af ulønnede og frivillige, som endda selv afholder en række udgifter forbundet med indtastningerne (afskrivningsforlæg, porto, disketter o.l.). Skal

man som indtaster til at betale for at få almindelig adgang til sine egne (og andres) data, så vil mange indtastere utvivlsomt have meget svært ved at se logikken. En kommerciel udnyttelse af det indtastede vil være uacceptabel og eventuelle indtægtsmidler skal meget tydeligt være øremærkede til projektet og dets drift.

KOKIs arbejde overført til DDA

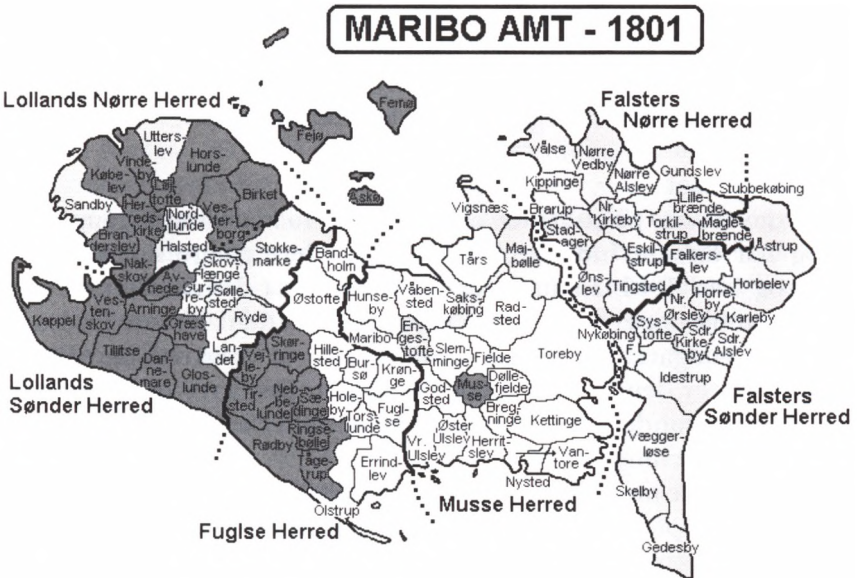
Efterhånden som alle afskrifter næsten udelukkende i dag laves via edb og med DDA som samlested, har det været naturligt, at KOKIs arbejde med at koordinere indtastningerne og uddeling af registreringsnumre til nye indtastere er blevet overført til DDA, så det er samlet på et sted. Fra omkring 1997 er det blevet DDA, man først og fremmest henvender sig til, når man ønsker at gå i gang med en indtastning.

Fremtiden

Et af de store problemer er økonomien i projektet og dermed de tidsmæssige ressourcer, som DDA kan afsætte til det. Her forsøger man inden for de økonomiske rammer at udfylde alle opgaver, men der er selv sagt mange personer, som »rykker« i arkivet omkring kildeindtastningsprojektet. Her må man forsøge at forstå projektets ressourcemæssige situation og have den nødvendige tålmodighed. Ligeledes må det være forståeligt, at modtagelse og opbevaring af indtastningerne opprioriteres i forhold til f.eks. henvendelser fra gratis-brugere som har fundet en eller anden fejl ved Internetudgaven.

Kildeindtastningsprojektet har ingen konkret ejer – det må vel være os alle sammen. Ingen er personlig ansvarlig, og det er uklart, hvem der skal tage initiativerne og foretage beslutningerne på alles vegne. Projektet bygger på et samarbejde mellem bl.a. en statslig institution, en forening og en række enkeltpersoner. Det i sig selv er en uvant konstruktion. Alle deltagere i dette samarbejde har på forskellige måder nogle begrænsninger og fordele, som vi skal tage hensyn til.

Det er vigtigt at få realiseret en eller anden bredt sammensat styringsgruppe, som skal forestå en overordnet visionær dirigering af projektet. Denne gruppe skal mere tydeligt tegne projektet udadtil. Hvem skal bestemme, hvem der skal sidde i den, og hvilke opgaver og beføjelser skal den have? Dette lå ikke klart fra det sidste reelle SAKI-møde, hvor vi besluttede etableringen af en sådan gruppe. Vi har derfor stået lidt i et tomrum.

Maribo Amt 1801. For de sogne, der har en mørk markering, er indtastningen af folketællingen fra 1801 afsluttet. De sogne, der fremstår i lysegråt, er under bearbejdning, mens de hvide sogne endnu er »ledige«.

Grafisk præsentation af afskrevne folketællinger

En vigtig del af projektet er også en ansueliggørelse af, hvad der sker på indtastningsområdet. Fra DIS-Danmarks side har vi påtaget os en grafisk fremstilling af KIP-folderen, dvs. DDAs registrering af, hvilke folketællinger der allerede er indtastet eller er undervejs. Dermed er vi også i gang med en slags korrekturlæsning af KIP-folderen, som uundgåeligt indeholder en række fejl. Vi har fundet nogle af dem, og kortenes læsere har været meget hjælpsomme og hjulpet med at påvise andre. Kortene kan fra september 2000 ses på internetadressen: <http://www.dis-danmark.dk/kipkort>

Vi er stødt på indtastninger, som af mange forskellige grunde og misforståelser er strandet eller blevet væk et sted mellem indtaster og den afsluttede sammenlægning med alle de øvrige data. Dette er et af de problemer, som vi nu arbejder med.

Det er ingen hemmelighed, at administrationen af projektet er en underskudsforretning målt i kroner og ører, og at DDA har ca. 1-2 mand knyttet til det, hvoraf knap en person betales via salgindtægterne fra CD-

Rom-udgaverne. En fornuftig administration af projektet anslås i øjeblikket at kræve ca. 4 personer. Kampen om økonomiske midler bliver derfor en af de første opgaver, som en kommende styringsgruppe skal tage fat på – ligesom PR og øget informationsudveksling.

1801-projektet

Ideen om at sætte på afskriften af en bestemt folketællingsårgang er ikke ny og har direkte/indirekte været nævnt flere gange siden starten i 1992, og især 1801-tællingen er blevet nævnt i denne sammenhæng. Tællingen blev også gennemført i Norge, hvor den allerede findes i en samlet edb-udgave. I Danmark anses den for at være rimelig pålidelig, og desuden er den bevaret næsten komplet. Desværre omfatter tællingen ikke det sønderjyske område; her blev efterfølgende lavet en selvstændig folketælling i 1803.

Efter et møde med DDA i det sene forår 2000 har vi i DIS-Danmark besluttet at tage opfordringen op og er gået ind i arbejdet som bannerførere for en færdiggørelse til 200 års-jubilæet for 1801-tællingens iværksættelse, nemlig d. 1. februar 2001. Det er utvivlsomt en lidt vild plan, og der er i skrivende stund (ultimo juli 2000) egentlig kun et halvt år til denne dato.

Som forening kan vi forsøge at appellere til indtasterne om fælles fodslag for denne sag og fra foreningen støtte med ressourcer, hvor det kan blive aktuelt, men focus i denne sammenhæng skal absolut ligge på alle de frivillige indtastere og korrekturlæsere, som har fulgt opfordringen. 1801-ideen er blevet mødt med en utrolig imødekommenhed, og mange har allerede henvendt sig til DDA, der som tidligere anført koordinerer indtastningerne, og de er nu igang med at indtaste. Omkring en halv snes indtastere er endda gået i gang med indtastning af hele herreder. At vi slægtsforskere og personalhistorikere er et lidt specielt folkefærd, er vist alment kendt, men den store frivillige indsats for denne fælles sag har alligevel overrasket.

I 1801 boede der en lille million mennesker i Danmark – mere præcist skal tallet have været 929.001 personer. I den seneste opgørelse af 18. maj 2000 fra DDA er der gennem kildeindtastningsprojektet nu indtastet 53,6 % af tællingen. Dvs, at der »kun« mangler 431.123 personer, før den er færdigindtastet. De senere år er der blevet indtastet ca. 10 % om året af denne tælling, så under normale omstændigheder ville der nok gå yderligere ca. 5 år, før den var færdig.

Et antal af 431.123 personer er naturligvis mange, men når vi løfter arbejdsbyrden i samlet flok, så er det slet ikke urealistisk at blive færdige til 1. februar 2001. Nogle af alle disse personer, som skal indtastes, er faktisk allerede undervejs i registreringssystemet. Til sammenligning kan

nævnes, at der i 1999 blev indtastet i alt ca. 700.000 personer spredt over alle folketællingsårgange.

Igangsætningen af 1801-projektet kan også være med til at fokusere på kildeindtastningsprojektet som helhed, og hvis det lykkes at blive færdig til 1. februar 2001, vil det give en ekstra mulighed for at skabe opmærksomhed omkring det samlede projekt.

Der er ingen tvivl om, at det vil blive et arbejdsfyldt efterår, og jo flere der bidrager, des lettere nås målet. Tænk hvilket fantastisk hjælperedskab vi ville have, hvis vi kunne søge i en samlet 1801-folketælling. Personer, der levede i 1800-tallets begyndelse, vil få meget svært ved at »gemme sig« for os.

Debat

Ældre kirkebøger på CD-ROM

Af Lene Olsen

En kritisk vurdering af en ny udgivelse samt nogle generelle refleksioner om elektronisk bearbejdning af ældre arkivalier

Statens Arkivers Filmningscenter (SAF) i Viborg er begyndt at udgive kirkebøger på CD-ROM. Det er fotografiske gengivelser af kirkebøger, selv om projektet kaldes elektroniske kirkebøger. Det er uheldigt, at SAF vælger denne titel på et tidspunkt, hvor den nye kirkebog, som føres elektronisk, er under indarbejdelse hos kirkebogsførerne i sognene.

Blandt de udkomne er Fredericia købstads kirkebøger for 1814-1891. Denne udgivelse vil jeg bruge som udgangspunkt for en diskussion om overførsel af kilder til andre medier end dem, de er skabt i.

For mange slægtsforskere er kirkebøger på CD-ROM i en fotografisk gengivelse et længe næret ønske, men nogle slægtsforskere er måske allerede gået videre med ønske om at hente kirkebøgerne på Internettet. Ved begge typer adgang til kirkebogsdata vil man kunne sidde hjemme og lede efter oplysninger i den fotografiske gengivelse af kirkebøgerne.

For de statslige arkiver er det en fordel, da udgivelse af kirkebøger på denne måde med tiden vil kunne lette presset på læsesalene og nedsætte svindet af mikrokort. Ifølge den nyligt udkomne Statens Arkivers brugerundersøgelser 1999¹ er slægtshistorie det altdominerende formål med brugernes arkivbesøg. I samme undersøgelse oplyses, at over 50 % af arkivernes brugere er ikke-erhvervsaktive. Denne gruppe har været længere om at tage PC m.v. i brug end andre grupper i befolkningen, men kurser i brug af PC tilrettelagt for pensionister bliver hurtigt overtegnet, hvilket viser, at der er interesse for at kunne bruge PC. I fremtiden vil elektronisk adgang til kirkebogsdata være en naturlig del af arkivernes koncept for at stille arkivalier til brugernes rådighed.

Den dag, den fotografiske edb-udgivelse af en kirkebog kan sammenholdes med den transskriberede version af samme, vil selv de mest elektronik-fikserede slægtsforskere have svært ved at stille flere krav til kirkebøgerne. Eneste undtagelse er tilgængeligheds- og kopieringsregler for tiden efter 1891. Her er det vel på sin plads at skabe samme regler for

kirkebøger som for andre personhenførbare oplysninger – dvs. 80 års håndlæggelse, for dødsfald gerne kortere tid.

Fredericia købstads kirkebøger 1814-1891

Fra september/oktober 1999 lå der på Rigsarkivet bestillingssedler til Fredericia købstads kirkebøger 1814-1891. Udgivelsen blev da annonceret til november 1999, men det blev januar 2000, inden jeg modtog de tre CD-ROM'er og en vejledning på 28 sider. Dette er femte sæt kirkebøger, SAF lægger på CD-ROM. Tidligere er der udgivet kirkebøger fra sognene i Horns herred i Vendsyssel og fra sognekirkerne i Århus, Vejle og Kolding.

Det er en flot vejledning til materialet fra Fredericia². Men allerede her sporer man nogle af de problemer, som SAF har med at overføre arkivalier til det nye medium. Første overraskelse er, at CD-ROM'erne – uanset titlen – kun indeholder data fra de to folkekirkelige sogne Sct. Michaëlis, tidligere tyske kirke og Trinitatis, tidligere danske kirke. Netop for Fredericia, som fra grundlæggelsen har givet trosfrihed til alle, er det helt afgørende, at titlen også dækker indholdet, dvs. at alle de anerkendte trossamfunds registreringer er med.

Som årsag til, at de andre trossamfunds kirkebøger og kirkebøgerne fra før 1814 ikke er medtaget, anføres det i vejledningen, at det er vanskeligt at etablere søgefaciliteter, når kirkebøgerne ikke er i skemaform. Men da søgesystemet ikke virker avanceret, burde det ikke være en reel hindring for at medtage disse kirkebøger.

Kildeangivelse

Når man begynder at bruge kirkebøgerne, kommer næste overraskelse. Man kan ikke se, hvilket bind af kirkebogen man leder i, da man kun skal angive, hvilket sogn man vil søge i. Dermed gør en institution under Statens Arkiver det umuligt at skrive en informativ kildehenvisning! For sogne, der arkivmæssigt hører til Landsarkivet for Nørrejylland (LAV), benyttes kontraministeralbøger, og for andre dele af landet vil hovedministeralbøgerne blive anvendt i projektet, oplyser vejledningen.

Der optræder en arkivsignatur, et løbenummer og et sidenummer i sort på mørk baggrund. Det er ikke noget, man fanges af, når man arbejder i kirkebøgerne. Arkivsignaturen forklares i vejledningen som sognets nummer i Landsarkivet for Nørrejylland. Løbenummer er der ingen forklaring til. Ved konferering med registraturen fra LAV over kirkebøger på mikrokort genfindes løbenummeret. Dette løbenummer kan dække over flere fysiske bind, f.eks. er der et bind med døde for 1864, som jeg ikke genfinder i registraturen. På dette punkt har mormonerne været mere kildetro, da de filmede de danske kirkebøger.

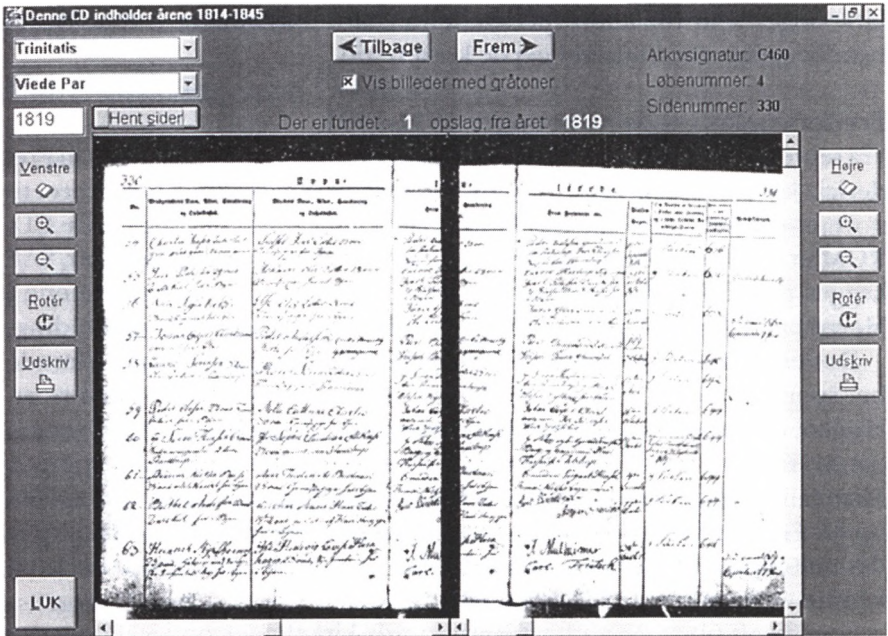

Fig. 1. Opslag i Fredericia købstads elektronisk gengivne kirkebøger 1814-1891. Registraturoplysninger på Rigsarkivet (RA) fra LAV: C460, 4, 1814-1822 FKVTADJ 8 kort.

Eksempel:

Arkivsignatur: C460
 Løbenummer: 4
 Side: 330

På denne side finder jeg mine tip-tip-oldeforældres vielse i 1819 som nr. 60 (se fig. 1).

På Rigsarkivet er registraturen forsynet med tilføjede håndskrevne forkortelser: F(ødte), K(onfirmerede), V(iede), D(øde), J(ævnførelse), A(fgang) og T(ilgang) for at gøre det lettere at finde de rette mikrokort f.eks. for C460 Trinitatis-Vejlby 1842-1854 F, 1843-1867 V.

I vejledningen er der plads til at medtage oplysninger fra registraturen over de enkelte sognes kirkebøger, gerne med reference til både CD-ROM og mikrokort – men det gøres ikke. Det vil give brugerne en »oversættelse« til en mere sigende kildereference, som de kunne bruge i deres materiale.

Søgemuligheder

Det er muligt at søge på sogne, begivenheder (ministerialia) og årstal. Hvis man søger på et årstal, åbner bogen sig på de sider, hvor årstallet begynder, og samtidig oplyses, hvor mange sider der er fundet – f.eks. fem sider med fødte af mandkøn. Her kan man med pilene bladre frem og tilbage inden for disse fem sider. Havde man ikke heldet med sig, må man vælge et nyt årstal, idet man ikke blot kan bladre videre som i en normal bog. Er man ikke sikker på, hvornår eller om en kirkelig begivenhed fandt sted i det valgte sogn, irriteres man let ved denne præsentation af data. Det er bruger-*u*venligt!

Med de dårlige søgefaciliteter er der ingen grund til den valgte begrænsning. I kirkebøger med kronologisk indførelse – uden gruppering af begivenheder i fødte, viede, døde etc. – vil man kunne finde starten på et år på samme måde som den her anvendte. I kirkebøger med en anden gruppering af begivenheder vil man på tilsvarende vis kunne finde starten på året inden for hver gruppering. For hver kirkebog vil strukturen kunne gemmes og anvendes til etablering af relevante søgekriterier. Man kan f.eks. først vælge sogn og årstal, hvorefter der åbnes for valg af begivenheder svarende til den struktur, kirkebogen/kirkebøgerne har for året.

På kirkebogsmikrokort har SAF heller ikke udnyttet mikrokortets faste opdeling med mulighed for at benytte et indeks (indholdsfortegnelse) til at orientere sig om kortets indhold. Dette kunne lette søgningen for brugerne. Hører der f.eks. 25 mikrokort til et løbenummer, tager det tid at finde frem til det relevante kort. Kunne man samtidig benytte mikrokortets referencer, f.eks. A1 eller M14, til at finde udgangspunktet for ens søgning, vil kravene til brugervenlig opbygning blive opfyldt for mikrokortene. Dette indeks vil kunne opbygges helt parallelt til indekseringen på de elektronisk gængse kirkebøger.

Præsentation af kirkebogsdata

Siderne præsenteres som i en opslået bog, desværre med så lille skrift, at det ikke kan læses umiddelbart, så man må benytte zoom. Fornemmelsen af bog har man kun, når man henter data fra et nyt år eller bladrer mellem siderne i disse data. Ellers arbejder højre og venstre side helt uafhængigt af hinanden i hvert sit vindue. Der er ingen mulighed for automatisk at bevare zoom og positionering, når man bladrer videre til næste sideopslag eller vælger et nyt år. Vælger man at benytte zoom, vil den procent (forstørrelsesgrad), man benytter, ikke automatisk blive anvendt i det andet vindue, ligesom positionering heller ikke følger med over i det andet vindue. Det gør det svært at læse en tekst, som starter på

venstre side og fortsætter på højre. Man bruger megen tid på at justere zoom og positionering for at sikre sig, at det er den rette fortsættelse på højre side, man rammer.

Så snart man har hentet en eller flere sider, kommer denne oplysning: Der er fundet __ opslag fra året ____, f.eks.: der er fundet 1 opslag fra året 1819, hvor alle tal står i hvidt med mørk baggrund. Dette fanges af øjet, hvorimod arkivsignatur, løbenummer og sidenummer ikke træder i karakter på samme måde, ja de overses let.

Disponering af skærbilledet er dårligt og kan ligefrem virke rodet. Der er meget spildplads på skærmen, ved en bedre udnyttelse af skærmen til kirkebogsdata vil der som udgangspunkt kunne anvendes en større forstørrelse. Den dårlige udnyttelse af skærmfladen gør det meget langsommeligt at arbejde med kirkebøgerne.

Eksport af kirkebogsdata/udskrift

Ethvert udprint bærer udskriften: Copyright, Landsarkivet for Nørrejylland – uden efterfølgende kildehenvisning. Det er ikke muligt at markere et udsnit, som udskrives i den forstørrelse, man vælger. Det eneste, man kan vælge, er stående (»portræt«) eller liggende (»landskab«) udskrift i den papirstørrelse, som ens printer er sat op til (normalt A4). Herefter tilpasser siden sig til det valgte format uden hensyn til forstørrelsen på skærmen.

Et særligt tilfælde er, hvor højresiden er blank – dvs. der står, at alle data er på venstre side. Her vælges ikke automatisk »landskab« som format til udskriften. Ønsker man at udskrive begge sider, må man selv huske at gøre det, for heller ikke her er der automatik. Skulle man formaste sig til at vælge udskrift, så får man kun udskrevet den side, som vinduet indeholder, selv om prik-markøren står ud for »alle«.

Eksport af data foregår ved hjælp af Pan Window, som automatisk kommer frem, når man klikker med musen inde på en side. Herefter kan kopiering til Windows udklipsholder foretages på normal vis. Her bør man huske, at det bedste resultat opnås ved at kopiere hele siden og senere foretage zoom og beskæringer i et andet program beregnet til billedbehandling.

Testpanel

At arbejde med arkivalier, som er overført til andre medier, kræver megen tålmodighed, da det ofte er mere omstændeligt end arbejde med de originale arkivalier. Den ringe hjælp man får, når man arbejder med mikrokort, bliver man næsten glad for, efter at have stiftet bekendtskab

med kirkebøger på CD-ROM. Det virker som en klar forringelse, en forringelse som ikke er teknologisk betinget.

Det forekommer mig, at man i SAF ikke har tilstrækkelig viden om brugen af de overførte arkivalier, og at man kunne have glæde af at have et testpanel, der – inden løsningerne endeligt fastlægges – afprøver en prototype. Testpanelet bør have både en stor viden om brugen af data, f.eks. som slægtsforskere og/eller videnskabelige brugere af arkivalietypen, og en god teknisk viden om det valgte medies tekniske muligheder og gerne også interesse i brugerflade-opbygning og –opfattelse f.eks. perception. Her gælder det om ikke at falde for det urolige, hurtige og smarte i moderne hjemmeside-opbygning (web-opbygning). Brugen af data fra arkivalier er en ganske anden med langt mere fordybelse og koncentration.

Med de elektronisk gengivne kirkebøger bør man, som ved andre valg af edb-løsning, sætte sig i brugernes sted. Det er hverken arkivmedarbejdere, edb-programmører eller web-konstruktører, som bliver de normale brugere af disse CD-ROM'er.

Forslag til forbedringer

Ønskerne til forbedring af de elektronisk gengivne kirkebøger kan opsummeres på denne måde:

- Indeks på mikrokort svarende til indeks – opslagsenheder – på de elektronisk gengivne kirkebøger.
- God disponering af skærm, en brugerflade, som tager udgangspunkt mere i det logiske for brugerne end de strenge regler om arkivregistrering, proveniens osv.
- Bedre søgefaciliteter på CD-ROM i data.
- Det bør være let at skimme data for at orientere sig i materialet.
- Det skal være let at lokalisere data, når man ikke har nøjagtige oplysninger at gå ud fra.
- Gode kildeangivelser også for andre end de ansatte på arkiverne.

Et samarbejde med lands- og lokalarkiverne om at medtage de navneregistre, som er udarbejdet for mange kirkebøger, vil lette brugen af de elektroniske kirkebogsudgaver, så længe der ikke findes tilgængelige transskriberede kirkebøger. Kan man starte med at lede i navneregistrene, vil arbejdet ofte blive lettet, blot man tager hensyn til disse registres begrænsninger – at de ofte kun dækker vielser og dødsfald, hvor afdøde er mindst 15 år. De nyeste navneregistre ligger på edb og vil kunne gøres direkte søgbare. Efter at Danmarks Nationale Privatarkivdatabase³ (DANPA)-samarbejdet er startet, findes der ingen undskyldning for på de elektroniske kirkebogsudgivelser at udelade et navner register, hvis det er udarbejdet og kendt gennem DANPA.

Det er værd at erindre, at det skannede billede vil få en lang levetid, fordi de transskriberede kirkebøger rummer fortolkninger og skanningerne er mere kildetro – forudsat, at der ikke efterfølgende er manipuleret med billedet. Dermed kan forskellige mennesker foretage deres egen tolkning.

Noter:

1. Statens Arkiver. Statens Arkivers brugerundersøgelser 1999, Aabenraa 2000
2. Statens Arkivers Filmmingscenter. Elektroniske kirkebøger. Fredericia købstads kirkebøger 1814-1891, Viborg 1999.
3. Danmarks Nationale Privatarkivdatabase (DANPA) findes på <http://danpa.dda.dk> eller <http://www.danpa.dda.dk>

Lene Olsen, HD. Har beskæftiget sig professionelt med edb siden 1962. Adresse: Hallandsgade 6A, st.t.v., 2300 København S.

Der forventes et svar fra Statens Arkivers Filmmingscenter i næste nummer af *Personalthistorisk Tidsskrift*.
Red.

Småstykker

Et elektronisk register til samlingen af familiebreve

Af Ib Brusendorff

Et supplement til Geert Drachmanns artikel fra 1977 om at ordne familiebreve.

Da jeg i anden anledning ledte i *Personalthistorisk Tidsskrifts* 97. årgang, 17. række, 5. bind (1977), faldt jeg over Geert Drachmanns artikel »Om at ordne familiebreve«. Artiklen interesserede mig, fordi jeg har en stak familiebreve, herunder især temmelig mange brevkort eller postkort fra allersidst i 1890'erne til op i 1940'erne. Disse breve og kort har jeg allerede fået så rimeligt ordnet og i hvert fald fået lagt et fast system for, både med hensyn til opbevaring og registrering. Men under læsningen blev det interessante ved Geert Drachmanns artikel den store forskel, der er fra år 1977 til år 2000 i de muligheder, der er i dag for registrering og katalogisering. Ordningen og arkiveringen af brevene må stadig foregå på en måde som beskrevet i artiklen, men ved registreringen er der i dag helt andre muligheder.

Med en computer og en relationsdatabase som Paradox eller Access er der i dag muligheder, som ikke var tilgængelige i 1977. En database er som et avanceret kartotek og kan derfor bruges under ét til det, som Geert Drachmann omtaler som Afsenderregister, Modtagerregister og Personregister. Også kalde- og kælenavne vil kunne indgå i en sådan base.

For det emne, det drejer sig om, vil princippet i en relationsdatabase være, at der udarbejdes (skrives) en liste over brevene og en liste over personerne. Altså et fælles personregister over afsendere og modtagere og en liste over breve. Hver person skrives kun én gang i dette personregister, men med alle de ønskede supplerende oplysninger, herunder f.eks. kalde- og kælenavne, og hver person får en entydig betegnelse f.eks. et trecifret løbenummer. Det er herefter løbenummeret, der anvendes i stedet for personens navn. Løbenumre, navne, kaldenavne og supplerende oplysninger skrives i hver sin kolonne i listen.

Brevene får også et løbenummer i deres liste, og denne liste forsynes med kolonner til brevenes løbenumre, afsendernes løbenumre, modtagernes løbenumre, dato på brev og særlige bemærkninger. Afsendernes og modtagernes løbenumre hentes fra personregistret, og det er her

forklaringen ligger. Der skal ikke skrives lange navne, men kun korte løbenumre, så fejlskrivning er mindre sandsynlig.

Da det er nødvendigt med én liste over afsendere og én over modtagere, og personerne ifølge ovenstående beskrivelse står i samme liste, foretager man det kunstgreb, at man laver en kopi af personregistret. Det er noget, programmet overordentligt enkelt kan gøre. Det originale personregister bruges så til en liste over afsendere og kopien til liste over modtagere. Det har den fordel, at der ikke skal udarbejdes to lister, og at den enkelte person kan optræde både som modtager og som afsender, hvilket der ofte kan være behov for i forbindelse med brevskrivning.

Nu er det muligt at udforme forespørgsler, der kombinerer oplysningerne i de tre lister, så svaret på forespørgslen fortæller, hvilke breve en bestemt person har fået fra en anden bestemt person og hvornår. Eller om en bestemt person har sendt breve til en anden bestemt person på et angivet tidspunkt. Det vil også være muligt at spørge, hvem der er blevet kaldt ved et eller andet kalde- eller kælenavn, eller om en bestemt person er blevet kaldt ved et særligt navn. Der kan også spørges om en oversigt over samtlige breve, en person har modtaget eller afsendt, og mulighederne er ikke udtømt hermed. Princippet i programmet er, at personlisterne kobles sammen med listen over breve ved hjælp af personernes løbenumre, som står i alle tre lister.

Det interessante er, at det her skitserede personregister samtidig er Geert Drachmanns Personregister, som kan bruges til meget andet end netop brevene. Registret er ikke på forhånd begrænset til kun at blive anvendt i forbindelse med brevene, men kan anvendes til enhver person og kan udvides med kolonner med mange forskellige oplysninger knyttet til den enkelte person. Mit eget personregister er kernen i mit slægtskartotek, og brevene er kommet til meget senere. Det betød for mit vedkommende, at jeg kun skulle skrive listen over brevene; listen over personerne med løbenumre havde jeg i forvejen. Geert Drachmanns Personregister er i det små dét, der i dag optræder som avancerede slægtsforskningsprogrammer.

Afslutningsvis skal det lige nævnes, at man arbejder med de nævnte lister og forespørgsler på computerens skærm, men med en printer kan man skrive alt det ud, man har brug for at have stående på papir. Man bestemmer selv, hvilke oplysninger af de indtastede, man vil have skrevet ud. Det er f.eks. ofte ikke nødvendigt at skrive løbenumrene ud, selv om disse numre er væsentlige for sammenhængen i programmet.

Mimerichs efterkommere

Af Kaj E. Hansen

Et supplement til Steffen Hove's indlæg

Hr. Steffen Hove skriver i sit indlæg om 3 gange Mimerich i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1992:2, s. 164: «... skønt det ville være morsomt at vide, om navnet Mimerich blev ført videre». Det gjorde det.

Mine 8 gange tipoldeforældre er de nævnte Hinrich Vollmar og Meimerich Claussen. Christian Holst og Mimerich Hiort fik som nævnt 3 sønner: Martinus (1747-90), Harche Bonne (1752-1834) og Jørgen Christian (1754-1830). Martinus Holst blev købmand i Bogense og giftede sig dér 6/7 1775 med sin farfars broders enke Karen Pedersdatter (ca. 1732-1804). De fik ingen børn.

Harche Bonne Holst blev snedker, bagersvend, murermester og arbejdsmand i Middelfart og giftede sig dér 26/1 1780 med Kirsten Pedersdatter, døbt 20/9 1750 i Indslev, død 16/12 1825. Parret fik 8 børn, hvoraf den ældste fik navnet Mimerich (den fjerde i rækken), døbt 5/3 1780, død 9/2 1849.

Mimerich fik et uægte barn 15/4 1807, Birte Kirstine, som døde 25/5 1807; udlagt til barnefader blev en rejsende ved navn Peder Hansen. Mimerich blev gift 13/11 1813 med grovsmedemester Peder Hansen (den rejsende?), født 1788 i Odense, død 30/11 1849. De fik 2 børn.

Jørgen C. Holst fæstede 12/4 1782 en gård i Hjerup, Kerte sogn under Erholm-Søndergårde gods i Rørup sogn. Han giftede sig i Kerte 3/12 1781 med enken på gården Maren Pedersdatter (1748-1826). De fik 10 børn, men ingen af pigerne fik navnet Mimerich.

Jørgen C. Holst er, foruden min, også 3 gange tipoldefader til forfatteren Kirsten Thorup, f. Christensen.

Orientering

Generalforsamling 2000

Samfundets ordinære generalforsamling blev holdt 29.4.2000 kl. 15.00 i Frederiksberg Hovedbibliotek

Dagsorden:

- Valg af dirigent
- Bestyrelsens beretning
- Regnskab og fastsættelse af kontingent
- Valg
- Eventuelt

Efter at bibliotekar Michael Bach havde budt velkommen til biblioteket, bød næstformanden, Knud Prange, velkommen til generalforsamlingen. Formanden, Finn Andersen, var blevet ramt af en lungehindebetændelse, men næstformanden kunne bringe en helt frisk hilsen og fortælle, at Finn Andersen nu var i god bedring.

Bestyrelsen foreslog ambassadør Villads Villadsen valgt som dirigent, det blev vedtaget med akklamation. Dirigenten erklærede generalforsamlingen for lovlig i henhold til lovene.

Derefter aflagde næstformanden beretningen:

Tiden og stedet – Frederiksberg Kommunebibliotek og en lørdag eftermiddag – er usædvanlig, men hænger først og fremmest sammen med den saglige afdeling af generalforsamlingen. Vi har også gerne villet eksperimentere med tidspunktet, og vi vil gerne have reaktioner fra medlemmerne – synes man det er en god eller en dårlig idé med et eftermiddagsmøde?

Finn Andersen plejer at indlede sine beretninger med at konstatere at det har været et godt år for Samfundet. Det mener vi også at 1999 har været.

Personalthistorisk Tidsskrift er udkommet med to gode hæfter. Sidste år konstaterede formanden at 1998-årgangen med sine 290 sider + indholdsfortegnelse og register lå langt over normalen, og dermed var der jo lagt op til at vi måtte vente færre sider i 1999. Det er en skam at Finn Andersen ikke selv har kunnet fortælle at vi i 1999 udsendte hele 354 sider foruden indholdsfortegnelse og registre. Det må vist være en rekord i hvert fald siden vores 100-års jubilæum. Tidsskriftet redigeres af Jørgen Mikkelsen, Nynne Helge og Anne Dorthe Suderbo og med Tommy P. Christensen som anmeldelsesredaktør, og de har sørget for at tidsskriftet er meget varieret både med hensyn til de behandlede temaer og tidsperioder. Redaktionen har mange og gode manuskripter liggende, så vi kan se frem til flere gode hæfter. Når vi har kunnet udgive så meget, skyldes det ikke mindst at vi har modtaget de sædvanlige – og stærkt værdsatte – tilskud fra Undervisningsministeriets tipsmidler, Kulturministeriets tidsskriftstøttemidler og Goods fond.

Personregister til Personalthistorisk Tidsskrift 1880-1965. Arbejdet med at etablere registret forventes afsluttet inden for det næste år. Det er derefter vores hensigt at publicere hele

perioden i ét værk og på papir, men samtidig ønsker vi at levere alle årene 1880-1999 på en CD-ROM til on-line søgning. Der er ikke grund til at lægge skjul på at det er en meget stor drøm der nu er ved at gå i opfyldelse, og der skal lyde en varm tak til Poul Steen og Arne Julin der har udført det omfattende og krævende arbejde.

Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1991-2000. Vi har tidligere lavet 10-års indholdsfortegnelser og tillige med megen held udsendt dem som særtryk. Hans H. Worsøe er nu med teknisk bistand af Poul Steen i færd med at lave en sådan ny fortegnelse. Arbejdet er næsten færdigt og vil fremkomme i næste hæfte (2000:2) samt som særtryk.

Udgivelser. *Mit navn er Jensen* er løbet ind i nogle tekniske problemer som forhåbentlig snart er løst. Der er arbejdet godt med bogen om slægtsforskning for børn: *Mig og mine*. Charlotte S.H. Jensen er færdig med manuskriptet, der er valgt tegner, men han har desværre været ramt af sygdom. Nu skulle det være overstået, og han er i fuld gang med arbejdet, så vi regner med at der foreligger et trykklart manuskript i løbet af efteråret. Produktionen bliver ikke helt billig, så vi er i gang med at sondere mulighederne for ekstraordinære tilskud. Vi lægger megen vægt på at det bliver en god bog der får en stor udbredelse, og vi håber den får betydning for rekrutteringen af kommende slægtsforskere. Ole Degns *Borgere og bybefolkning* er trykklar. Der er 29 sider tekst om kilderne og 54 sider bibliografi, så sammen med registrene bliver der tale om en bog på ca. 100 sider. Der foreligger et tryktilbud, og bogen vil udkomme til efteråret. Vi er overbevist om at den vil være uhyre nyttig for rigtig mange slægtsforskere.

Hvem Forsker Hvad er udkommet planmæssigt. Efter 6 års stort og godt arbejde som redaktør er Elsebeth Paikin nu afløst af Michael Bach. Der er grund til at sige Elsebeth tak for en betydelig indsats, og vi ønsker Michael held og lykke med dette vigtige arbejde.

Internet. Elsebeth Paikin fortsætter som webmaster, og der er stadig fremgang at notere på dette område. Vore hjemmesider er velbesøgte, og de skaffer os mange nye medlemmer. I 1999 fik vi på denne måde 104 indmeldelser, og i dette års første 4 måneder har vi fået 39 nye medlemmer.

Strays er et nyt begreb, det kan vel mest enkelt oversættes som lejlighedsfund. Sådanne fund kan nu indsendes til – og findes på – nettet. Elsebeth Paikin står også for denne aktivitet. Der er på generalforsamlingen uddelt en kort redegørelse til alle om sagen, men Strays vil også blive omtalt i *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Nordisk (og andet) samarbejde. Medlemmerne af de slægthistoriske foreninger i hele Norden var inviteret til de svenske slægtsforskerdage i Karlstad i september 1999. Kun få ikke-svenskere deltog, men der var stor tilslutning til de nordiske foredrag. Vi var repræsenteret ved Birgit Flemming Larsen der holdt foredrag om slægtsforskning i Danmark. Nordisk Genealogisk Samarbejdskomite (Nordgen) har haft en studietur til Nordtyskland for at undersøge om der kan laves en nordisk konference for slægtsforskere med aner i det nordtyske. Der er endnu ikke truffet nogen afgørelse. Også her var vi repræsenteret ved Birgit. Samfundet er dansk repræsentant for Genealogical Research Directory som er en slags international *Hvem Forsker Hvad*. Indlæg kan sendes til Elsebeth Paikin, og bogen kan købes via hende. Med det seneste nummer af *Personalhistorisk Tidsskrift* fulgte en invitation til de svenske slægtsforskerdage 2000 i Linköping. Til maj er der et arrangement i Sønderjylland: Slægtsforskning på tværs af grænsen; både Birgit Flemming Larsen og Hans H. Worsøe vil holde foredrag.

Økonomi og medlemmer. For nogle år siden havde vi en beklagelig nedgang i medlemstallet. Siden har der været nogen fremgang, og i årets løb er medlemstallet steget fra 1083 til 1111. Det er ikke nogen overvældende stigning, men vi er dog nu oppe på det niveau vi havde i 1992. Kassereren redegør om lidt for regnskabet, men jeg må forberede forsamlingen på at vi har et underskud! Dog heldigvis kun på 246 kr., og det er såmænd udelukkende fordi vi har købt nyt edb-udstyr. Vi mener selv at vi har en sund økonomi.

Herefter var der lejlighed til at drøfte bestyrelsens beretning. Georg Agerby undrede sig over, at beretningen ikke havde indeholdt noget om CD'erne fra Dansk Data Arkiv, hvor man ikke havde rettet de gamle fejl og havde udsendt en ny CD med årets data fremfor at samle det hele på én. Otto Christian Thygesen meddelte at der nyligt havde været et møde mellem Dansk Data Arkiv og DIS Danmark, hvor han havde været med, og han fortalte kort om mødet og DDA's fremtidige planer med indtastningerne, som de var blevet fremlagt. Der kommer et referat af mødet i næste nummer af *Slægt og Data*. Beretningen blev godkendt.

Herefter fik kassereren, Birgit Flemming Larsen, ordet for gennemgang af det reviderede regnskab. Der var ingen bemærkninger til regnskabet. Kontingentet for 2000 fastsattes uændret til 175 kr. pr. år.

I overensstemmelse med lovene afgik følgende bestyrelsesmedlemmer: Birgit Flemming Larsen, Jørgen Mikkelsen og Elsebeth Paikin. Alle blev genvalgt uden modkandidater. Derpå genvalgtes revisorerne, Jørgen Stage Larsen og Sigurd Rambusch, samt revisorsuppleanten, Bent I. Suurballe.

Under eventuelt stillede Villads Villadsen spørgsmål om, hvorvidt det var muligt at finde gennemsnitalderen for medlemmer i Samfundet. Da vi ikke registrerer medlemmernes fødselsår har vi ikke den mulighed, hvor interessant det end kunne være.

Lene Olsen spurgte om bestyrelsen havde sikret sig samarbejde med bl.a. skoler og andre kyndige om *Mig og Mine*. Hans H. Worsøe bekræftede at både skolefolk og skriftudvalgets børn og børnebørn var blevet konsulteret samt at man i markedsføringen af bogen ville søge at få den ud til et bredt publikum.

Efter generalforsamlingen talte bibliotekar Michael Bach om Frederiksberg Biblioteks genealogiske samling, dens historie og dens indhold, samt hvordan man finder frem til slægtslitteratur, både via trykte bibliografier og via Frederiksberg Biblioteks hjemmeside (www.fkb.dk). Efter selve foredraget var der mulighed for på egen hånd at forsøge sig med litteratursøgning på de opstillede pc'er.

Referent: Poul Steen

Resultatopgørelse og balance 1999

for Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

			1998	1000
Resultatopgørelse	kr.	kr.	kr.	kr.
<i>Indtægter</i>				
Kontingentindbetalinger			187.126	183
Tilskud ¹			55.000	60
Salg af bøger og hæfter			23.044	47
Renter			7.118	7
Momsrefusion				<u>5</u>
<i>Indtægter i alt</i>			<u>272.288</u>	<u>302</u>
<i>Udgifter</i>				
Personalhistorisk Tidsskrift				
Trykning	124.699			119
Forsendelse	39.834			34
Adm. aftale OUF	29.050			20
Øvrige omkostninger	<u>13.315</u>			<u>10</u>
		206.898		183
Bøger og hæfter				
Trykning				59
Forsendelse	2.280			2
Køb	22.394			14
OUF	<u>1.350</u>			<u>2</u>
		26.024		77
Møder og rejser				
Administration		18.559		14
Køb af computer og printer		6.046		6
Køb af computer og printer		12.185		
Moms		1.089		
Diverse		<u>1.733</u>		<u>5</u>
<i>Udgifter i alt</i>			272.534	285
<i>Årets resultat</i>			- 246	17

Balance pr. 31. december 1999*Aktiver*

Likvid beholdning	169.456	153
Hensat til udgifter	163.163	163
Tilgodehavende	527	0

Obligationer ²	375	0
Andre aktiver ³	<u>0</u>	<u>0</u>
<i>Aktiver i alt</i>	<i>333.521</i>	<i>316</i>

Passiver

Forudbetalte kontingenter	32.032	53
Skyldige omkostninger	40.210	1
Hensættelser	163.163	163
Saldo primo 1999	98.374	
– Kurstab	– 12	
– Årets resultat	– 246	
Saldo ultimo 1999	<u>98.116</u>	<u>99</u>

<i>Passiver i alt</i>	<i>333.521</i>	<i>316</i>
-----------------------	----------------	------------

Aalborg, d. 12. februar 2000

Birgit Flemming Larsen

(sign.)

Samfundets regnskab for 1999 er revideret, hvorved er konstateret, at de i foranstående resultatopgørelse og balance angivne beløb er korrekt overført i overensstemmelse med kassebog, bilag og bankopgørelser.

Ølstykke, 26. marts 2000

Rødovre, 3. marts 2000

Jørgen S. Larsen

Sigurd Rambusch

(sign.)

(sign.)

Noter:

1. Goods fond kr. 15.000, Kulturministeriets tidsskriftsstøtte kr. 15.000, Undervisningsministeriets tipsmidler kr. 25.000.

2. Nominel beholdning kr. 400.

3. 1 computer, 3 printere, 1 telefax og 1 scanner.

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Finland

Genealogiska Samfundet i Finlands bibliotek har fået nye åbningstider: Mandag 13-18, tirsdag 10-16, torsdag 10-18. Desuden 1. mandag i måneden 18-20.

Genealogiska Samfundet i Finland blev stiftet i 1917. Det udgiver skrifterne *Genos* og *Sukutieto*, der begge kommer 4 gange om året. Derudover har Samfundet en publikationsvirksomhed i serierne *Skrifter* og *Årsbok*.

Adresse:

Elisabethsgatan 16 A
00170 Helsingfors
Finland

Hjemmeside:

www.genealogia.fi

Norge

I *Genealogen* nr. 1/2000 som udgives af Norsk Slektshistorisk Forening kan man læse om det spændende projekt »Norsk innvandringshistorie« som finder sted på historisk institut ved Oslo Universitet. Man vil kortlægge indvandringen til Norge fra ca. år 900 og op til nutiden. Projektet ventes færdigt i 2002. Formålet er bl.a. at belyse relationerne mellem dem, der kom ind i landet og dem, der var der. Ved at sætte fokus på indvandrerne Norgeshistorie vil det vise sig, at begrebet »det norske« skal forstås som noget historisk skabt og yderst foranderligt.

Projektet har brug for hjælp fra slægtsforskere, når det gælder oplysninger om indvandrerne mht f.eks. navn, fødselsår og oprindelsesland.

Møder man i sin forskning eksempler på udvandrede slægtninge til Norge, kan oplysninger sendes til:

Professor Sølvi Sogner
Innvandringsprosjektet
Historisk Institut

Niels Henrik Abels Hus
Universitetet i Oslo
Boks 1008
0315 Oslo
solvi.sogner@hi.uio

I *Norsk Slektshistorisk Forenings* serie *Hvem var Hvem* er udkommet bind 2
»Trondhjems borgerskab 1680-1730« (ISBN 82291870-03-9)

Hvem var Hvem serien indeholder biografiske og genealogiske faktaoplysninger om personer, som har levet i Norge fra middelalderen til 1700-tallet og bygger på ny kildegranskning i arkiver og biblioteker.

Nyt om Hvem Forsker Hvad

Af Michael Bach

Efter seks år ved roret har Elsebeth Paikin valgt at stoppe som redaktør af *Hvem Forsker Hvad*. Fra i år er Michael Bach ny redaktør af den velkendte årbog.

Hvornår skal jeg sende mit indlæg?

Der er tre deadlines for indlæg til 2001-udgaven: Håndskrevne indlæg skal være redaktøren i hænde senest 1. februar 2001. Maskinskrevne indlæg kan vente til 1. marts 2001. Indlæg, indsendt pr. mail eller på diskette, har frist indtil 1. april 2001.

Det er også muligt at indsende sit indlæg via en formular på *Hvem Forsker Hvad*'s hjemmeside (www.hvemforskerhvad.dk).

En detaljeret vejledning til indsendere kan studeres i HFH 2000 eller på vores hjemmeside.

Hvad koster det?

I princippet er det gratis at få et indlæg med i *Hvem Forsker Hvad*, men man *skal* købe et eksemplar af bogen – eller abonnere på den. Prisen for HFH 2001 er 130 kr. i løssalg – abonnenter kan slippe med 110 kr. Det er også muligt at købe en disketteversion af bogen – eller begge dele.

Hvor skal jeg henvende mig?

Alle indlæg skal sendes til redaktøren: Michael Bach, Rolfsvej 14, 3.tv., 2000 Frederiksberg, e-mail: info@hvemforskerhvad.dk.

Alle spørgsmål vedrørende abonnement eller løssalg bedes derimod stilet direkte til: Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf. 66 15 79 99, fax 66 15 81 26, e-mail: press@sdu.forlag.dk.

På gensyn i 2001!

GRD 2001 – Genealogical Research Directory 2001

Af Elsebeth Paikin

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie har påtaget sig at repræsentere *The Genealogical Research Directory* (GRD) i Danmark.

The Genealogical Research Directory (GRD) – som er en mellemting mellem et internationalt slægtsregister og en international *Hvem Forsker Hvad* – er siden 1981 blevet udgivet (i bogform og på engelsk) hvert år i maj måned. Den udsendes til tusindvis af privatpersoner, biblioteker, arkiver og genealogiske selskaber i hele verden og giver derved mulighed for at få kontakt med slægtninge verden over til gensidig hjælp.

År 2000-udgaven var på 1200 sider og indeholdt 150.000 indlæg! De indlæg, der findes i de enkelte årgange er specielt indsendt til netop det års udgave. Hvis du endnu ikke har indsendt et indlæg, så prøv det. Indlæg med oplysninger om de efternavne og/eller emner, du forsker i, skal være skrevet på et specielt skema »Entry Form«, som kan hentes på Internettet, hvor der også findes yderligere oplysninger, vejledning og regler for indsendelse af indlæg. Skema, oplysninger og GRD 2000 kan også fås ved henvendelse til:

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie
Elsebeth Paikin
Kildevænget 37
2100 København Ø.
e-mail: elsebeth@paikin.dk

til hvem det udfyldte skema skal returneres **senest 10. december 2000** sammen med en check til dækning af det bestilte. Du vil i maj måned modtage et eksemplar af den udgave af GRD, hvori dit/dine indlæg bliver offentliggjort. Pris: kr. 155 kr. excl. forsendelse (incl. 15 linjers indlæg).

GRD kan også fås på CD-Rom hvor den nyeste udgave indeholder de seneste 10 års GRD og 600.000 indlæg fra perioden 1990-1999. Pris: 180 kr. incl. forsendelse. 10% rabat til dem, der har 1996-udgaven.

Et spændende projekt: Strays – omstrejfer – lejlighedsfund

Af Elsebeth Paikin

*Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie og Hvem Forsker
Hvad samarbejder om indsamling af lejlighedsfund: Strays.*

I 1998 sendte Harry Poole fra England et brev til *Hvem Forsker Hvad* med oplysning om følgende to danskere, som Poole havde fundet i *Bendigo Advertiser, Personal Notices* (vol. 1: 1854-1880), red. Mrs. Betty W. Jackman, udg. 1992): 1859 døde på *Bendigo Hospital*: 25. marts 1859: Matthias Pahlson, 35 år gl. Født i Danmark. 28. marts 1859: Hans Peter Nessen, 42 år gl. Født i Danmark.

Hvad er »Strays«?

»Strays« (udtales: »stræjs«) er en engelsk betegnelse, der ikke findes en hel præcis oversættelse af. Man kunne kalde dem »Omstrejfer«, »Vildfarne«, »Forsvundne«, »Bortløbne« eller »Lejlighedsfund« (som betegnelsen har været i tidligere årgange af *Personalthistorisk Tidsskrift*). Når den engelske betegnelse er valgt, er det fordi det allerede internationalt er en veldefineret og anerkendt genealogisk betegnelse. Søger man på Internettet på ordet »Strays«, får man flere hundrede henvisninger – ikke altid genealogiske (»Strays« kan bl.a. også dække over bortløbne hunde og katte!), men der findes mange genealogiske websites med »Strays«!

»Strays« er kortest defineret som personer, der i kilder findes omtalt fjernt fra deres oprindelsessted. De to eksempler fra Harry Poole i HFH 1998 er tydelige nok: To mænd fra Danmark, der døde i Australien.

Endnu et godt eksempel er netop kommet fra Sonnich Jensen i Estland (e-mail: sonnich.jensen@novobcs.ee), som ved et tilfælde fandt en gravsten på Paldiski gamle kirkegaard i Estland: Hans Sørensen, født 18. september 1901, død 17. september 1926 i Paldiski, Estland, »som ung mand«.

Lidt mere bredt kan »Strays« defineres som en registreret begivenhed, i hvilken en person angives at komme fra eller have forbindelse til et sted uden for det område, hvor begivenheden skete. Det kan være, at

man i en kirkebog finder vielse eller begravelse af en person, der kommer fra helt et andet sted.

Andre interessante eksempler kan fx være begravelse af sømænd, der omkom ved skibsforslis (oftest er navnet og hjemstedet for skibet oplyst), eller landsoldaters vielse til lokale piger. Der findes talrige andre eksempler. Det er alle de oplysninger, som man studser over, fordi man ikke forventer at finde dem dér, og/eller som man ikke umiddelbart kan finde nogen fornuftig forklaring på.

Det kan blive en hel sport at finde disse »Strays«. Og har man tid, er det spændende at finde frem til historien bag hver enkelt, således som Birte Hjorth har gjort det. I en artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* (1999:1) »Sidse fra Saltholm – en kriminalsag fra 1700-tallet« delagtiggør Birte Hjorth os i en spændende kriminalsag. Baggrunden for artiklen var, at præsten i kirkebogen for Øsby sogn, havde gjort en personlig tilføjelse ud for meddelelsen om Sidses begravelse den 21. januar 1770. Notitsen er: »Årsagen hvorfor hun forlod Amager og kom til Årø er Gud bekiendt«. Birte Hjorths nysgerrighed var vakt: Hvorfor havnede Sidse på Årø? ... Hvad dækker præstens kryptiske notits over?

Men der kan også være tale om gennemarbejdede kilder, som det fx er tilfældet i Finn Andersens artikel »Svensk af fødsel« (*Personalhistorisk Tidsskrift*, årgang 102, 1982). Her findes eksempler fra et historisk kilde-materiale, som sjældent anvendes. Ifølge forordning af 4. marts 1808 (pga krig med Sverige), § 1, skulle enhver person, der var svensk af fødsel eller som på nogen måde stod i forbindelse med den svenske stat, anmelde sin bopæl og næringsvej for nogle nøjere angivne øvrigheder. Dette resulterede i arkivalisk materiale med karakter af mandtal, som i mange tilfælde findes bevaret (dels i amsarkiverne, dels i retsbetjentarkiverne).

Fra Slagelse findes bl.a. følgende eksempler på »Strays« (i dette tilfælde svenskere i Danmark):

1. »Andreas Løvstrøm, 33 år her i landet, drejer og borger, gift med en dansk kone, har 5 børn og er husejer«.
2. »Niels Andersen, 18 år her i landet, spækhøker og borger, bor til leje, gift med en svensk kone, født ved Malmø og har 2 børn. – Tilføjelse: Hans rette navn er Hans Andersen. I øvrigt er anmeldelsen rigtig«.

Samarbejde om Projekt »Strays«

Af praktiske grunde har *Hvem Forsker Hvad* og *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie* indgået et samarbejde om projektet. Lister over »Strays« vil blive offentliggjort på Samfundets website: <http://www.genealogi.dk/straylist.htm>.

Hidtil er listen over »Strays« blevet offentliggjort som alfabetiske lister. Det viser sig allerede nu, at interessen for »Strays« er for stor til, at de overskueligt kan bringes i listeform. Derfor er projektet under omstrukturering. Det er planen, at »Strays« skal lægges i en on-line søgbar database.

Formålet med projektet

Formålet med indsamling og offentliggørelse af »Lejlighedsfund – Strays« er, at vildfarne/forvundne personer kan »komme hjem«. Alle kender til de mange timers (forgæves) arbejde med at finde en ane, der pludselig forsvinder ud af sognet – og ingen oplysninger fortæller hvorhen!

Ved fælles hjælp kan slægts- og lokalhistorikere opbygge en database (kartotek) ved at indsende alle »Strays«, de finder under deres arbejde med kilderne. I en sådan database kan der søges efter forsvundne aner, »vildfarne« personer kan hentes »hjem«, og måske kan historien om forsvundne familiemedlemmer findes dér: Hvad blev der af dem? Hvorfor drog de ud i verden?

Hvor finder man »Strays«?

De fleste »Strays« findes i kirkebøgerne, men de kan også findes på fx gravsten, i dødsannoncer eller notitser i aviser (annoncer, omtale af optrædende gøglere, skuespillere, cirkusartister, m.fl.). De findes i tingbøger og skifter. Eller i biografier eller lokalhistoriske årbøger. Og mange andre steder.

Også i folketællingerne finder man dem, men det er ikke altid, man opfatter dem som »Strays«, idet personerne i mange år genfindes i samme sogn, fordi de er flyttet dertil. Men sådanne oplysninger er også af interesse, idet det handler om tilflyttere (immigranter), og måske findes der ingen oplysninger fra oprindelsesstedets kilder, der kan fortælle, hvorhen disse »Strays« forsvandt.

Indsendelse af »Strays«

Send ikke lange afskrifter! Kun navn(e), sted, dato og begivenhed (og kildehenvisning! Det er vigtigt at opgive præcist, hvor man har fundet oplysningerne: Kirkebog, årstal, evt. side/folio etc.

Finder man i en biografi omtale af en person, der i øvrigt ikke »hører til« i biografens personkreds, skal man oplyse forfatter, titel, forlag, udgivelsesår og side. Oplysninger fra gravsten skal indeholde kirkegårdens navn og adresse (og gerne gravstenens beliggenhed). Hvis »Strays« er fundet i dødsannoncer og avisnotitser, skal dato og avisens navn angives. Kort sagt: Udførlig kildeangivelse.

Hvem skal oplysningerne sendes til?

Oplysninger om »Strays« kan lettest indtastes (eller kopieres ind) og indsendes via den specielle *website til indtastning* eller til:

Elsebeth Paikin

Kildevænget 37

2100 København Ø

mærket: »Strays«

e-mail: elsebeth@paikin.dk

De bedes mærket: »Strays« for ikke at blive forvekslet med andet tilsendt materiale.

Links til siden fra andre genealogiske websites og omtale af projektet i foreninger og genealogiske tidsskrifter er naturligvis meget velkomne.

Jo flere, der deltager i projektet, des hurtigere vil flere kunne finde deres forsvundne aner o.l. Deltagere kan være enkeltpersoner eller foreninger, der samarbejder om indsamling og indsendelse af »Strays« fundet i deres lokalområde.

»Listen over Strays« vil blive opdateret med de »Strays«, vi modtager. Alle oplysninger om »Strays« på disse websider indtastes/kopieres ind, sådan som de modtages, og hverken *Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie* eller *Hvem Forsker Hvad* har noget ansvar for rigtigheden af disse oplysninger. Stave- og andre mindre fejl vil dog blive rettet. Oplysninger om »Strays« bliver offentliggjort uden beregning.

Bemærk venligst: «Strays» kan ikke benyttes til efterlysninger!! Efterlysninger henvises til *Hvem Forsker Hvad*. »Strays« er de personer, man selv finder i kirkebøger, tingbøger eller andre steder, som tydeligvis hører hjemme et helt andet sted!! Se Listen over »Strays« der er fundet indtil nu!

Nogle få eksempler fra listen over »Strays«:

1. Albrekt Christensens enke af Viskinge, Christiane Nielsdatter Borch død 12. december 1838, 66 aar, begr. 19. december 1838, født på Cloutofte Gaard i Slesvig. (KB Viskinge sogn, Holbæk amt)
2. År 1693 12. Novembr. Er Anders Lauridsøn, barnfødt udi Norge i Øster Riisøer, begravnen i Furrebye kierkegaard. 16 år gl. (KB Furreby sogn, Hjørring amt)
3. Anders Hansøn, en af de svenske fanger, udlagt barnefader 27.07.1717. (KB Øster Nykirke sogn, Vejle amt)
4. En fattig mand hos Hans Lervad i Bobøl, Andreas Lindholm død 14. januar 1810, 66 år gl. Han var født i Christiania i Norge og havde tjent kongen som soldat i 36 år. (KB Føvling, Ribe amt)
5. Andreas Thomasen, matros på Hollandsk skib, 24 år gl. begr. 3.12.1741 (KB Christiansø, Bornholms amt)
6. Anna Kristina Boysensdatter fra Flensburg død 27.05.1817 (KB Seem, Ribe amt)
7. Antonius Gesten, en karl, som kom syg til Vonge og der døde, begravet 07.04.1726. Han var født i Rendsborg og havde tjent på Urop som skytte. (KB Øster Nykirke sogn, Vejle amt)
8. Christina Charlotta (Meckelse'ss), datter af Doctor Johan Götfrid Meckelses enke, døbt 19.12.1736 (KB Christiansø, Bornholms amt)
9. Else Knudsatter, en betler, som døde hos Jens Morsing i Hastrup, begravet 09.11.1704, i sit alders 18. år. (KB Øster Nykirke sogn, Vejle amt)
10. Eschild (Eske) Olesen død 9 dec. 1772 i Rungsted, født 4. søndag efter påske 1712 Haverslev sogn.

- Hjørring amt, forældre Ole Møller Pedersen og Karen Christensdatter. (KB Birkerød sogn, Frederiksberg amt [nr. 1-185-2 – side 451])
11. Skipper Fenger fra Lübeck, begr. 6.02.1737 (KB Christiansø, Bornholms amt)
 12. Frederik Christian Augustenborg, søn af Jens Friederichsen og hustru Mette Maria Hansdatter fra Kiel, født 21.03.1776, opholdt sig hos Anders Pedersen (KB Seem, Ribe amt)
 13. Ægteviede 20. september 1867: Arbejdsmand Martin Olsson 26 aar gammel. Ungkarl af Rosöga, født i Sverrige, og Hansine Martine Holm 19.3/4 aar gammel. Tjenestepige af Hasle. Forlovere L. Hansen, Esker Hansen. (KB Hasle sogn. – [Amt ikke oplyst])
 14. Ungkarl Holger Svendrup Kiær, læge i Holsteinsborg lægedistrikt, Rider af Dannebrog, født 3. april 1856 i Tønder. Gift 30. marts 1913 i Holsteinsborg kirke, Grønland, med Yrsa Williamine Laurine Camilla Hansen, sygeplejerske ved Finsensinstituttet i København, født 31. maj 1884 i København. Begge er i 1913 rejst fra Holsteinsborg til Danmark. (Kilde: Holsteinsborg Præstegæld, Grønland 1905-1914, side 142 & 221).
 15. Et lidet pigebarn navnlig Anne Kirstine (jf) begr. 22. maj 1785, 10 uger gl., forældrene til det vare fattige folk: Jens Madsen og hustru Anne Marie Lovise Christiansdatter (jf) fra Øsløs sogn i Bierre herred ved Horsens. (KB Gettrup sogn, Thisted amt)
 16. Jens Muschau f. 1706 »Fusingø? mølle ved Randers«: I Riksarkivet i Norge findes en kommissions-sag fra 1741 mod Jens Muschau, i sagen er indlagt et krigsførhør af Muschau med udførlige oplysninger om hans fødested, tidligere tjeneste på en række steder i Danmark og Norge samt om hans kone og barn som igen var i Danmark. Han blev dømt men sagen melder intet om, hvad der derefter skete. (Norske Riksarkiv, Kommanderende General I, D 65 Justisvesen, 96 III b kommissjonssak angående proviantforvalter Bech 1741).
 17. 1808 den 4. maj i stilhed begravet Jens Nielsen, soldat af det Norske livregiment, som d. 26. april var fundet druknet i Store Vejle aae. Hand var 26 aar gammel«. (KB Vallengbæk sogn, Københavns amt [1.175.3, 2/2])
 18. 1808, den 4. maj i stilhed begravet Jens Nielsen, soldat af det Norske livregiment, som den 26. april var fundet druknet i Store Vejle Å. Han var 26 år gammel (KB Vallengbæk, Københavns amt).
 19. Jens Pedersen Bøher fra Aalborg, myrdet sommeren 1672 i Bragernes (nu: Drammen), Norge. (Tingbok for Bragernes folio 2a 16/1 1673).

Anmeldelser

Ved Tommy P. Christensen

Joachim Memmert: Holländerfamilien im Kirchenkreis Angeln: Taufen und Konfirmationen. Trauungen, Sterbefälle und Schleswig-Holsteinische Anzeigen, mit Namensregister. 184 s. Selbstverlag, Kopenhagenerstrasse 18, D 24109 Kiel, 1997.

Ditto: Kirchenkreis Oldenburg. Bd. 1-3, 584 s., 1998.

Ditto: Kirchenkreis Eutin. Bd. 1-3, 478 s., 1999.

Nærværende syv bind danner hverken begyndelsen eller afslutningen på den række af kilder om hollænderfamilier i Slesvig og Holsten, som Diplomlandwirt Joachim Memmert har udsendt siden 1993, men da de ikke tidligere har været omtalt her i tidsskriftet, giver det en god anledning til at indhente dette. Der er nemlig tale om et værk, som vil kunne bringe mange oplysninger om familier indvandret til kongeriget Danmark fra hertugdømmerne, og dermed måske bringe en og anden anetavle endnu et par generationer længere tilbage.

Men først til begrebet »hollænder«. I *Ordbog over Det Danske Sprog* defineres dette som en person (oprindelig af hollandsk afstamning), som forpagtede koholdet og græsningen på en større gård (herregård), men også om en person, der passede gårdens mejeri (hollænderiet) m.v., og der henvises udover til landbrugsfaglige skrifter bl.a. også til Holberg, der har anvendt betegnelsen.

Som i så mange andre forbindelser har hertugdømmerne også her været formidlere af de nye impulser. Allerede sidst i 1500-tallet udvikledes på de store ladegårde en avanceret mejeridrift, som krævede specialister, og så tidligt som i begyndelsen af 1600-tallet havde betegnelsen hollænder skiftet betydning fra en betegnelse af herkomsten til en erhvervsbetegnelse. Forholdene i Sønderjylland i 1600- og 1700-tallet er behandlet i *Sønderjyske Årbøger 1992* i en artikel af Peter Kr. Iversen, som desværre kun bringer enkelte navne, men giver et godt sagligt indblik i udviklingen. I Sydslesvig og Holsten blev erhvervet ofte dyrket af bestemte familier, som kunne flytte videre til samme godsejeres besiddelser i Nordslesvig eller kongeriget, således at efterkommerne blev integreret i det danske samfund.

Manglen på navne råder Joachim Memmerts bøger i høj grad bod på, idet de, som angivet i titlen, er kirkebogsuddrag, og i visse tilfælde avisuddrag, om fødsler, konfirmationer, vielser og dødsfald, hvori betegnelsen hollænder forekommer, fra samtlige bevarede kirkebøger i de pågældende provstier. Hvert provstis bind er forsynet med et navneregister.

Forfatteren og udgiveren af disse kildesamlinger om hollænderfamilier, Joachim Memmert, er en kendt og respekteret skikkelse inden for slægts- og personalhistorien i Schleswig-Holstein, idet han er formand for vor søsterorganisation syd for grænsen Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde e.V. in Kiel, der udgiver – det også for dansk slægts- og personalhistorie – vigtige tidsskrift *Familienkundliche Jahrbücher Schleswig-Holstein*. Joachim Memmert har indtil dato udover de tre i overskriften nævnte, udgivet uddrag fra følgende provstier, idet årstallet i parentes angiver udgivelsesåret: *Eickernförde* (1993), *Kiel og Rendsborg* (1994) og *Plön* (1996).

Blandt de navne, der forekommer i registrene til de tre sidst udkomne bind, kan nævnes: Bahr, Behrens, Carstens, Ehlers, Evers, Heick, Heise, Jansen, Martens, Scharfenberg og Wilms. Som eksempel på en hollænderfamilie, som senere blev udbredt i Danmark, kan nævnes slægten Ernst, hvoraf tre, formentlig brødre eller i det mindste beslægtede, hollændere dukker op i Jylland midt i 1700-tallet: hollænder på Kalø Jochum Ludwig Ernst, der blev gift i Bregnet i 1753, forpagter af hollænderiet på Holbækgård Daniel Ernst, der fik en søn Claus i 1759, og Berndt Ernst, der stod fadder 1761 i Voldum. Da deres herkomst endnu ikke er afsløret, selvom der findes mange Ernster i registrene, ser anmelderen med forventning hen til de kommende bind fra Joachim Memmerts hånd, hvoraf det næste: *Kirchenkreis Segeberg/Neumünster* er bebudet til efterår 2000.

Prisen for hæfterne om de enkelte provstier varierer fra 55 til 58 DM, hvilket må betegnes som meget rimeligt, da forfatteren selv må bære omkostningerne ved fremstillingen. Et bindsværket om Angel kan dog fås for 19 DM. Til prisen kommer forsendelsesomkostninger. De hidtil udkomne hæfter er i Danmark tilgængelige på Landsarkivet i Aabenraa, men burde også være det – hvis de da ikke allerede er det – på i hvert fald Statsbiblioteket i Århus og Det kongelige Bibliotek samt det genealogiske hovedbibliotek: Frederiksberg kommunebibliotek. De skal hermed være anbefalet på det varmeste til nærmere studium.

Hans H. Worsøe

Britt, Ingemar og Pontus Tunander: Svenska kakelugnar. Nordiska Museets Förlag, Stockholm 1999. 152 s., ill. indb. ISBN 91 7108 453 3. Pris kr. 334,-. Kan i Danmark bl.a. bestilles hos Svensk Norsk Bogimport, tlf. 33 14 26 66.

Til tider bringer slægtsforskningens glæder en søgende sjæl langt omkring, og det er baggrunden for, at denne bog finder omtale. »*Svenska kakelugnar*» er en bog, der som titlen lader formode omhandler de fine svenske kakkelovne, der har fået en renaissance de seneste år. Ingemar Tunander, der døde i 1997 var länsantikvarie og museumsleder, men især kendt for sine bøger af kulturhistorisk indhold, og sammen med sin hustru, Britt Tunander, udgav han »*Kakelugnar, spisar och kaminer*» i 1981. Den nye bog – baseret på udgivelsen fra 1981 – omhandler blandt andet historien bag den svenske kakkelovn, en konstruktion, der tog sit udgangspunkt i 1700-tallets ønske om brændselsbesparende konstruktioner. En ressourcebevidsthed, der bl.a. førte til praktiske forslag fra folk som kaptajn Johan Nordenberg, videnskabsmanden Samuel Chydenius, bjergråd Samuel Schröder samt Fabian Wrede og Carl Johan Cronstedt, der 1775 i Stockholm udsendte en række instruktive tegninger under titlen »*Samling af beskrifningar på Åtskilliga eldstäder, Inrättade til besparing af Wed.*»

Tunanders bog bringer dels en række fine billeder af disse store, fine kakkelovne, dels en fortegnelse over kakkelovnmagere i Sverige frem til 1846, fordelt på de byer, hvori de havde deres virke. Desværre er de ikke medtaget i bogens afsluttende register, så den der søger en svensk kakkelovnmager ved navn Dandernell (Arboga), Ryberg (Jönköping) eller Lundin (Laholm) skal enten være fortrolig med opbygningen af denne bog eller benytte Ellen Raphaels artikel i [Svensk] *Personhistorisk Tidskrift* fra 1914: »Kakelugnsmakere och krukmakere i Sverige från ca. 1700 till 1846«, der i øvrigt også medtager mestre, som var virksomme i Finlands daværende svenske byer. Denne viden være hermed givet videre.

Tommy P. Christensen

Anders Enevig: Cirkus og gøgl i Odense 1875-1940. 440 s., ill. hft. Odense Universitetsforlag og Stadsarkivet i Odense, Odense 1999. ISBN 87-7838-450-8.

Med en moppedreng af en bog har Anders Enevig afsluttet sin serie om »Cirkus og gøgl i Odense«, og som forfatteren selv siger i indledningen til det sidste bind, har serien »... fra første særd været lidt af et eksperiment, da der ikke tidligere er udgivet et tilsvarende værk«. Nej, det er der ikke, og vi har derfor grund til at være taknemmelige for Enevigs præstation.

Det sidste bind følger sig smukt til de tre tidligere og er opbygget på samme måde som disse: En ganske lang indledning, derefter hoveddelen med den kronologiske gennemgang af pressen, og til sidst diverse, meget værdifulde registre.

Også dette bind rummer mange relevante illustrationer (i alt 152), som afspejler udviklingen gennem perioden: Fra plakater og annoncer (med og uden billeder, hvoraf stadig mange træsnit) over tegninger (bl.a. illustrationer fra avisartikler) til fotografier, navnlig reklamepostkort. Et par af forfatterens egne fotos fra 1960'erne bringes også.

På de første sider kommer forfatteren med principielle overvejelser om sit projekt og dets præsentation, om vilkårene for gøglermiljøet, der stadig præges af myndighedernes gamle formynderholdning, samt om den tekniske og kulturelle udvikling op til i dag.

Derefter kommer den lovede afslutning på kroniken om magnetisøren Carl Hansen (født i Odense 1833). Vi får en detaljeret og grundigt dokumenteret beskrivelse af hans videre karriere, indtil Carl Hansen og hans kone i 1896 forsvinder fra det danske synsfelt. (Parrets videre skæbne er ukendt.) Vi får også et øjenvidnes afsløring af hypnoseforestillingererne som humbug. Det er ingen ringere end forfatteren Martin Andersen Nexø, som i 1907 i en kronik i dagbladet *Politiken* fortalte, at det hele var aftalt (og betalt!) på forhånd med de såkaldt »frivillige« hjælpere fra publikum. Om Carl Hansen skrev Nexø: »... han er den første, der har aabnet mig et større Perspektiv ind i Menneskeheden; – to perspektiver, et til Dumheden og et til dens Udnyttelse.«

Der følges op med grundige skildringer af et par tryllekunstnere: Danskeren Faustinus Pedersen (1868-1946) og den angiveligt engelske eller irske »professor« Joseph Bartley med kunstnernavnet le Tort (1825-1880). Til slut fortælles levende om den danske gøgler Niels Letort født Jacobsen (1856-1929, tog sit navn efter J. le Tort!) og hypnotisørfamilien Waldoza (med det borgerlige navn Andreassen). Navnlig den sidste skildring er meget personlig, da Anders Enevig har kendt familien fra sin opvækst i Vejle og selv har medvirket som medie i en hypnoseforestilling.

Hvad angår selve hovedindholdet, den kronologiske gennemgang af *Fyens Stiftstidende*, var det oprindelig hensigten at standse gennemgangen ved året 1900, men forfatter og udgivere blev heldigvis enige om at fortsætte indtil 1940. Dog er materialet fra de 40 år reduceret til en summarisk oversigt med nøjagtig angivelse af datoer og navne.

Udvalget er meget rummeligt. Det rækker ud over cirkus (med gode gamle navne som Beketow, Schumann, Miede, Schmidt og Belli) og gøgl (såsom Professor Labri og den tragiske Miss Florens) fra strandede hvaler til optræden af Josephine Baker og Louis Armstrong! Som allerede nævnt i anmeldelsen af de første bind (*Personalhistorisk Tidsskrift* 1999:2) omtaler disse bøger alt, hvad man i Odenses aviser kunne finde om emnet, så der er meget godt stof fra andre steder end Odense.

Endelig er der tilbage at komplimentere forfatteren for de overordentlig fyldige registre, der afslutter bogen. Som i de øvrige bind er der først en oversigt over litteratur- og kildehenvisninger, derefter et register over billedplancher med personnavn og dato og til sidst et personregister. Men i tilgift får vi et personregister til de store indledningsafsnit i såvel bind 3 som bind 4 samt endelig det hårdt savnede sted- og emneregister til alle fire bind.

Didier Gautier

Lone Rünitz: Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940. En bog om flygtninge og menneskerettigheder. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, København 2000. 239 s., hft. ISBN 87 7289 579 9. Pris kr. 250.-

I perioden 1933-1940 benyttede den danske stat alle til rådighed værende midler for at forhindre jødiske flygtninge fra Tyskland, Østrig og Tjekkoslavakiet i at komme ind i Danmark, og såfremt jødiske flygtninge var kommet ind, så at presse dem til at rejse videre så hurtigt som muligt. Der foregik et gnidningsløst samarbejde mellem politikere, embedsmænd og ledelsen af Komitéen af 4. maj (komite for jødiske flygtninge, bestående af ledende medlemmer af Mosaik Troessamfund) i dette arbejde, som fik sin begrundelse i varetagelsen af Danmarks udenrigs- og indenrigspolitiske interesser, det vil sige forholdet til Tyskland, og forholdet til den danske fagbevægelse. Den danske stat må siges at have haft succes med sit forehavende, idet man var i stand til at holde antallet af jødiske flygtninge nede på ca. 1500. Den danske stat opførte sig på dette område på præcis samme måde, som hovedparten af stater i og uden for Europa.

Lone Rünitz beskriver og analyserer den danske stats beslutninger og handlinger – og konsekvenserne af handlingerne for jødiske flygtninge på en særdeles sober og informativ måde, baseret på hendes omfattende undersøgelser af materiale i Rigsarkivet. Indledningsvis beskrives forholdene for jøder i Tyskland efter 1933. Rünitz benytter her gode, men meget gamle kilder; oplysningerne er korrekte, men i dag er billedet af situationen for de tyske jøder i perioden langt mere nuanceret. Dernæst belyses det internationale samfunds afventende og afvisende holdning til flygtningene, den danske stats politiske og administrative tiltag, samt de danske jøders holdninger og handlinger i hjælpekomiteen. Som illustration af beslutningernes konsekvenser beskrives en række enkeltager, der giver læseren et klart indtryk af, hvorledes politiske og administrative beslutninger udmønter sig i brud på menneskerettigheder og i udøvelsen af bureaukratisk chikane.

Lone Rünitz' bog er et vigtigt bidrag til den revurdering og revidering af opfattelsen af Danmarks identitet og handlingsmønstre før og under anden verdenskrig, som nu har stået på i en kort årrække, og bogen følger sig smukt til det arbejde, som Hans Uwe Petersen har startet på området dansk flygtningepolitik i 1930erne. Rünitz' bog bør snarest udgives på engelsk, dels for at korrigerer udlandets idealiserende opfattelse af Danmark, dels for at bidrage til den europæisk-jødiske historieskrivning.

Bogens titel er let misvisende, idet bogen behandler *den danske stat* og de jødiske flygtninge, ikke *Danmark* og de jødiske flygtninge. Denne sondring er vigtig, for mens der findes meget arkivmateriale, der kan dokumentere statens holdning og tiltag overfor jødiske flygtninge, så findes der meget lidt materiale om den danske befolknings holdning til og handlinger over for jødiske flygtninge. Samspelet mellem befolkningens ønsker i flygtningespørgsmålet og statens tiltag kan således endnu ikke klarlægges.

For læseren må forlagets holdning til bogens tema i øvrigt virke besynderlig, idet forlaget har fundet det nødvendigt at legitimere udgivelsen af bogen med andre problemstillinger. Således beskriver bagsideteksten ikke bogens emne, men en nutidig europæisk flygtningekatastrofe, og iflg. omslagets bagside har bogen som formål at *„... kaste lys over et utilstrækkeligt behandlet kapitel af Danmarkshistorien – og derigennem give anledning til refleksioner over vor tids flygtningepolitik ...“*. Den danske stats ageren i 1930erne er en del af den danske historie, og den behøver ikke noget alibi for at blive analyseret og offentliggjort. Den argumentation og de handlingsmønstre, som den danske stat i dag benytter sig af for at holde flygtninge ude af Danmark bør i sig selv give anledning til refleksioner og beslutninger, uanset at tiltagene er præcis de samme, som staten brugte i 1930erne. Ved at sammenkæ-

de handlingsmønstre fra dengang med handlingsmønstre i dag giver man læseren indtryk af, at politikere og embedsmænd er i stand til at lære noget af fortiden.

Sluttelig bør forlaget skamme sig over ikke at have foretaget en ordentlig korrekturlæsning.

Margrethe Brock-Nannestad

Knud J.V. Jespersen: Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp 1940-1945. Bind II: Den væbenede kamp 1943-1945. (Odense University Studies and Social Sciences vol. 228). Odense Universitetsforlag, Odense 2000. 493 s., ill. indb. ISBN 87-7838-456-7. Pris kr. 300,-

I efteråret 1998 udkom det første bind af Knud J.V. Jespersens tobindsværk *Med hjælp fra England*. Det beskæftiger sig med et tema, der er ganske centralt for bedømmelsen af den danske modstandsbevægelses indsats under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945. Temaet blev først taget op af besættelsestidshistorikeren Jørgen Hæstrup med bøgerne *Kontakt med England, 1940-43* (1954) og *Hemmelig Alliance. Hovedtræk af den danske modstands-organisations udvikling 1943-1945, I-II* (1959). Som det er alle ældre danskere bekendt, var der i besættelsens første par år kun en ganske lille minoritet, der valgte at gribe til våben og bombesprængninger i kampen mod den tyske værnemagt, og de var i de fleste tilfælde i kontakt med udenlandske magter. Hvor de danske kommunister frem til Hitlers angreb på Sovjetunionen i sommeren 1941 måtte tage hensyn til ikke-angrebepagten mellem Stalin og Hitler, kunne engelskvenlige danskere tage kontakt til England og bede om hjælp. Fra engelsk side blev der i juli 1940 oprettet en særlig, hemmelig organisation SOE (Special Operations Executive, fra 1/5 1944: Special Forces), der fik til opgave at organisere sabotage og modstand i det besatte Europa. Et halvt hundrede modige danskere kom til England og lod sig træne af denne organisation med henblik på at blive kastet ned med faldskærm over det besatte Danmark. Blandt disse faldskærmsagenter, der skulle organisere modstandskampen i Danmark, kan nævnes Einar Balling, Poul Eduard Brandenburg, Carl Johan Bruhn (dræbt ved nedkastningen i december 1941), Preben Lok-Lindblad, Aage Møller Christensen, Erik Hecht Johansen, Erik Flemming v. Holck, Finn Ibsen, Peter Ilsøe, Per Jepsen, Jan Boisen Junker, Verner P. Kofod, Kaj Lund, Max Mikkelsen og Knud E. Petersen. Knud J.V. Jespersens bog kan som den første basere sig på de dele af SOEs arkiv, der er blevet gjort tilgængelige, og dermed søge at anskue SOEs indsats i Danmark, som den blev set fra London.

I 16 kapitler føres vi fra den dramatiske mavelanding den 11. december 1943 af en engelsk bombemaskine, der bragte Flemming Muus, SOEs danske faldskærmschef, tilbage til Danmark frem til vurderingerne efter befrielsen af gjort gerning og dens betydning for Danmarks indplacering blandt de allierede nationer.

I sagens natur ligger hovedvægten i værket på organisationens udvikling og det vanskelige samarbejde med andre aktører i det danske modstandsarbejde. Men det bliver også dokumenteret, at der fra engelsk side blev gjort systematiske og kvalificerede overvejelser om efterkrigstidens Danmark og den allierede efterretningsevnes fremtidige position. Allerede i januar 1944 var det således SOEs bedømmelse, at Vilhelm Buhl ville blive Danmarks nye statsminister efter befrielsen, og organisationens oprindelige rolle som »brandstifter i de tyskbesatte lande« var afløst af en modererende og normaliserende i tiden op til befrielsen. Den berømte udtalelse fra feltmarskal Montgomery om, at den danske indsats var »second to none«, bliver også sat ind i sin sammenhæng med gengivelsen (s. 451) af E. Gørtz' rundskrivelse til Hærens Efterretningstjeneste 14. maj 1945.

Set med personalhistoriske øjne gemmer der sig flere interessante godbidder, men

Jespersen er diskret, og kun i forbindelse med kapitlet »Det kommunistiske spøgelse« – hvor SOE-faldskærmsmanden Poul Hansens forunderlige skæbne tages under behandling – er personen i centrum. Men for den, der værdsætter at vide, at en af faldskærmsorganisationens gamle trofaste støtter Gudrun Zahle (dæknavn: DAPHNE) var Flemming Muus' tante, og at hendes niece var gift med Per Federspiel, eller at amerikanernes OSS-mand major Kai Winkelhorn var dansk-amerikaner og gift med en russisk fyrstinde, så er der noget at finde i denne elementært spændende bog ...

Tommy P. Christensen

Jack Thimm: Sundbyfolk – syv amagerkanere fortæller. Sundby Lokalhistoriske Arkiv, København 1999. 155 s., ill. hft. ISBN 87-90669-03-7. Pris kr. 98,-

Indenfor de sidste år er der udkommet flere bøger om Sundbyerne, måske bedre kendt som København S. på Amager; en bydel i København. En bydel, der synes at leve sit eget liv langt fra Rådhuspladsen, Strøget og andre landskendte steder i hovedstaden. Mange af bydelens indbyggere har boet på øen i flere generationer, eller i hvert fald størstedelen af deres liv.

Sundbyerne er ikke specielt køn, idyllisk eller fornem – tværtimod! Et gammelt industrivarter, lidt provinsby, nybyggeri og en smadret landsbystruktur. Alligevel føler over 50.000 mennesker sig hjemme, når de har passeret over broerne fra København.

Jack Thimm har i *Sundbyfolk* interviewet seks personer med rødder i Sundbyerne samt givet sit eget bidrag om en barndom i Sundbyerne. Erindringerne strækker sig fra 1940-erne og op til omkring 1960. Her fortælles om en barndom i krigens skygge, en til tider barsk skoletid og en tidlig start på det voksne arbejdsliv. Netop arbejdslivet blev i de fleste tilfælde lokalt – Sundbyerne havde mange såvel store som små virksomheder. Flere af fortællerne beretter om et fysisk dårligt arbejdsmiljø, men også om et godt forhold til arbejdskammerater. Her fandt man venner for livet, og sammen med familien blev det livsindholdet.

En af beretterne skiller sig klart ud fra mængden; det er nemlig forfatteren Klaus Ribbjerg. Udover den sproglige beherskelse af fortællingen er Ribbjergs sociale udgangspunkt også et andet. Han er skolelærer-barn fra et villakvarter ved Amagerbrogade. Dog er det absolut ikke en fejldisposition fra Thimms side at medtage Ribbjerg i selskabet, da det netop bidrager til et mere nuanceret billede af Sundby. Herved bliver det til tider let fortrængte faktum pointeret: udover den traditionelle arbejderbefolkning er også middelstanden godt repræsenteret i Sundbyerne. Som læsere af bogen stifter vi bekendtskab med maskinarbejder Horst Friedrich (1935-1999), smeden Finn Fobian (f. 1937), Lydia Thimm Kaysø (f. 1943), maler Henrik Lange (f. 1944), arbejdsmand Gert Petersen (1939-1997), forfatteren Klaus Ribbjerg (f. 1931) samt redaktøren, skribenten Jack Thimm (f. 1945). Det er private skildringer, hyppigt anskuet med barneøjne, og langt fra den officielle historieskrivning. Har man rødder i området, falder mange brikker på plads i det lokale puslespil. Nedlagte virksomheder, der dengang var store arbejdspladser, detaljer fra barndommens gader og de mange skole- og arbejdskammerater. Selvfølgelig kan hukommelsen hist og her spille fortælleren et puds, men det er en mindre detalje. Et lille bykort med de mange vej- og gadenavne, der nævnes, savnes; det ville utvivlsomt have været en god hjælp til udefrakommende, men i de fleste tilfælde kan de omtalte gader og veje stadig findes på et moderne Krak-kort. Det er således en god lille bog til en regnfuld søndag på Amager.

Lisa Elsbøll

Dansksindet politik i Sydslesvig 1945 – 1998. Af Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl. Udgivet af Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig (udgivelse nr. 38), Flensborg 1998. I kommission hos »Bog og Idé« i Padborg.

Hånden på hjertet: Det er vel kun den 31. december ca. kl. 18.05, at vi i det almindelige Danmark tænker på dem. Lidt flovt kommer man så i tanke om dem. De danske syd for grænsen. Når Dronningen sender sin nytårshilsen. Det er selvfølgelig ærgerligt for alle parter; vi, nord for grænsen, fordi man vel burde støtte dem lidt bedre i at bibeholde det danske. Og dem syd for grænsen, at vi ikke kender dem bedre. Dette kunne der let gøres noget ved. Blot ved, at vi fik flere bøger om dem og deres sat til salg i Danmark. *Personalthistorisk Tidsskrift* søger at gøre lidt ved det – ved at anmelde flere af publikationerne fra Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Denne bog om dansksindet politik (smag lige på ordet: Dansksindet!) udkom i juni 1998 for at fejre 50-års-dagen for Sydslesvigsk Vælgerforenings (det politiske parti) stiftelse i juni 1948.

Bogen er grundig, næsten dræbende, og tager utrolig meget stof med. Den er rigt og vel illustreret. Den tager meget med på lokalt plan. Med enkeltpersoner og deres meninger er forfatterne nærmest fanatiske. Vi ser meget tydeligt det morads, det er, at der gror et nyt parti frem – et parti, der forsøger at forene mange meget forskellige grupper. Grupper, der kun har det tilfælles, at de føler sig overrendt af tyskere, som er flygtet fra krigen og er kommet til Sydslesvig.

Der er tre hovedafsnit: perioden fra 1945 til 1954 er beskrevet af Lars N. Henningsen, tidsafsnittet indtil 1971 er dækket af Jørgen Kühl, og den nyeste historie har Martin Klatt taget sig af. Alle er forskere. Og bogen som helhed er god, meget god og særdeles læseværdig.

Når det så er sagt, må man som nogenlunde ærlig anmelder også nævne, at der er visse unødvendige problemer ved at læse bogen. Man skal først og fremmest være god til tysk. Det ville have krævet uhyggeligt lidt at skrive mere på dansk; især i den første tredjedel af bogen er der lange citater på tysk. Der kunne godt have været refereret på dansk mange, mange gange. Det gør i det lange løb, at det næsten kun er tosprogede lokale personer, der mestrer kunsten at læse bogen. Og det er synd for os andre. Ligeså skal man vide at nyde dialektudtrykkene: Dansksindet, vredsindet, slæbjetjeneste og så videre. Forklaringen på mange af ordene er ofte i selve ordet. Men nogle gange skal man læse temmeligt langt, inden man får forklaringen. Det gælder eksempelvis for begrebet slæbjetjeneste, som først forklares på side 98. Det er noget for sent. Endvidere er det en fordel at have det godt med tal. Alle valg, på ethvert niveau, bliver refereret i detaljer ... Og kommenteret ikke at forglemme!

Der er ingen tvivl om, at bogen ville have vundet meget i læsevenlighed ved at have haft blot et par sider om den virkelighed, partiet blev stiftet i. Dette er selvfølgeliger for alle syd for grænsen. Men os andre! Bogen kommer dog ind på det lidt efter lidt med spredte bibemærkninger. Det ville have været rart, om det havde stået samlet. Husk på, at det var englænderne, som besatte Nordtyskland efter anden verdenskrig, med alle de problemer, dette gav for tyskerne og de hjemmehørende i særdeleshed – i modsætning til flygtningene. Husk, at den dansksindede politik i begyndelsen var de hjemmehørendes politik og ikke kun de danskes.

Sammenfattende må det siges, at det er en svær bog at anmelde. Gør man det grundigt, vil anmeldelsen uden problemer komme op på rigtigt mange sider, og det går ikke. Så jeg vil egentlig slutte her med en opfordring til selv at læse bogen.

Lisbeth Ulsø

John Robert Christianson: *On Tycho's Island. Tycho Brahe and His Assistants 1570-1601*. Cambridge University Press, 2000. 451 s., indb. ISBN 0-521-65081-x.

On Tycho's Island er ikke blot historien om Tycho Brahes arbejde på Hven. Det er i særlig grad historien om, hvordan han på den ene side med sine slægts- og standsforbindelser skabte muligheden for sit værk. På den anden side handler bogen om, hvordan han med sine medarbejdere fik opbygget en adelig og patriarkalsk opbygget husstand, der samtidig havde karakter af videnskabsakademi; hvordan han fik formet dette akademi, så det kunne arbejde for at hans ønsker, behov og krav blev forvandlet til det videnskabelige nybrud, som det tog Europas lærde mere end hundrede år at bearbejde og fordøje.

Trofaste læsere af *Personalhistorisk Tidsskrift* vil måske erindre, at John Robert Christianson i 1970 i tidsskriftet publicerede en kort meddelelse om *En gådefuld Tycho Brahe forsker* (15. rk., 4, p. 76-78). Han har siden 1960'erne beskæftiget sig med Tycho Brahe og videnskabshistorien, og siden 1970 har han studeret patronats- og klientforholdene i renæssancens videnskabelige verden. Det er særligt disse aspekter, der styrer Christiansons fremstilling af det videnskabelige arbejde, som Tycho Brahe og hans medarbejdere udførte på Hven.

Dette gør ikke bogen til en kollektiv biografi i egentlig forstand; dertil fylder Tycho Brahe for meget i billedet. Den behandling og de restriktioner, som hans medarbejdere er underlagt, viser tydeligt, at på det hvenske akademi var forskellen mellem herren og hans medarbejdere ligeså afgrundsdyb som mellem herren og hans hovbønder. Narren på Uranienborg hørte lige så meget med til Tychos *familia* som hans medarbejdere med akademisk doktorgrad. Når bare han kunne deltage i observationerne.

Bogens første del giver en kronologisk fremstilling af Tycho Brahes liv og arbejde, og der fokuseres særligt på de forbindelser, som han knyttede til andre videnskabsmænd og forskningsmiljøer, og på, hvordan han organiserede arbejdet hjemme på Hven. Christianson opfatter Tycho Brahe som en person, der i sig selv var patron. I kraft af sin høje placering i den danske adels netværk af slægtsforbindelser kunne han tiltrække de ressourcer, der skulle til for selv at kunne skabe sit videnskabelige netværk og dække de omkostninger, som måtte til for at han kunne omstrukturere Kosmos. I mindre grad fremstår han for Christianson selv som klient – hans forhold til Frederik II opfattes mere som venskabeligt, hans kontakt til udenlandske fyrster synes for Christianson at foregå på lige fod. Og hans kontakt til Christian IV's formynderregering var jo kontakten til slægtninge og venner. Tycho Brahe karakteriseres i flere sammenhænge selv som en fyrste. Hvis der skal peges på en svaghed ved denne bog, må det være de holdninger, der formentlig skyldes en for strikt læsning af den ældre tids begreb om »Adelsvælden«, og som generelt gør Frederik II til adelens stempelpude og Christian IV til en magtsyg yngling. Det kan for eksempel være et spørgsmål, om man skal forstå Tycho Brahes horoskop over Christian IV som en gave mellem venner – en fundraisers noget-for-noget – som Christianson opfatter den, eller om det ikke var den kongelige astronoms grundlæggende arbejde. Det er videnskabshistorien, der har Christiansons interesse. Derimod kan man spore visse svagheder i hans indsigt i dansk historie; det lykkes ham således at henlægge Christian IV's kroning til Roskilde Domkirke. Der er nok også lovlig mange beskrivelser af 'hvordan det nok har været' i bestemt, ikke særlig veloplyste episoder.

Det er også primært for videnskabshistoriens skyld, at man skal læse denne bog. Vel aldrig før er de internationale forbindelser, der udstrålede fra Hven, blevet så indgående eller klart beskrevet. Og aldrig før er de besøg, som blev aflagt på Hven, blevet nøjere omtalt. De nyheder, der blev skabt af akademiet på Hven, bliver grundigt belyst – verdens første triangulering foregik på Hven, og en af de første naturvidenskabelige ekspeditioner

nogensinde udgik fra Hven (– til Østpreussen, for at kontrollere Kopernicus's stedsbestemmelser, så hans data også kunne udnyttes på Uranienborg).

Det, der gør denne bog særlig interessant for personalhistorikere, er bogens *Part Two*, der er Christiansons biografiske oversigter over alle de personer, der kan siges at have arbejdet sammen med eller for Tycho Brahe; selv dem, der kun synes at have besøgt Hven i videnskabeligt ærinde i ganske kort tid, får deres korte biografi med specielt henblik på deres forhold til Tycho Brahes arbejde og studiet af himmellegemerne. Det er ofte personer, man støder på i andre sammenhænge – særligt i andre videnskabelige sammenhænge – der overraskende optræder i kortere eller længere tid på Hven. Meget ofte ser vi færdiguddannede kandidater fra Københavns Universitet arbejde på Hven, mens de venter på muligheden for ansættelse i præstekald; i andre tilfælde kommer europæiske lærde forbi og bliver i længere tid. I et enkelt tilfælde udvikler det sig til en spionagesag – og også kontraspionagen lærer man at håndtere på Hven. Biografierne kan lede én videre til mange spændende sager – iblandt elever og gæster findes en række af de personer, der siden i hemmelighed overgår til katolicismen, og hvis virksomhed i de første årtier af 1600-tallet bliver udgangspunkt for større processer i Danmark og Norge. Men vigtigst af alt: De netværk, som skabes på Hven i slutningen af 1500-tallet, bliver grundlaget for de næste hundrede års videnskabelige virksomhed i Danmark, og Tycho Brahe når i løbet af sin meget korte tid i Prag også at skabe mulighederne for et langt mere internationalt netværk. Og som Tycho Brahe i 1584 havde sendt Elias Morsing til Østpreussen for at checke Kopernicus's bestemmelse af længde og bredde, sendte man fra det nye astronomiske kraftcenter, Paris, i 1671 Jean Picard til Hven for at bestemme Uranienborgs plads – og Picard tog Ole Rømer med tilbage til Paris.

Allerede de netværk, der kan spores ud fra Tycho Brahes medarbejdere og elever, er omfattende. Det ville være nærliggende at føje Københavns Universitet i 1600-tallet tættere ind i en tilsvarende konsekvent videnskabshistorisk personbeskrivelse. Det var Tycho Brahes elever, der besatte professorstillinger og bispestillinger i Danmark i begyndelsen af 1600-tallet, og også de og deres elever havde et følge. Dog nok ikke så stærkt bundet, som Tycho ønskede at binde sine medarbejdere: Tavshedsløfter, kontrakter på op til 6 år, ingen uafhængig forskning. Intet under, at nogen af medarbejderne – narren inklusive – brugte alle kneb for at komme væk.

Tycho Brahes død er for Christianson nærmest et paradigmeskift i renæssancens naturvidenskab. *Aristocratic big science* ophører – ingen kan siden påtage sig et internationalt sponsorat af videnskab i hans målestok – og den individualiserede, borgerlige videnskab tager over. Og også efter sin død vedblev Tycho at være i særklasse. Han var den første naturvidenskabsmand, der fik sin egen biografi.

Karsten Gabrielsen

Ole Færch: Haakon Svensson, en svensk indvandrer i Vendsyssel, Aalborg 1999. 81 s., ill., hft. ISBN 87-986657-1-5. Pris kr. 400,-. Erhverves hos Ole Færch, Underlien 16, 9000 Aalborg.

Haakon Svensson fra Blekinge i Sverige valgte at udvandre til Danmark og få sit udkomme der i stedet for at rejse til Amerika, som så mange af hans landsmænd gjorde i sidste halvdel af 1800-tallet. Det er nu ikke meget, der fortælles om Svenssons svenske baggrund. Bogen er en efterslægtstavle, opstillet generationsvis – 6 generationer i alt. Førstegenerationen er den omtalte indvandrede Haakon Svensson og hans danske hustru Sidsel Johanne Christensen fra Brønderslev. Sammen fik parret 11 børn. Hver generation behandles for sig, og indenfor den enkelte generation listes hvert kuld børn med stamfar/mor fremhævet i fed såkaldt kuld-overskrift med sidehenvisninger til beskrivelse af den enkelte person.

Forfatteren tager forbehold med hensyn til tekst og billeder vedr. de nærmeste generationer, idet disse er udtryk for, hvad de kontaktede familiemedlemmer ønskede skulle medtages i bogen. Der er gjort et grundigt stykke arbejde, og resultatet er blevet en nydelig publikation. Et register over aner med ægtefæller findes bagest i bogen.

Birgit Flemming Larsen

Asta Bredsdorff: Willem Levels liv og farefulde rejse til Indien. Søhistoriske Skrifter, bind XXI. Handels- og Søfartsmuseet, Kronborg. ISSN 0107 6647. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet, København 1999. 187 s., ill., indb. ISBN 87 7289 498 9.

Asta Bredsdorffs bog fascinerer ved sit tema og sin detaljerigdom, der kan hensætte læseren i samme stemning, som når man i barndommen slugte *Kaptajnen på 15 år* eller *Skatløven*. Willem Levels (1593-1654) liv og arbejde var dog virkelighed, og han efterlod tilstrækkeligt skriftligt materiale (Rigsarkivet, Danske Kancelli B246, a, b, c) til at hans arbejde som kaptajn i kongens tjeneste, købmand, kommandør, og til sidst guvernør i Tranquebar har kunnet beskrives.

Willem Level var ud af en anset Helsingørfamilie, og som ung var han ansat i Det Hollandske Ostindiske Kompagni i Batavia og i Persien. I slutningen af 1620erne opholdt Level sig i Tranquebar, og nogle år efter hjemkomsten blev han en vigtig person i forsøgene på at gøre det første danske Ostindiske Kompagni til en økonomisk succes. Kompagniet drev, som de øvrige europæiske ostindiske kompagnier, dels handel mellem Indien, Ceylon, Indonesien og Filippinerne, dels handel med hjemlandet, hvor især krydderiimporten var betydningsfuld. Tabene var store, både i penge, menneskeliv og skibe, og det skyldtes dels naturforholdene, dels handelskrige mellem de europæiske nationers handelsstationer og med de lokale magthavere. Det danske Ostindiske Kompagni var særlig plaget af mangel på investorer, penge, mandskab og ledere. Willem Levels korte periode som guvernør i Tranquebar (1644-1648) fik særlig betydning, fordi han dels havde solide erfaringer med det lokale handelsmønster, dels var smart og handlekraftig. Levels metoder var sted- og tidstypiske: Handel med tekstiler, krydderier, elefanter, krudt, luksusgenstande og slaver, overrækkelse af gaver til lokale magthavere i bytte for handelsrettigheder og toldfrihed, og systematisk sørøveri mod indiske handlende. Hertil kom hans effektive udrensning af uduelige medarbejdere, inklusive to fordrukne og voldelige præster, der havde terroriseret lokalbefolkningen i Tranquebar. Level var medvirkende til, at Dansborg kunne opretholdes som dansk fæstning, og at Kompagniet overhovedet var værd at holde liv i, men hans egen historie som guvernør endte med, at han blev afsat af sine medarbejdere, mistænkt for at have handlet privat og derved at have unddraget Kompagniet indtægter.

Asta Bredsdorff beskriver ikke blot Levels virke i og omkring Tranquebar, men giver en medrivende beskrivelse af hans rejse derud, som kom til at vare fire år, fordi hans skib og mandskab tilbageholdtes på Tenerife. Forfatteren præsenterer igennem hele bogen en overvældende mængde af informationer om livet ombord på skibene, om dagliglivet på handelsstationerne, om døden, og om forholdet til andre handelsnationer og til lokalbefolkninger og magthavere. Beskrivelsen af Level som en person med intellektuelle interesser, gode sprogkundskaber og diplomatiske evner gør ham interessant set ud fra kultur-møde-synsvinklen – han udtrykker tilsyneladende ingen fordomme overfor de lokale befolkninger, men demonstrerer tværtimod tolerance og indleven i lokale forhold.

Forfatteren henvender sig til et publikum af (læge) søfarts-interesserede (s. 8), og det er formodentlig begrundelsen for, at bogen ikke indeholder et noteapparat. Læseren må så-

ledes have tiltro til forfatterens ærlige omgang med kilderne og på forhånd acceptere forfatterens tolkninger, selv om sidstnævnte til tider er ren kitsch, som f.eks. i beskrivelsen af Leyels ufrivillige ophold på Tenerife: (s.54) *«I sin sorte fortvivelse hørte han [Leyel] knap nok guvernørens ubarmhjertige stemme ...»*. Selv om Asta Breddsdorff klart tilkendegiver, hvem der skal være bogens publikum, er det ærgerligt, at der ikke er tænkt på muligheden for videnskabeligt at bygge på hendes arbejde, netop fordi Willem Level og kredsen omkring ham er et så spændende eksempel på, hvordan den tidlige ostindienshandels resultater afhæng af enkeltpersoners kundskaber, beslutninger og handlinger.

Margrethe Brock-Nannestad

Din hengivne Louise. Louise Rasmussens breve til Carl Berling og kronprins/kong Frederik VII 1844-1850. Ved Pernille Arenfeldt og Pernille Hasselsteen. Forlaget Fremad, København 1999. 380 s., indb. ISBN 87 5572 247 4. Pris kr. 378,-

Udgivelsen af bogen er bekostet af Kong Frederik VII's Stiftelse paa Jægerspris i anledning af 125-året for stiftelsens oprettelse. Titlen kunne forlede én til at tro, at der her er tale om en spændende og intim brevvæksling på et tidspunkt i Danmarks historie, hvor der både var krig og forfatningsændringer. Men vi får kun Louise Rasmussens breve, og som læsere ved vi ikke, hvad der blev svaret.

Bogen skal ses som en personalhistorisk kildeudgivelse, og idéen er at lade grevinde Danner tale for sig selv. Brevene er af redaktørerne betegnet som skrevet i *«nok den mest turbulente periode af hendes liv»*. Efter tre korte artikler af henholdsvis Claus Bjørn, Lis Petersen og de to udgivere, Pernille Arenfeldt og Pernille Hasselsteen, er brevene trykt i kronologisk orden, med tilføjelse af udaterede breve for hvert år. Redaktørerne gør opmærksom på, at der formentlig har eksisteret breve, som er blevet tilintetgjort eller er gået tabt.

Det umiddelbare indtryk er, at Louise Rasmussen/grevinde Danner skrev om dagligdagens begivenheder – vejret, hovedpine, forkølelser, hendes længsel efter at få breve, hendes modeforretning m.m. – og der er kun få og vage hentydninger til politik i brevene, selvom hun faktisk også rejste til Paris for at købe ind til sin modeforretning. Det er ikke så overraskende, at hendes forretning gik dårligt, for hun overlod den tilsyneladende meget til andre. Hun stolede ikke på posten og udtrykte frygt for, at hendes breve kunne blive åbnet, afskrevet og brugt imod hende, men hun blev ved med at skrive – med mange gentagelser. Mange af brevene til Carl Berling var skrevet i selskab med kronprins Frederik, så hendes breve var lige så meget skrevet for kronprinsens øje som for Carl Berlings. I andre breve, som ikke var skrevet sammen med kronprins Frederik, gav hun nøje instrukser om, hvordan Carl Berling kunne skrive til hende uden kronprinsens vidende. Alt i alt en fremgangsmåde, der viser hvor indviklet forholdet var mellem de tre mennesker. Når Louise Rasmussen her får lov at tale for sig selv, er det ikke et særligt flatterende portræt, der viser sig – hun virker nærtagende, selvoptaget, selvpromoverende og ikke særlig hensynsfuld, hverken over for familie eller ansatte.

Bogens noter er mangelfulde; alt for mange navne har kun fået noten *«kan ikke identificeres»*, og hvor oplysningerne findes, virker det som om de er hentet i et eller andet biografisk leksikon, uden at de omtalte personer er sat ind i en relevant sammenhæng. Udgiverne skriver, at kongehusarkivet indeholder en mængde breve fra kronprins Frederik og Carl Berling, der komplementerer brevene fra Louise Rasmussen og som fortjener udgivelse, da de kunne kaste lys over væsentlige aspekter af Danmarks historie i det 19. århundrede. Men de kom altså ikke med i denne omgang.

Marve Dreussen

J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og grundloven. Af Jens Rasmussen. (Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 224). Odense Universitetsforlag 1999. 337 s., indb. ISBN 87 7838 483 4 Pris kr. 250,-

Det er et interessant og udfordrende projekt, den fynske sognepræst og ph.d. Jens Rasmussen er i gang med. Informationerne er mange og i deres historiske sammenhæng velbegrundede, mens den aktualiserende anvendelse af dem ægger til modsigelse. Stoffet er simpelthen omfattende, hvilket viser sig allerede på omslaget af den flotte bog fra Odense Universitetsforlag. For hvilken af historierne i de 3-4 undertitler vil mon blive fortalt – den om forholdet til Grundtvig? Den om grundloven? Den om kirkeopfattelsen? Eller den personalhistoriske beretning om en af »overgangsmændene« og hans tid?

Forsidebilledet rummer nøglen. Det gengiver et maleri af Jørgen Roed og viser Roskilde Domkirke, som den også kan ses i dag: den store kirke som det åbne sted med plads til alle, men måske især for dem, der bærer sorg fra de små huse, og for de legende børn. Jens Rasmussens tolkning i billedteksten er klar: fortid og nutid bindes sammen i billedet af en kirke, hvor selv de såkaldt ukirkelige ikke bliver ladet i stikken, men sikres et rum. Fundamentet er kirkebygningen – der på billedet hæver sig imødekommende i baggrunden – og kirkeritualerne, som alle kan knytte sig til i liv og i død. Nutidige begreber som Jørgen I. Jensens bogtitel *Den fjerne kirke* og den sydfynske tidligere kirkeminister Jørgen Peter Hansens tale om *den lille mand med den lille tro*: falder anmelderen ind – velbegrunder det, viser det sig, for begge begreber indgår i Jens Rasmussens konklusion, hvor netop fortid og nutid bindes sammen.

Dermed er bogens mål måske mest grundlæggende: at give en teologisk begrundelse for den Mynsterske holdning, der her udnævnes til at være dét folkekirkelige kirkesyn, der slog igennem i grundlovens begreb om folkekirken. Jens Rasmussen beskriver det således: lighed for alle lægfolk i kirken, både de troende og de mindre kirkelige, og ikke mindst de fattige, som behøvede et religiøst værn. Et værn for ordets evangelisk-lutherske forkyndelse til den enkelte, der så kan modtage på sit personlige udviklingsstrin. Men ingen menighedsforståelse, præget af fællesskab, begrundet i fri personlig sammenslutning og udmøntet på Grundtvigsk vis i lægfolkets trosbekendelse (hvad man kunne kalde civilsamfundets menighedsbegreb). Og ingen skarpe Kierkegaardske krav til den enkelte om at tage konsekvenser af sin afgørelse, men så heller ingen Martensenske eller Faberske krav om gejstligheden som kirkens ansvarlige subjekt, der ville kunne fritstille kirken på, hvad man kunne kalde et religiøst marked. Nej, kirkens subjekt i det Mynster'ske folkekirkeprojekt – det er staten med sognet som grundlæggende enhed. Også efter grundloven. Lægfolket er borgere, præsterne er statstjenestemænd, folkekirken er et videreført enevældigt statsligt forvaltningsvæsen, og der er ikke behov for analyser af, hvilken betydning andre kirkesyn har haft, for det var Mynsters folkekirkebegreb, der sejrede. Dette er Jens Rasmussens konklusion.

En konklusion, der fremstår som velbegrunderet i sin kontekst, men alligevel kan problematiseres, når resultatet anvendes til at trække linier op til nutidens folkekirkelighed. For her giver materialet simpelthen ikke tilstrækkelig dækning for konklusionerne om, at det, der kunne kaldes folkekirkelighed midt i 1800-tallet, også er nutidens folkekirkelighed. I hvert fald ikke fra et kirkeretligt perspektiv, der ellers delvis trækkes ind i noter som argumentation netop for disse overvejelser.

Men der mangler mange analyser for at nå den konklusion. Det er slet ikke tilstrækkeligt at give I.C. Christensen en hurtig omfavelse, som det sker i slutningen. Min egen vurdering på baggrund af kirkeretligt materiale fra det 20. århundrede er, at folkekirkeord-

ningen ikke kan forstås uden også at inddrage netop markedets og civilsamfundets syn for sammen med det statslige syn at forklare folkekirkebegrebet.

Disse overvejelser problematiserer grænserne for, hvad en spændende historisk undersøgelse kan sige om nutiden. Et metodisk/teoretisk spørgsmål, der imidlertid ikke er behandlet, heller ikke i bogens metodiske ekskurs om kildematerialet.

Et andet spørgsmål, der særligt må interessere dette tidsskrifts læsere, er forholdet mellem kirkehistorie og personalhistorie. Hele Jens Rasmussens projekt om »kirkefædre« fra første halvdel af 1800-tallet – fra en afhandling fra 1979 om den langlandske provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker, over ph.d.-afhandlingen i 1996 om den fynske biskop Nicolai Faber om kampen for indflydelse i statskirken, en artikel i *Kirkehistoriske Samlinger* 1997 om samme biskop og lægfolkets rolle i kirken, en artikel i *Grundtvig-Studier* 1997 om Grundtvig og de mænd, han kaldte rationalisterne, en artikel i *Kirkehistoriske Samlinger* 1998 om Mynsters kirkelige synspunkter som bidrag til forståelse af udviklingen fra statskirke til folkekirke samt nærværende bog om Mynster – hele projektet er personalhistorisk. Det anvender fortællingen om enkeltpersoner til at anskueliggøre de forskellige teologiske, retlige og politiske synspunkter vedr. religionens og kirkens stilling, der stod over for hinanden i kampen forud for grundlovens kombination af religionsfrihed og statsunderstøttet folkekirke. Men hvem giver lægfolket, for ikke at tale om kvinderne, stemme i denne personalhistoriske sammenhæng? Et par gange undervejs havde bare en note til fru Eline Boisens berømte erindringer om samme periode og samme mænd givet en fornemmelse af, at også viden fra andre end præcis magtens mænd interesserer.

Jens Rasmussens projekt er ligeledes personalhistorisk i den forstand, at personfortællingen anvendes til at tolke og belyse samtiden. Men det er alene den offentligt/personlige historie, der fortælles – ikke den private. Heller ikke, når man som læser brænder efter at få at vide, om det i virkeligheden skulle være en privat sammenhæng, der fik betydning for den personlige udvikling og for den offentlige position. Ikke mindst i skildringen af forholdet mellem Mynster og Grundtvig trænger dette spørgsmål sig på. Jeg ville i hvert fald gerne have set en overvejelse af, hvorvidt Mynster tolkede Grundtvig langt mere pietistisk end rimeligt er på grund af Grundtvigs familiemæssige relation til den pietistiske stedfar, Mynster hele sit liv lagde afstand til. Jeg havde også gerne set en dyberegående overvejelse af betydningen af, at Mynster gennem ægteskab blev en del af den københavnske embedsmandselite, medens Grundtvig – som Kierkegaard – faldt uden for denne kreds. Det er letkøbt, som Jens Rasmussen gør det, at tale om nemme synspunkter hos den, der ikke er tynget af ansvars byrde – en vis modstilling med magtens sødme havde klædt overvejelserne. Måske var forholdet mellem Grundtvig og Mynster ydermere præget af deres forskellige valg i forhold til kvinderne i deres liv – et forhold, man bliver nysgerrig på i betragtning af, hvor mange gange Jens Rasmussen faktisk nævner Mynsters meget nære forhold til Kamma Rahbek samtidig med, at hustruen er nærmest fraværende. Tjen-te fru Mynster overhovedet som andet end adgangskort til magten?

Biografiens funktion i historieskrivningen og dermed forholdet mellem person, offentligt virke og privat liv har f.eks. været diskuteret af Niels Thomsen, Birgitte Possing og Nanna Damsholt i *Historisk Tidsskrift*, bind 92, hæfte 2 – men Jens Rasmussen kommer tilsyneladende uden om alle problemer ved at fastholde perspektivet som kirkehistorisk. Er det mon tilstrækkeligt – eller skulle *Personalhistorisk Tidsskrift* udfordre Jens Rasmussen til en artikel om betydningen og rækkevidden af den kirkehistoriske biografi?

Lisbet Christoffersen

Karsten Kjer Michaelsen og Birthe Kjer Michaelsen: *Peter S. Petersens erindringer – en kilde til den danske bosættelse i Dannebrog, Nebraska 1871-1895*. Odense Bys Museer 1999. 240 s., ill., hft. ISBN 87-7838-487-7. Pris kr. 225,- Kan erhverves hos Odense Bys Museer.

Odense Bys Museer arrangerede i 1997 en særudstilling »Danskerne på Prærien« på Hol-lufgård. Under det meget store og grundige researcharbejde i USA i udstillingens tilblivelsesfase stødte arrangørerne på et manuskript til et erindringsværk skrevet af Peter S. Petersen, en af byen Dannebrog's koryfæer. Originalen til manuskriptet befinder sig på Nebraska State Historical Society (MS4021) i Lincoln, Nebraska. Ligesom det også findes i kopi på Det danske Udvandrerarkiv. Erindringsværket er forfattet på engelsk, det er håndskrevet og fordelt i to bind på i alt 641 sider. En mindre del af det omfangsrige stof blev brugt i udstillingen.

Da værket i sin helhed giver en vældig god baggrundsviden til den danske bosættelse Dannebrog på prærien i staten Nebraska, tog man beslutning om at udgive en redigeret udgave på dansk. Museumsinspektør Karsten Kjer Michaelsen, der også stod for den smukke udstillingsbog *Danskerne på Prærien*, har i samarbejde med Birthe Kjer Michaelsen oversat og bearbejdet manuskriptet til nærværende publikation.

Peter S. Petersen udvandrede som 11-årig sammen med sin familie fra Thy til Nebraska, hvor familien bosatte sig i det danske settlement Dannebrog i Howard County. Beretningen starter hjemme i Danmark, hvor Petersen fortæller om sin danske baggrund og opbruddet fra barndomshjemmet. Så skildres rejsen over havet og ankomsten til det nye land og de første to måneder i storbyen Chicago. Senere drager familien længere mod vest for 1872 at slå sig ned på prærien i byen Dannebrog, hvor det var muligt for faderen at erhverve et homestead. Dannebrog's tidlige historie beskrives indgående, og man følger nu familiens og selvfølgelig især Peter Petersens liv i de følgende år. Petersen bliver i 1893 gift med en dansk pige, og bortset fra bl.a. kortere ophold i Wyoming, bliver P.S. Petersen og hans hustru i Dannebrog, indtil de på deres ældre dage flytter til Omaha.

Petersens erindringsværk slutter dog lidt brat i 1895, hvilket kunne tyde på, at det egentlig havde været meningen at skrive mere, men måske har helbredet ikke slået til. Fra efterkommere og andre kilder har man dog rede på, hvorledes Petersens videre livsforløb formede sig. I 1905 blev han udnævnt til embedet som postmester i Dannebrog, og denne post beholdt han helt til 1934. Politisk var Petersen også aktiv, idet han i flere perioder sad i det lokale byråd. Endvidere var han stærkt involveret i lokalsamfundets kulturliv, dels som stifter af den lokale loqe indenfor Det danske Brodersamfund og som redaktør af den lokale avis, *The Dannebrog News*.

Forfatteren til erindringsværket er umådelig ordrig, det har derfor været nødvendigt at stryge lange passager, som ikke skønnedes at være en udgivelse værdig. Bogen kunne dog have været yderligere strammet op. Som læser kører man træt i de lange udredninger.

Men når det er sagt, skal der også lyde ros til redaktørerne. Der er lagt et kolossalt arbejde i bogen, som er en meget fin kilde til forståelsen af det danske samfund, der voksede op i og omkring den lille by Dannebrog. Bogen indeholder endvidere rige sted- og personregistre, der er vældig nyttige for dem, som søger personer i netop dette område af Dansk-Amerika.

Med bogen følger en genudgivelse af *The Dannebrog News, Volume XXXVII*, der udkom i 1936. Denne udgave var en jubilæumsudgave i anledning af 50-året for byen Dannebrog's stiftelse. I avisen kan man læse om byens historie dels fra de tidligste år, men også op gennem tiderne samt stifte bekendtskab med de første pionerer. Endvidere giver avisen et indtryk af byen og dens liv både hvad angår forretnings- kirke- og kulturliv.

Birgit Flemming Larsen

I kamp for flåden. En levnedsskildring af Kommandør Halfdan B. Barfod 1880-1947, fortalt af Jørgen H. Barfod. Maritim Kontakt XXI. København 1999. 202 s., ill. ISBN 87-87947-04-8. Pris kr. 198,-

På basis af et omfattende kildemateriale bestående af efterladte breve og arkivalier fra søværnets arkiver har Jørgen Barfod givet en levnedsskildring af sin far, kommandør Halfdan Barfod.

Barfod, som endte sit tjenesteforløb som jagtkaptajn for Kong Christian X, begyndte sin tid i orlogsflåden som lærling i 1895. Efter at have modtaget sin officersbestalling var han torpedobåds-chef ved minespæringerne i Store Bælt under 1. verdenskrig, og i 1924 og 1925 havde han kommandoen over inspektionsskibet *Fylla*, som varetog patruljeringen af det islandske søterritorium. Skildringen af opbringelsen af udenlandske trawlere, der fiskede ulovligt i islandsk territorialfarvand, og af Barfods forhold til de islandske og danske myndigheder i årene efter ikrafttrædelsen af forbundsloven af 1920 er interessant læsning. I 1930 og 1932 førte Barfod som kommandørkaptajn kongeskibet *Dannebrog*, og udnævnelsen til kommandør fulgte i 1932. Fra 1937 og til pensioneringen i 1942 var Barfod kongens jagtkaptajn.

Sideløbende med skildringen af Barfods tjeneste til søs giver levnedsskildringen gennem brevene til hustruen også et indblik i levevilkår for danske søofficerer i første halvdel af det 20. århundrede. Men udover sit virke som søofficer var Barfod også en flittig skribent, som udfoldede en stor indsats for at klargøre betydningen af et effektivt søværn for den danske befolkning. Mest markant kom denne virksomhed til udtryk i værket *Sømagt og dens Indflydelse paa Dansk Historie* fra 1936 og i tobinds-værket *Vor Flaade i Fortid og Nutid* fra 1942. Barfod, som tidligt havde sat sig ind i den amerikanske søkrigsteoretiker Alfred Th. Mahans tanker, oversatte hans hovedværk *The Influence of Sea Power upon History* under krigen, men af forskellige grunde udkom denne oversættelse aldrig. Nogen umiddelbar indflydelse på dansk forsvarspolitik i 1930'erne havde Barfods publicistiske indsats imidlertid ikke. Men hvad der i dag er interessant, er den gennemgang, som levnedsskildringen giver af modtagelsen af Barfods arbejder og dagbladsindlæg i offentligheden; her afdækkes bl.a. de betydelige modsætninger mellem hærens og flådens officerer i vurderingen af Danmarks forsvarsproblem – mest markant i omtalen på s. 146 af en påtænkt anmeldelse i *Jyllandsposten* af *Sømagt*, hvor Barfod over for redaktør Egebjerg i stærke vendinger harcelerede over, at en landofficer og ikke en søofficer var udset som anmelder! Anmeldelsen kom for øvrigt aldrig.

Levnedsskildringen er også interessant ved, at Barfod – i modsætning til de officerer, som søgte kontakt til Det Konservative Folkeparti i mellemkrigsårene (og også til Socialdemokratiet under besættelsen) – fra 1938 involverede sig stærkt i Dansk Samling og ved valget i 1943 var folketingskandidat for dette parti. Sideløbende hermed knyttede han også forbindelser til socialdemokratiske kredse. Tilknytningen til Dansk Samling og dette partis syn på det folkelige og nationale hænger med stor sandsynlighed sammen med, at Barfod var sønnesøn af Grundtvigs nære ven, Frederik Barfod, men en nærmere uddybning heraf bringer levnedsskildringen dog ikke.

Levnedsskildringen er som sagt fortalt af kommandør Barfods søn. Det kan aldrig være nogen nem opgave at skrive sin fars biografi, men Jørgen Barfod skiller sig fra denne opgave med en betydelig grad af loyalitet. Men loyaliteten har sine omkostninger, for så vidt som kritiske spørgsmål ikke altid stilles til kildematerialet. Dette kommer især frem i omtalen af kommandør Barfods vurderinger af sin foresatte, viceadmiral Rechnitzer. De stærkt negative synspunkter, som store dele af søofficerskorpset inkl. Barfod selv havde over for Rechnitzer (hvis avancement i mellemkrigstiden antoges at skyldes politisk pro-

tektion), videregives uden korrektion. En ting er, at kommandør Barfod i trediveerne – hvor en ny verdenskrig begyndte at aftegne sig på horisonten og under besættelsen, hvor fri, offentlig debat var en umulighed – gav udtryk for og fastholdt en ganske negativ vurdering af viceadmiral Rechnitzer. Noget andet er, at Danmarks strategiproblem i mellemkrigstiden, Rechnitzers syn herpå samt hans person i årtierne efter befrielsen har været genstand for adskillige undersøgelser, som er mundet ud i mere nuancerede vurderinger af disse problemstillinger. I lyset af Jørgen Barfods baggrund som freintrædende marinehistoriker må det undre, at disse nyvurderinger ikke har manifesteret sig ved videregivelsen af hans fars og af hans egne kommentarer til Rechnitzer.

Et andet forhold, som må undre, er Jørgen Barfods påstand om, at der blev indgået en »aftale« (s. 168) mellem den danske regering og de tyske myndigheder om besættelsen i april 1940. Hvilken aftale? Således som den daværende danske regering så det, var der tale om en uprovokeret og uundskyldelig besættelse, hvilket i sig selv udelukkede, at landets regering kunne slutte en aftale med besættelsesmagten herom. I svaret på det tyske memorandum af 9. april 1940 om besættelsen, som regeringen, *in casu* udenrigsminister P. Munch, udarbejdede, hed det, at regeringen ville søge at ordne landets problemer »under hensyntagen til den stedfundne besættelse«. Det kan vist ikke kaldes en aftale. Heller ikke efterfølgende blev der sluttet en overenskomst med Tyskland om besættelsen. Og da Justitsministeriet i en bekendtgørelse fra 18. januar 1941 henviste til »overenskomsten« mellem Danmark og Tyskland om den stedfundne besættelse, var – med Viggo Sjøqvists ord – P. Munchs vrede stor.

Bogen er forsynet med mange gode illustrationer og omfangsrige registre.

Peter Hertel Rasmussen

PERSONALHISTORISK
TIDSSKRIFT

ÅRGANG 120
2000

REDIGERET AF SAMFUNDETS SKRIFTUDVALG
VED
JØRGEN MIKKELSEN, NYNNE HEIŁGE OG ANNE DORTHE SUDERBO

Indhold

<i>Sebastian Olden-Jørgensen: Griffenfeld igen – et essay</i>	1
<i>Anna Rasmussen: Rødder i bondemuld</i>	14
<i>Poul Verner Christiansen: Lavadel og storbønder – to stærkt sammenhængende grupper</i>	25
<i>Knud Prange: Kongens svoger og den skæve og halte pige – nogle overvejelser om et handicap</i>	72
<i>Erik Nørr: Kan man stole på kirkebøgerne? Fra det store afskrivnings- projekt i 1890'erne til den elektroniske kirkebog i 2004</i>	119
<i>Ragna Høyn Olsen: Fra spansk sørøver til dansk grønlandsfarer. Filip de Voss, en dunkirker-fribytter i Christian IVs tjeneste 1605-06</i>	162
<i>Niels H. Kragh-Nielsen: Om Søren Norby og hans baggrund</i>	180
<i>Margit Mogensen: Teknologi og verdensudstillinger – oplevet af danske officerer ca. 1870-1900</i>	206
<i>Bent Østergaard: Slægten Kotte på Fyn</i>	222
<i>Svend-Erik Christiansen: Kildeindtastningsprojektet og folketællingen 1801</i>	257
<i>Debat:</i>	
<i>Leif Olsen: Ældre kirkebøger på CD-ROM</i>	266
<i>Småstykker:</i>	
<i>Ib Brusendorff: Et elektronisk register til samlingen af familiebreve</i>	273
<i>Kaj E. Hansen: Mimerichs efterkommere</i>	275
<i>Orientering:</i>	
<i>Birgit Flemming Larsen: Nyt fra Norden</i>	86
Orientering	88
Generalforsamling 2000	276
Resultatopgørelse og balance 1999	279
Nyt fra Norden	281
Nyt om Hvem forsker Hvad	283
GRD 2001 – Genealogical Research Directory 2001	284
Et spændende projekt: Strays – omstrejfer – lejlighedsfund	285

Anmeldelser

Fynske Årbøger 1998 og 1999. Redaktion Dorrit Andersen. (<i>Lise Lund</i>)	89
Steffen Elmer Jørgensen: Oversøisk udvandring. En kommenteret registrant. (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	90

Danskere i Berlin. Fra Brandes til Sonnergaard – en antologi. Redigeret af Susanne Bernth. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	91
Tor Flensmarck: Skånelands Medeltid. Orter och ätter. Del A. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	92
Per Billesø: 20.000 slægtsnavne i Danmark. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	94
Else Marie Kofod: Politikens bog om skik og brug. Traditioner, overtro og historisk baggrund. (<i>Stella Borne</i>)	94
Jydske domme og dokumenter 1440-1700. Ved H. Hertzum-Larsen. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	95
Hans Henrik Appel: Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	96
Michael Bregnsbo: Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. (<i>Anne Dorthe Suderbo</i>)	97
Hans Chr. Johansen og Per Boje: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S. (<i>Jan Pedersen</i>)	99
Sebastian Olden-Jørgensen: Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld. + Griffenfeld – 300 år efter. Rapport frå eit seminar i Trondheim 16-17 april 1999. (<i>Michael Bregnsbo</i>)	101
Kim D.B. Bengtson og Arvid D. Nielsen Fremmen: Stenfiskeren og Kaperføreren Christian Danielsen i årene før og under Englandskrigene. En Aalgaardkrønike 1794-1815. (<i>John Foss</i>)	104
Tonni Arnold: Balladen om Marie. En biografi om Marie Krøyer. (<i>Stella Borne</i>)	105
Karsten Eskildsen: Carl Nielsen – livet og musikken. (<i>Stella Borne</i>)	107
Jacob Christensen: K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi. (Tommy P. Christensen)	108
Margit Mogensen og Niels W. Bruun: Førstevdegnens optegnelser. Optegnelsesbog for degnen Anders Jensen Kier 1667-1693. (<i>Poul Steen</i>)	110
J.P.E. Hartmann og hans kreds. En komponistfamilies breve 1780-1900. Udgivet med indledning og noter af Inger Sørensen. (<i>Poul Steen</i>)	111
Glavind, Anders (udg.): Begejstring – Tvivl – Skuffelse. Af løjtnant Storchs privatkorrespondance under krigen i 1864. (<i>Hans H Worsøe</i>)	113
Jørgen Kreuzmann: Når retsind fører ordet. Mathias Mygind. En sønderjyde i 1. verdenskrig. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	114
Joachim Memmert: Holländerfamilien im Kirchenkreis Angeln: Taufen und Konfirmationen. Trauungen, Sterbefälle und Schleswig- Holsteinische Anzeigen, mit Namensregister + Kirchenkreis Olden- burg, bd. 1-3 + Kirchenkreis Eutin, bd. 1-3. (<i>Hans H. Worsøe</i>)	290
Britt, Ingemar og Pontus Tunander: Svenska kakelugnar. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	291

Anders Enevig: Cirkus og gøgl i Odense 1875-1940. (<i>Didier Gautier</i>)	291
Lone Rünitz: Danmark og de jødiske flygtninge 1933-1940. En bog om flygtninge og menneskerettigheder. (<i>Margrethe Brock-Nannestad</i>).....	293
Knud J.V. Jespersen: Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp 1940-1945. Bd. II: Den væbnede kamp 1943-1945. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	294
Jack Thimm: Sundbyfolk – syv amagerkanere fortæller. (<i>Lisa Elsbøll</i>).....	295
Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. (<i>Lisbeth Ulsø</i>)	296
John Robert Christianson: On Tycho's Island. Tycho Brahe and His Assistants. (<i>Karsten Gabrielsen</i>).....	297
Ole Færch: Haakon Svensson, en svensk indvandrer i Vendsyssel. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>).....	298
Asta Bredsdorff: Willem Levels liv og farefulde rejse til Indien. (<i>Margrethe Brock-Nannestad</i>).....	299
Din hengivne Louise. Louise Rasmussens breve til Carl Berling og kronprins/kong Frederik VII 1844-1850. Ved Pernille Arenfeldt og Pernille Hasselsteen. (<i>Mærve Dreusen</i>)	300
Jens Rasmussen: J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og grundloven. (<i>Lisbet Christoffersen</i>).....	301
Karsten Kjer Michaelsen og Birthe Kjer Michaelsen: Peter S. Petersens erindringer – en kilde til den danske bosættelse i Dannebrog, Nebraska 1871-1895. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>).....	303
I kamp for flåden. En levnedsskildring af Kommandør Halfdan B. Barfod 1880-1947, fortalt af Jørgen H. Barfod. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	304

Register til Personalhistorisk Tidsskrift 2000

Ved Arne Julin

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. Sammensatte navne, f.eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f.eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

- Åkerman, Sune**, 12
Aakjær, Svend, 253
Aarup, Henning, 254
Achen, Sven Tito, 204, 238, 255
Adeler, 254 – etatsråd, 227
Adolf, hertug 1580, 242
Agerby, Georg, 278
Ahlström, Göran, 220
Ahtissari, Martti, finsk præsident, 87
Akeleje, slægt, 93
Akeleye, Mikkel Pedersen, borgmester, 232, 234
Akveld, red., 179
Albrecht, ærkehertug, 167, 170, 173, 175-176, 179
Albøge, Gordon, 255
Alfvén, Hugo Emil, 106-107 – **Margita**, 106
Allen, C. F., 181, 204-205
Altena, slægt, 183-184, 186 – **Ermegaard**, 186 – **Ermegaard Eggertsdatter**, 184-185 – g. Frellavsen, 185 – **Johannes**, 184
Ambjörnsson, Ronny, 12
Ancher, Anna, 105 – malerinde, 107
Andersdatter, Anne, 51 – 1623, 52 – **Else**, 51 – 1623, 52 – **Gertrud**, g. Munk, 41 – **Næsborg**, 59 – **Ingier**, 51 – 1623, 52 – **Karen**, 51 – 1623, 52 – d. 1624, 251 – **Kirsten**, 55 – g. Madsen, 70 – **Line**, 41
Andersen, Anders, 41, 70 – abbed, 53 – **Næsborg Nørgård**, 56 – **Bjørn**, lensmand, 48 – **Christen**, 41, 51, 57 – 1623, 52 – **Dorrit**, redaktør, 89 – **Erik**, 40, 50 – 1623, 52 – **Kleistrup**, 51-52 – **Knudstrup**, 37, 51-52, 69 – **Finn**, 158, 276, 286 – **LA** i **Kbh.**, 258 – **H. C.**, 92, 112, 206, 208 – **Hans**, spækhøker i **Slagelse**, 286 – **Jep**, **Torup**, 69 – **Knud**, **Anderup**, 237 – **Mads**, 1717, 59 – **Niels**, 41 – **fænrík**, 57 – spækhøker i **Slagelse**, 286 – **Peder**, **Torup**, 40 – **Vestergård**, 69 – **Poul**, 41
Andreasen, se også **Waldosa** – **Jørgen**, 240
Anna, datter af **Fr. II**, 242
Appel, Hans Henrik, 96-97
Arendtsen, Jan, skibshovedsmand, 174
Arenfeldt, Pernille, 300
Armstrong, Louis, 292
Arnold, Tonni, 105-106
Arup, Erik, 12, 181, 204, 255
Arvidsdatter, Anne, **Dræby**, 185-187
Augustenburg, Frederik Christian, 289
Axelsen, Sv., 160
Bach, slægt fra **Vesthimmerland**, 70 – **Michael**, bibliotekar, 276-278, 283
Bager, slægt, 224 – **Oluf**, købmand i **Odense**, 241-242, 247, 249
Bahr, 291
Baker, Josephine, 292
Balling, Einar, 294
Balslev, slægt, 223
Bang, i **Assens**, 225 – slægt fra **Odense**, 240 – slægt i **Assens**, 255 – slægt på **Fyn**, 228 – **Christoffer**, 1578, 249 – d. 1559, 255 – **Christoffer Nielsen**, 1591, 242 –

- Hans**, Bogense 1552, 255 – **Viggo**, 204 – **Willum**, tolder og borgmester, 248
- Bangsdatter, Karen Kotte**, ca. 1658, 255
- Barfod, Frederik**, 304 – **Halfdan B.**, kommandør, 304-305 – **Immanuel**, provst, 129 – **Jørgen H.**, marinehistoriker, 205, 304-305
- Bartlay, Joseph**, tryllekunstner, 292
- Basse**, 191 – slægt, 187 – **Jakob**, til Lindskov, 187 – **Jes**, til Lindskov, 187 – **Ma-ren**, 187
- Bast**, 220 – **J. H. C.**, premierløjtnant, 214
- Batchelor, John**, redaktør, 12
- Beaten**, 179
- Bech**, proviantforvalter 1741, 289 – slægt fra Laastrup, 254
- Beck, Kirsten**, g. Daa, 164
- Begtrup, Holger**, 90
- Behrens**, 291
- Beketow**, 292
- Beldenak, Jens Andersen**, biskop, 33, 204, 234, 243, 255
- Belli**, 292
- Benderup**, slægt, 26, 69-70 – **Inger**, 70 – **Mette Jepsdatter**, g. Munk, 69 – **Vogn Poulsen**, 70
- Bendtz, L. J.**, 255
- Bengtson, Kim Daniel Bjarne**, forskningsbibliotekar, 104
- Bentzon, V.**, 1928 professor, 75
- Berg, Claus**, billedskærer, 234 – **Frands**, 234
- Berggreen, A. P.**, 112
- Bergsøe**, slægt, 223
- Berlau, Ruth**, 92
- Berling, Carl**, 300
- Bernhardt, Sarah**, skuespillerinde, 213, 220
- Bernth, Susanne**, 91-92
- Bertelsen, Iver**, ca. 1580, 248
- Bessemer, Henry**, 210
- Betz, F. C. A.**, 160 – kirkebylærer, 130
- Bille**, 198 – slægt, 204 – **Anders**, f. 1477, 188 – hofmand, 194 – **Søholm**, 189 – **Anders Bentsen**, lensmand, 190 – **Anne**, 249 – g. Brockenhuus, 249 – g. Norby, 189-190, 201 – **Bent**, lensmand, 194 – **Søholm**, 188 – **Bent Pedersen**, til Uggerslev, 201 – til Uggerslevgård, 189 – **Bent Torbensen**, 185 – lensmand, 184 – **Søholm**, 189 – **Claus**, kaldet Norby, 201-203 – **Claus Bentsen**, 202 – **Claus Steensen**, 202, 205 – **Hans**, hofmand, 188 – **Marquard**, til Nakkebølle, 249 – **Peder**, til Svanholm, 189, 201 – **Torben**, d. 1465, 188 – f. 1474, 188
- Bille Brahe, J. C.**, 254-255 – baron, 227 – godsejer, 228 – **Jørgen**, 254
- Billesø, Per**, 94
- Bircherod, Jacob**, landsdommer, 222, 227-228, 230, 236, 239, 242-243, 247-248, 252-256
- Birkbak, Bjarne**, SLA, 258
- Bismarck**, 210
- Bjerregaard, Hans**, præst, 82-85 – **Hans Jensen**, fæstebonde, 83 – **Jørgen O.**, redaktør, 116
- Bjerring**, 221 – **G. L.**, kaptajn, 215
- Bjørn**, slægt, 39 – **Claus**, 300
- Blaabjerg, Anton**, 68, 116 – genealog, 95
- Blicher**, 63 – **Niels**, 159
- Bloch**, slægt, 56, 59, 65 – **Anders Nielsen**, 54, 56 – d. 1673, 58 – **Carl**, maler, 103 – **Jens Sørensen**, Arden, 55, 70 – **Mads Nielsen**, 56 – **March**, 12 – **Niels**, Rold, 70
- Blok, Gerdt Johansen**, 178
- Boer, Johan de**, skibsreder, 169
- Bogbinder, Hans**, 195
- Boisen, Eline**, 302 – **Thyra Dannebod**, g. Hartmann, 112
- Boje, Per**, 99 – professor, 100
- Bonde**, slægt, 224 – **Jørgen**, 232 – **Karen Pedersdatter**, g. Månebjelke, 240 – **Peder**, borgmester, 232 – **Per**, 1493, 243 – borgmester, 240 – **Per (Peder)**, borgmester, 242
- Bondesdatter, Karen**, g. Christensen, 243
- Bondesen, Claus**, 228
- Borch, Christiane Nielsdatter**, d. 1838, 288
- Bording, Kristen**, politiker, 109
- Borne, Stella**, 95, 107-108

- Bournonville**, 112
- Boysensdatter, Anna Kristina**, d. 1817 i Seem, 288
- Brahe, Jørgen**, 182 – **Karen**, 89 – **Magdalen**, 247, 255 – **Otte**, lensmand, 44 – **Tycho**, 247, 297-298 – **Tyge**, 190, 255 – hofmand, 194
- Brandenburg, Poul Eduard**, 294
- Brandes, Georg**, 91-92
- Brandt, Chr.**, 1733-1780, 225
- Brask, Aage**, 55-56, 70
- Bredsdorff**, slægt, 223 – **Asta**, 299-300
- Bregnsbo, Michael**, 97-99, 104
- Brenderup**, slægt, 65
- Bricka, C. F.**, red., 178, 220
- Brock-Nannestad, Margrethe**, 294, 300
- Brockenhuus, Eiler**, 249, 255 – **Johan**, 182 – **Jørgen**, hofmand, 194 – **Oluf**, 40
- Brodersen, Anne Marie**, billedhugger, 107-108
- Broen, Anders**, Munkgård, 41
- Brok, Sille Jensdatter**, g. Basse, 187
- Bruhn, Carl Johan**, d. 1941, 294
- Brun, Severin**, hovedsmand, 198
- Brusendorff, Ib**, 273-274
- Bruun, Ebbine Fredriche**, g. Hartmann, 112 – **Henry**, 204-205 – **Niels W.**, filolog, 110-111
- Bryske, Claus**, 183 – **Ejler**, 182 – til Dal-lund, 181, 190
- Buhl, Vilhelm**, 109, 294
- Bull, Ida**, professor, 104
- Bune, Jørgen**, 232
- Busch-Jensen**, justitsminister, 109
- Byatt, A. S.**, 12
- Bydelsbak, Anders Engelbrechtsen**, til Løgismose, 183
- Bøggild-Andersen, C. O.**, 6, 12
- Bøgh, Nicolai**, 112
- Bøher, Jens Pedersen**, d. 1672, 289
- Boistrup**, 191 – g. Norby, 187 – g. Skinkel, 187 – slægt, 181, 187 – **Fikke**, 187 – **Kirsten**, g. Ulfeldt, 187 – **Otte**, 187
- Cantabou**, 172, 176
- Carlsson, Gottfrid**, 204-205 – historiker, 181
- Carstens**, 291
- Cederfeldt de Simonsen**, kammerherre, 144
- Charisius, Jonas**, 178-179 – sekretær, 174
- Christensdatter, Anne**, 1645, 70 – **Næs-borg**, 59 – **Ingierd**, 1645, 70 – **Johanne**, 1645, 70 – **Karen**, g. Nesborg, 70 – g. Pedersen, 288 – **Maren**, 1645, 70 – **Margit**, Visborg slot, 197
- Christensen, Aage**, kordegn i Helsingør, 149 – **Aage Møller**, 294 – **Albrekt**, hans enke af Viskinge, 288 – **Annemette S.**, 254 – **I. C.**, 301 – **Jacob**, politolog, 108-110 – **Johannes H.**, 161 – **Knud**, 70 – præst, 56 – **Lauers**, Nibe, 51-52 – **Mourids**, Beltoft, 40 – **N.**, hofbogtrykker, 160 – **Peder**, adelsbrev 1511, 255 – adlet 1511 (Månebjælke), 242-243 – **Poul**, Nøvling, 62-63, 70 – **Sidsel Johanne**, g. Svensson, 298 – **Tommy P.**, 89, 94, 96-97, 110, 118, 276, 290-291, 295 – **William**, 205 – udg., 204, 254
- Christian I**, 66, 184, 189
- Christian II**, 180, 192-193, 195-197, 202, 204-205, 232-236, 254
- Christian III**, 68, 204-205, 234
- Christian IV**, 76, 89, 120, 122, 154, 162-163, 165-166, 168-179, 297
- Christian V**, 76, 101, 103
- Christian VIII**, 99
- Christian IX**, 108
- Christian X**, 304
- Christiansdatter, Anne Marie Lovise**, g. Madsen, 289
- Christiansen, Niels Finn**, 108 – **Poul Ver-ner**, 25 – rektor, 71 – **Svend-Erik**, 257, 258, 265
- Christianson, John Robert**, 297-298
- Christiandsdatter, Anne**, g. Jensen, 39
- Christiernsen, Niels**, ridder, 45 – til Kølby, 30
- Christine**, dronning, 187-189, 194-195, 200, 204, 226, 231-235, 240, 254
- Christoffer**, greve, 234
- Christoffersen, Gabriel**, præst, 41 – **Lisbet**, 302
- Christophersen, Jacob**, Næsborg, 70 – smed i Vesterstræt, 54 – **Peder**, 229, 244

- Chydenius, Samuel**, videnskabsmand, 291
Clausdatter, Anna, 240 – **Anne**, 242 – **Christine**, 240 – **Marine**, g. J. Andreasen, 240
Clausen, H. C., 1926, 227 – **H. Erhardt**, 255 – **Johannes**, biskop i Århus, 129 – **Mikkel**, 224, 229, 235, 240 – købmand, 232, 236
Claussen, Meimerich, 275
Connick, 179
Contamin, V., ingeniør, 215
Cotta, se også Kotte
Cotte, se også Kotte, 256
Cour, Poul la, 223
Courtsen, Laurens, skibskaptajn, 167
Crimstein, Kock von, oberst, 54
Cromwell, 5
Crone, F., 254
Cronstedt, Carl Johan, 291

Daa, slægt, 164-165 – **Erik**, 165 – **Herluf**, 164-165, 178 – **Jørgen**, 178 – til Snedingegård, 164-165
Dahlerup, Troels, 68, 158, 185, 204-205, 254
Dal, Erik, udg., 220
Dall, Karen, 51 – g. Winther, 52
Damsholt, Nanna, 302
Dandernell, kakkellovsmager, 291
Danielsen, Christian, stenfisker, 105 – stenfisker og kaperfører, 104 – **Inger Kirstine**, 1801-1879, 105
Dannemand, frue, 77 – **Frederik**, 77
Danner, grevinde, 300
Danneskiold-Laurvig, slægt, 76
Danneskiold-Samsøe, slægt, 76 – **Frederik Christian**, lensgreve, 76
Dass, Petter, præst, 11
Degn, Ole, 95, 158, 258, 277 – **Torben**, Undløse, 121
Diriksen, Johan, 178
Dompierre de Jonquières, Alicede, g. Hartmann, 112
Dorothea, dronning, 189
Drachmann, Geert, 273-274
Drewsen, Maeve, 300
Dutert, Ferdinand, arkitekt, 215
Dybdahl, Vagn, 68
Dyrskjøt, 29, 69 – **Peder**, 37, 42-45

Ebbesen, Anders, 1513, 187
Eckeløf, officer, 199
Eckeløw, 199
Edsberg, 220 – **V.**, artillerikaptajn, 218
Egebjerg, redaktør, 304
Eggertsdatter, Ermegaard, 194
Ehlers, 291
Elbæk, munk, 35
Elgvin, Johannes, 116
Elias, Norbert, teoretiker, 97
Elisabeth, kurfyrstinde, 197
Elsbøll, Lisa, 94, 295
Enemark, Poul, 68, 253, 254
Aenevig, Anders, 291-292
Engelstoft, 255 – **C. T.**, 224, 253 – biskop, 227
Eriksdatter, Gertrud, Almind, 51-52 – **Kirsten**, g. Christensen, 51-52
Eriksen, Anders, Kleistrup, 51-52 – **Christen**, Næsborg, 67 – **Erik**, politiker, 108 – **Peder**, 1623 Viborg, 52 – **Øris**, 51 – **Sidsel**, 12
Ernst, slægt, 291 – **Berndt**, 291 – **Claus**, f. 1759, 291 – **Daniel**, forpagter, 291 – **Jochum Ludwig**, hollænder, 291
Erslev, Kr., 204
Eskildsen, Karsten, 107
Estridsen, Svend, 75, 256
Evers, 291

Faber, Nicolai, biskop, 302
Fabricius, Knud, historiker, 2-6, 103
Fabritius, Albert, 160
Fèbvre, Lucien, 12
Federspiel, Per, 295
Fenger, skipper fra Lübeck, 289
Ferke, døtre, 31
Fichte, filosof, 92
Flensmarck, Tor, jurist, 92-93
Florens, miss, 292
Floto, Inga, 12
Fobian, Finn, smed, 295
Foss, John, 105
Francke, Sylvester, tysk fribytter, 171
Frandsen, Karl-Erik, 253
Fredberg, slægt, 59, 65
Frederik I, 180, 190, 192, 196-198, 201, 204-205, 236

- Frederik II**, 34, 40, 69, 164-165, 171, 178, 241-242, 246-247, 297
Frederik III, 76, 101, 103
Frederik IV, 78, 83
Frederik VI, 76-77, 82
Frederik VII, 300
Frederik VIII, 220
Frellavsen, Christian, d. 1418, 185
Fremmen, Arvid Daniel Nielsen, genealog, 104
Fridericia, J. A., historiker, 6
Friederichsen, Jens, Kiel, 289
Friedrich, Horst, maskinarbejder, 295
Friedson, Anthony M., 12
Friis, slægt, 39, 224 – slægt med egern, 228 – slægt til Årslevgård, 254 – **Bonde**, 230 – Årslevgård, 228 – **Brun**, af Aslo, 228-229, 244 – **Christian**, 240 – kansler, 173, 176 – **Hans**, borgmester, 235, 240 – rådmand, 234 – **Johan**, kansler, 182 – **Jørgen Hansen**, rådmand, 240 – **Mette**, g. Kotte, 228-229, 244 – **Thomas**, 240
Frille, slægt, 184 – **Anne**, g. Bille, 189 – **Egert**, 185-186, 188, 203-204 – rigsråd, 184 – **Ermegaard**, 187, 189 – g. Bille, 188 – **Ermegaard Eggertsdatter**, g. 1 Thott g. 2 Bille, 184 – **Johan**, 184-186 – **Taleke**, g. Jakobsen, 185-186
Frisch, Hartvig, 1, 108
Frosell, P. Hampton, 203, 205
Fussing, Hans H., 97
Færch, Ole, 298
Førgaard, Niels, 160

Gabrielsen, Karsten, 298
Gade, Niels W., komponist, 112
Galskyt, slægt, 31
Galster, Georg, 205
Galt, Ebbe, 45
Gardell, 198
Gautier, Didier, 292
Ged, slægt, 65 – **Per**, 1455, 49 – **Søren**, herredsfoged, 70
Gesten, Antonius, d. 1726, 288
Gied, slægt, 49-50 – **Christen**, Nibe, 49 – **Christen Lauridsen**, 49 – **Jacob Lauridsen**, 50 – **Karin Nielsdatter**, g. Jensen, 54 – **Las**, 50 – Aalborg, 49 – **Lass**, Aalborg, 70 – **Laurids Lauridsen**, 49
Giffard, Henry, ingeniør, 213
Giseler, Balthasar, borger i Kbh., 193 – **Jeppe**, bymand, 205 – **Jørgen**, borger i Kbh., 193 – **Per**, rådmand, 205 – **Tile**, admiral, 192-193
Gjedde, Ove, 170
Glavind, Anders, 113-114
Glob, Niels, biskop, 46
Goos, Carl, kultusminister, 129
Gosch, C. C. A., red., 178
Grabow, Jørgen, hofmand, 194
Graffton, Bo, 203, 205
Gramsci, Antonio, 97
Gregersen, slægt, 63 – **Peder**, herredsfoged, 63
Grieg, Edvard, 112
Griffenfeld, Peter Schumacher, 1-13, 101-104, 110
Grundtvig, N. F. S., 301-302, 304
Grönlund, E., udg., 205
Guiccardini, L., 166
Guldberg, Mette, 116
Gunnerson, Birger, 204 – ærkebiskop, 189
Gustav Vasa, 180, 193, 196, 198, 205
Gyldenløve, 76 – **Ulrik Christian**, 76
Gyldenstjerne, Gabriel, 36 – **Knud**, til Ågård, 53 – **Mourids Nielsen**, 69
Gyldenstjerne, Abraham Eriksen, 182 – **Christoffer**, 182 – **Henrik**, til Ågård, 44 – **Knud**, 236
Güntelberg, A. F. W. Roller de, kaptajn, 213
Gyth, Anne Charlotte, 254
Gørtz, E., 294
Gøtzsche, Karen Mathilde, g. Storch, 114
Gøye, Eline, 69

Haagensen, amtsforvalter, 78 – **Anne Cathrine**, 78
Hack, Niels, til Hækkeberga, 189
Hagland, Jan Ragnar, 101
Hald, Jacob, grønlandsfarer, 171
Hall, James, grønlandsfarer, 171 – lods-kaptajn, 174-175, 177-179
Hambye, S. J., 179

- Hammerich, Angul**, 112
- Hamsfort, Cornelius**, 226-231, 235-236, 239, 243, 245-246, 248-250, 253-254
- Hans**, hertug 1578, 241 – hertug den yngre, 242 – hertug den ældre, 242 – konge, 180, 183-184, 188, 190, 193-196, 200, 204-205, 232, 234, 240 – prins, 197
- Hansdatter, Else**, g. J. Mule, 248 – **Maren**, g. Hanssøn, 121 – **Mette Maria**, g. Friederichsen, 289
- Hansen (Hanssøn, Hansøn), Anders**, 1717 Øster Nykirke, 288 – d. 1645, 251 – **Birte Kirstine**, f. 1807, 275 – **Carl**, magnetiser, 292 – **Erik Jørgen**, professor, 84 – **Esker**, 289 – **Ivar**, begr. 1677, 121 – **Jørgen Peter**, 301 – **Kaj E.**, fhv. elektriker, 275 – **L.**, 289 – **Peder**, 1807 rejsende, 275 – grovsmedemester, 275 – **Peter**, borgmester i Skagen, 167 – **Poul**, faldskærmsmand, 295 – **S. Toft**, 220 – **Yrsa Williamine Laurine Camilla**, g. Kiær, 289
- Hanssen, Svein**, 1994, 71
- Harbou**, adelslægt, 36 – slægt, 65 – **Birgitte**, g. Nielsen, 36 – g. Vesterstræt, 57 – **Birgitte Ottesdatter**, g. Nielsen, 53 – g. Vesterstræt, 54 – **Christen Jensen**, 47-48 – **Otte**, 36 – **Sidsel Mogensdatter**, 35
- Hardenberg, Jakob**, rigsråd, 245 – **Jochim**, Vedtofte, 183
- Harder, Otto**, malersvend, 90
- Hartling, Poul**, politiker, 108
- Hartmann**, slægt, 112 – **August Wilhelm**, organist, 112 – **Carl**, billedhugger, 112-113 – **Clara**, g. Winding, 112 – **Emil**, komponist, 112-113 – **Emma**, g. Wedel, 112 – **Frederik August (Frits)**, overretssagfører, 112 – **J. P. E.**, komponist, 111-113 – **Johan Ernst**, kantor, 112 – **Johann**, komponist, 112 – **Sophie**, g. Gade, 112
- Hasager, Niels**, chefredaktør, 109
- Hasselsteen, Pernille**, 300
- Hatt, Harald**, 160
- Hau, Christian**, 30, 35, 68-69
- Hauge, Anders**, 160
- Hausen, R.**, 205
- Hedtoft**, politiker, 109
- Heiberg, J. L.**, 92, 112 – **P. A.**, arkivassistent, 139 – **Steffen**, 178
- Heick**, 291
- Heise**, 291 – **A.**, 205
- Helge, Nynne**, 276
- Henningsen, Lars N.**, 296 – redaktør, 116 – **Peter**, Landsarkivet for Fyn, 254
- Henriques, Robert**, 112
- Herskind, A.**, 160 – **Anders**, præst i Holbæk, 131
- Hersted, Vagn**, 255
- Hertzum-Larsen, H.**, 67, 70, 95-96
- Himmelstierna**, 93
- Hinse, Jørgen**, kannik, 195
- Hiort, Mimerich**, g. Holst, 275
- Hirschsprung, Robert**, 107
- Hitler, A.**, 294
- Hjelmar, Erik**, 255
- Hjorth, Birte**, 286
- Hofman, Tycho de**, 205
- Holbeck, H. St.**, 227
- Holberg, Ludvig**, 2, 84, 205, 290
- Holck, Erik Flemming v.**, 294
- Holm, Hansine Martine**, g. Olsson, 289
- Holst, Christian**, 275 – **Ernst Henr.**, præst, 132 – **Harche Bonne**, snedker mm., 275 – **Jørgen Christian**, fæstegårdmand, 275 – **Martinus**, købmand i Børgense, 275 – **Mimerich**, g. P. Hansen, 275
- Holste, Thomas**, kammertjener, 197
- Hornby, R.**, 1979, 68
- Hostrup, Chr.**, 112
- Hove, Steffen**, 275
- Humble, Marcus Christensen**, præst, 120
- Hvidt, Kristian**, 108, 220
- Hvidtfeldt**, 230
- Hvidtfeldt, Johan**, 204
- Hvitaks**, slægt, 240, 255
- Hübertz, red.**, 178
- Hæstrup, Jørgen**, historiker, 294
- Høeg Banner, Kirsten Nielsdatter**, 35-36 – **Niels**, 36 – **Niels Eskildsen**, 35
- Høegberg, Georg**, operaleder, 108
- Højrup, Ole**, 160 – udg., 159
- Hørby, Kai**, 12
- Hørning, H. J.**, præst, 126
- Høyer, E.**, udg., 159

- Ibsdatter, Ane**, g. Koch, 58 – **Anna**, g. Kotte, 252
- Ibsen, Anders**, 56 – **Næsborg**, 58 – **Finn**, 294 – **Poul**, herredsfoged i Dall, 62 – **Simmen**, Vindblæs, 67 – **Thomas**, præst i Rolsted-Rønninge, 250
- Ilsoe, Harald**, 12 – **Peter**, 294
- Ingesman, Per**, 205
- Ipsen, Lars Jensen**, våbenmester, 114 – **Thord**, af Svendborg, 229, 231, 244
- Israel, Jonathan**, 179
- Iversen, Peter Kr.**, 290
- Jackman, Betty W.**, red., 285
- Jacobsdatter, Anne**, g. Hanssøn, 121
- Jacobsen, Niels**, se også Letort – **Per**, Krogagergård, 185 – **Thora**, g. Hartmann, 112 – **Thøger**, præst, 51
- Jakobsen, Peder**, 203 – 1460, 185-187
- James VI**, af Skotland, 242
- Jansen**, 291
- Jariksen, Kristen**, 178
- Jensdatter, Anne**, g. Winther, 34-37, 52, 54, 58 – **Anne Kirstine**, d. 1785, 289 – **Karen**, g. Bloch, 56 – **Kirsten**, g. 1 Nielsen (Winther) g. 2 Munk, 61 – g. 1 Winther g. 2 Munk, 37 – g. Munk, 62, 70 – g. Winther, 70 – **Maren**, g. Christophersen, 54 – **Vesterstræt**, 70 – **Margrethe**, g. Kotte, 231
- Jensen, Adolph**, 1941, 84 – **Annette**, 89 – **Bernhard Eric**, 12 – **Charlotte S. H.**, 277 – **Christen**, borger i Aalborg, 33 – d. 1649, 54 – **Mølgård**, 47 – **Vesterstræt**, 49, 55 – **Grethe**, 12 – **J. Jeppesen**, 1964, 64, 71 – **Jens**, Hemdrup, 59 – **Tøttrupgård**, 51 – **Jep**, 1519 fæster, 182 – **Jørgen I.**, 301 – **Knud**, Blenstrup, 63 – **Laurids**, Malmø, 49 – **Mads**, 30 – 1519, 35 – til Torup, 36 – **Mauritz**, skriver, 197 – **Niels**, af Laastrup, 29-30 – **Grønning**, 36 – herredsfoged, 63 – **Hornsgård**, 39, 53 – **Nis**, på Grønninggård, 35 – **Palle**, Åsted, 58 – **Peder**, adlet 1459, 230 – **Poul**, Torup, 41 – **Sonnich**, Estland, 285
- Jenssøn, N.**, alias Niels Jensen, 31
- Jepsen, Per**, 294
- Jerne, Niels Kaj**, 1
- Jespersen**, provinsarkivar, 138 – **Knud J. V.**, 103-104, 253, 294-295
- Jexlev, Thelma**, 204
- Jochemsen, Jacob**, 178 – skibskaptajn, 167-168
- Johansen, Anders**, 1875 Næsborg, 60 – 1932, 70 – **Erik Hecht**, 294 – **Hans Chr.**, 99, 100
- Jonquières, H. de**, 220
- Jonsen, C.**, lærer i Egelev, 134
- Jonssen, Per**, rådmænd, 202
- Jude, Peder Nielsen**, 199
- Juel, Christiørn Nielsen**, 37, 39-40, 44 – præst, 38, 68-69
- Julin, Arne**, 277
- Junker, Jan Boisen**, 294
- Jørgensen, A. D.**, rigsarkivar, 2-5, 10, 12, 103, 128, 133-134, 136, 138, 160 – **Knud**, 1552, 237, 250 – **Steffen Elmer**, arkivar, 90-91
- Karl II**, 5
- Karl V**, kejser, 180 – romersk kejser, 162
- Kaspersen, Niels**, gårdmand, 82
- Kaster**, 199
- Katte, Gerdt Johansen**, 178
- Kauffmann, Henrik**, 1
- Kaysø, Lydia Thimm**, 295
- Kelm, Bert**, 116
- Keyper, F. L. J.**, kaptajn, 213
- Kieldsdatter, Margrethe**, g. Kotte, 229-230, 244
- Kieler, Jørgen**, 12
- Kierkegaard**, 302 – **Søren**, 92
- Kingo, Thomas**, 1694, 230
- Kirt**, slægt, 31, 69 – **Jacob**, af Næsborg, 29
- Kjeldsen, Matts**, 231
- Kjersgaard, Erik**, 181, 204
- Kjær**, slægt, 63
- Kier, Anders Jensen**, degn, 110
- Kjær, Frederik**, adlet Kjærskiold, 63
- Kiær, Holger Svendrup**, læge, 289
- Kjærulf**, slægt, 53, 60 – **Anders**, 43-44 – **Anders Andersen**, 45 – **Anne Bertelsdatter**, 43 – **Bertel**, 45 – den yngre, 44 – den ældre, 44 – **Bertel Andersen**, d. 1558, 43 – **Gertrud**, 54 – **Gertrud**

- Sørensdatter**, 54 – g. Nielsen, 70 – g. Vesterstræt, 54
- Kjølsen, Frits Hamme**, 92
- Klatt, Martin**, 296
- Klingenstein, Grete**, 12
- Klint, Helge**, 220 – **Jan**, ingeniør, 99 – **Kaare**, bygningsarkitekt, 99 – **Tage**, firma-stifter 1941, 99
- Klitgaard, Carl**, 37, 43-45, 68-70
- Klopstock**, digter, 83
- Knap, Børge Henr.**, konsistorialråd, 132
- Knudsdatter, Anne**, g. Ravn, 56 – **Else**, d. 1704, 288 – **Maren**, g. Andersen, 56 – g. Nielsen, 56
- Knudsen, G.**, 1979, 68 – **Hans**, Odense ca. 1512, 238 – **Ole Bech**, 116
- Koch, Lauge**, 223 – **Niels Andersen**, Løg-stør, 58
- Kofod, Else Marie**, 94 – **Verner P.**, 294
- Kofoed, Annalise Dam**, 26, 32, 68-69
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.**, 204
- Konrad**, lærer fra Brandenburg, 195
- Korff, Knud E.**, 97
- Kornelissen, Arendt**, kaptajn, 174
- Korschow, Jens**, 31
- Korsko, Iøss**, 69
- Kotte**, 225 – slægt, 222, 224, 226-227, 238 – **Anne Pedersdatter**, g. Hansen, 251 – **Barbara**, 229, 244, 250 – **Dorethe**, 253 – **Johanne**, 229, 244, 250 – **Jørgen**, 226, 232-233, 237, 250-252 – borgmester, 242-244 – borgmester 1551, 229 – købmand og borgmester, 245-246 – **Jørgen Nielsen**, 242 – **Jørgensen**, 247 – **Karen**, 229, 244, 250 – enke, 226 – **Lars**, 250 – **Laurids**, 224, 226, 228-229, 233, 235, 244, 247, 249 – 1440, 229, 244 – d. 1542, 229, 240, 244 – Odense, 245 – til Dalby, 229, 237, 244 – **Laurids (I)**, 1440, 228 – **Laurids (II)**, 224 – til Dalby, 228, 230-231 – **Laurids (III)**, 232-233, 237, 246 – d. 1542, 250 – til Dalby, 236 – **Laurids Nielsen**, 223 – præst, 251 – **Marcus**, 227, 233, 246, 254 – d. 1529, 229, 232, 235, 244 – den yngre, 236 – den ældre, 237, 240 – rådmand, 244, 248-249 – rådmand 1586, 229 – **Marcus Lauridsen**, 249 – d. 1590, 248 – **Maren**, g. J. Mule, 229, 244, 246-247 – **Marie**, 229, 244 – **Marie (Maren)**, 250 – **Mette**, 229, 246, 250, 254 – g. Mule, 222-229, 236-237, 239, 244-245, 247-248, 252, 255 – **Mette Jørgensdatter**, g. Møller, 251 – **Mette Lauridsdatter**, g. H. M. Mule, 247 – **Niels**, 224, 229, 235, 244, 246-247, 249-251 – af Hallegård, 229, 244 – til Hallegård, 229 – til Hallegård og d. 1518, 244 – **Niels (I)**, af Hallegård, 228 – **Niels (II)**, rådmand, 233 – til Hallegård, 231, 242 – **Niels (II) Lauridsen**, 231 – **Niels Lauridsen**, præst, 252 – **Nis**, 226 – **Peder**, 229, 244 – Skjellerup-Ellinge, 252 – **Peter**, 250 – **Peter Jørgensen**, præst, 250 – **Saxe**, 229, 244, 250
- Kotty, Lass**, 253
- Krabbe, Tyge**, hofmand, 194
- Krag, Niels**, dr., 249 – professor, 248
- Kragh-Nielsen, Niels H.**, 180, 205
- Kreplin, Klaus Dieter**, 86
- Kreutzman, Jørgen**, 114-115
- Kristensen, Jørgen**, 82 – **Laust**, præst, 160 – M., 1979, 68
- Kroger**, skrædder, 233
- Krogos, Oluf Jepsen**, Bollerup, 190
- Kruchow, P. N.**, præst, 159
- Kruckow, Bent Nielsen**, til Brobygård, 192
- Krummedige, Henrik**, 202
- Krupp**, 208, 211, 216 – **Alfred**, 206
- Krøyer, Marie**, malerinde, 105-107 – **P. S.**, maler, 105-107 – **Vibeke**, 105
- Kurrild-Klitgaard, Peter**, 84
- Kühl, Jørgen**, 296
- Labri**, »professor«, 292
- Langballe, Jesper**, præst, 155, 161
- Lange**, slægt, 223 – **Henrik**, maler, 295
- Langeland, Marinus**, 64 – 1950, 71
- Langholz, Carl**, 85, 228, 253-254
- Larsen, Aksel**, 1 – **Birgit Flemming**, 86, 88, 277-278, 281, 299, 303 – **Ejnar C.**, magister, 254 – **Jørgen Stage**, 278, 280 – **Karl**, forfatter, 90 – **Svend**, 241, 255 – 1965, 227, 253
- Larsson, Lars J.**, historiker, 181, 203-205
- Lars-Olof**, 93

- Lauge**, biskop, 29
- Lauridsdatter, Catharina (Karen)**, g. Kotte, 236 – **Karen**, g. Kotte, 229, 232, 238, 244, 246 – g. Kotte 2 g. Th. Friis 3 g. C. Mikkelsen, 240 – g. Munk, 58-59 – g. Poulsen, 223 – **Kirsten**, g. Poulsen, 238, 240 – **Maren**, g. Winther, 41 – **Mette**, 238 – g. 1 Jørgen Knudsen Seebled g. 2 H. Friis, 240
- Lauridsen, Christen**, Næsborg, 67 – **Jens**, Tolstrup, 70 – **John T.**, redaktør, 116 – **Niels**, præst, 35 – **Ulstrup**, 33 – **Poul Juell**, projektleder, 156
- Lauridsøn, Anders**, Furreby 1693, 288
- Lauring, Palle**, 181, 204
- Lausten, Martin Schwarz**, 205
- Laxmand, Else**, g. Gyldenstjerne, 182 – **Poul**, 203-204 – rigshovmester, 182-184, 189
- Lengnick, J. C. L.**, 125, 160
- Lente-Adeler, Theodor von**, amtmand, 227
- Lervad, Hans**, Bobøl, 288
- Letort, Niels**, gøgler, 292
- Leyel, Willem**, guvernør, 299-300
- Liebgott, Niels Knud**, 254
- Lilleor, Niels Carl**, provst, 155, 157, 161
- Limbek, Anne**, 185 – **Beate**, 186 – **Borgvard**, 185-186 – **Margrete**, g. Frille, 186
- Lind, Edel**, 89 – **Gunner**, KU, 258 – **H. D.**, 178-179 – **Vincent**, biskop, 89
- Lindenov, Godske**, admiral, 171, 174 – **Hans**, 178 – adelsmand, 170
- Lindhardt, Jan**, biskop, 155, 161
- Lindholm, Andreas**, d. 1810, 288
- Linnemann, J.**, oberst, 215, 221
- Liszt, Franz**, 112
- Lok-Lindblad, Preben**, 294
- Luja**, slægt, 223 – **Euphrosyne**, g. Winther, 224
- Lund, Fred. Chr.**, 132 – **Kaj**, 294 – **Lise**, 90 – **P. W.**, naturforsker, 90
- Lundin**, kakkeloovsmager, 291
- Lunge, Cecilie Ovesdatter**, 187 – g. Bille, 188-189
- Lydersen, Jens**, provst, 132
- Lühe, Margrethe v. d.**, 47-48, 66-67
- Lykke, Sophia**, g. Hardenberg, 245
- Lyngsø**, slægt fra Troelstrup, 70
- Lysaker, Trygve**, 1956, 71
- Lüttichau**, amtmand, 254
- Løvenbalk**, adelsslægt, 76
- Løvstrøm, Andreas**, drejer, 286
- Månebjælke**, slægt, 224, 226, 255 – **Kirsten Pedersdatter**, g. Kotte, 250 – **Peder Christensen**, 232, 240
- Madsdatter, Anne**, g. Munk, 36
- Madsen, Jacob**, 1590 biskop, 230, 251-252, 255 – **Jens**, Stræt, 47, 58 – **Øsløs**, 289 – **Mette**, kirkeminister, 124 – **Niels**, g. Skade, 35 – til Refstrup, 36 – **Torup**, 70
- Mahan, Alfred Th.**, søkrigsteoretiker, 304
- Marcussen**, orgelbygger, 112 – **Niels**, 247
- Marker, Hans Jørgen**, DDA, 258
- Marsvin, Jørgen**, rentemester, 241
- Martens**, 291 – **Johan**, 178 – **Tonnis**, borger i Hamburg, 169
- Maulokken, Simon Kornelissen**, 178
- Meckelse, Christina Charlotta**, 288 – **Johan Gotfried**, dr., 288
- Mehlen, Berend von**, 198 – **Hans von**, hofmand, 194
- Memmert, Joachim**, 290-291
- Mendelsohn**, 112
- Michaelsen, Birthe Kjer**, 303 – **Karsten Kjer**, museumsinspektør, 303
- Miehe**, 292
- Mikkeldatter, Margarita**, 235
- Mikkeldatter, Catharine**, 235 – **Margrete**, g. Kotte, 244 – g. M. Kotte, 229 – **Margrethe**, g. 1 M. Kotte g. 2 Vale, 235 – g. Kotte, 232 – **Marine**, 235
- Mikkelsen, Claus**, 235-236 – d. før 1572, 240 – **Herman**, 235 – **Jens**, landsdommer, 230-231 – **Jørgen**, 91, 276, 278 – **Max**, 294
- Mogensen, Margit**, historiker, 110-111, 206, 221
- Mollerup**, 188, 201 – **W.**, 204-205
- Montgomery**, feltmarskal, 294
- Morsing, Elias**, 1584, 298
- Mortensdatter, Anne**, 1680, 253
- Mortensen, Gunnar Kjær**, 89 – **Mikkel**, 1635 kaptajn, 179 – **Miriam**, 12
- Muchenbled, Robert**, 97

- Mule**, 225, 250 – slægt, 224, 226, 253-254 – **Barbara**, g. W. Bang, 248 – **Casper**, domprovst, 248 – **Christen**, borgmester, 232 – **Claus**, 248, 252 – til Nislevgård, 248 – **Else**, g. I I. Bertelsen g. 2 N. Krag, 248 – **Frederik**, 248-249 – **Hans**, 224-226, 228-229, 231, 237, 240, 244-245, 247-249, 252, 255 – købmand, 241-242 – til Nislevgård, 222-223, 239, 250 – **Hans Mikkelsen**, til Nislevgård, 247 – **Jens**, 248 – læge, 248 – **Jesper**, 244 – magister, 229, 246 – **Johannes (Hans)**, til Nislevgård, 236 – **Jørgen**, 248 – købmand og rådmand, 248 – **Klaus Mikkelsen**, 255 – **Laurids**, 248 – kancellisekretær, 248 – **Marcus**, 235, 248 – 1486, 237 – Odense, 231 – ugift købmand, 248 – **Maren**, g. I C. Mule g. 2 Skriver, 248 – g. Kotte, 249 – **Maren Nielsdatter**, g. Kotte, 248 – **Mette**, g. I J. Bune (Bonde) g. 2 H. Vale, 232, 235 – **Mikkel**, 248 – borgmester, 232, 234 – d. 1599, 248 – **Niels**, 236, 248 – præst på Samsø, 248
- Munk**, 32 – i Næsborg, 29 – med vinranken, 29-31 – slægt, 62, 69 – slægt med vinranken, 26, 37, 65 – **Anders Nielsen**, 1655 Næsborg, 58 – **Bolde**, 36 – g. Vinter, 37 – g. Winther, 37, 40-42 – **Christen**, 62-63 – **Christiern**, 46 – **Christiern Nielsen**, ridder, 45 – **Gertrud**, 42-43, 54 – g. Kjærulf, 44-45 – g. Winther, 36-37, 44-45, 52 – **Gertrud Pedersdatter**, g. Winther, 57-58 – **Jens Nielsen**, 30, 32 – med vinranken. 32 – **Jep Sørensen**, 56 – **Laurids Nielsen**, 1680 Næsborg, 58 – **Maren**, 63, 70 – **Maren Nielsdatter**, 3 døtre, 58 – **Niels**, 47-48, 52, 55-56 – Næsborg, 58, 67, 70 – **Niels Christensen**, ridder, 46 – **Niels Sørensen**, 59, 70 – Næsborg, 51
- Munch, P.**, udenrigsminister, 305
- Munk, Peder**, 47, 69-70 – 1642 Torup, 41 – herredsfoged, 62-63 – Hobro, 42, 58 – rigsmarsk, 242 – til Havbro, 37 – til Havbrogård, 39 – til Vesterris, 36 – **Peder Nielsen**, Øster Bølle, 41 – **Peder Sørensen**, 42, 47 – Hobro, 51 – **Per**, handelsmand, 52 – **Poul**, 62-63 – **Søren Nielsen**, Havgård, 56, 58 – **Vogn**, 62-63
- Munksdatter, Gertrud**, g. Kjærulf, 43
- Muschau, Jens**, 289
- Muus, Flemming**, 294-295
- Mygind, Edv. O.**, kaptajn, 213 – **Mathias**, gårdejer og soldat, 114-115
- Müller, C. M.**, kaptajn, 213 – oberstløjtnant, 214
- Müllertz, C. T.**, artillerikaptajn, 210-211, 220
- Mynster, J. P.**, biskop, 301-302
- Møller, Barbara Mikkelsdatter**, g. Mule, 248 – **John M.**, 204 – **Otto**, 161 – **Peder**, 82 – **Peder Nielsen**, præst i Marslev-Birkende, 251
- Møller-Holst, Berna**, 159 – **Jørgen**, 159
- Mønbo, Jens Mikkelsen**, kapellan, 197
- Mørch, Søren**, redaktør, 12
- Nadel, Ira Bruce**, 12
- Nandrup, Asser Vinter**, 1502, 32
- Nedergaard, Paul**, 85
- Nederland, Ole**, 89
- Neergaard, slægt**, 132
- Nellemann, slægt**, 223
- Nesborg, Niels**, 70 – **Niels Andersen**, 70 – kompagnichef, 57
- Nessen, Hans Peter**, d. 1859, 285
- Nexø, Martin Andersen**, 292
- Nielsdatter, Else**, 1642 Krastrup, 41 – **Gertrud**, 42 – **Ingeborg**, g. Harbou, 36 – **Karin**, g. Winther, 41 – **Kirsten**, g. Munk, 58 – **Maren**, 1642 Mariager, 41 – **Marie**, g. Polsen, 39 – **Mette**, 1642 Mariager, 41 – g. Broen, 41
- Nielsen (Nielsøn), Anders**, 55-57, 62 – 1555, 69 – 1618 Gislum, 60 – d. 1673, 58 – herredsfoged, 50 – Næsborg, 70 – Store Torup, 40 – **Asta**, 92 – **Bent**, 1541, 190 – **Carl**, komponist, 107-108 – **Christen**, 42, 54 – 1645, 70 – af Suart, 29 – d. 1645, 58 – **Christiern**, 30 – til Kølby, 29 – **Hans**, Skåne, 121 – **J.**, 220 – **Jens**, 30, 70 – af Næsborg, 29-30 – gårdskarl, 82 – i Laastrup, 29 – i Næsborg, 31 – selvejer, 52 – storbonde i Vesterstræt, 36 – Vallensbæk 1808, 289 –

- Vesterstræt, 39, 53-55, 70 – **Lass**, Vester Torup, 70 – **Mads**, 36 – fhv. foged, 55 – herredsfoged, 56 – **Mourids**, 32 – **Peder**, 42 – af Laastrup, 29 – i Laastrup, 29 – **Per**, 1987, 84 – **Susanne Lykke Vølgen**, 89 – **Søren**, Ajstrup, 58
- Nieuwenhuis, C. J. N.**, premierløjtnant, 216-217, 220-221 – **P. N.**, kaptajn, 214
- Nilsen, Mourids**, på Ågård, 26
- Nilsson, Svante**, 196, 204 – rigsforstander, 193
- Noack, Johan Peter**, 161
- Norby**, 191 – slægt af Skovgaard, 180, 195, 199-200 – slægt af Uggerslev, 180, 192, 199 – **Anders**, 181, 183-184, 186-188, 203 – f. 1477, 194 – **Anders Peder- sen**, 195 – **Anne**, 203 – **Bent**, Sørensen søn, 197-198 – til Lindskov, 190-191 – **Cecilie**, 187 – g. Giseler, 192-193 – **Claus**, 198, 203, 205 – høvedsmand, 201-202 – **Dorothea**, 203 – **Hans**, hofmand, 194 – Uggerslevgård, 190 – **Henrik**, d. 1603, 203 – **Idé**, 183 – g. Kruckow, 192 – **Inger**, 203 – **Jakob**, 182-183, 187-190, 192-193, 201 – til Uggerslevgård, 203 – Uggerslevgård, 181 – **Jesper**, 181, 184-187, 201, 203 – foged, 188 – til Lerbæksholm, 183 – **Kirsten**, abbedisse, 192 – **Laurens**, 198 – **Margaretha**, Sørensen datter, 198 – **Oluf**, 195, 199 – 1528, 200 – Sørensen søn, 197-198 – **Oluf Lauridsen**, til Skovgårde, 201 – **Peder**, 199, 201 – 1535, 200 – **Søren**, 184, 186-195, 198-205 – hofmand, 194 – lensmand, 180-183, 196-197 – **Torben**, hofmand, 194
- Nordby**, slægt af Uggerslev, 186
- Nordenberg, Johan**, kaptajn, 291
- Nors, Thyra**, 84
- Nyborg, Peder Rasmussen**, præst, 251
- Nyrop, C.**, 254
- Næsborg, Anders Plogmand**, 1465, 32 – **Anders Winther**, ca. 1485-1565, 32 – **Niels Winther**, ca. 1485-1570, 32
- Nøkkentved**, 220 – **C. D. N.**, oberstløjtnant, 210
- Nørgaard, Anders Nielsen**, 70
- Nørr, Erik**, 119, 158, 160-161
- Oberländer, Hans**, 202
- Olden-Jørgensen, Sebastian**, 1, 12-13, 101-104
- Olesen, Eschild (Eske)**, d. 1772 Rungsted, 288
- Olsen, Lene**, 266, 272, 278 – **Poul**, Rigsarkivet, 160, 258 – **Ragna Heyn**, 162, 179
- Olsson, Martin**, arbejdsmand, 289
- Olufsen, Mikkel**, 244
- Ottesen, Erik**, befalingsmand, 178
- Ousager, Steen**, arkivar, 89-90, 254
- Outzen**, slægt, 85
- Ovenstad, Olai**, 57, 70
- Ovesen, Anders**, ridder, 30
- Oxe, Torben**, hofmand, 194
- Pahlsen, Matthias**, d. 1859, 285
- Paikin, Elsebeth**, 258-260, 277-278, 283-285, 288
- Palladius, Peder**, skolemester, 234
- Paludan-Müller, C.**, 180, 204
- Parker, Geoffry**, 178
- Parsberg, Manderup**, lensmand, 168, 178
- Pedersdatter, Anne**, g. Hanssøn, 121 – **Barbara**, g. J. H. Friis, 240 – **Bente (Bendet)**, g. Sørensen, 58 – **Berethe**, g. Christensen, 70 – **Bodil**, 41 – **Gertrud**, g. Winther, 37, 41, 43 – Torup, 40 – **Johanne**, Førslev, 111 – **Karen**, g. M. Holst, 275 – **Kirsten**, g. H. B. Holst, 275 – g. J. Kotte, 229, 232 – g. Kotte, 242-244 – g. Winther, 41 – **Maren**, g. J. C. Holst, 275 – g. Winther, 41
- Pedersen, Anders**, 205 – hofmand, 195 – Seem, 289 – **Chr.**, domprovst, 204 – **Christen**, 1539 adelsmand, 181-182 – Brøndumgård, 36, 46 – domprovst, 255 – **Faustinus**, tryllekunstner, 292 – **Finn Stendal**, 90 – **Jan**, 12, 100 – **Just**, Førslev, 63 – **Jørgen Engholm**, 89 – **Laurens**, 205 – hofmand, 194 – **Laurids**, hofmand, 200-201 – Kornum, 36 – Skovgårde, 199-201 – **Mads**, Fleisborg, 46 – **Ole Møller**, 288
- Persdatter, Gertrud**, g. Winther, 40
- Petersen, Cornelius**, skipper, 169 – **E. Ladewig**, 12, 253 – **Gert**, arbejdsmand, 295 – **H.**, kaptajn, 217 – **Hans Uwe**, 293

- **Heinrich**, skibsreder, 169 – **Knud E.**, 294 – **Lis**, 300 – **Peter S.**, Dannebrog i Nebraska, 303
- Petri, Olavus**, 205
- Pfaff, S.**, 220
- Philip II**, 162
- Philip III**, spansk konge, 163, 167
- Philipsen, Carl**, 112
- Picard, Jean**, 1671, 298
- Pietersen, Maarten**, 174 – **Willom**, 166, 178
- Plesner, U. A.**, provst, 302
- Ploffman, Las**, 1483, 32
- Ploghman**, 69
- Plogmand**, 69 – slægt, 32, 65 – **Anders**, 27-32, 34, 45-46, 57, 67, 69 – **Næsborg**, 64 – **Isak Jonsen**, 27-28 – **NN Isaksdatter**, 32
- Ploug, Carl**, 112
- Pollentier, F.**, 178-179
- Polsen, Christiern**, 39
- Poole, Harry**, 285
- Possing, Birgitte**, 1, 12, 302
- Poulsdatter, Ane**, 1642 Torup, 41 – **Mette**, 1642 Lund, 41
- Poulsen, Anders**, 1642 Torup, 41 – **Christen**, herredsfoged, 62 – **Jens**, 1642 Torup, 41 – **Las**, 1642 Torup, 41 – **Laurids**, af Kerteminde, 229, 244 – borgmester, 223, 225, 232, 236, 238-240, 245, 254 – **Peder**, Lundby, 63
- Prange, Knud**, 25, 68, 70, 72, 85, 95, 276
- Probst, Niels M.**, 178, 179
- Puggaard, Bolette**, g. Hartmann, 112-113
- Raffn, Hans**, Havgård, 48 – **Hans Rasmussen**, ridefoged, 56
- Rafn, Lena**, 160
- Rahbek, Kamma**, 302
- Rambusch, Sigurd**, 278, 280
- Raneke**, 94
- Rantzau, Gert**, 178 – **Johan**, 180
- Raphael, Ellen**, 291
- Rasmusdatter, Bodeld**, g. Nielsøn, 121
- Rasmussen, Anna**, 14 – **Jens**, præst, 89, 301-302 – **Louise**, grevinde Danner, 300 – **Peter Hertel**, 92, 115, 305 – **Stig T.**, redaktør, 116
- Ravn, Hans Rasmussen**, ridefoged, 56
- Rechnitzer**, viceadmiral, 304-305
- Reenberg, slægt**, 223
- Reich, Ebbe Kløvedal**, 255
- Remsnider, Peder**, 1552 i Kerteminde, 237, 250
- Reuter**, orgelbygger, 112
- Revenfeld, slægt**, 85 – **Conrad**, 78 – **Conradine**, 78-81 – **Detlev**, overkrigssekretær, 78
- Reventlow**, 80 – **Anna Sophie**, 79 – **Christian D. F.**, statsmand, 116 – **Conrad**, storkansler, 78-81 – **Knud Joachimsen**, Søbo, 183
- Rian, Øystein**, professor, 104
- Richard, Anne Birgitte**, 12
- Richardt, Chr.**, 112
- Richelieu**, kardinal, 104
- Richter, V.**, 220
- Rifbjerg, Klaus**, 92, 295
- Ringby, Pär**, 12
- Rise Hansen, C.**, 68
- Rod, Mourids**, 1516, 31
- Roed**, i Vårst, 31 – slægt, 69 – **Johannes**, 1392, 31 – **Jørgen**, maler, 301
- Roepstorff, Frederik Adolph de**, stud., 90
- Romano, Sergio**, diplomat, 10, 12
- Ronander**, 198 – slægt, 203, 205
- Roodh, Niels**, væbner af Løgsted, 31
- Rosenkrantz, Axel Nielsen**, hofmand, 194 – **Niels**, til Rydhave, 33
- Rosenvinge**, 250 – slægt, 224, 248, 254 – **Barbara Mogensdatter**, g. Mule, 248 – **Birgitte Mogensdatter**, g. Mule, 248
- Rosman, H.**, 204-205
- Rostgaard, slægt**, 79, 85 – **Frederik**, 78-79, 80, 82 – **Hans**, amtsforvalter, 78
- Rothe, C.**, stiftsprovst, 126
- Rud, Hanne Marie**, DIS, 260 – **Henrik**, 187 – **Otte**, hofmand, 194 – **Otto**, 196
- Rung, Frederik**, dirigent, 108 – **Otto**, 223
- Ryberg**, kakkellovnmager, 291
- Rünitz, Lone**, 293
- Rømer, Ole**, 298
- Rønne**, præst, 160 – **Bone Falch**, præst, 122

- Rørdam, H.**, 254-255 – **H. F.**, 239, 255 – **Holger Fr.**, 38-39, 68 – **Thomas Skat**, biskop, 141, 161 – **Valdemar**, 223
- Sadolin, Jørgen**, biskop, 234-235
- Sahlgren, J.**, udg., 205
- Saltensee, Helene**, 30
- Salwak, Dale**, redaktør, 12
- Samsing, Anders**, 239-240, 254-255 – præst, 227
- Sandvig, B. C.**, 226-230, 235-237, 243, 245-246, 248-250, 253
- Saxild**, 160 – **Georg**, arkivassistent, 131
- Scavenius, Erik**, 104 – **J. F.**, kultusminister, 128
- Scharfenberg**, 291
- Schelling**, filosof, 92
- Scherz, Gustav**, 12
- Schlaber, Gerret**, 116
- Schleiermacher**, filosof, 92
- Schmidt**, 292
- Schou, Claus**, 90
- Schröder (Schrøder), Ludvig**, højskoleforstander, 90 – **Samuel**, hjergråd, 291
- Schumacher, Peter**, se Griffenfeld
- Schwanenflügel, Knud**, bibliotekar, 91
- Schöffler, red.**, 179
- Schönwandt, Fritz**, 228, 254-255
- Secher**, – slægt, 204 – **V. A.**, landsarkivar, 131, 134-138, 146, 150, 160, 204
- Seebled**, 255 – slægt, 224, 226, 239, 254 – **Jørgen Knudsen**, 239 – d. 1514, 240 – **Knud Jørgensen**, 240 – **Margrethe Knudsdatter**, g. Mule, 248
- Seefeld**, slægt, 31
- Sehested, Hannibal**, statsmand, 6, 12
- Selgensen, Peder**, herredsfoged, 33, 36, 46
- Sick, J. Fr.**, 205
- Siemsen**, slægt, 254
- Sigismund**, bøsseskytte 1547, 93 – konge af Polen, 163
- Siker**, slægt, 204 – **Fikkesdatter**, g. Basse, 187
- Silva, Juan da**, spansk gesandt, 171
- Simmensdatter, Anne**, enke, 59
- Simonsen, Jarik**, 178 – **L. S. Vedel**, 254 – godsejer, 227 – **Vedel**, 237
- Sjödin, Lars**, 205
- Sjøqvist, Viggo**, 108, 305
- Skade**, slægt, 36, 65 – **Maren**, g. Madsen, 35-36 – **Niels Madsen**, 34, 36 – til Skobelgård, 33
- Skinkel**, 254 – **Johan**, til Egeskov, 187 – **Kirsten Ottesdatter**, g. Norby, 191
- Skipper Klement**, 33-34, 40, 44, 60, 62, 66
- Skov, Charlotte Dreyer**, 90 – **Jørgen**, direktør, 91
- Skriver, Mads Knudsen**, købmand, 248 – **Peder Sørensen**, borgmester, 54
- Skrubbeltrang, Fridlev**, 97
- Skrædder, Christen Nielsen**, Skarp Salting, 59
- Skytte**, 191 – slægt, 185
- Slott-Møller, Agnes**, malerinde, 105, 107
- Smed, Jacob Christophersen**, 55
- Smid, Hans**, hans kone Sidzel, 121-122
- Sneedorff**, digter, 83
- Sogner, Sølv**, professor, 281
- Sophia**, af Mecklenburg, 241
- Spend**, slægt, 35 – **Godske**, til Øland, 35
- Spinola, Ambrosio**, spansk general, 175
- Spohr, Louis**, 112
- Stalin, J.**, 294
- Stauning**, politiker, 109
- Staur, Carsten**, viceudenrigsråd, 91
- Steen, Poul**, 111, 113, 277-278
- Steenfeldt, Niels**, 159
- Steensberg, Axel**, 17
- Steensen**, slægt, 185
- Steincke, K. K.**, 108-110
- Stensen, Niels**, 12
- Sthyr, H. V.**, biskop, 135, 141, 161
- Stoklund, Bjarne**, udg., 220
- Storch, løjtnant**, 113 – **Christian**, præst, 114 – **Ellen Christine**, overlærer, 114 – **Kirsten**, g. Glavind, 114 – **Mathias Vilhelm Samuel**, professor, 114 – **Ove**, provisor, 114
- Storck**, 186, 200
- Strachey, Lytton**, 5
- Stradling, R. A.**, 178
- Struensee**, 99
- Stræt, Christen Jensen**, 55
- Stuckenberg, Viggo**, 223
- Sture, Sten**, rigsforstander, 192, 195

- Styffe, C. G.**, udg., 205
Suderbo, Anne Dorthe, 99, 276
Supphellen, Steinar, professor, 104
Suurballe, Bent I., 278
Svan, slægt, 31, 69 – **Hans**, af Suart, 29
Svane (Swane), Ingeborg Jensdatter, g. Mule, 248 – **J.**, biskop i Viborg, 129
Svendsdatter, Ane, g. Juel, 38
Svendsen, Anton, 112
Svenningsen, Nils, 108
Svensson, Haakon, fra Blekinge, 298
Söderqvist, Thomas, 12
Søndergaard, Georg, 94
Sønnicksen, Anders, herredsfoged, 93
Sørensdatter, Maren, g. Winther, 54, 58
Sørensen, Anders, 52 – Brøndumgård, 58
 – **Hans**, d. 1926 i Estland, 285 – præst, 132 – **Inger**, 111 – **Jep**, 47, 51-52, 55, 58
 – Næsborg, 67, 70 – **Las**, Beltoft, 39-40
 – **Peder**, rådmand i Ribe, 67
Taa, 191 – slægt, 185
Tandrup, Harald, 109
Theisen, Karl, 204
Thestrup, Anna, 158, 160
Thimm, Jack, redaktør, 295
Thiset, A., 31, 68-69, 178, 181-185, 187, 192, 198-201, 204-205, 223, 226-227, 239, 251, 253, 255
Thomasen, Andreas, matros 1741, 288
Thomsen, Byrial, herredsfoged, 66 – **Byriel**, herredsfoged, 48 – **Hans**, præst, 56 – **Hans Kargaard**, 158, 160 – **Niels**, professor, 9, 12, 302 – tegner, 154
Thordsdatter, Maren, g. I M. Mule g. 2 Kotte, 231 – g. Kotte, 229, 235, 244 – **Marine**, 241 – g. Kotte, 242
Thortsen, 221 – **A.**, kaptajn, 214
Thorup, Kirsten, f. Christensen, 275
Thott, Inger Philipsdatter, g. Trolle, 188 – **Philip Axelsen**, 184
Thuesen, Kield, af Eskelund, 229-230
Thuesen, Kield, af Eskelund, 244
Thygesen, Otto Chr., WinKip, 259, 278
Tinhuus, 254 – g. Friis, 230
Tordenskjold, 180
Tort, Ie, tryllekunstner, 292
Trap, J. P., 68
Troels-Lund, 2
Trolle, Erik, 188 – **Gustav**, svensk ærkebiskop, 188 – **Herluf**, 171 – admiral, 164
Tuesen, Kield, Anderupgård, 231
Tunander, Britt, 291 – **Ingemar**, museumsleder, 291 – **Pontus**, 291
Tychsen, V. E., oberst, 218
Uldall-Hansen, Helge, dr.polit. 227, 254
Ulfeldt, 254 – **Ebbe Andersen**, til Kogsbølle, 187 – **Jacob**, 179 – kansler, 90 – **Knud Ebbesen**, hofmand, 187, 194 – **Korfitz**, 170, 178 – **Otte Andersen**, 187
Ulrik, hertug af Mecklenburg, 240-241, 255
Ulsøe, Lisbeth, 296
Undset, Sigrid, 223, 254
Unkersen, Jep, borgmester, 234
Urne, Margrethe, g. Winther, 61
Urup, Peder, hofmand, 194
Ussing, Henry, præst, 130
Utenhof, Wolfgang v., kansler, 198
Vår, 37
Wad, 255 – **Gustav Ludvig**, 227, 253
Wagner, 220 – **F. A. H.**, 217 – artillerigeneral, 209 – oberst, 211 – **Michael F.**, 221
Waldosa, slægt, 292
Vale, Herman, 232 – købmand, 235
Valkendorf, Erik, hovmester, 195-196 – **Niels**, hofmand, 194
Warming, Jens, økonom, 91
Vasilij III, storfyrste, 197
Wedel, Frants, præst, 112 – **N. C.**, præst, 132
Wegener, C. F., gehejmearkivar, 126
Weibull, C. G., 205 – **L.**, udg., 205
Weidling, Tor, arkivar, 104
Veje, Jacob Madsen, 230 – **Mette Hansdatter**, g. Mule, 248
Vendeport, Peder, præst, 251
Venge, Michael, 204
Vernitz, Vilhelm, hovedsmand, 202
Vestager, Margrethe, kirkeminister, 151

- Vesterstræt, Jens Nielsen**, 36, 48, 54, 57, 59
- Villadsen, Villads**, ambassadør, 276, 278
- Willomsdatter, Winike**, g. Daa, 178
- Willumsdatter, Anne**, g. J. Mule, 248
- Wilms**, 291
- Wimmer, Aug.**, professor, 109
- Winding, August**, pianist, 112
- Windsflet, Waldemar**, 230
- Winkelhorn, Kai**, 295
- Vinkop, Claus**, 178
- Winslow, Donald J.**, 12
- Winstrup, Peder Pedersen**, biskop, 93
- Winter (Winter)**, 69 – lavadelig på Mors, 32 – lavadelig slægt, 27 – slægt, 31-32, 35 – slægt i Næsborg, 29 – slægt på Mors, 68 – **Anders**, Kleistrup, 51 – **Asser**, 34 – **Mikkel Andersen**, af Vodstrup, 30 – **Niels**, Beltoft, 37 – **Niels Pedersen**, kapellan, 32 – **Per**, 28 – til Nandrup, 32 – **Svenning**, af Vodstrup, 30
- Winter's, Dorthé**, 60
- Winther**, i Næsborg, 32 – Næsborg, 69 – slægt, 63-66 – slægt fra Nøtten, 61 – slægt i Næsborg, 26-28, 37 – slægt i Vesthimmerland, 25 – **Anders**, 27, 29, 32, 34-35, 37, 40, 45-46, 49, 52, 54, 62, 70 – d. 1632, 55 – d. ca. 1565, 33 – den yngre, 66 – den ældre, 52-53, 56-60, 66-67 – herredsfoged, 58 – Næsborg, 50 – Tøttrupgård, 52 – **Anders Andersen**, herredsfoged, 61 – **Anders Nielsen**, 1650, 60 – Næsborg, 41 – **Anders Sørensen**, 51-52, 54 – herredsfoged, 42, 53 – **Anne**, 54 – **Anne Andersdatter**, g. Andersen, 37, 50-52 – g. Jensen, 58 – **Appelone Pedersdatter**, 41 – **Christen**, Ø. Ørbæk, 37, 49 – Ørbæk, 69 – **Christen Andersen**, 50 – **Christen Lauridsen**, 1649 Kbh., 50 – **Christen Nielsen**, 1642, 61 – Munkgård, 41 – **Dorte Pedersdatter**, 41 – **Else Andersdatter**, g. Nielsen, 58 – **Flemming Aagaard**, 68 – **Gertrud**, 40 – **Gertrud Andersdatter**, 59 – g. 1 Nielsen g. 2 Bloch, 54 – g. 1 Nielsen g. 2 Nielsen, 54 – g. 1 Nielsen g. 2 Nielsen (Bloch), 58 – g. Nielsen, 56-57 – **Gertrud Nielsdatter**, Beltoft, 41 – **Gertrud Pedersdatter**, 41 – **Jacob**, Hornsgård, 64 – **Jacob Andersen**, d. 1679, 54 – Tolstrup, 58 – **Jens**, 52 – Næsborg, 69 – Ø. Ørbæk, 37 – **Jens Laursen**, 49 – **Jens Nielsen**, 60 – **Jesper**, 60 – **Lars**, Vår, 69 – **Las**, 40, 49, 55-56 – d. 1610, 48 – **Laurids Christensen**, Blære, 50 – **Laurs**, 37 – Næsborg, 49 – **Niels**, 32-35, 37, 40-42, 61, 66 – 1526, 32 – Beltoft, 39, 47, 67, 69 – d. 1639, 55 – den yngre, 60-61 – den ældre, 48, 60, 69 – Knudstrup, 37 – Nandrup, 43 – Næsborg, 61, 67 – Næsborg 1526, 32 – **Niels Andersen**, 54 – foged, 60 – ladefoged, 58 – **Niels Christensen**, Troelstrup, 50 – **Niels Pedersen**, byskriver, 41 – **Nis**, 69 – **Ole Poulsen**, 64 – **Peder**, 62, 70 – d. ca. 1590, 37, 61 – **Peder Jensen**, præst, 224 – **Peder Nielsen**, foged, 41, 67 – **Poul**, 63 – **Søren**, 42, 44-45, 47-48, 50 – Næsborg, 37, 43, 49, 51, 67, 69 – **Søren Andersen**, 52, 57-58 – skomager, 54, 58 – **Søren Jensen**, f. ca. 1567, 60
- Wittendorff, Christiane**, g. Hartmann, 112
- Wittrup**, 255 – **P. L.**, 68
- Wizén, Helge**, 187, 204-205
- Vognsen**, slægt, 35, 70 – **Jacob**, ridefoged, 63 – **Jens**, Viborg, 55-56
- Vogt, Susanne**, cand.phil., 255
- Wohnsfleth, Waldemar**, 230
- Vollmar, Hinrich**, 275
- Worsøe, Hans H.**, 85, 114, 120, 124, 158, 159, 160, 254, 277-278, 291 – **Wilhelm Adolph**, 254
- Voss, Jan de**, 177, 179 – regnskabsskriver, 171 – **Maria de**, 171, 173, 179 – **Filip de**, 166-179 – fribytter, 162
- Wrede, Fabian**, 291
- Værnfelt, Kr.**, 69
- Yon, Gabriel**, 214
- Zahle, frøken**, 12 – **Gudrun**, 295 – **Natalie**, 1
- Zeidlitz, Jesper**, 86
- Zinn, Emma**, g. Hartmann, 112

Oehlenschläger, Adam, 92, 112

Ørberg, Paul G., fhv. arkivar, 120, 139,
158, 160

Ørsted, A. S., 223 – **H. C.**, 223

Øskov, Birgit, 116

Østergaard, Bent, 222, 254-256

Knud J.V. Jespersen: Med hjælp fra England. Special Operations Executive og den danske modstandskamp 1940-1945. Bd. II: Den væbnede kamp 1943-1945. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	294
Jack Thimm: Sundbyfolk – syv amagerkanere fortæller. (<i>Lisa Elsbøll</i>).....	295
Lars N. Henningsen, Martin Klatt og Jørgen Kühl: Dansksindet politik i Sydslesvig 1945-1998. (<i>Lisbeth Ulsøe</i>)	296
John Robert Christianson: On Tycho's Island. Tycho Brahe and His Assistants. (<i>Karsten Gabrielsen</i>).....	297
Ole Færch: Haakon Svensson, en svensk indvandrer i Vendsyssel. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>)	298
Asta Bredsdorff: Willem Leyels liv og farefulde rejse til Indien. (<i>Margrethe Brock-Nannestad</i>).....	299
Din hengivne Louise. Louise Rasmussens breve til Carl Berling og kronprins/kong Frederik VII 1844-1850. Ved Pernille Arenfeldt og Pernille Hasselsteen. (<i>Mæve Dreussen</i>)	300
Jens Rasmussen: J.P. Mynster. Sjællands biskop 1834-1854. Kampen for en rummelig kirke. Forholdet til N.F.S. Grundtvig og grundloven. (<i>Lisbet Christoffersen</i>).....	301
Karsten Kjer Michaelsen og Birthe Kjer Michaelsen: Peter S. Petersens erindringer – en kilde til den danske bosættelse i Dannebrog, Nebraska 1871-1895. (<i>Birgit Flemming Larsen</i>).....	303
I kamp for flåden. En levedsskildring af Kommandør Halfdan B. Barfod 1880-1947, fortalt af Jørgen H. Barfod. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>) ...	304

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 2000:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 3. th., 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Jørgen Mikkelsen, Valborg Allé 11, 3. t.v., 2500 Valby.

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Jørgen Papsøe, Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange, (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Samfundets website: <http://www.genealogi.dk>

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,

fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk, website: <http://www.ou.dk/press>

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Nynne Helge og Anne Dorthe Suderbo.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 2000: 175 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: jm@lak.sa.dk.

Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Undervisningsministeriets tipsmidler og Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kulturtidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a.s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655

DIS-Danmark

